

A MAGYAR ROMANTIKUS
DRÁMA
(1837–1850)

ÍRTA

VÉRTESY JENŐ

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1913.

**A MAGYAR ROMANTIKUS
DRÁMA**

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM,
1911—1913. CYCLUS

A MAGYAR ROMANTIKUS
DRÁMA

ÍRTA
VÉRTESY JENŐ

AZ 1913-DIK ÉVI ILLETMÉNY MÁSODIK KÖTETE

A MAGYAR ROMANTIKUS DRÁMA (1837–1850)

ÍRTA

VÉRTESY JENŐ

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1913.

Hornýánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapestén.

ELŐSZÓ.

Bayer József kétkötetes nagy munkában írta meg a magyar drámairodalom történetét. E munka teljessége nagyon megkönnyíti az utódok föladatát. Mindenekelőtt a köteles hálát tartozom leróni e könyv iránt, mely elvégezte az anyaggyűjtés nehéz dolgát. Ez összefoglaló mű mellett irodalmunkban teljesen hiányoznak a kisebb monographiák, melyek egy-egy kor részletes földolgozását adják. Tudtommal jelen munka az első, mely ilyen föladatot tűz maga elé: a romantikus dráma azon korának tárgyalását, mely az állandó színház megnyitásától a forradalomig terjed.

A dráma történetét szerettem volna kiegészíteni a Nemzeti Színház akkori történetével is. Azonban igen éreztem az előmunkálatok teljes hiányát, mikor az anyaggyűjtés is csak a kezdet állapotában van. A dolgot elsősorban maga a Nemzeti Színház nehezítette meg, mikor valódi barbár kegyeletlenséggel selejtezte ki a történetére vonatkozó okmányokat, kéziratot becses sugópéldányokkal együtt. Így az eredeti tervet elejtván, csak rövid vázlatot adhattam a színház és színészeti történetéről.

Hálás köszönetemet fejezem ki mindazoknak, kik munkámban érdeklődésökkal és útbaigazításukkal kísérték, elsősorban tisztelt bírálómnak, Bayer József tanár úrnak, kinek jóakaró és fölvilágosító jegyzetei könyvemnek nagy szolgálatot tettek.

Budapest, 1913 augusztus havában.

Vértesy Jenő.

BEVEZETÉS.

Midőn 1835 február havában Kölcsy búcsút mond az országgyűlésnek, megható beszédében némi önérettel emeli ki: „Jelszavaink valának haza és haladás.“ Nemcsak üres szó volt az, hanem igaz valóság, a kor szelleme, a kor vezéreszméi: a cultura terjesztése s a nemzeti hagyományok ápolása. Ezt az éppen annyira liberalis, mint conservatív felfogást aligha képviselte valaki méltóbban, mint a ki oly röviden és nyomósan fejezte ki. A XIX. század nagy szellemi mozgalmai között magyar földön nincs egy se, melyben ne volna része neki és Kazinczynak.

Kazinczy fellépte, kiről Kölcsy azt mondta: „ő nála nélkül egy epochával hátrább állanánk“, ¹ korszakot alkot. S jellemző az a szinte lázas igyekezet, melylyel dolgozik mind a széphalmi mester, mind a csekei remete. Kazinczy a maga fészkeből, mintegy olympusi magaslatról tekintett szét, szentül hívén, hogy minden elvetett mag ki fog sarjadni s a haza és az ő nagyobb dicsőségére fog szolgálni. Nem kerülte el mindentlátó figyelmét, hogy éppen a dráma,

¹ Kazinczyról tartott emlékbeszéde.

a színügy milyen elhanyagolt állapotban van. Német olvasmányok táplálta lelke mestereit ajánlotta követésre, főleg és kiválóképpen Goethét. Ő maga több ízben járt Bécsben, látott előkelő színvonalon álló előadásokat. Fordítja Goethét és Shakespeare *Hamlet-jét*. Bármennyire korholja az elmaradott viszonyokat, minden leveléből kitetszik, hogy erősen hisz a jövőben.

Egész másforma alak Kölcsény s másforma szempontok vezérlik. Hosszú ideig magányába temetkezik, hallgatja elmerülve a Tisza habjai zúgását, mialatt lelkét tépi, rágja a sok kétség. Semmiben sem bízik, mégis sokat olvas, gondolkodik és dolgozik. Kortársai között egyiknek sincs olyan tiszta fogalma a drámáról, mint neki. Egyfelől megírja Körner *Zrinyi-jének* bírálatát, e csodásan világos fejjel és keletiesen pompás nyelven megalkotott értekezést, másrészt szónoklatot ír a játékszin ügyében. Szemere péczeli lakában drámaterveket kohol s megkezdi a *Perényiek* cz. szomorújátékot.

Ezalatt beköszönt Franciaországban a dráma reformja, Victor Hugo lobogtatja a piros zászlót. El a régi akadémikus chablonnal! Theoriáját is megírja az új iránynak a *Cromwell* előszavában. Ezek a főtételei: a drámát nem lehet merev szabályokba békózni. A görög ideál helyett a keresztény ideált állítja a piedestálra, a görög styl helyett a góth stylt, a francia classikusok helyett Shakespearet. A szenvedély lánczát megoldja, hadd tomboljon. Az életet a rúttal együtt kell festeni. Általában minden vonalon vissza kell térni a természethez. És aztán előre! A ragyogóan elmondott elméletet követte az első romantikus dráma, a *Cromwell*. A történelmi szem-

pontban, a forrásokban való elmerülésben Shakespearé példáját követi. Maga a darab fényes jelenezése mellett se színre való, mert túlon túl hosszú. Kissé merev, de egyes részei csodás világossággal és élességgel rajzolódnak ki. Ha festményhez akarjuk hasonlítani, Rembrandt-kép. Később a Rubens ragyogó színeivel él.

A romantika első elméletének a mester igazában *Hernani*-jában adta mintáját. Micsoda este volt az első előadása! Csak forradalmi korok ismernek olyan hatásokat. Mikor az élet hulláma csendesen folydogál, nincs viharos esemény. Elmegyünk a a színházba, látunk valami csodaszép darabot, lelkesedünk rajta, otthon nyugodtan elmélkedünk felőle és vége van. De akkor nem így volt. A fölizgatott emberek pillájára sokáig nem jön álom s mikor másnap felébrednek, azt hiszik: új világ következett be.

A hatás hamarosan terjed, Magyarországra is elér csakhamar. Kazinczy tanítványa, Kölcsey barátja, Szemere Pál, e nem nagytehetségű, de rendkívül művelt s kivételesen egyenes szellem, asztalára teszi *Hernanit* s fordítani kezdi.¹ A gyümölcs megért.

Ha nem nézzük a görög irodalmat és Shakespearét, nincs irodalom, melynek hatását a XIX. századéhoz mérhetnénk. A legnagyobb hatású költők élnek akkor: Goethe, Byron, Hugo. Goethéről általánosan elismerik, hogy a legharmonikusabb költők egyike volt. Az egész modern lyra Byron hatása alatt áll. Az elmúlt kor merev szabályait Hugo törte szét és mutatott új utat. Sokszor egy-egy világtörténelmi alak se annyira jellemző, mint egy-egy költői

¹ Töredékei Munkái I. kötetében.

ideál. Futó pillantást kell vetnünk, hogy minő ideált adtak e nagy írók az emberiségnek s melyik ideál és milyen formában jelentkezik nálunk magyaroknál.

Goethe legnagyobb alkotása a *Faust*, legjellemzőbb típusa Faust alakja. Valóban, Faustban sok van az írója egyetemes, mindent átölelő szelleméből. Faust bizonyos fokig az egész emberiség képviselője, meglábolja a tudás összes mélységet, végigszenvedi az emberiség összes kétségeit, végigélvezi a világ összes gyönyöreit. A túlságos sok elmélkedés, reflexio, gondolkozás szinte kiáradó bősége talán még habozóbbá, még gyöngébbé tették az alakot, mint írója akarta volna. Mindezek mellett Faust az önzés leg-hatalmasabb típusa a világirodalomban. Minden kétség ő neki csak önmagáért fáj, minden törekvése önző s egy perczig se habozik letépni minden virágot. Elcsábítja Gretchent s elmegy a boszorkányok társágába. Ilyen alak nem képviselhet ideális kort, ez megállapodott, nyugodt és élvező társadalom szülötte és jelképe.

Már a másik germán nagy szellemben, Byronban nincs meg e nyugalom, benne már több lázad és törekszik valami ideál felé. Ez idealismusra törekvés elválhatatlan társa a csalódás, a bukás, annak szülötte az a mélységes és mégis csapongó pessimismus. Nem a Marcus Aurelius nemes szomorúsága ez, hanem örökös töprengés és szilaj fájdalom. Egész serege van az angol költőnek, különböző változatai azon egy alaknak. A legnemesebb, a legrokonszenvesebb Manfred. Mennyivel nemesebb, rokonszenvesebb alak ez Faustnál, a hogy Taine is mondja!¹ Lejebb hágya

¹ Histoire de la littérature anglaise. IV. k. (Byron. IV.)

e magas régiókból, következik a kalóz typusa, ugyanaz Konrád, mint Lambro. Sötét és mozdulatlan arcz, mély-séges komorság és örökös fájdalom. Hamar divatba jött egész Európában. Fiatal emberek, ha érdekessé akarták tenni magukat, Byront utánozták, a lyrai költészet világfájdalmas lett és ifjú leánykák olyan gavallér után bolondultak, a kiben a Byron typusát sejtették. Hamar-idő alatt aztán e typus romlottabb, ellenszenvesebb lett, mint a mester keze alatt. Legjellemzőbb és legművészibb formája az orosz Ler-montov regényében jelentkezik. Címe: *Korunk hőse*. Valóban korunk hőse ez, értve a mult század 20—30-as éveit. Itt Pecsorinnak hívják és orosz gárdista. Bele-unt a világba, megveti az egészszet önmagával együtt, az étellel együtt, azért rosszindulatú, elkeseredett és bátor. Mert érzékiség is lakik benne, a nőcsábító legveszedelmesebb typusává lesz. Jaj annak, a ki vesztő szemébe néz! Teljes hidegvérrel dobja el a poharat, ha kiitta, a rózsát, ha illatát szivta. Fészket nem rak soha, inkább újra a viharos tengerre száll, mint a kalóz. A gonoszság typusa volna, ha nem lenne maga is boldogtalan.

Magyar földön e typusok nem vertek gyökeret. Kazinczyék németes iránya nem volt hosszas s már a viszonyok is gátul voltak, hogy a német hatás rokonszenves legyen. A germán semmi formájában sem lehetett állandó. A bölcséleti tartalom nem magyar jellemvonás, a magyar nem olyan mélykedélyű, mint a germán, fájdalomla komorság helyett melan-choliában és szilaj fájdalomban nyilatkozik. A roman-tika ugyan eleinte német formában jelentkezik, de csakhamar a francia veszi át a vezető szerepet.

Ez a francia romantika némileg Byron ellensúlyo-

zása volt. Mikor a világfájdalom divatja volt a fölszínen, akkor írta Chateaubriand a *Renét* s ez adta az első szúrást e költészetnek. Bármily szépen festi Chateaubriand elbeszélésében a fájdalmat, látszik belőle, hogy az ember nem fájdalomra született, hanem munkára, küzdésre s Isten segítségével diadalra is.

Ez a gondolat nyilatkozik meg igazán nagyszabású módon Hugóban s lesz az új irodalom, a romantika egyik vezérgondolata. Itt ismerjük meg az új typust, mely az egész kornak lesz jellemzőjévé és ez Hernani. Merő ellentét a byroni kor hőisével, a ki hideg, kesernyés és gúnyos. Ez tüzes, élénk és lelkesedő. Kész nekimenni az egész világnak, a pokol minden ördögének is, ha kell. Semmi töprengés, semmi habozás, semmi elkeseredettség. A szalonokban is változni kell a hangnak. Most már nem az a gavallér a divatos, a ki félrehúzott szájjal vet oda egy-egy kesernyés mondást, mialatt föl-fölsóhajt és szűrő szemmel nézi a hölgyeket, hanem a másik, a ki csupa tűz, mindig beszél és mindig lelkesedik és a hölgyekért kész minden áldozatra: a régi lovag föltámadt typusa.

Ennek a költői iránynak a szerelem úgyszólván kizárólagos tárgya lesz, mindig a körül forog. Lányok, asszonyok még több lelkesedéssel fogják olvasni, mint a férfiak. Hogy is tudnak e hősök szeretni és hogy tudják elmondani! A hogy Othbert mondja, a Hernani typus utolsó megtestesülése Hugo gazdag arcképcsarnokában:

Gyermek, egy csókot adj s a vérem' adom érte!

Vizsgáló szemmel fogjuk kísérni, hogyan hódít ez irány a magyar földön. Az élénk, tüzes gall szellem

hamarább otthonosabb lesz a germánál. Színpadon is csakhamar diadalra jut, képviselői Vörösmarty s több fiatal drámaíró egyaránt, míg regényirodalomban Jókainál ölt jellemzően magyar formát.

A romantikával együtt jár a szabadelvű eszmék fölvirágzása s ez a nép felé fordítja a figyelmet. Részint a népies irány föllendülése, részint a magyar faj józansága rövidesen más irányba tereli a romantikát már a negyvenes években. Ha e kornak jellemző alakját keressük az irodalomban, habozás nélkül Arany Toldijára fogok mutatni.

Az elnyomott nemes-ifjat otthon parasztnak nevelik, de utat tör magának minden elnyomáson keresztül. A szenvedés rá is tisztítóan hat, mint a romantika hőseire, az akadályok csak erejét növelik s a parasztnak nevelt fiú egyszerre ott találja magát az urak között, a király oldalán hősiebbnek, neme-sebbnek, mint akármelyik közülük. E történetben csak annyi az igazság, mint a nemes értelemben vett romantika.

Toldi Miklós tipikus képe a magyar jellemnek. Alapjában keletiesen komoly és méltóságos természet, de sok belső humorral és jókedvre való hajlandósággal. Szilaj indulatai mellett is a lehetőségig fékezi magát, önuralomra törekvő. Szerény, bár némi árnyalatával a legénykedésnek, büszke önérzet, mely sértest nem tűr. Ha egyideig el is hagyja magát, mikor az órája üt, fölkel, és habozás nélkül megyen előre. Képe ez, mondom, a magyarnak és főképpen a 30—40-es évek magyarjának s e kor irodalmának. Mert valójában a magyar irodalom is nagyon el volt hanyagolva, igazán parlagnak hagyva. És az ébredés e tavaszi idejében apostolok keltek föl az ország-

ban s világirodalmi színvonalra emelték a magyar irodalmat. Jóformán alap, mult nélkül, úgy állott elő a magyar irodalom, mint Pallas-Athene a Zeus fejéből sisakosan, pánczélosan, dárdásan, vagy inkább, mint Toldi Miklós, a kiről azt se tudták, hogy van, mikor egy napon megjelenik s az elnyomott parasztfiú úgy hordja a fegyverzetet, hogy senki se különben s első mérkőzésre csúffá teszi a cseh vitézt, a kivel annyi híres dalia nem tudott elbánni. Így jelenik meg a magyar litteratura a világirodalom sorompójánál és helyet kér magának.

ELSŐ FEJEZET.

A magyar drámai irodalom folytonos története a Nemzeti Színház megnyitásával kezdődik. Színműirodalom nem is lehet állandó színházi élet nélkül. A nélkül csak tengődik, a hogy nálunk tengődött.

Az irodalomtörténet hovatovább kezdi levetni elnyűtt hagyományait. Kegyelettel emlékezünk elődeinkről, de hagyjuk nekik, hogy minden áron olyan gazdag irodalomtörténetet akarnak a magyarnak tulajdonítani, a milyen nem volt sohasem. Nem, dráma nem volt a XIX. századig. Azok csak töredékek. Csekély a reménység, hogy e töredékekből valaha építeni is lehessen, helyreállítani az elmúltat. Valaminek kellett lenni, mert a játékos hajlam örökös és egyformán közös minden néppel. Fejlődött az ünnepi játékokból, vagy játszottak, mert ünnep volt — a mi kettő körülbelül egyre megy — és vallásos tárgyat, mert ez volt a legtermészetesebb. A félelmes hatalmak adjak az őszdráma komolyabb felét, a jótékonyság a derültebbet. Ez volna a szomorú- és a vígjáték csirája. De a vígjáték másfelől is fejlődik. A félelem bizonyos határon túl a komikussal érintkezik. Az ijesztőből fejlődik a torz, a grotesk, ebből

a komikus. Így a görögöknél a satyr, a keresztényeknél az ördög.¹ Kisebb szintársulatoknál a komikus gyakran ellátja az intrikus szerepkörét is. A dráma legősibb formája az énekes-játék, a kezdetleges opera. Ez egyformán van és egyképen fejlődik mindenütt.

De nálunk az egyetlen, megcsonkított, elváltoztatott maradványok a regös-énekek. A színjátszás ős elemeit lehet itt felismerni. Az ijesztő, a grotesk alakok fordulnak elő az állatjelmezekben. Pogánykori törmelékek bukkannak föl benne. Egy réges-régi elfeledett világ képe, mikor télvíz időn a tűz mellé húzódtak az emberek, míg havas úton mécsvilág mellett föltűntek az alakosok, állatbőrökben, nagy szarvakkal, csörgő lánczczal: a regösök, az igriczek, tombások, pakocsások, varázsok, bűvösök,² kobzosok és hegedősök . . . A magyar színjáték legősibb formája.³

Úgy vélem, nem a játékos hajlam hiányzik a magyarból, hiszen színészetünk, drámairodalmunk nem szorul háttérbe az irodalom más ágai mellett. De a külső körülmények kedvezőtlenek s a kemény katonás nemzet szunnyadó költői hajlama később nyílik ki egészen. A folytonos harcz, küzdelem nem fojtja el az irodalmat szükségképen. A spanyol a középkor javarészét hadakozásban töltötte, mégis kivirult a költészet csodavirága egész pompájában. Sőt nálunk

¹ Jellemző példa a mythológiában Pan isten. Pan ábrázolása hatással van a keresztény ördög-ábrázolásokra. V. ö. Balassa Imre: A lárva. (A Cél 1913.)

² Schlägli magyar szójegyzék.

³ Sebestyén Gyula: A regösök. (Magyar Népkölt. Gyűjtemény V. k.)

is a kurucz dalok a háborús évek szülöttei. Nem, a magyarban még kevés a költői hajlam. Szó sincs róla, egész középkorunk elpusztult, aránylag nagyon kevés oklevél maradt fenn az Árpádok korából, kevés műemlékünk javarészét lerombolták, tatár lovak gázolták a vetést, török ló itta a magyar folyó vizét, Mátyás kincsesházát szerteragadozták — mindegy. Az a kevés, a mi megmaradt az irodalomból, azt sejteti, hogy az elveszett se lehetett sokkal több.

Ismeretes a magyar színpad kifejlődését gátló másik ok: a magyar városi élet hiánya. Az angolnak, a francziának gazdag gyűjteménye van: régi színjátékok, mysteriumok, moralitások, az olasz a maga színjátszását egyenesen a rómaihoz fűzheti. Nálunk nem lehet. A polgárság idegen — jórészt német — kezdettől fogva. Szent István királyunk hagyománya ez, mert hasznos a soknyelvű nemzet.

Eszmeközösségben a magyar halad nyugati szomszédai mellett. Kissé sajátos színezettel nyugati jellegű lovagvilág fejlődik ki. Zsigmond király európai fényes udvart tart. Mátyás igazi renaissance-fejedelem s renaissance-erkölcsök ássák az ország sírját hitvány utódai alatt.

A mi a mohácsi vész után következik, az már komorabb. Elkecsereedett küzdelem ez a létért, sötét, nehéz és prózai korszak. A török egész falvakat fűz rabszjira, a német király jogainkat tépdesi és eretnekek öltik egymásra a nyelvüket.

Ebből a nyers időből való az első magyar drámai töredék, *Balassi Menyhárt árultatása*. Érdekes véletlen, hogy ez az első és ez a legjobb kortársai között. Nemcsak a nyelvét illeti a dicséret, ezt a középkori nyelvet, mely érdes, faragatlan, színes és

ragyogó, hanem a jellemzését is. Nem mindennapi tehetsége lehetett az ismeretlennek, a ki olyan mérges satyrával tudott írni. Balassa és Oláh érsek jelenete pompásan sikerült: a rabló lovag csupa arczátlanság, szilaj gonoszság, valóságos fészke a hét főbűnnek; a főpap merő képmutatás, hamis erkölcs és önzés. E mellett a többi satyra durva mestermunka. Se az esetlen polemiák, se a kezdetleges iskolai drámák, se a német mysteriumok nem hagynak nyomot. A Rákóczi-korszak, melynek versekben olyan virágzó irodalma van, a drámai formában jóformán semmit sem mutat fel. A művelődésnek el kell terjednie, hogy észrevegyék a dráma hiányát.

Bessenyei György az egész nemzetet példázza. Nevelése meglehetősen elhanyagolt, de művelődésre, alkotásra képes, mély szív, gondolkozó fej, délczeg, úri legény, testileg-lelkileg kiváló. Szinte álomból ébred föl Bécsben, mikor látja, hogy van irodalom: német, angol, francia, főképpen francia. Hát legyen magyar is és legyen magyar dráma is, hogy magyar játékszin is lehessen. E sok szép szándékot nem támogatta megfelelő tehetség, drámáinak igazi értéke nincs. Nincs vígjátékainak sem, de *A philosophus*-ban valami ép érzék felcsillan és ez a Pontyi alakja. Valószínűleg csak mulatságos figurának szánta a francia mintára szabott vígjátékban, nem is volt új ötlet a parlagi nemest az elegáns szalonba vezetni, de az alak ilyen formában a Bessenyeié és magyar. Ilyent látott, ismert ő is valaha. Ez kis kitérés a realitás felé.

Aztán megindul a lavina: az írók fordítanak. Fordítanak, mert eredetít nem tudnak írni és fordítanak, hogy műsor legyen. Az irodalmi ambitio nem a leg-

főbb, több annál a hazafias szempont. A magyar vers, a magyar dráma, a magyar színház hazafias tett. Hiszen nincs egyéb fegyverünk. A nemzetet jóformán még csak a nemesség teszi s e nemesség fele idegenné vált, fele pedig teljesen műveletlen. Igazán sziklaerős hit kellett a jövőben, hogy az írónak legyen kedvük dolgozni. Ez a hit, a mi fönntartja e dadogások emlékét, a mi örökzöld koszorút fon a tisztas Kazinczy fejére. Pedig, hogy milyen színvonalon állunk, mi sem bizonyítja jobban, mint a Kazinczy *Hamlet* fordítása (1790). Ez az egyik legintelligensebb munka közöttük, melynek nyelvét szerető gonddal faragta ki a széphalmi mester. Annyi gondot fordít erre a rossz német átdolgozásra, melyből kimarad a Hamlet mélysége és tragikuma. Hamlet szerencsés véggel!

Két évvel a *Hamlet*-fordítás után van végre magyar színtársulat Kelemen László vezetése alatt. Mennyire jellemző ez is! Az igazgató huszonhatesztendős ifjú, nemes ember, jogot végzett, külföldön utazott. Jegyeséről lemond, hogy megalkothassa az első magyar színjátszó társaságot. Kérelme Pest vármegyéhez egyszerű, nemes és hazafias.¹ 1791 október 25-én nyílt meg a színház. Kelemennek nagy tervei voltak: *Hamlet*-et akarta adni és Voltaire drámáit. Tizenhárom férfi és három nőtagja van: Moór Anna, Nagy Mária és Nagy Erzsébet kisasszonyok. Egytől-egyig jóházból való, úri tagok. Megnyitó előadásul hazafias darabot szeretnének, de nem lehet. Kapják a Simai Kristóf *Igazházi*-ját, német darabot magyar köntösben. Többi tervük is így zsugorodik

¹ Váli Béla közli: A magyar színészet története. Bpest, 1887.

össze. E gyönyörű ideális kezdetet az élet csúful meg-
rontja. Küzdeni kell a közönnyel és a szegénységgel.
Kelemennek még a hősi halál sem jut osztályrészül.
1807-ben hal meg Ráczkevény, mint kántortanító.

Most már volna magyar játékszín és magyar dráma
is. De még évek sora telik el, a míg komolyan lehet
beszélni róla. Lelkes hazafiak elzüllött korhelyekkel
vegyest alkotják e színtársulatokat. Valami idealismus,
valami hazafias eszme él bennük, de nem csoda, ha
sokszor csak alig. Állandó tanyájuk nincs, szinpad-
juk rozoga, ruhatáruk, díszlettáruk egyelőre nyomo-
rúságos, maguk adóssággal küzdenek. Műsoruk kép-
telenül vegyes.

Shakespeare elég bőven szerepel, de elrontva,
elferdítve, silány fordításban. A bálvány Kotzebue.
Kotzebue végre nem volt tehetségtelen író, máskép
nem lett volna akkora hatása. Drámái ugyan csor-
dultig telvék valami hamis, sajátosan német érzel-
mességgel, de vigjátékaiban sok az egészséges ötlet.
Azonban elképzelhető, hogy milyen lehet az az iro-
dalom, a melynek Kotzebue a mintaképe. A magyar
színészek műsora német, de nem a javából, hanem a
rosszából: rettenetes ritterdrámák, vitézi nézőjátékok,
érzékeny játékok, vásári komédiák, otromba tréfák
vegyest egy-két értékes darabbal. Sokszor nemcsak
magyarra fordítják, de át is dolgozzák vagy magyar
eredetiben próbálják másolni. Kedvét kell keresni a
nézőknek, mert kevesen vannak. Hazafias érzelmeikre
hivatkoznak. E nézősereg pipázva ül a sorokban s
némelyik a kutyáját is magával hozza. A helyárák
rendkívül olcsók.¹ Igazán törhetetlen akaraterőre van

¹ L. A *Fáncsy-féle színlapgyűjtemény* cz. cikkemet. (Ma-
gyar Könyvszemle, 1908.)

szüksége annak, a ki ebben a környezetben értékeset akar alkotni.

Ám ez a törhetetlen akarat megvan. Ebben a romantikus világban könnyebben megterem. Manapság az ember ölbe teszi a kezét, ha nem lát maga körül egyebet, mint a jeges közönyt meg az eszközei semmi voltát. Akkor nekivágott a világnak. Az elvetett mag kisarjad, mindegy, hogy megéri-e az ültője. Feltűnő, hogy hány jó házból való fiatal ember lép a színi pályára. Így Udvarhelyi, Megyeri, Szentpétery, Fáncsy, Egressy, Szigligeti. Csak a rajta levő ruhát viszi magával még a nagy lelkesedés mellé, a többi odahaza hagyja az apa átkaival és az anya könnyeivel együtt. De a szülők is romantikusok, hogy képesek szeretett fiukkal örökre szakítani, a miért komédiásnak állott. Az emberek liberalisok vagy conservatívok, de elveik vannak és mindvégig kitartanak mellette. Még jó, ha valakinek a Dérné kedélye jut osztályrészül. Nagy, háromkötetes naplója egyike a legkedvesebb, de legrosszabbul megírt könyveknek, igazi mintaképe a pongyola írásmódnak. De végésvégig beragyogja egy bájos teremtés friss kedélye. Mennyi nélkülözés! Még hagyján, ha tavasz van, de ősszel, de télen! A miskolci sötét kapu alatt keresnek ki egy nagy, üres, vöröstéglás épületet, abban játszanak. Még van kedve eljönni a közönségnek, hogy bundába burkolódzva hallgassa az előadást. Öltöző szoba persze nincs, olasz-falakkal kerítik el magukat a nők, a mögött öltözködnek rövidujjú ruhában, meztelen nyakkal.¹ Mert csak néhány nagyobb vidéki város dicsekedhetik elfogadható fölszereléssel, nem

¹ Naplója I. k. 327. l.

sok mágnásban él az id. Wesselényi, a Csáky Tivadar s főleg a gr. Károlyi Józsefné nagylelkősége, a ki nagykárolyi kastélya pompás fölszerelését ajándékozta a debreczeni színháznak.¹ Aztán jönnek az utazások, vándorlások, nélkülözések. Tömerdek megalázáson megy keresztül a legbüszkébbje is. Déryné-ről minden lepereg, mint a víz az esőköpönyegről. Olyan üde, tiszta marad a lelke, mint a gyermeké. Alig lehet bájosabban elbeszélni szerelmi viszonyt, mint a hogy ő elmondja a magáét gróf Csáky Tivaddal. Hogy lovagolt a gróf az ablaka alatt, nap-nap után s hogy nézi páholyából minden este. A grófné összemosolyog az urával: „Milyen kedves ma Déryné! . . .”² Kedves, csengő hangja másnak is föltűnik, hívják német színésznőnek. Itáliába küldik kiképezni magát, csak operában fog énekelni, biztos fizetése, jövője lesz. Azt mondja Déryné: „ . . . a kakuknak van eszébe, hogy én a magyar színpadot elhagyjam. A német színház minden jövedelméért se . . . Honom nevelt fel, ő temessen is.”³ Lehetne-e egyszerűbben és szebben felelni?

*

Az eredeti drámairodalom még igen gyöngé, bár a jó szándék nem hiányzik. Dugonicsnak megvan a színpadi sikere is, pedig milyen gyatraságok az ő darabjai! Ha még az övéi volnának, de az is mutatja izlését, hogy micsoda silányságokat szed elő a német irodalomból, hogy magyar köntösbe bujtatva csináljon *Bátori Máriát Inez de Castró*-ból meg *Kún*

¹ Bayer József: A nemzeti játékszin története. Bpest, 1887. Részletesen rajzolva az egyes vidéki színházak állapota.

² Naplója III.

³ U. o. II. 377. l.

Lászlót Edgar királyból és jegyzeteiben fitogtassa történelmi tudását. Csokonai szintén nyers, de jóval erősebb tehetsége hiába próbálkozik a színi formával. Őt nem játszszaák.

A Gombos *Esküvése* (1817) majdnem nyugvópontot alkot. Ámbár lehetetlenség mai izléssel élvezni, mégis van benne tehetség és színszerűség. Sőt van benne hangulat, a mi a mi korunknak oly hatásos eszköze. Egyetlen darab sincs, mely jellemzőbben képviselné a német romantikus darabok hatását. Végzetdrámáknak nevezik ezeket s párhuzamba állítják a görög drámákkal, bár a hasonlat nem találó. A görögök végzete igazán tragikus; a villám az, mely lecsap a legmagasabb fába, mely lesújt a boldogságban, hatalomban, dőlyfősségben élő emberekre. A német végzetdrámákban a fátum ostoba véletlenségekből és kísértetekből áll. Végre nagy író ebből is képes valamit alkotni, a hogy megtette Grillparzer, a ki szintén így kezdte az *Ahnfrau*-val, mely magyar színen is sokszor megjelent. Igen rossz dráma, de gyönyörűen van megírva és sok benne a hangulat. A kísérteties is létező hang s ha az író nem hamisan pendíti meg, joga van hozzá. Ez a kísérteties hangulat lakik a Borotin gróf kastélyában. Komor goth csarnokot látunk. Késő téli este van. Nem jó kinézni az ablakon:

Bujdosó szelek sivítnak
Kísértetként át a légen;
Meddig csak ellát a szem,
Dombon-bérczen csupa hó ül,
Hó a fán, hó a mezőn;
Mint halott, úgy nyugszik a föld,
Rajt' a télnek szemfedője
És az égbolt csillag nélkül
Bámul üres szemgödöréből.

Gombosnál is van valami ebből a hangulatból, bár Grillparzer egyéb jelességei nélkül. Viharos felhők száguldanak az égen s a külső természet némileg itt is kíséri a borzalmas mesét. Mert ilyenkor minden rossz megtörténhetik s atya és fiú kivont karddal állhatnak egymással szemben ismeretlenül.

Szándékosan álltunk meg egy pillanatra a Gombos drámájánál s a német romantika hatásánál. Sokat elvesz ez az eredetiségéből, de irodalmi törekvés mégis, sokkal inkább, mint kortársai hazafias drámái, melyek csak a nemzeti hiúságnak hízelegnek. Olyan író, ki a magyar társadalmat fesse vagy talán még ostromozza is, épen úgy nincsen, mint olyan, a ki a magyar történelemből eleven jellemrajzot vagy legalább színes korképet tudna írni.

Kisfaludy Sándor világosabb fő, de kisebb drámaíró tehetség. Mint a legtöbb író, ha nem is született e műfajra, próbát tesz vele. De ő sem adhat egyebet a magyarság lelkes dicséreténél dialogusokba szedve, minden jellemzés és hangulat nélkül, akár a multból, akár a jelenből veszi tárgyát. A jellemzés különben se erős oldala. Látnivaló ez elbeszélő költeményeiből is, de e regeképekben van valami naiv báj, a hogy a költő elbeszéli a Balaton környékébeli várak történetét és van lyrai hév a szerelem festésében, a mi Himfyre emlékeztet. De drámáiban nagyon száraz marad.

Mielőtt az állandó színház felépülne, föltűnik egy író, a kinek fényes drámairói pályája van, az első igazi magyar színműíró, a második Kisfaludy. Nem éri meg a Nemzeti Színház felépítését, de gazdag műsort hagy rá örökségbe. Az új korszak Kisfaludy Károlylyal kezdődik.

Ő már vérbeli színpadi talentum, a ki lelkében a deszkákon él, mikor darabjait alkotja. Ir mindenfélet, majd fest, forr benne a művészi hajlam, de még formátlanul. Huszonegyesztendő — félig gyermek — mikor megírja *A tatárok Magyarországon* cz. drámáját. 1819 április 18-ika a nap, mikor a székesfehérvári színtársulat előadja e darabot némileg átdolgozott alakban. A siker óriási és váratlan. Kisfaludy ösztönzést nyer vele, dolgozik tovább, sietve, sőt nyargalvást. Igazi magyar bohém, a legrokoszenvesebb alakban, lehetetlen nem szeretni. Nagyon sokat élt keresztül, éleseszű ember, jó megfigyelő, könnyelmű, mulatós, de dolgozik egyre s folyvást komolyabban. Nagy históriai conceptiókba fog. Előbb *Zách Klára*, aztán *Szécsi Mária*, aztán *Stibor vajda*. A színpadi siker zászlójához szegődött. Valódi érték e drámákban kevés van. Kotzebue hatása érzik meg rajta: minden lapja átítatva a német író hamis érzelmességével; személyei vagy teljesen jók vagy teljesen rosszak, a szerelem beteges ömlengés, a megbocsátás erénye megöli a tragikai fordulatot. Négy-öt típus és készen van az egész személyzet. Maga mondja róluk: „... nem marad számomra egyéb, mint hogy e csorbákat jobb művek megírásával kiköszörüljem...”¹

Jelentős szavak, mert magaismeretre és szorgalomra vallanak. Megtalálja Bolyai Farkas színműveit, kiválaszt belőlük kettőt, hogy a jó anyagot — mint Shakespeare — jobb formába öntse. 1820-ban megírja e kettőt. Első a *Kemény Simon*. Jó anyag ez?

¹ Gaalhoz írt levele 1820 ápr. 30. Bánóczi J.: Kisfaludy Károly és munkái. Budapest, 1882 l. k. 303. l.

Féligmeddig. Megható vitézi történet. Kemény Simon föláldozza magát a csatában Hunyadiért. A tragikum ott lebeg, de az író még nem látja. Kemény Simon fiatal ember, szereti hitvesét, kis fia van, boldog családfő, vitéz katona. Mikor mindezt odadobja vezére iránti rajongásában, nem éled föl benne a szeretet az édes élet, a boldogság iránt, a mi egyszerre tragikusabbá tenné az elhatározását. *Irénét* tragikusabbá akarta tenni Bolyainál, mikor Mohamed helyett a görög leányt tette hősnővé, de talán csak elrontotta vele. A gondolat pedig nem lett volna rossz: Iréne a szultán hölgyévé lesz áldozatból, hogy ezzel hazájának használjon. A kivitel azonban elhibázott, nemcsak azért, mert a hősnő teljesen passiv szerepet visz benne, hanem mert a lelki élet rajza is teljesen passiv benne, nem kelt elég érdeket. A szultán minden inkább, mint II. Mohamed, a kényúr, a hódító, a nagy ember.

Minden belefűl a szódagályba, mint Bolyainál. Beható és jeles tanulmányok jegyzik e darab hibáit,¹ de vessünk egy pillantást előnyeire is. Zagán intrikája ügyetlen, de ez az alak él; Hali basa kitűnő jellemkép, megbukása kiváló író kezére vall — igaz, hogy nem tartozik a darabhoz. Mindezek adnak a drámába valami élénk, lüktető életet, a jelenetek elrendezése hatásos, a nyelve — versben írja, mint a *Stibor vajdát* — igazán viaskodik a verses formával, de költői. Nézzük végig jó előadásban, a mi aesthetikai igényeinkkel, meg fogjuk tapsolni. Ha otthon gondolkozunk róla, egyre jobban észrevesszük a hibákat, mint

¹ Bánóczi: I. m. Péterfy Jenő összegyűjtött munkái III. k. Budapest, 1903. Beöthy Zsolt. Színműírók és színészek Budapest, 1882.

az igazi színpadi írónál szokás. De *A tatárok* óta tizenegy év tellett el s a költő rohanvást ment előre, annyival magasabban van.

1819-ben vígjátékot kezd írni. Elkészül *A kérők* meg *A pártütők*, melyeket hosszú sorozat követ. Vígjátékai még jelentősebbek drámáinál. Itt is nagyon érezhető Kotzebue s a német színpad hatása. A szerelmes párok két típus: egy érzelgős, tehetetlen s egy pajkos, életrevaló pár, ezek váltogatják egymást; állandó nevetséges típus a szenvedő vén leány, a kijátszott zsörtölődő apa — színpadi maszkok, mint az olasz Pantaleone meg Arlecchino. De Kisfaludyban észrevehető a nemesebb törekvés. A vígjátékiró rendszeren saját kora elé tart tükröt. Kisfaludy akar magyar lenni. Először is magyar a nyelv: igen könnyen folyó próza ez, sokszor pongyola, nem mindig kifejező, de mindig jóízű és sokszor zamatos; a korabeli magyar társalgási nyelv ez, a mi nagyon nagy érdem abban a korban, mikor oly kevesen tudták visszaadni. Társadalmi kérdéseket nem tárgyal, egyszerű szerelmi történetek és jóízű tréfák ezek, megeshetnek bárhol. De minden darabban emlegeti a magyarságot, serkent a jó hazafiságra, noha ezzel a darab nem lesz magyarrabb. Nem fuvall mindegyikből igazi magyar levegő, *A pártütők*-ből bántóan nem. Kisfaludy próbát tesz magyar alakokkal is. Hárman vannak ezek: a deákos prókátor, a külföldieskedő mágnás s a vidéki földesúr; némelyik többször is fellép. A prókátor mindössze latin idézeteivel van jellemezve, ez semmi; a hazafiatlan mágnás már magyar típus, fájdalom, e korban, de az alak halvány, csak vázolja van. A vidéki földesúr ellenben nagyszerűen sikerült Mokányban. A régi Pontyi ez, de mennyit nyert azóta, szint kapott: piros-

pozsgás arcza majd kicsattan, jóízű, pattogó beszéde a fülünkbe cseng. A szíve arany; ha esetlen is, annyira férfias, hogy nem lesz félszeg; ha nyers is, oly jóra való, hogy nem lesz bántó. Hajszálnyi túlzás nincs benne, azért olyan remek. Agarászik, nekivetkőzik egy-egy kancsó jó bor mellett és húzatja a cigány-nyal — ez az élet boldogsága. De az író nem gúnyolja ki, nem állítja pellengére, csak bemutatja nekünk: íme ilyen. És a környezet is sikerült, a melybe beleállította. A *Csalódások* igen kedves darab, akár milyen naiv: ezeket a szerepeket lehet jól játszani, kezdve a „plánunkoholó“ inspectortól a kertészig. Ha olvasni nem is igen lehet, megnézni mindig. Egy-egy remek mozaikdarabka is akad benne, mint pl. Mokány udvarlása. A *kérők*-től kilencz esztendő, könnyen meglátszik a haladás.

Nem annyira értéküknél, mint inkább tárgyuknál fogva érdekes négy kis darabja: *Barátság és nagylelkűség*, *Szilágyi Mihály szabadulása*, *Mátyás deák* és *A hűség próbája*. Egy kis cyklus ez Mátyás királyról, az első elégikus, a második komoly, de a másik kettő egészen víg hangulatú. Az ötlet kitünő: Mátyás király alakja — a hogy a köztudatban él — rátermett a történeti vigjátékra, mert a mellett, hogy igazán királyi, nagylelkű és igazságos, tele van duzzadó humorral, csupa villámló ötlet, kalandra kész, ravasz, sőt egy kissé pajkos is. Kár, hogy a költő siető keze vagy kiforratlan lelke chablonná tette a királyt; az alak nem él, legfeljebb a *Mátyás deák*-ban. De a két kis vigjáték kedves, magyaros és a mi a fő, *A hűség próbája*-ban Vidor, az udvari bolond, nagyszerű alak és magyar bolond, nem mint a *Stibor Beczkója*, a ki a *Lear király* elhalványodott bolondja.

1830-at irunk. Egy torzó fekszik előttünk, a *Csák Máté* másfél felvonásnyi töredéke. Eddigélé az egy *Stibor vajda* bohóczában találni Shakespeare hatását, e töredék a Shakespeare király-drámáit másolja. Mondják, hogy a tragikai compositio iránt nem sok érzéket mutat: Csákból nem lett volna tragikus hős.¹ Lehet, sőt valószínű. Realis történetről még szó sincs, nem is lehet. Csák Máté szabadsághős, az az egész környezete, itt nem lehet közöttük kényúr, rablólovag, haramja. Maga Máté fehér zászlóval lép fel. Az I. felvonás országgyűlési jelenete nem színpadra való: unalmas lenne. Ilyen jelenet színpadra viteléhez shakespearei drámaiság kellene. De e töredékben igazi tragédia maradt romban: értem Omode nádor történetét. Tudom, hogy Omode nem a darab hőse, de az teljesen mindegy: ez az Omode tragikus hős. Önkényre hajlandó nagyúr, a ki családját elsövé akarja tenni az országban. Saját felesége ellenzi, saját fiai hagyják cserben. Az az éjszakai jelenet, mikor a nagyúr magára marad, elhagyván a két legifjabb, legkedvesebb fia is, zsebében a királyi pecsétetes adománylevéllel, valóban hatalmas. Ez már nem üres pathos, itt a lélek beszél. Már nem kísért a német hatás, a költő odatalált Shakespearehez. Hiszem, hogy Csák egyre jobban elhalványodott volna az idealizálás ködében, de Omode alakja fölért volna e hibával. Verselése is gördülőbb, mint *Irène*-ben. 1831-ben meghal a „hatalmas szál ember, ki nyughatatlan volt, akár a füst”.² Csak negyvenkétéztendős volt; biztos, hogy most fejtette volna ki egész erejét.

¹ Bánóczi: i. m.

² Bártfay László Kölcseyhez. 1830. okt. 21. (Szemere-Tár X. kötet).

A 20-as években még egy író tűnik föl a dráma terén: Fáy András. Rokonszenves arcz, a kire jól esik ránézni, a magyar úri ember igazi nemes typusa, nyugodt, magamérséklő, kedélyes, józaneszű, különösen józaneszű, akár a magyar paraszt. Nem a visszavonuló, lomha magyarjából való, hanem nagyműveltségű, tevékeny, ki mindenütt az első sorban áll. Írói működése rávall: sok benne a józan gondolat, a kedélyes ötlet s minden sora szintiszta magyarsággal van írva. Mikor darabokat ír, a negyvenedik esztendejét tapossa. Vígjátéka *A régi pénzek*, rokonságot tart a Kisfaludy vígjátékaival, a minthogy elbeszéléseik is egy családból valók. Jó gondolat a fősvény embert színre hozni, régi gondolat, de mindig alkalmas tárgy. Nem az őstypus Kardos uram, a kit Plautus görögül talált meg s tógába bujtatott, hogy aztán Moliére francia köntöst adjon rá, de a kiben csak az általános emberit látjuk. Fáy nemcsak ráhúzta a zsinóros dolmányt meg a csizmát, — persze kopott mind a kettő, mint fukar emberhez illik —, de a mellett belől is magyarrá tette az alakot. Rangkórsága, hiúsága nemzeti vonás s igen finom a magyar úrhatnámság jellemvonása olyan embernél, a ki a fogához ver minden garast. Kár, hogy az alak háttérben marad. Nem tudnak íróink eredeti mesével dolgozni, megint sentimentalis szerelmi história a központ. Víg Feri bonvivant alakja ügyes, de ismerjük régen Kotzebueból, a többi alak is az ő műhelyében készült.

Két évvel későbbi (1827) szomorújátéka, *A két Báthory*. Fáy beismerte a Kotzebue hatását és szinte vezekel érte később.¹ Kisfaludy Károly írt e darabra

¹ Székácshoz írt önéletrajzi levele. (Kisfaludy-Társaság Évtapjai. Új f. IX. k.).

egy tréfás epigrammát, melyben szintén Kotzebue hatását gúnyolja. Az epigrammáért nem kell haragudni, Kisfaludy jó kedvében gúnyolódott s önmagán kezdte, de az éle nem talál, még ha maga Fáy is beismeri, mert a darabnak semmi köze Kotzebuehoz. A német író drámáiban nincsenek ilyen kemény legények; ezek tűzben vannak edzve s igazi drámaiság lüktet a darabban. Fáy nemes szép pályáján *A két Báthory* kis pont volt. Színpadi sikert elég tiszteségeset aratott, de elég hamar letűnt. Fáy szerény ember volt, elintézte egy mondattal: „szerencsétlen próba, mely egészen új dolgozást kíván.“¹

A két Báthory: Zsigmond, az erdélyi fejedelem s unokabátyja és vetélytársa, Boldizsár. Boldizsár a darab hőse, a ki Zsigmondot ki akarja buktatni a szék-ből, hogy ő üljön helyébe; feleségét is el akarja taszítani magától, hogy a szép és pompás Gálfynét vegye hitvesül. Éppen e szép asszony, ki Zsigmondnak is imádottja, lesz vesztője. A Fáy darabja igen hosszú, nehézkes is, de nagyon drámai. Kisfaludy Csákból ideális hőst teremt s ez a szokásos ebben a korban, a költők rajongva nyúlnak bálványaikhoz. Elvetemedett zsarnok lehet a dráma hőse, mint Stibor vajda, de a jó és rossz szerencsés vegyítését nem ismerik. Fáy ismeri. Boldizsárból valódi hús- és vér-alakot formál. Hogy is mondja Boldizsár? „Harcz-vihar 's viadalzaj lelkem' éltető teje.“ Megelevenedik Erdély régi harczos fia, a legjobb lovas, a dalia. Szilaj,

¹ Badics Ferencz: Fáy András életrajza. Budapest, 1890. Fáy e drámájáról egyedül Bayer József ír sok elismeréssel (A magyar dráma története, Budapest, 1897) és Riedl Frigyes emlékezett meg méltánylással egyetemi előadásában (A magyar dráma története. Könyomat).

nagyravágyó, érzéki, erőszakos. Mikor Gálfyné szemébe néz, mintha két kard villanna össze. Méltó szerelmesek és méltó ellenfelek! Itt az erdélyi udvar, az elkésett renaissance világa; Zsigmond fejedelem, kiben Boldizsár minden hibája megvan, de ennek ereje nélkül, az olaszok bálványozója, maga is beillenék pompázó, kicsapongó, kegyetlen kis fejedelmeik közé; az erdélyi urak, marakodó, szilaj nép, minden perczben kész a kardhoz kapni. A Fáy nyugodt vérmérséklete kell, hogy az érzélgés el ne bágyaszsza szelidebb alakjait. Boldizsár felesége gyöngéd, szerény és szomorú, de kedves és vonzó jelenség; szerelmese, Sembery, lovasias és lemondó, de férfi. E szerelem rajza igazi oasis a farkasok marakodása s a kardok csattogása között. Boldizsár bukása is tragikus: a lánczravert dalia a börtönben is fejedelem marad. Nem lágyul el hitvese láttára, a menekülést megpróbálja, de rajta veszt. Szeretne élni még, de lelkére köti Máriának, hogy ne könyörögjön érte Zsigmondnál. Egy kurta „Isten veled“-del búcsúzik a kemény ember. Az utolsó színt elhagyhatta volna Fáy. Itt Zsigmond megbánja atyafiára mondott halálos ítéletét, de már későn. A csillagjós megjövendöli Erdély és Zsigmond bukását, a bűnbánó fejedelem letépi palástját s vezekelni megy. Ez üres színpadi machina, de csakis az. Vegyük mindehhez, hogy a nyelv duzzad az erőtől és ragyog, mikor festeni akar. Ihol az Ifjú János jellemzése Zsigmond udvaráról, maga teljes korrajz: „Már kizeng 'a muzsika az utczára a' Vajdai Házból. A' Bodoni költésű Olasz cyterások, hárfások, tamburások, hegedűsök, selypegő énekesek zengetik a' Palotát, 's töltséres süvegű alakosok, csengetyűs Móriók készülnek a' vendégek mulattatásához... a' majmolás vampyrja

szopja halálra a' szunnyadó nemzeti lelket!" Jellemző, hogy a legjobb darabokban nincs már meg a német hatás, a *Csák Máté*-töredék Shakespeare-t másolja, *A két Báthory* semmi idegen hatást se mutat. Igazi történelmi felfogást és a való élet érzékét tanúsítja egyedül. *Bánk bán*-ra gondolhatnánk, mert csak ott egyesül e két ritka tulajdon, de nem hiszem, hogy akkor Fáy kezén megfordult volna ez ismeretlen tragédia. Pedig hasonlít hozzá, mert ha kisebb is nála, ha sokkal formátlanabb is, rokon vele a nyelv zordon pompájában, a jellemzés erejében. Prózában írta. Cziczomátlanságában is ékes. Nem ebbe a korba való.

*

A míg így forrong és fejlődik a drámairodalom, lépést tart vele a színészet is. Új nemzedék nő föl, mely már meg fogja érni az állandó színházat, a mi felé úgy tekintenek, mint az igazhívó Mekka felé. Miskolcz, Székesfehérvár, Kassa, Debreczen, Nagyvárad, mind csak átmeneti állomások. Még Kolozsvár is az, az erdélyi virágzó színészet központja. A fejlődő Pest, ez a még német város, lesz az igazi központ, ott kell fölépülnie annak a hajléknak. A hogy Egressy Gábor írja: „A falvak, városok csárdák, rablótanyák, csak a fővárosban nyílnak a felsőbb gyönyörök virágai.”¹

1833 július 7-én a kassai színtársulat megkapja a budai színházat. Ott van a színe-java: Kántorné, Déryné, Megyeri, Egressy, Fántsy, Szentpétery, Bartha, Telepi, László, később a Lendvay-pár is. Valóban kiváló társaság. Ruhatáruk tizenkét pont alatt van föl-

¹ Levele Egressy Imréhez. 1836 szept. 16. M. N. Múzeum könyvtára.

sorolva.¹ Tizenkét teljes öltözet nem tellik ki belőle. Pest vármegye gyűjtést rendezett számukra, rövid idő alatt valami 8000 forint gyűlt be. Páholyaikat kibérelték, maga József nádor járt elől jó példával. Igazgatókuk a vármegye felkérte Fáy Andrást és Döbrentei Gábort. És játszanak a közönség elég tisztességes pártfogása mellett, csak a zord téli hónapok veszedelmesek, mikor a Duna beáll és a hajóhid nem használható. A vig farsang ideje ez, a saison legélénkebb hetei.

Az állandó színházat kezdettől fogva közügynek érzi a magyar nemzet, de egyelőre szép beszédek nélkül többet nem áldoznak érte. Széchenyi István a magyar játékszín történetébe is beleírta nevét. 1832-ben jelent meg röpirata a *Magyar játékszínről*. Nem volt a művelődésnek olyan pontja, melyre e nagy ember ne gondolt volna. Jól ismerte mind Budát, mind Pestet, ócska házait, szűk utcáit — az ember hamar kiér a városból, kezdődnek a gyümölcsösök. Ebből a városból lesz Magyarország pompás fővárosa, a két várost híd fogja összekötni, hatalmas állandó híd fog ívelleni a folyó szélesen hömpölygő habjai fölött. A Múzeumot már megalapította Széchenyi Ferencz, ő megalapította az Akadémiát, most következik az állandó színház. Mindenre kiterjed a figyelme. Nem elég a jó szándék, a serkentő szó, terv kell ide, teljes részletes terv. Megírja. Részvénytársaságot fognak alapítani, így és így, aztán hozzá lehet fogni a színház építéséhez. Realis, száraz számvetései kiáltó ellentétet alkotnak lázas, szaggyalagott stylusához, kuszált mondataihoz, melyek telides-teli vannak felkiáltó jelekkel. Kijelöli a helyet

¹ Bayer József: A nemzeti játékszín története. II. k. 96. l.

is a József-piaczon vagy a körül. Széchenyi maga akarná elrendezni az egész várost; egy-egy pompás középület teremtsen itt-ott központot benne. Ellenmondást nem tűrő határozottsággal mond ki mindent, mert e nagy ember zsarnoknak született s zsarnokoskodott mindenkin, elkezdve önmagán. Megépíti az egész jövőendő Magyarországot, csak ne szóljon belé senki más. A míg épületeket emel, várost épít, folyókat szabályoz, sziklákat robbant, az embereket is sakkfigurák módjára mozgatná idestova.

Az Akadémia is kivette a maga részét az előkészítésből. Drámai pályázatot írt ki eredeti színműre s kijelölte a világirodalom legjelesebb színműveit fordítás céljából, hogy hozzájáruljon a műsor megteremtéséhez. 1833-ban pályakérdést ír ki: „Miképen lehetne a magyar játékszínt Budapesten állandóan megalapítani?” A nyertes Fáy András lett. Fáy munkája realis elvekre vall. Összesen 376,666 forintra volna szükség, ez a végeredmény. A míg Széchenyi részvénytársaságot akar szervezni, a hová mindenki a nyereség reményében állana be, mert nem hisz az áldozatkészségben, Fáy önkéntes adakozást ajánl, csakhogy vezessék az adakozást rendszeresen.

Fáy mint igazgató igen jól bevált, nagyon sok volt benne a gyakorlati érzék. Sok gondot fordított a színészek játékára s nem győzte eléggé ajánlani a természetességet. A mellett folyton az állandó színházra gondolt. 1833 tavaszán ötlött szemébe a Grassalkovich herczeg magtára és üres telke a Hatvani-kapu előtt. A herczeg le volt kötelezve a vármegyének; a hogy tudomást vett a dologról, átengedte a telket ingyen. Széchenyinek sehogy se volt inyére. Ő a központba akarta tétetni a színházat. A Grassalkovich

telkét „szemétdombnak“ nevezte, azzal a szokásos túlzással és elfogultsággal, a melylyel nézett mindent, a mi az ő terveivel ellenkezett. Földváry Gábor, Pest vármegye alispánja, annál makacsabb erővel tartott ki a Grassalkovich-telek mellett. Igazi magyar typus volt, kemény, szívós és huszáros. Lóháton éppen úgy megállta helyét a vezénylő karddal kezében, mint az alispáni széken. Vasból volt a koponyája s kissé szűk a látóköre, de hazafiságban, buzgóságban a legjobbakkal mérkőzött. Alapjában nemes vetélkedés volt ez közte és Széchenyi között, de fájdalom, a verseny kicsinyessé fajult el s mindkettő a maga nevéhez akarta fűzni az állandó színház dicsőségét. Fáy majdnem úgy volt közöttük, mint az üllő és kalapács között. Földváry maradt a győztes végre. Széchenyi nem tudott erőt venni érzékenységén, többet nem törődött a színházzal.

Az állandó színház helyett egyelőre az ideiglenest határozták el s még 1835 őszén hozzáfogtak az építéséhez. Földváry vas erélylyel vezette a gyűjtést. Az előkelő osztály meglehetősen távol maradt tőle, annál nagyobb buzgalommal adakozott a középosztály, sőt a köznép. A ki nem tudott másképen, természetben adózott: fával, kővel. Egyszerű emberek ingyen napszámba állottak, élükön Lukács Györggyel, ki néhány hétig dolgozott ingyen. Írók munkáik jövedelmét ajánlották fel. Iparosok hozzájárultak a színház felszereléséhez. Rösztler János lakatosmester ingyen készítette el a színház zárait, Klasny Venczel szabó díszruhákat ajándékozott a színház ruhatárának, Karczag testvérek és Duschel József kalapokat, a pesti csizmadia-czéh csizmákat, sőt megjelent Miklosics József szabómester, a pesti szabó-czéh előljárója s

ajánlatot tett, hogy a czéh ingyen rendezi be az egész ruhatárt. Elkésett vele, már Kostyál Ádám vállalta föl, a ki nemrégén pompás diszruhát ajándékozott a színháznak, a melyben Bartha játszotta Zrinyi Miklóst.¹

1837-ben elhatározták, hogy három évig részvénytársaság fogja a színházat vezetni. A bizottság elnöke Földváry volt. Igazgatóul Bajza Józsefet választották, melléje Rothkrepf (Mátray) Gábort az opera vezetésére. Végre elérkezett a megnyitó nap, rendben volt minden.

Augusztus 22-e lett a megnyitó nap, miután többször el kellett halasztani. Akkor is kétséges volt, hogy meg lehet-e nyitni? A megelőző napokban a tornácz félig vakolatlan volt, kétfelől mészgödörök, homokbuczkák, odabenn egy rakáson asztalosok, lakatosok, fúróval, kalapácsal és színészek, szerepükkel kezükben, a kik próbára jöttek oda. Még délelőtt is lázasan folyt a munka. Estére mégis állott a színház annyira, hogy megtarthatták az előadást, bár sok végezni való maradt hátra. A környék még kisváros képét mutatta. A színház egyszerű épület volt, jóformán díztelen, árkádos tornácczal és rácsos kapuval elválasztva az utcától.² Belül elég tágas, mennyezete kékeszöld alapú, a páholyok közti oszlopok fehérek, arannyal cifrázva, a páholyok könyöklői pirosak, míg a földszinti ülések zöldek, szinte a belső díszítésen is érvényesült a magyar tricolor. Arany karosgyertyatartói voltak és gázvilágítása, a mivel különösen büszkélkedtek. Van valami megható benne, hogyan örülnek kívül egyszerű s belül kissé tarka

¹ L. a Honművész 1837. II. félévi számaiban.

² L. Rauch János könyomatát. (Alt Rudolf: Buda-Pest. 1845.)

színházuknak. Nem a műértő szemével nézik; szeretik, mert az ő színházuk. A színlap piros betűivel messzire feltűnik. A helyáratat fölemelik a megnyitó előadásra: földszinti páholy 5 frt, földszinti zártszék 1 frt, állóhely 48 kr, karzat 10 kr. A pénztárnál árulják Vörösmarty prologusát.

Félhétre van kitűzve a kezdet, de már a délutáni órákban egész népvándorlás indul meg. A jegyek az utolsóig elkelnek, pedig nyári meleg van s a nap még az ég aljáról ragyog az új színházra, mikor odabent fölhúzzák a függönyt. Nagy ünnep ez, de egyszerű ünnep. Ott vannak a nemzet legjobbjai, az írók, a vármegyei urak, a nép — az uralkodóház hiányzik. Anekdota meséli, hogy József nádor készült eljönni,¹ de úgy esett, hogy nem volt jelen. Más országokban fehérlovass hintó viszi az uralkodót a fényben álló színházba, kitüntetések és nagy ünnepségek napja ez, nálunk szerényen folyt le egy nyári estén. Mindegy, templomavatás volt.

Vörösmarty *Árpád ébredése* volt a prolog, a legszebb alkalmi költemények egyike. A szintér Budapest legszebb részét mutatja a Dunaparton. A költő oly nagynak érzi az ünnepélyes eseményt, hogy magát honalkotó párduczos Árpádot kelti föl sírjából, kit már egykor felidézett ifjú elmével a *Zalán futásában*. A költő allegorikus alakja magyarázza el Árpádnak a történeteket s gyönyörű jambusaiban végigzeng a kor minden bánata és minden reménye. Hatalmas szavakkal mutat az üldözött Prometheusra, Wesse-lényi Miklósrá. Íme, így kell szenvedniök legjobbjaink-

¹ Jókai a *Kárpáthy Zoltán*-ban erősködik az anekdota igaz voltán, de ezt nem tekinthetjük döntő bizonyítéknak.

nak! A szín változik: most a magyar színházat látjuk. Öregek és ifjak sietnek a színházba, látjuk a derék napszámost, ki ingyen hordta hozzá a követ, halljuk a magyar ifjakat, kik fogadkoznak, hogy közülök senki se fogja magát garázdául viselni, — nekünk kissé naivnak tetszik, de akkor a célzás találó volt, csak úgy, mint a rémalakok, kik a színésznőt üldözik: az irigység, a megvetés, a gúny, a rágalom, a csáb, az éhhalál, a kajánság és a leggonoszabbik: a részvétlenség. A sirból visszatért vezér hajtja el a rémeket s belép a szentelt küszöbön, melynek hivatását a költő oly ragyogó szavakkal írta le.

Utána Szöllősy Lajos magyar táncza következett és Schenk *Belizár* cz. drámája. Valami végzettszerű van benne, hogy fordítással nyitják meg a színházat. Híre volt, hogy Körner *Zrínyi*-je lesz a megnyitó darab, ezt legalább a hazafias magyar tárgy ajánlotta. Mindenesetre feltűnő a választás, hiszen a legalkalmasabb Kisfaludy Károly valamelyik darabja lett volna, vagy ha már idegen drámát kerestek elő, miért nem valami classikus remekművet. De úgy látszik, nem tulajdonítottak fontosságot neki. Elfogadták ünnepi darabnak az akkoriban elég népszerű Schenk tragoediáját, mely nagyhatású eseményt s igazán tragikus alakot hozott színpadra a híres bizánczi vezér személyében. A harmincznégytagú zenekar Beethoven, Ramberg és Hérold nyitányait játszotta s Rózsavölgyi új magyarját. Az előjáték kardalát Rothkrepf szerezte. Így lett valamelyes általános szelleme az estének: magyar prologus, külföldi darab, classikus és népies zene, nemzeti táncz. A közönségen ünnepies megilletődés vett erőt, nem tombolt örömeiben, de azért lelkesen éljenezte Földváryt és Vörösmartyt.

Az előadás hosszú volt, tizenegy óra lett, mikor az ünneplő közönség kitódult a csillagos nyári ég alá. Nagy nap volt, a milyen csak romantikus időkben van: korszakot kezdett.¹

¹ Honművész 1837. 69. sz. és Vörösmarty cikke az Athenaeumban (1837. II. 17. sz.).

MÁSODIK FEJEZET.

Még nem nagy ideje volt, hogy Kisfaludy Sándor egész munkásságát többre becsülte hazafias, mint aesthetikai szempontból¹ s Kölcsey csodálkozott, hogy Nyakavágó Szent János napján nem ölt mindenki gyászruhát a mohácsi vész emlékére.² Az a kor volt még, mikor Garay azt írja, hogy az első mellény, melyet csináltat, nemzetiszínű lesz.³ Az egész irodalomra a kor hazafias jelleget nyom s a befolyás oly erős, hogy egyetlen író sem vonhatja ki magát alóla. A magyar romantika korában minden író nagy magyar; még ha hiányzik is műveiből a magyar szellem, akkor is hangoztatja jó hazafi voltát. Egy új életre ébredt nemzet irodalma ez, mely nemzet még mindig veszélyben van. Tábori tűz mellett alszanak, fölnyergelt lovak között és szabályára tett kézzel. Csakhogy a fegyverek immár szellemiekké váltak.

Kétségtelen, hogy e felfogás nem aesthetikai s nem hat feltétlenül jól az irodalomra. Számtalan tehet-

¹ Többször. L. Császár Elemér: Kisfaludy Sándor. Költők és írók.

² Mohács.

³ Összes munkái. V. k.

ségtelen költő jogosnak tartja, ha ír a haza szent nevében s nem egy részeg komédiás érzi magát a nemzet napszámosának. Attól is messze voltak, a mit e kor egyik legtypikusabb képviselője, Czákó Zsigmond írt dramaturgiájában: „*En philosophia, cselekvény, karakter, lyrai s több efféle drámai sectákat nem ismerek... Nekem a drámában ember kell.*“ Az ifjú költőnek igaza volt, bár ő maga volt az első, a ki megszegte. Az irodalom, a művészet legmagasabb ideálja, mikor az alkotott mű önczél. Bármi nemessé, nagygyá teszi a benne kifejezett eszme, művészi értékét nem emelheti, csak ronthatja.

Védekezni kell e ponton a félreértés ellen. A faji vonás éppen olyan erősen bevéődik az író munkájába, mint más egyéni. A faji vonás hiánya az író egyéniségének csonkasága. A magyar író munkáiban — és éppen a legnagyobbakéban — megtetszik a magyar faj életnézete, gondolkozása, a magyar szem látása, a magyar szív dobbanása. Megtetszik a legegényibb lyrában is Balassa Bálinttól Petőfi Sándorig. Aztán a hazafi keserve, a hazafi aggodalma, reménye éppen a legnagyobbaknál nem rontja el a művészi alkotást. A magyarság érzéseit csak oly mozgató elemként viszi be a műalkotásba, mint akármely más érzést. *Bánk bán*-ban Bánk hazafi érzése nem kisebb szerelménél, becsületértzésénél és bosszújánál. Benne lüktet „szikrát okádó vérében“. De a kisebb íróknál gát lesz ez érzés, mert nem tudják eléggé bevinni az alkotásba. A hazafiság sugárzó napja az uralkodó csillagzat, tárgykörük csak addig terjed, a meddig utolsó sugarai világot vetnek. Jóformán alig van több olyan kivétel, mint Teleki *Kegyencze*. Magyarokról írnak magyaroknak. S ebben

a korban, mikor nagyon oszladozik már a pessimismus ama felhője, mely a 30-as években még általános volt,¹ mikor bízó reménységgel néznek a jövő felé, az irodalom főtárgya mégis a mult lesz.

A dráma még mindig cothurnusban jár s a vigjátéknak még nem jött el a valódi ideje. A hagyomány utasítja a komoly drámát a multba, a vígat a jelenbe. Nagy irodalmi fejlődés szükséges, hogy az író ki tudja fejteni a tragikai magot azokból az emberekből, a kikkel mindennap érintkezik, a kik egymásnak barátságosan köszönnek, dolguk után sietnek, ebédelnek s lefeküsznek a nap végeztével. A történeti vígjáték pedig ma is csak kivétel. Nagyon is kifejlődött históriai érzék kell hozzá, hogy az író az elmúlt korban keresse a ferdeségeket, mulattató dolgokat. Klio táblájára legfeljebb néhány anekdotát vésnek föl. Shakespeare a mult idők krónikáiból szedte elő nagy alakjait, de Falstaffról minden krónika hallgat.

A társasági élet okozza, hogy a társadalmi színművek nemcsak mennyiségre, de minőségre nézve is gyöngébbek a történelmieknél. Pest már elismerten az ország fővárosa. Ide tódul minden író és főként minden színműíró. A nyilvánosság két hatalmas foruma van itten: az állandó színház és a sajtó. Író van sok, csak a közönség kevés; de ez nem baj: írnak egymásnak és maguknak. Jónevű írók is kénytelenek akárhányszor a maguk költségén kiadni munkáikat s az előfizetők neveivel kedveskedni a hazafiaknak, a kik pénzt adtak a munkáért. Németül valamennyi beszél, mert németül alkudoznak, németül leveleznek

¹ Kölcsény országgyűlési napjója. Pulszky: Életem és korom.

a kiadókkal, a nyomdászokkal, kiknek szintén hazafias érzésére kell hivatkozniok. Annyi idő multával bajos elbírálni, mekkora lobbót vetett ez a hazafias láng. A kiadók is üzletemberek, a kik abból éltek, hogy kinyomatták a magyar munkákat durva, de tartós papirosra, kissé esetlen, de tiszta és nem kellemtelen nyomással, melyet a sok hiányjel oly jellemzővé tesz a mai ember szeme előtt. De végre is a hazafiság jelszó volt, melyre hivatkozni lehetett.

Többnyire egyszerű, szerény s aránylag nyugodt életet folytattak az írók. Első látszatra ebben ellenmondás rejlik. Hiszen azok igazán nagy idők voltak, a küzdés esztendői, mikor nap-nap után várni lehetett, hogy új hajnal derül föl, hogy eljön a szabadság ideje vagy a zsarnokság újabb erőfeszítése ellen kell kardot rántani. Mégis úgy volt. Életük a katonember nyugalma, a ki szürkületkor kel, állandó gyakorlatban van, este vártára megy, ha soros s folyton készen van a riadóra. A XX. század élete ideges, izgalmas, az ember saját kicsi énjének izgalmai hajszolják örökké az idegeket meg a tömérdek külső benyomás, a melyet alig lehet már ellenőrizni. S kik alkotják az akkori írói gárdát? Túlnyomóan a magyar középnemesség, kisebb részben a mágnás és a honoratior osztály. Nagyapaik, szépapáik a vidéki kisebb földesurak közül kerültek ki, kik életük java részét szabad levegőn töltötték, lóháti emberek, kiknek főmulatsága a vadászat volt. Erős és edzett szervezettel születtek. Maguk már nem igen gyakorolták. Csakó diákkorában jó lovas volt, Vörösmarty szenvedélyes vadász állandóan, de a legtöbbje gyalogosan jár s nem forgat fegyvert. Ám a jó szervezet éppen olyan örökségük, mint a nyugodt lélek. Írásuk túlnyomóan

nyugodt és erős kézre vall. A legtöbbször előforduló typus a hosszúkás betűk, melyek kissé nőieseknek tetszenek, de a vonások biztosak, az írás tiszta és olvasható. Ezt a typust mutatja Czakó, Kuthy, Garay, Csató írása. Négy teljesen különböző jellem: Czakó melancholikus, Kuthy bizarr és Csató kolerikus, de egyiknek sincs ideges keze. Bajzáét nem lehet éppen szép írásnak nevezni, de nyugodt és világos, szabályos írás. A Jókai gyöngéd vonásai nagyon kellemes benyomást tesznek, nemkülönben a goromba Vahot Imre apróbb betűi. A kiknek nem szép az írásuk, mint Tompáé vagy Eötvösé, az is teljesen jól olvasható. A betűket mind tisztán kiírják. Az Egressy Gábor markáns betűi úgy sorakoznak egymás mellé, mintha azok is cothurnusban járnának; messziről kiáltják, hogy mi van bennük. Legszebb írása van a két legnagyobbnak, Aranyinak és Petőfinek, mintha itt is merő gyöngyöt szóránának. Petőfinek a fogalmazása is olyan, mint a metszés, jóformán semmi törlés benne. Rossz írás igazán alig akad. Szigligeti a 40-es években még elég tisztességesen ír, később elromlik az írása, mint valami hivatalnoknak, a kinek sokat kell írnia. Meglehetős rossz írás a Vörösmartyé és ideges a Teleki Lászlóé, a kinek az utolsó betű benn van már a keze mozdulatában, mikor a szó elejét írja.

Az élet eléggé egyszerű és olcsó, mert nem sok jövedelmük van s mégis nagyrészt teljesen az irodalomnak élnek. Idejükből jó részt vesznek az olvasmányok, a levelezések s az egymás közti megbeszélések, mert az összeköttetést egymással fenntartják. Aránylag sokat dolgoznak, valószínűleg minden nap, mert jelentékeny munkásság esik egyre-egyre. Az este rendszeren a színházban telik el, előadás után a Csigá-

ban ülnek össze. Ott néha-néha eltöltik az időt hosszabb ideig is. Írók, színészek anekdotákat beszélnek el, néha szavalnak, dalolnak; ha már néhány kancsó kiürült, Vörösmarty is el-elénekle egyik kedvencz nótáját.¹ Csendes, nyugodt élet ez, mint a Biedermayer-világ, a mely körülöttük terül el, a hol az utczákon az asszonyok szerény kalapban, abroncsszoknyában járnak, az urak szűkre szabott derekú kabátban, aranygombos sötétzöld vagy kék frakkban, kürtőkalappal, melyek közt el-elvegyül az egyszerű zsinóros sötét magyar dolmány, a rojtos nyakkendő és a csizma. A hogy a lapok divatképein láthatni.

De az írók nyárspolgári életéből nem hiányzik az érzelmek heves kitörése sem. Hősi és polgári kor ez, mint Hugo mondja.² Egy-egy nagy sikeren föl tudnak lelkesülni szívük egész hevével. Petőfi a *Szökött katona* diadala után nem tud aludni s a *Toldi* megjelenésekor egész szívét küldi el Arany Jánosnak ama szép versben. Micsoda tűzzel fogadják Czakót, mikor első drámájával kilép az ismeretlenségből! Egressy Gábor szellemi párbajra akar hívni mindenkit, a ki nem ismeri el Hugo Károly *Bankár és bárójá*-nak értékét.³ Egy gascognei nemes, egy Cyrano de Bergerac hangján ír a színmagyar színművész, a kálvinista lelkész fia. A fájdalom is úgy kap beléjük, mint a heves szélroham a fák ágaiba. Az ifjúi szerelem dagad keblükben s valósággal fájdalmat okoz, azért lesz ilyenkor a költő érzelgős, még ha nem is természete különben. De azt még mosolyogva nézheti

¹ Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza.

² Les misérables. V. P. I. L. 12.

³ Életképek 1847. II. 15.

az ember: abba nem halni belé. Ellenben valóban megrázó, mikor a férfi sír. És ezek azok a perczek-mikor a magyarságot végső veszedelemben látják. Hogy még mindig barbárok vagyunk, még mindig hátul tartunk és még mindig idegen a két magyar haza előkelő világa. A nyugodt, a szelíd Vörösmartyban mennyi keserű lap van! *Az úri hölgy*-ben Gonerilnek nevezi a főrangú magyar nőt s szinte Lear kiált föl benne, a hogy ősz fürteit rázza, melyeken végigcsurog a szakadó zápor.

A magyar jeles írók befogadó képessége általában nagy. Igazán szükségük is van rá, hogy a régi mondás értelmében a ló patkónyoma után formálják meg a lovat meg a lovast is. Sokat tanulnak, sokat olvasnak, németül, francziául jóformán mindegyikük tud, többen angolul is. Könyvekből kénytelenek megszerezni azokat a benyomásokat, melyeket szerencsésebb nemzet fiai a maguk valóságában látnak.

Milyen szerencsés például egy Goethe! Hazájában is szemlélhette a cultura és a művészet tömördek emlékét. Beutazta Itáliát s tudósnak is elegendő készütséggel és a nagy költő veleszületett művészi ösztönével élvezte végig mindazt a csodaszépet, a mi Olaszországban van: az antik kor és a renaissance hatalmas művészetét, a természet szépségét és a szerelmet olasz ég alatt. Barátja volt egy uralkodó herczegnek és minisztere egy államnak. Láta Napoleont. S mind ezt a benyomást értékesíthette költészetében a maga teljes gazdagságában.

Milyen keveset láthat ebből a magyar író! Czakó rövid időt tölt legalább Bécsben, a hol a képtárak mindennapos látogatója, de Petőfi csak az országot utazza be s Vörösmarty élete javarészét egy helyen

tölti el. Milyen jellemzően írja Garay: „... s próbáltunk utazásokat, s mert külföldre nem gőzkocsikázhatánk, adtunk táj- és úti képeket a közel édes hazából, vagy legközelebb vidékből is, hova az újságírói asztal mellől a vasárnap délután kivetett.“¹ A Nemzeti Múzeum szerény képtárát kiegészíti a 30-as években Jankovich Miklós és Pyrker érsek gyűjteménye.² Magyarországon jóformán egy magyar szobrász van: Ferenczy István. De Canova tanítványa minden tehetsége mellett se tudta kellőképpen vésője alá kényszeríteni az engedetlen márványt. Mégis nagyra vannak vele s maga büszkén írja alá minden egyes alkalommal: „Ferenczy, a művész“. Nem sokkal jobban áll a festőművészet sem. Markó Károly Itáliába költözik s művészete csak olyan olaszszá válik, mint a neve. Brocky Károly Angliába megy s ott érvényesül. Itthon marad Barabás Miklós, a ki fest néhány sikerült genreképet és rajzol elsősorban arczképeket, nem a leghívebbeket ugyan, de igazi művészi tudással rajzolta az arczra a jellemző vonásokat. A tehetséges Simó Ferencz rajztanár lesz s az utókor alig emlékezik róla. Volnának többen is,³ de szemmel látható, hogy tehetségüket nem tudják még itt kifejtteni. Zichy Mihály, ki a negyvenes évek végén fiataalkori tanulmányaival is föltűnik,⁴ Oroszországba megy.

Oly korban, mikor a történelmi tárgyaknak ideje van, sokat ér, ha műemlékek, régi dolgok élesztik a

¹ Tollrajzok 1846.

² A Magy. Nemzeti Múzeum multja és jelene. Bpest. 1902. (Éber László: A múzeumi képtár.)

³ A *Művészet* folyóirat minden évfolyamában közöl idevágó adatokat.

⁴ „Honderű“ 1846. I. 12. 1847. II. 4. kk.

hangulatot. Hiszen volt nálunk is egy és más, de minő állapotban a 30—40-es években! Legszebb műemlékeinket csak a legújabb korban újíttattak meg és viselnek rájuk gondot. Aztán a török s az állandó hadakozás vandal pusztítást művelt, a segítő német szomszéd meg mindent elrabolt, elhurczolta bécsi múzeumába a hadverő hősök kardját, páncélját arany, ezüst kincseikkel együtt. Csak Erdélyben maradt valami és főleg a felvidéki dús szász városokban. Hugo Victor magyar földön aligha irta volna meg *Notre Dame*-ját, hiányzott volna a hatalmas góth székesegyház, mystikus világításával, kőrózsáival, csúcs-ékitményeivel, grotesk csudaszörnyeivel. Sok apró és fontos dolog látása realissá teszi a romantikus históriákat is. Wesselényi nádor és Széchy Mária szerelmi történetét megírta vigjátéknak Kisfaludy, Berzsenyi verses színművet akart belőle írni, Arany, Petőfi költői elbeszélésben, Tompa balladában dolgozta fel, de egyik alkotása se tökéletes. Talán vagy nekik vagy másoknak hangulatot sugallhatott volna egy és más. Nézzük meg az egykori arczképeket: Wesselényi Ferencz izmos, katonás embert mutat, sűrű szakállal, szép, de nyers vonásokkal; Széchy Máriának karcsú dereka és telt keble van, finoman ívelt szépséges szép szeme, keskeny, szabályos metszetű szája.¹ Aztán ott van Mária ágya, a XVII. századi kárpitos igazi remek-munkája. Pompás mennyezete írott képekkel ékes: rajta a Pyramus és Thisbe históriája, alatta Ovidius deák verseivel, szerelmes idyll, melynek véres catastropha a vége — egy igazi magyar renaissancekori szép asszony fekvőhelye . . .

¹ Az Eszterházyak fraknoi várkastélyában lévő gyönyörű arczképe után.

Ezek az apró, de igen eleven ösztökélők hiányozván, marad az írott történelem: források és földolgozott munkák. Bár a század elejétől fogva minden virágot hajt, mégis sok hiányzik. Egyszerre lehetetlenség mérőföldeket haladni. A történetírás még nincs kifejlődve valóban, noha már elég sok forrás van kiadva. A magyar írók, a kik javarészből nagyműveltségű és lelkiismeretes emberek, rendszerint nem elégednek meg a földolgozott munkával s egy-egy eleven részlet kivillog a munkáikból, hirdetve, hogy a forrásból mertek. Nem az eredeti inspiratio hiánya hajtja ide az írókat, hanem a való igazság keresése, mely él a romantikus korok túlzásra és idealizálásra hajló emberében is.

A magyar középkort elevenen megtalálhatta bárki a Képes Krónikában, a Thúróczy János átírása szerint. Magyar és papi ember írása, harczos és keresztény léleké, a ki szinte kőből faragja ki a maga középkori alakjait. Kár, hogy a forrás a közepén igen szűkszavú lesz s csak az Árpádok kihalta után szélesedik ki ismét. Kitűnő tanulmány az írónak, a ki nagy vonásokat keres; kevésbbé annak, a ki részletrajzzal dolgozik, de hiszen az még abban az időben nem is szokásos. Mátyás királyt illetőleg ott van Bonfini. Általában a középkorra s a magyar történelem dicsőséges idejére hálásabbak a források, mint a későbbi időre nézvést. A Habsburg-korra tömérdek fog még később előkerülni, a mi még ez időben ismeretlenül lappang valahol.

A földolgozások közül három kedvelt különösen: a Fessler német nyelvű története, a Budai Ferencz *Polgári lexikona* és a Virág Benedek *Magyar századai*. Az első szinte olyan szolgálatot teljesít a

magyar drámairók kezében, mint Holinshed Shakespeare-nél. Történelmi értéke mai világitásnál nem sok, művészi értéke sincs sokkal több a maga bőbeszédű és szónokias előadásában, de abban az időben becses. mert nagyon sokat adott a forrásokból. Igaz ugyan, hogy Fesslernek nem volt szeme a jellemző iránt: sokat elhallgatott. Budai *Polgári lexikona* anekdota-gyűjtemény, de betűrendben megolvasható benne minden, a mit a régi magyarok híres embereiről tudtak. Virág nagy munkája formátlan és naiv, ez a magyar Livius, csak hogy meglehetősen bárdolatlan formában. Virág nagyon lelkesedett a classikusokért, a latin nyelvért, szigorú keresztény lelkében volt valami rokon a római stoicussal, de költeményeiben Horatiust, történelmében Livium utánozta, pedig lelkében semmi köze se volt a kedves és léha epicuristához s a római história gyermeklelkű, optimista és folszínes írójához.

De minden történelmi munkában a főirány a magyarság dicsérete. Azt szolgálja csodás szorgalommal és képtelen ábrándokkal Horvát István. Typusa ő a romantikus magyar történetírónak. Érdekes, hogy a politikusok foglalnak állást a történetírókkal szemben. Széchenyi, mikor lenézi a multat, hogy a jövőbe mutasson s Deák, mikor kimondja, hogy a magyart semmi se lelkesítheti multjában.¹

Az írók a lelkesedést fogják hirdetni. Ez is önkéntelen oka, hogy szívesebben veszik tárgyukat a mohácsi vész előtti, mint utáni időkből. Mert addig szentek, hősök és lovagok viselik a koronát: Szent István, Szent László, Nagy Lajos, Mátyás király. Czákó kivétel, a ki Szent László szívéhez akar hatolni

¹ A kir. leiratról szóló beszédében 1839.

s ott is megoldja a kétségek és szenvedélyek lánczait. Csak a Hunyadiak s főképen Mátyás király szállnak le a fényes ködből s mutatkoznak a költői feldolgozásokban is igazi embernek. Mert gazdag monda- és anekdota-kert virult ki Mátyás körül. Királyi köntösét álruha alá rejti, együtt jár-kei, eszik-iszik a közrenddel, a mig királyi lelke kivillog minden szavából. Olyan népszerű alak, akár az arab regék Harun-al-Rasidja. Az újabbkori kutatás most már eléggé kidomborította benne a ravasz és kíméletlen renaissance-fejedelmet, de épen maradt benne a nagy ember, a jó ember és a kedélyes ember.

Igazi drámaírók számára azok a századok kínálkoznak jó tárggyul, mikor az élet-halál harc folyik a törökkel és a némettel. Ott találhatók azon tragikus hősök, a kik szárnyaló lélekkel, de ingadozó lábbal járnak. Csakhogy még akkor mindenben az epikus nagyságot keresik s nem gondolnak arra, hogy sokkalta tragikusabb az a hős, a kit a jó természet megáldott minden nagy tulajdonnal, de a kicsinyes körülmények örökre megbékóznak. A pompás lovon nyargaló deli vitéz története, a ki belevágtat az ingoványba, a hol elsüllyed az ezüst patkótól az arany sisakig. De a 40-es években az írók e kornak csak két köréből merítik tárgyaikat gyakrabban. Az egyik a török elleni harc, amúgy középkoriasan, lovagi módon felfogva, a másik Erdély külön története, a hol önállónak érzik a magyar nemzet.

Kazinczy buzdításai és Kelemen László úttörő kísérlete óta látszik az igyekezet, hogy műsort teremtsenek a magyar szinpad számára. De az is meglátszik, hogy a magyar irodalomnak addig nem volt se szinpada, se színműirodalma. Szinte belekényszerítik ma-

gukat az írók. Ez az oka, hogy oly tömérdek fordítás készül vagy pedig magyar köntösbe bujtatják az eredetit. Az állandó színház óta aztán jelentékeny itt is a javulás. Vérbeli színműírók támadnak s a legtöbb író megkísérti erejét a színműben akkor is, ha működése javarészből más műfajt illet is. Hogy mily nagy fontosságot tulajdonítanak a színháznak, arra bármely egykorú lap tömérdek bizonyossággal szolgál.

Mégis ezek a hullámok nem vetnek túlon túl nagy köröket. Elsősorban a politika uralkodik a nemzeten, a teljes önállóság kivívása a cél, mely elől mindennek hátrálnia kell. Ez érdekeli mindenkit, a legutolsó vidéki város és falu bocskoros nemeseit is. Kossuth és Egressy mérges polemijája¹ nagyobb jelentőségű, mint két önérzetében és hiúságában megbántott ember összeszólalkozása. Ha Egressy kissé Don Quijote-forma szerepet is játszik, mikor olyan magasra tartja a színeszet fontosságát, mégis a cultura, a művészet nevében ránt kardot. Kossuth elismeri mindennek a jelentőségét, de keserű gúny van abban a kijelentésében, hogy olyan szomorú helyzetben van a nemzet, hogy még ilyen apróságokra is szükség van! Mindezek a kérdések újra szembejönnek, a mikor a színház belső életéről van szó s mikor ki-kibukkan a fájdalmas valóság, hogy a közönség kevés, közönyös és műveletlen.

Dicséretére válik a színigazgatóknak és az íróknak egyaránt, hogy nem szállnak le a közönség alacsonyabb színvonalára. Mégis valami értékeesebb, valamelyes irodalmi szempont vezeti őket. Forrongó és romantikus korszak irodalma ez, mégis némi szabályos

¹ Athenaeum 1841. I. 50. és 59.

formára törekszik. Sokat termel a színpad számára, de az érdeklődés, mely a termést vigyázza, nem tud általános lenni.

Vannak sajátos színpadi korok. Ilyenkor a színpad jelentősége megnő, mindenki tódul a nézősorokba, s minden irodalmi műfaj ebbe az egybe próbál beleolvadni: dialogikus formát nyer. Ilyen volt Angliában a Shakespeare kora s ilyen időt élünk napjainkban. Ott megjelenik színpadon a dialogizált epos és a lyra a históriákban és a pásztorjátékokban; itt a novella, a regény, a bölcsészet és a politika lép a színpadra. Van rá joga. A későbbi idők kritikusa ám tegye föl legélesebb szemüvegét, hogy osztályozza őket. Jelenben az a kérdés, hogy a romantikus magyar drámák irányait hogy szabja ki az akkori idők kritikája s hogyan fogadja a kívülről jövő hatásokat.

*

A legelső név az akkori dráma-kritikában a Bajza Józsefé. Egyik vezető embere volt annak az új írói nemzedéknek, mely Kazinczy után sarjadt fel. A romantikus kor jegyezte meg ezt a nemzedéket. Szíves házigazdájuk, Bártfay László, ki még a Kölcsey barátából való volt, a ki oly jó szívvel látta házában a fiatal írókat, maga is romantikus ember volt. Hugo Victor ír ilyen emberekről, a kik szeretik a csillagokat vizsgálni. Nem a természettudós érdeklődése ez, a ki megfigyeléseket eszközöl nagyítóüvege segítségével, hanem a költő-ember elmélyedése, a ki ábrándosan vizsgálja az ég sötét bársonyán kigyúló lámpákat, mert szemét szereti az égre függeszteni s mert az éjszaka hangulatosabb a nappalnál. Bártfay is ezek közé tartozott. Minden este megnézte az eget s meg-

kereste a maga csillagját, a melynek állását soh'se felejtette el naplójába írni.¹

Bajzában is megtalálhatók eme vonások, valamint az ellentétek, melyeket szintén kedvel a romantika. A hallgató fiatalember érzi, hogy természete a melancholia, de érzi azt is, hogy a véralkatában van valami a katonáéból.² Érzékeny és gyöngéd kedélyét hideg és gúnyos külsőbe takarta, mint Széchenyi. Azzal tette magát nevezetessé, hogy hadat üzent a tekintélynek. Kardot húzott az öreg Kazinczy ellen s Kazinczyt csak a hirtelen halál szabadította meg attól, hogy az ifjú rajta próbálja ki összes vágásait s érvényesítse teljesen vívó-módszerét.

A kritikus Bajza mintha nem egy személy volna a költő Bajzával. Lyrája érzelmős és bágyadt, holdvilág mellett kesereg, mint Hölty és Matthiesson, az egészséges, forró érzéseket éppen úgy nem ismeri, mint az erővel teljes kitételeket. Szabatos verselése is nélkülöz minden egyéni formát. Csak a kor hatása magyarázza, hogy ez az ember volt legbátrabb védelmezője a franczia drámáknak. Az *Athenaeum* hasábjain önálló cikkekben és kritikákban senki se tett többet a Hugo és Dumas iskolája érdekében, mint Bajza. Pedig akárhányszor éppen úgy nem gyönyörködött bennük, mint az idegen Spanyolországban, mikor bikaviadalt néz végig. Nem bírta el a borzalmat. Teleki *Kegyencze* fellázította egész valóját. Még Shakespeare is végigborzongatta olykor. Helyesli színrehozatalát, de miért éppen *Othellót*, a mely tele van

¹ Naplója. Kézirat a M. Nemz. Múzeumban.

² Levele Toldyhoz. 1821. szept. 9. Összegyűjtött munkái VI. k. (Badics kiadása.)

nyers szidalmakkal s a hol a hős a közönség szeme láttára fojtja meg feleségét? *III. Richárdot* meg éppen ferdén ítéli meg, nem látva mást benne, mint öldöklést, mészárlást s igazságérző lelkének nem jól esik a bíboros gonosztevőt karddal a kezében elesni látnia.¹

A honnan a világitás esik, a szerint változik az alak. Mikor Kazinczy keserű szemrehányásokkal halmozza el, hidegen veti oda: „Én felelni fogok.“ Csáládjához írt leveleiben gondos apának, józan, kissé nyárspolgárias embernek tűnik fel. Szemere Pál úgy ír róla,² mint olyan emberről, a kinek eleme a veszekedés, a gúny és a bántalom. Déryné, az asszonyok szokása szerint külső jelekből ítélve, szelíd, befolyásolható jó embernek tartja.³ Bizonyos, hogy hallgatag, elmélázó ember volt, hogy szilárd meggyőződéssel bírt, a miért erőt tudott venni tépelődő és gyöngéd véralkatán s hogy kíméletlenül harczolt meggyőződéséért. Az ilyen ember belől emésztődik s mikor a szabadságharcz leverése után elpusztulva látott mindent maga körül, maga is belepusztult.

Kétségtelen, hogy nem azok közül való, a kik minden időknél irtak. Történetírói munkássága, mely terjedelmét nézve a legnagyobb, híjával van az eredeti kutatásnak, ha nem is érdemli meg a plagium nevét, a melylyel ellenségei sértették.⁴ Nem is versei tették nagygyá, hanem kritikai munkássága. Vezérnek született. Ügyvédi diplomáját nem használta a törvényszék előtt, de elsőrangú dialektikai tehetségét fényesen kimutatta polemiáiban. Bizonyos fensőbbiséget és

¹ Összegyűjtött munkái V. k. Játékszíni krónika.

² Szemere-tár XI.

³ Naplója III. k. 239. l.

⁴ Bajza József : Bajza József mint történetíró. Századok 1908.

teljes hidegvért őrizett meg a leghevesebb tollharczban is. Nem riadt vissza a csúnyább természetű polemiáktól sem, belegázolt a sárba, ha ellenfelét máshol nem találhatta meg, tudott csipős, goromba, a kegyetlenségig kíméletlen lenni, de öntudatát, nyugodt biztonságát perczre se veszítette el. Ellenfeleit teljesen legázolva hagyta ott, mint Munkácsyt, Oroszt és főképen Csatót. Maga letörülte magáról a viadal szennyét és bármely perczben kész volt folytatni. Nem volt kötözködő természet. Kijelenti, hogy Vahot Imréék erőnek-erejével akarják belevonni a „kakasviadalba“. De a ki belékötött, azzal el tudott bánni. Hosszú évek után is jól esik e polemiákat olvasni, annyira erős a dialektikájuk, olyan férfias a hangjuk, szilárd a logikájuk, megingathatatlan a meggyőződésük. A teljes megvetést alig lehet nyomósabb rövidséggel kifejezni, mint a hogy Bajza képes volt. Így Vahot Imréről: „... nem oly becses vad, melyre csak egy lövet puska-
 port is vesztegetni érdemes volna“, vagy Garayról: „Garay bármelyik oldalra álljon aesthetikai tudományával, soha sem fog lázadást okozni.“¹

Tiszta, világos szemével hamar átlátta, hogy mire van szükség. Sajtóra és színházra. Diákkorában szorgalmas látogatója volt a theatrumi előadásoknak s később alkalma volt Bécsben magasabb művészetben is gyönyörködni. „Nekem a művészetek s azok philosophiája általában ifjúságom óta kedvencz tanulmányaim voltak... Figyelmeztem a színházakra, színészekre... szerettem e tárgyakról beszélni, olvasni, gondolkozni.“² Belátta, hogy szükség van állandó

¹ Összegyűjtött munkái V. k.

² Visszaigazítások II. fej.

színházra és színi kritikára. Se a vándorszínházak nem elégitik ki a fejlettebb igényeket, se a *Rajzolatok* nyomorult kritikái a színészeket.¹ A hamarosan megnyíló színház első igazgatója lett.

Még előbb sikerült a lapot is megindítani. Ez volt az *Athenaeum*, mely 1837 június 1-jével indult meg. Vörösmarty és Schedel neve mellett a Bajzaé állott a címlapon, s igazi lelke ő is volt. Az új irodalom emberei indították meg ezt a lapot. Bajza régi barátaival szövetkezett. Ott volt mellette Toldy, első ifjúságának leghívebb barátja, a kivel oly őszintén kiöntötték egymás előtt lelküket. Mikor még egy lányért gyúltak lánggra mind a ketten s mind a kettő le akart a másikért mondani . . . Mikor együtt lelkesedtek, buzdultak munkára s lassan-lassan kitárult előttük a világirodalom teljes pompájában . . .² Ezért lett Schedel Ferenczből Toldy, ezért rakta le orvosi műszereit, hogy a magyar irodalom se maradjon el a külföld mögött. Teljes erejét arra fordította, hogy megépítse a magyar irodalomtörténet palotáját. Vörösmarty, a kor legnagyobb költője, Bajza jóbarátja, később sógora, költői koszorújával együtt világos ítélőképességet s nagy olvasottságot hozott magával. Fiatalos erő, lelkesedés, aczélos buzgóság és magyar józanság egyesült e három emberben.

Kétségtől megvolt a realis vonás Bajzában is. Tudott a haladásban mértéket tartani. A magyar még hátramaradott. Mikor a színészek játékát olyan beható gonddal bírálta, nem kívánt lehetetlent azoktól

¹ Összegyűjtött munkái V. k. Dramaturgiai és logikai leczkék.

² U. o. VI. A levelezés eredeti kézírata a M. T. Akadémia könyvtárában.

az emberektől, a kik hagyomány, mult nélkül léptek e pályára s tömérdek új szerepet kellett betanulniuk. Mintát akart elébük állítani s ezt bizonyos idealizálásban kereste, „nemes pathosban és plastikában“,¹ mely az akkori színészet jelszavává lett. Iskolát kívánt adni a drámaíróknak s legjobbnak a francia romantikát tartotta. A műsorkiválasztásban is főképp erre volt tekintettel, az eredeti műsor fejlesztése mellett. Tudta jól, hogy van még ennél tökéletesebb művészet, a Shakespeare-é, de arra még nem érett a közönség. Csak lassan kell belevezetni, mert nem szempont, hogy üres ház előtt adják e remekműveket. Minden irodalmi fejlődéshez közönség kell. Lehet, sőt úgy látszik, maga se tudott behatolni Shakespeare-be kellőképpen. Nem mind értette meg ezeket a vérontó szenvedélyt lehellő alakokat. És a mi a legfőbb, ez a kiméretlen véralkatú, ez az elszánt bátor ember nagyon kényes volt: Shakespeare — hiában — durvának tetszett neki, sértette.

Bajza hamar kivívta a győzelmet ellenségei fölött. Részben nem komoly küzdelmek voltak ezek, mint mikor Garayval vagy Vahot Imrével volt dolga, emberekkel, kiknek kevés aesthetikai készségük nem támogatta kellőképpen személyes ellenszenvüket. Két komoly ellenfele volt: Henszlmann Imre és Erdélyi János.

Henszlmann komoly, tanult fej volt, a szepesi szászok szívós, kemény és culturára hajlandó fajtájából. Maga is kiváló aesthetikus, rendszeres ember, tele Aristoteles és Lessing eszméivel s Lessing nyomán Shakespeare szeretetével és megértésével. Itt hibázta el a támadást Bajzával szemben. Shakespeare-t

¹ Boldogult Szigeti József szavai.

állította elő követendő példa gyanánt, holott Bajza nem bántotta a drámairók fejedelmét, csak az időt nem tartotta még elérkezettnek. S abban is igaza volt Bajzának, hogy Henszlmann a németek között szinte francziagyűlöletet szedett magába. Az elméleti emberek szokása szerint hangsúlyozta a jellem fontosságát a drámában s mellőzte inkább a cselekvényt. Szerinte a francia drámákban nem volt egyéb, mint üresség, felületesség, egy színnel és pedig rikitóan festett karakterek, még Hugo Victor se tudott jellemezni s költői igazságszolgáltatást se talált bennük.¹ Erről az oldalról könnyű volt megczáfolni Henszlmann minden tudománya s erősen megépített aesthetikája mellett is. De tekintetbe kellett venni azt is, hogy a francia drámák divatja semmi esetben se terjedt az igazi classikusok rovására. A németeket söpörte le a színpadról, Kotzebuetól kezdve mind a kisebbekig s ezt emelte ki színi kritikáiban többször Vörösmarty s ez volt a francia romantika legegészségesebb hatása. Henszlmann ezt a gyakorlati szempontot se vette tekintetbe, hogy jobb, ha az ügyes francia darabok hozzák a közönséget, mint *Lumpacius Vagabundus* vagy *Griseldis*. Mert bizonyynyal Goethe vagy Calderon kisebb közönséget gyűjtött volna a színházba. Henszlmann maga is megpróbálkozott a drámával, teljesen eredmény nélkül, a mit megint ellene fordítottak, noha Erdélyinek igaza volt, mikor azt is csak olyan szerencsétlenségnek tartotta, mint hogy német neve volt s kivette hordotta az inge gallérját.²

¹ Drámai jellemek. — A dráma alapelvei. — Henszlmann aesthetikájának alapos méltatását l. Kelecsényi János cikkében (Henszlmann Imre aesthetikája. Athenaeum. 1910.)

² Irodalmi levelek 5. (Tanulmányok. Bpest, 1890.)

Hogy drámairás és drámabírálat mennyire külön dolog, maga Erdélyi is bizonyította *A velencei hölgy*-gyel. Az értelmetlenségek igazi birodalma ez. Ha az ember képes rá, hogy belemerüljön e ködös dráma hangulatába, igazán azt a hatást teszi, mintha álomországban járna, a hol a logika ismeretlen fogalom. Ezt pedig Erdélyi írta, az egyik leglogikusabb magyar kritikus. Erdélyi maga se vezethette más irányba a drámairodalmat, bár tanultságra, széles látókörre, a művészi forma kezelésére nézve felülmúlta Bajzát, a dialektika mestervágásaiban pedig megközelítette. A Henszlmann—Erdélyi-féle *Szépirodalmi Szemlé*-nek, a mely a Kisfaludy-társaság nevével ékeskedett, megvolt a maga értéke és hatása egy-két komoly kritikában és némely elméleti nézet tudományos tisztázásában. De működése egészben nem volt rokonszenves, az írói világ kis töredékének nézetét fejezte ki s éles és kíméletlen modort mutatott minden más nézettel szemben. Sokszor igaza se volt. A Czakóról szóló bírálat (1847. I. 5.) példaképe az elfogult és rideg kritikának.

Erdélyi nem adott más, helyes irányt a folyóiratnak. Talán őt is befolyásolta még fiatal kora s benne is volt valami abból az ingerkedő koboldból, mely később Gyulai Pált bírta arra, hogy lehetőleg szembe forduljon a közvéleménnyel. Erdélyi maga a legjobban tudta és ismerte Czakó értékét: kifejező jellemzését tudta adni annak a mystikus romantikának, mely pedig az ő egyéniségétől teljesen idegen volt s elfogulatlanságának ebben adta legszebb tanujelét.¹ De a Czakóról szóló kritika megjelent és sokan Er-

¹ Kisebb prózák II. k.

délyit tartották szerzőjének. *A színi hatás ellen cz.* cikkében Erdélyi sok szellemes és igaz dolgot mond el. Nem tartja fontosnak a színpadot egyáltalában, mindegy, akár előadják a darabot, akár csak olvassák s nem hiszi, hogy valamely mű jósága ellene volna a színi sikernek. Még értékesebb az a rövid cikk, mely a romantikáról szól.¹ Fölvilágosítja azokat, kik csak a francziákat hiszik romantikusoknak, hiszen már Shakespeare és Walter Scott is romantikusok. Egyszeriben fejére üt a szögnek, mikor kimutatja különböző népek romantikájában a nemzeti, sőt a népi elemeket is. Ide akarja terelni a magyar romantikát is s akkor aztán szó sincs róla, hogy őket a romantika ellenségei gyanánt emlegessék tovább is. Kezdődő aesthetikai irodalmunk valóban becses darabjai ezek a cikkek, de megírásukkor a pusztában hangzottak el, pedig alkalmas helyen arra szolgálhattak volna, hogy az ellentéteket kiegyenlítsék s együtt törjenek a valódi, magasra tűzött cél felé.

Így aztán Bajza maradt a győztes minden vonalon. Ő az első és az utolsó igazgatója a Nemzeti Színháznak a megnyitás és a forradalom közötti időben. Bármennyire is kötve volt keze, irányba ő indította s ez esztendők dicsőségéből neki része jut. Az *Athenaeum*-mal is híven szolgálta eszméit és juttatta győzelemre. Ő egyúttal a magyar hírlapirodalom egyik vezére és bátor katonája. Hármass érdeme az *Athenaeum*-nak: olvasóközönséget tudott teremteni — átlag ezer előfizetője volt —, zászlója alá tudta csoportosítani az akkori magyar írók legjobbjait — egy Petőfi itt kezdi pályáját — és számbajövő tiszteletdíjjal tudta

¹ Tanulmányok.

jutalmazni munkatársait. Hét évi pályafutása alatt sok ostromot kellett kiállania. A személyes ellenségeken kívül ott agyarkodtak körülötte a német nyelvű lapok, a *Spiegel*, a *Pester Tageblatt*, az *Ungar* s a magyar nyelvű *Hírnök*, amazok a magyarországi németek magyarellenos trombitái, emez a bécsiek fizetett zsoldosa. Hét esztendő múltán a jól megvívott harc érzetével teszi le a szerkesztő a tollat. Rámutat az eredményekre, melyekből részt kér maguknak. A nemzeti szellem immár hódít a színpadon: a *Tisztújítás*, a *Szökött katona*, az *Országgyűlési szállás* diadalai ezek; így fejlett a romantikából a magyar társadalom, a magyar nép rajza. A polemiák csak szaporították az érdeklődők számát, a többi divatlapok nem vontak el előfizetőket az *Athenaeum*-tól; ellenben a politika iránti érdeklődés, a *Pesti Hírlap* igen. A lapot még mindig fenn lehetne tartani, de ők már belefáradtak. Elhihetjük Bajzának, hogy szívesen írta a befejező sorokat. Az állandó feszülésben lévő idegeknek egyszer csak nyugalomra van szükségük.

Még egy igen jellemző vonás tűnik szembe a Bajza polémáiból s ez az erkölcsi alap szilárd volta. Mihelyt erkölcsileg is meg tudják támadni az embereket, végük van. Munkácsyt azzal teszi tönkre Bajza, hogy világosan kisüti rá, hányszor hazudott. Csató bármilyen hetykén üljön a nyeregben, „elleneinek első dárda-vetésére elveszti a kengyelvasat“, mert rábizonyul, hogy eladta tollát. A szerencsétlen! valamivel később kellett volna születnie. Ebben a korban keserve-sen fizeti meg az író, ha nincs meggyőződése.¹

¹ Bajza polemiáit részletesen tárgyalja Szűcsi József pályanyertes Bajza életrajzában, melyet kéziratban volt szíves használatomra átadni.

Az *Athenaeum* játékszíni kritikája becses és hű tükre az akkori színpadnak. Hasábjain igenis nagy teret foglal el s ez mutatja, mennyire fontosnak érezték a színházat. Az ő nyomában indul jóformán az egész sajtó: az ideális romantika s a nemzeti szellem a vezércsillagjai. Így jelennek meg a sajtóban egyenkint a ragyogó nevek, bár közülük egy-kettő mindjárt kialszik: Czakó, Hugo Károly, Nagy Ignác, Obernyik, Szigligeti.

A *Pesti Divatlap*, a Vahot Imre lapja, ugyan nem egyszer szembefordult az *Athenaeum*-mal s a szerkesztő is megérezte Bajza polemikus buzogányának kék feltjait. Ez az ember olyan volt, a milyennek Mercutio festi az olaszt a *Romeo és Júliá*-ban: második pohárnál kész a pinczérre is kardot rántani s belekötni a diótörő emberbe, ha neki is diószínű szeme van. Sohse mulasztotta el hangsúlyozni magyar voltát, az is volt valóban, de a kötekedő, betyáros magyar ember typusa. Fölhányta, hogy vigyázzon magára mindenki, mert ő Hevesbe való! Korán kifejlődött túlságos önérzete az önbálványozásba csapott át később. Tetszelgett a sok támadásban, úgy vélekedvén, hogy értékes ember és értékes munka, melynek annyi ellensége van. A mit egyik színművéről mondtak, talált az egész emberre: ha festő volna, meszelővel festene. Franciaellenesnek vallotta magát, de történelmi drámaiban túltett a francia romantika összes túlzásain.¹ Barátság, ellenségeskedés hol erre, hol arra vezette tollát, csak a kötekedésben maradt állhatatosnak. Magyarságában elment a legszélsőbb demokratismusig,

¹ *Athenaeum* 1841. I. 73—76., II. 62—63. *Pesti Divatlap* 1845. I. 12., 1846. 41. *Szépirodalmi Szemle* 1847. I. 14.

lapja első volt, mely eltörölte a nemesi neveket s Szécsényit, Ötvöst stb. kezdett írni. De ilyen lapnak és ilyen embernek komoly hatása nem volt, nem is lehetett s aesthetikai elvei, nézetei nem álltak komoly színvonalon. Nem lendített se jobbra, se balra.

Az *Athenaeum* szellemét örökölte sok tekintetben az *Életképek*. Legkomolyabb lap volt s legjobb munkaerőkkel dicsekedhetett, kritikai rovata is a leggondosabb. Színvonala általában felül is múlta a Bajzáék lapját, de azóta is elfolyt egy pár év s ezek az esztendők rohamos haladást mutattak. A szerkesztő, Frankenburg Adolf, nem volt nagyszabású ember, de jó szerkesztő és jó magyar. Holtig sajnálta, hogy német nevelést kapott s hogy ez megérzik stylusán.¹ Kiváló érzékkal birt az emberek toborzására s bár az *Életképek* polemiáiban mindig a sarkára állt, finom tapintattal csillapította le esetleg neheztelő munkatársait. Emlékirataiban maga beszéli el ez eseteit, mikor sokszor tojástánczot kellett járnia, hogy egyik író érzékenységen se üssön sebet. Az írók érzékenysége mindig egyforma volt, de a szilaj hév a kor jellemzője s a sértett író ritkán burkolta be magát önérzete palástjába — kitört. Az *Életképek* színi rovata is gazdag volt, kritikáiban sok az igaz szó, noha nem írtak a Vörösmarty józan, jóízű tollával s nem néztek a Bajza éles szemével. Vas Andor fontoskodó s nem egyszer nagyképű, Gyurmán Adolf naiv, de mind a kettő komoly és művelt ember s a kor ízlésének adtak hangot. Elfogulatlanság, jóindulatú szigor jellemezte e rovatot, nem tette elfogulttá a lapot az a jó viszony sem, melyben a szerkesztő állott Ráday Ge-

¹ Emlékiratai I. k.

deonnal, az ellenzék egyik tehetséges vezérével és a Nemzeti Színház igazgatójával. Petőfi ide írta szebbnél szebb költeményeit Tompával együtt s itt indult meg Arany János pályája, noha a nagy költő szívesen elfeledte volna azokat a gyöngé novellákat, melyekkel itt föllépett. S Petőfi mellett itt tűnt fel a magyar romantika egyik legnagyobb alakja, a magyar próza megteremtője, Jókai Mór, a világ egyik legkönnyebben író költője, fiatal, deli legény, lobbánékony és gyermekes, igazi romantikus alak, a kiben volt valami a magyar obsitos természetéből, a ki oly szívesen mesél mesebeli kalandokat, álmországot, tündérvilágot, hihetetlen hőstetteket, míg maga is összekeveri a valóságot a mesével. Írt a Frankenburg lapjába regényt, novellát, színi kritikát, operaismertetést s mikor a szerkesztőt ügyes cselfogással megválni kényszerítették,¹ nyugodtan adhatta a zászlót a Jókai kezébe, hogy fennen lobogjon a friss márcziusi szélben.

Divatlap néven voltak e lapok ismerősök. Színes műmelléletekül divatképeket adtak Biedermeyer-stylusban, hihetetlenül karcsú derekú hölgyekkel és urakkal. De a divatlap elnevezés egyre sem illett jobban, mint a *Honderű*-re, Petrichevich Horváth Lázár lapjára. Ez már határozott oppositíót képezett mind a *Pesti Divatlap*-pal, mind az *Életképek*-kel, sőt titokban az egész magyarsággal. A reactio támogatta s felsőbb megbízásból Horváth Lázár nem átalított négyezer forintot ígérni Frankenburgnak, ha lapját megszünteti.² A *Honderű*-nek volt némi befolyása a felsőbb körökben, de ez a befolyás inkább mételey volt. Kedv-

¹ U. o. III. k.

² U. o. III.

telve írtak mágnás-salonokról, estélyekről s minden alkalommal mélyen bókolnak aristokraták és főpapok előtt. A szerkesztő hangsúlyozza, hogy a magyar a németnek nem lehet ellensége.¹ A hazafiak között csak a mágnásokat ismerte el: Széchenyit és Eötvöst. Állandó rovatjai közt volt: „Pesti Szalon“, „Külföldi Hírszelencze“, „Divatcsöngetyű“, „Erdélyi Galamb-posta“, „Levelek Emiliához“ stb. című. Csupa szenvedés, édeskés, affectált modor. A czukrászt is „czukorművésznek“ írta s az „ördög“ szót kipontozta. Czélszerűnek tartaná, ha előkelő hölgyek uzsonnálhatnának páholyaikban, a mig az istenadta komédiások mulattatják őket.² Udvari poetája Hiador, a „tenger, mely háborog belől“. De a mellett alattomban készek megtámadni mindent, a mi magyar, a mi nemzeti; minden bírálatukba, minden ismertetésükbe a legarczátlanabb személyi vonatkozásokat szövik s polemiaiák vetekszenek a Vahot Imre csúnya szájával. *Irodalmi ABC-jük*³ a legotrombább hangon támadja és nézi le Bajzát, Czakót, Egressyt, Gaált, de főképen Petőfit. Kossuthot elismeri, de néptribunnak tartja. A legragyogóbb sorok magának a szerkesztőnek jutnak.

Báró Horváth Lázár — a grófné fia — lapja csak szemre mutatta az előkelőt. Különben ez is természetes volt: a kevély aristokrata szeret udvart tartani, csatlósokkal, lakájokkal teli, a kikkel korlátlanul rendelkezhetik. Éppen az alacsony elem gyűl köréje. Ebből az elemből választotta ki állandó színi kritikusat, Zerffit. A papok hódoló híve a zsidó journalistát.

¹ Honderű 1847. II. 21.

² U. o. 1843. II. 12.

³ U. o. 1847. II. 1. és köv.

Zerffi Gusztáv aesthetikai elveit bajos volna körvonalazni. Maga is írt darabot, *Illem* címmel, a *Honderű* mutatványt közölte belőle (1847. I. 9.), de a színház visszautasította s a szerző német színpadra szánta.¹ Sértett hiúság és állandó rosszindulat sugalmazta a kritikus „didaskaliáit“. E kritikák hosszúk voltak, szinte áradt a mérges tinta a mérges író tolla alul, beszennyezve és megmarva minden lehetőt. Se a szellem, se az ötlet nem hiányzott belőle, a Börne stylusát sajátította el s az ő kissé rhapsodikus módorában, gúnyos, csipkedő szellemességével írt. Ügyesen el tudta lesni az illető író stylusát, a kivel foglalkozott s mindjárt kész volt a parodia nála. E nemben talán legsikerültebb a Czakóról írott.² Kétségtelen tanultságát, olvasottságát mindig mások rovására használta. A korhoz simult természetesen s a környezetéhez; amaz véka alá rejtette kozmopolita voltát, emez finomkodó ízlést erőltetett a durva lélekre. A kitörő forradalomban persze nem lelte igazi helyét, szerencsétlen szerep és bujdosás várt rá.³ Évek multával Amerikából adott hírt magáról, itt követte el azt a csúnyaságot, hogy visszaélt a Kossuth névvel, csak-hogy megfizessék tollát s Kossuth neve alatt írt egy selejtes ismertetést a magyarok származásáról, mely ellen az ősz hazafi sietett tiltakozni.⁴ Ez a Zerffi utolsó szereplése a magyar irodalomban.

Egressy Gábor a maga heves természetével néha visszaélt a színpad szabadságával. Már egyszer élő személy maszkját öltötte föl, Csátót téve csúffá vele;

¹ U. o. 1847. II. 17.

² Honderű 1846. II. 8—9.

³ Szemere Bertalan: Naplóm. 1852.

⁴ Századok 1877.

a Szigligeti *Pasquil*-jában — úgy látszik — Zerffit parodizálta ki. Legalább a *Honderű* halálosan sértve volt¹ s valóban a színpadnak, a drámának senkit se volt oka inkább megcsúfolni, mint őt. Jó szerencse, hogy a Zerffieknek akkor még nem volt hatásuk. De a jövőendő ijesztő árnyékát veti a színre ez a Zerffi, azét a kritikusét, a ki idegen culturával szívta magát teli s fölényes cynismussal, csipkedő szellemmel bírálja meg az író, a művész legbecsületesebb munkáját is. Maga nem áll a porondra, csak a harczból megtérő, fáradt bajnokokra röpíti mérgezett nyilait.

*

A Nemzeti Színház több mint tízéves működésének színlapjait lapozzuk végig, melyek a régi pesti utczák sarkán hívták fel a járókelőt, hogy menjen a theatrumba jegyet váltani. Hogy a magyar drámairodalom szegény, a külföld támogatására szorul s nagyra a külföldi színpad hatása, e színlapok világosan bizonyítják. A fordított darabok jóval több estét töltenek be. Nem mintha magyar darab nem lett volna elég, ha a régi sűgőkönyveket összeszedik, de magyar darabokkal olyan színvonalat nem tudtak volna fenntartani, a milyent így. Lenézés és szerető elfogultság nélkül ez a műsor bizonyos színvonalat mutat. A német és francia java darabok — melyek odakinn sikert aratnak — hamar utat találnak ide is. Német és francia hatás mellett némi általánosságra törek-

¹ Honderű 1847. I. 1—2. Életképek, 1847. I. 1. Rakodczay Pál (Egressy Gábor és kora. Bpest, 1911. I k.) szerint Horváth Lázárt parodizálta volna ki, a mi nem valószínű. Rá mégse talált volna ez a szerep. De e kérdés nincs eldöntve.

vést jelent a classikussá vált darabok állandó műsoron tartása. Már a vándorló színházat is jellemzi — minden kapkodás és ízetlenségek mellett is — némi intelligentia s némi magasabb törekvés.¹ Már Kelemen László gondol Shakespeare-re s Shakespeare otthon van a magyar színpadon úgyszólván a megnyitás óta. A Fáncsy-féle színlapgyűjtemény nem egy lapja hirdeti ezt a magasabb törekvést. Ez a kezdődő magyar színpad népszet büszkesége.

A Nemzeti Színház színpadján egy időben tizenegy Shakespeare-darab szerepel: *Hamlet*, *Lear király*, *Romeo és Julia*, *A makranczos hölgy*, *Coriolanus*, *A velencei kalmár*, *Othello*, *IV. Henrik* (I. rész), *III. Richárd*, *Macbeth*, *Julius Caesar*. Az első három több mint tíz előadást ér. *A makranczos hölgy* nem az eredeti Shakespeare, hanem a Holbein-féle, kissé édeskés átdolgozás. (*Szerelem mindent tehet* — maga a cím is jellemző.) Molière nem tud igazi közkedveltségre szert tenni, tőle adják a *Tartuffe*-öt, *A fösvény*-t s *A botcsinálta doktort*, egyiket se sokszor. A nagy spanyol classikusok mindegyike képviselve van. Calderon *Az élet álom*-mal s *A zalameai bíró*-val, Lope de Vega a *Sevilla csillagá*-val s Moreto *Donna Diana*-ja a színház egyik legkedveltebb darabja.

A német classikusok között persze Schiller vezet. Tőle színre kerül: *A haramják*, *Fiesco*, *Ármány és szerelem*, *Stuart Mária*, *A messinai hölgy* és *Don Carlos*. Jellemző, de már kevésbbé hízelgő jelenség, hogy ifjúkori drámái a népszerűek s a legnép-

¹ L. Bayer József munkáit: Shakespeare drámái hazánkban (Bpest, 1911.) és: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban (Bpest, 1912.).

szerübb *A haramiák*, mely a vándorszínpadon szerzett hatalmas népszerűséget ide is átvizsi. Lessingtől csak a *Galotti Emiliát* látjuk. Ezeken kívül színre kerül Goldonitól a *Két úr szolgája* s Sheridanától *A rágalom iskolája* s a *Szerelemvadász*.¹

A műsor jórészt német és francia darabokból áll ki. Eleinte jóval több a német. Ámbár már ezidért a kritika napirendre tért fölöttük, sokszor gáncsolja őket s mindenben előnyt ad a francziáknak, ennek így kellett lennie, hiszen a vándorszínpad műsorát átvitte eleinte az állandó színpadra. Maga Bajza, az első igazgató, a francia romantika barátja, se hajíthatta egyszerre a lomtárba ezeket a sugókönyveket, hiszen elsöpörte volna vele a műsor nagy részét. Lassan fogy ez meg. A csökkenés csak 1842-ben vehető észre, míg 1843-tól már nagyon előtérbe jutnak a francziák. Az eredeti darabok nagyobb száma 1844-től számítható. A mit németen és franczián kívül adnak elő a napi termésből, számba se jöhet s az is másodkézből való. Kiemelésre méltó, hogy a kiváló lengyel drámaíró, Slovacky *Mazepája* is előadásra kerül, bár csak erkölcsi sikert arat. Még előfordul az a barbárság, hogy a színlapon a szerző neve nincs megnevezve, vagy hibásan más szerző neve áll az igazi helyett, de nagyon ritkán.

A következő német szerzők nevei fordultak elő: Albani, Amália szász hercegnő, Angely, Barhdt, Bauernfeld, Bäuerle, Bechstein, Beck, Benedix, Birch-Pfeiffer, Blum, Börnstein, Brunswick, Castelli, Clauren, Collin, Deinhardstein, Dunkel, Florian, Förster, Forst,

¹ Csak az akkor már nem élő szerzők közül szedtem ki a classicusnak mondottakat.

Frank, Franz, Gerle, Gleich, Grammerstätter, Grillparzer, Gutzkow, Halm, Hassaureck, Hell, Hirschfeld, Hoffmann, Holbein, Holberg, Holtei, Hopp, Horn, Houwald, Hut, Iffland, Jünger, Klingemann, Kotzebue, Körner, Kuno, Kurländer, Laube, Lebrün, Leithner, Lemberg, Löwenthal, Maltitz, Marsano, Meisl, Nestroy, Raimund, Raupach, Robert, Schenk, Schick, Schikaneder, Schink, Schneider, Schröder, Told, Töpfer, Treitschke, Vogel, Voss, Weidmann, Weil, Weisenthurn, Wolff, Ziegler.

Kotzebue még huszonhét darabbal szerepel e műsoron s előadásai csak lassan-lassan fogynak meg a 40-es években. Az a műsor ez még, melyet a szomszédos német színházaktól vesznek át. A Nestroy *Lumpacius*-a a karzati közönség kedvence s Töpfer, Ziegler unalmas vígjátékaival próbálják mulattatni a közönséget. Raimundról még az *Athenaeum* kritikusa, Toldy, is azt hiszi, hogy szintelen, bágyadt allegóriái, mesejátékai maradandó értékűek s abból a világból valók, a hol Titania kocsikázik tündérszekerekével s Puck űzi tréfáit.¹ Raupach darabjai, melyek oly rikítóak, mint a legdurvábban festett szinpadí díszletek, nagyon sok estét töltenek be. Birch-Pfeiffer Charlotte hét darabbal rontja a jó ízlést. Szintén népszerű író Halm, a ki némi részben többet ér, legalább költői hatásra törekszik, ha költészet nélkül is s a *Grise'dis* kedvencz darab három parádés szerepével: a minden jobb érzést bántó módon megkínzott hősnőjével, a hideg Percivallal s az öreg szénégetővel. Körner *Zrinyi*-je tárgyánál fogva is népszerű. Ellen-

¹ *Athenaeum* 1838. II. 17. — Ugyanígy a Honderü is. 1843. I. 4.

ben feltűnő, hogy Ifflandot milyen keveset adják. A mi a német műsor értékes részét nézi, Grillparzer-től csak a kísérteties *Ősanyát* adják, a *Sappho* sűgőkönyvét por takarja — elfeledték, mint Kántornét, a ki valaha oly erővel és szenvedélylyel játszott a lesbosi költőnőt. Az új nemzedékből feltűnik Gutzkow.¹

A németekkel szemben nem sokkal kisebb a francia írók száma: Alphonse, Ancelot, Anicet-Bourgeois, Arago, Artigues, Bailly, Barbieri, Bayard, Beauvoir, Bouchard, Clairville, Cognard, Cormon, Courey, Dartois, Dehery, Delapet, D'Ennery, Denvers, D'Eparny, Des Arnold, Deslandes, Desnoyer, Dessoir, Dinaux, Duchange, Dumanoir, Dumas, Duperty, Dupin, Duvert, Duveyrier, Etienne, Forqueot, Fournier, Gozlan, Grangé, Hugo, Labat, Lafontaine, Laurencin, Laussane, Lenoir, Leuven, Locroy, Mailau, Mazières, Moreau, Picard, Ponsard, Prix, Pyat, Rosier, Rougemont, Scribe, Soulié, Souvestre, Sue, Théaulon, Vanderburch, Vermond, Xavier.

De e kisebb szám rövid idő alatt több estét foglal el s nagyobb sikereket aratnak. Hugo Victor a színpadon nem hat annyira, mint a magyar drámairodalomban. Adják ugyan tőle *Angelót*, *Borgia Luccretiát*, *Hernanit*, *Ruy-Blas-t*, a *Szív és trón-t* (*Tudor Mária*), *A király mulat*-ot, szóval csak *Marion de Lorme* s *A várgrófok* hiányzanak, de ezek közt csak az *Angelo* jut tíz esténél tovább, míg *Hernani* s *A király mulat* csak egyszer-eyszer kerül színre. Legtöbb este Dumasnak jut: tizen-

¹ Bajza nem nagy rokonszenvvel fogadja. Athenaeum 1842. II. 50.

hét darabját adják s majdnem mindet nagy sikerrel. Mellette Scribe lesz nagyon népszerű tizenhat darabjával, közöttük az *Egy pohár víz* a legkedveltebb. Ez a kettő képviseli első sorban a francia hatást. Egyik se törekedett művészi megírásra, mind a kettő vérbeli színpadi író volt. Dumas igazi mesemondó tehetség, könnyed elbeszélő, ki hol véres, hol jókedvű tárgyat dolgozott föl, váltogatva hol a multból, hol a jelen életből. Felületes jellemzőtehetsége, mely regényeiben annyira kirívó, színműveiben jobban megállta a helyét: biztosan kirajzolta a szerepek körvonalait s ügyes színész kezében egyszerre reliefet kapott az alak. Romantikája a kornak szólt s a *Kean*-ben a színész megjátszhatta önmagát. Ez az egyetlen darabja, a mely mélyebb: a színész, a komédiás örök tragikuma szól belőle, mely egyszerre olyan komoly színvonalat ad az alapjában jókedvű darabnak; a festett és a való élet szembeállítása költői; megrázó a hatás, mikor a színésznek felednie kell a maga bűjtáncát, hogy kifestett arcczal mulattassa a közönséget; de mind e nyomorúságon, kóbor-kalandos életén keresztülsillog az a végtelen szeretet, mely a színészt a deszkákhoz köti. Minden időnek van írva, de a maga idejében kétszeres erővel hangzott. Scribeben a vidám és folyékony meseszöveg mellett a francia ötletesség, szellemesség testesül meg,¹ eleven, fordultatos dialogjai a legjobb iskola volt az akkori magyar drámának.

S e nagyobbak mellett az apróbb csillagok, melyek nem hagytak nyomot az irodalomtörténetben, de mint az égen a tejút, együtt messzeragyogó fényességet

¹ Vörösmarty: Dramaturgiai lapok.

alkottak. Mind tudott legalább mesét szőni, élénk érdeklődést kelteni a közönségben, mely estenden eljött a maga táplálékáért. Egy-egy estét ezek is betöltöttek. A nagyobb műélvezet ritkább, de ha egy Hugo-darabot adtak, a műértő ember egész napja boldog volt: „Milyen hosszú e' nap! nem akar este lenni, tán a' főváros valamennyi órái megállottak! Időközben benyúlunk könyveink közé; mert napjainkban, a' kinek körülbelül husz könyve van, egypárnak azok közül Hugo műveinek kell lenni . . . Aztán . . . behúzzuk ablakaink függönyeit, a' nap a' vörös kelmén keresztül tör be sugárral, bevetjük magunkat egy karszékbe 's . . . olvasni kezdünk . . . De az idő olly lassan halad!“¹

Mi, a kik a modern korban a mély társadalmi és lélektani problémákban találjuk igazi műélvezetünket, ne nézzük le e korszak nézőit a maguk élvezetéért. Az ember a színpadon is annak a tükörképét óhajtja látni, a mi az életben történik. S az életben nagy dolgok folytak le, népek szabadultak föl, új eszmék nyargalták be a nagy világot, trónusok dőltek össze, csaták és forradalmak kora volt eljövendőben. Újra a nagy egyéniségek korát élték s a nagy emberek között nem egynek oly kalandos élete volt, hogy merő regény. A nagy egyéniségek között nem kellett új Napoleontól félni, mert az idő a szabadság, az altruismus ideje volt. Az emberek készen állottak, hogy börtönt, száműzetést viseljenek elveikért² s harcoljanak a zsarnokság minden eszköze ellen. És ugyanezek

¹ Életképek 1847. I. 25—26.

² Jellemző Kuthy és társai 10 éves találkozásójának szövege. A M. N. Múzeum kéziratárában.

az eszmék játszódtak le a színpadon is, a történetek kalandosak, sokszor hihetetlenek, akár az életben s e szereplő személyek a valóság típusát viselik. Zsarnokok és hősök vonulnak föl, elnyomók és szabadítók, kalandor vitézek, dúsgazdag kalmárok, tarka és érdekes világ. S mikor a természet gyermekét, a népet viszik színpadra, azt festik nemesnek, minden jóra képesnek,¹ tele az anyaföld erejével és kitartásával, a jobbagy hűségével, mely immár megérett a szabadságra — hogy a hallgatók szíve fölujjongjon bele. S mikor az ifjak lépnek a színpadra, örök tavasz virágozik föl, mert az ő szerelmük hatalmas, nagylelkű és mindenre kész. A melynek Vörösmarty oly csodaszép hangot adott *A bujdosók*-ban, mikor Korpádi imígy vígasztalja boldogtalan Júliáját :

Mondd meg, mi kell, honnan mit hozzak el neked?
Ha halni vágyódsz, hová temesselek?

— — — — —
Rád döntöm agg Tátra sziklás rengetegét,
Rád öntöm a tengert, hogy meg ne lássanak.

¹ Arany levele Petőfihez. 1847 febr. 28. Levelezése I.

HARMADIK FEJEZET.

A Nemzeti Színház 1839-iki műsorán jelenik meg először a *Bánk bán*, Katona tragoediája s foglal magának helyet s lesz egyre jelentősebbé. E munkával foglalkozva, nem érünk czélt, ha megvizsgáljuk a talajt, a melyből sarjadzott, a kort, a mely létre hozta. Hiába nyomozzuk így a fa gyökereit, hiába ásunk bármi mélyre, semmit se találunk. Ez a fa a mesék erdejéből plántálódott át s óriássá hajtott egy kurta éjszaka alatt.

Máskor fölkeressük az író, bölcsőjéhez próbálunk állani, hogy megvizsgáljuk, milyen tündérek, milyen ajándékokkal járulnak az újszülött elé. A költő egyéniségéből és korából magyarázzuk ki a munkáit s aztán kísérvük végig a színpadi pályát, próbálunk odaülni a rég elporlott nézők közé. Itt fordítva történik. A *Bánk bán* története voltaképen 1834-ben kezdődik. Ez a mi korszakunk. Meg kell vizsgálni *Bánk bán* történetét s aztán ötlük föl a kérdés, hogy ki és hogyan írhatta?

*

Bánk bán első előadásait a vidéki társulatok régi színlapjain kell keresnünk. Vahot Imre nem megbízható adatát, mely szerint 1826-ban Pécsen és

1828-ban Kassán játszották, tehát még a szerző életében, végképen megczáfolták.¹ A név azonban nem volt ismeretlen, a vándorszínészek megemberelték volt pajtásukat. Egy Weissenthurn-darab színlapján ez áll: „fordította T. Katona József Úr, több jeles darabok szerzője“. A színlap a Fánecs-gyűjteményben található, 1832-ből való. A *Bánk bán* első sikere a kolozsvári 1834 szeptember 6-iki előadás. Egressy Gábor választotta jutalomjátékaul s ezzel nevét örökre odafűzte legjobb tragoediánkhoz. A következő években szerepel Kassán, Budán. A *Lucza széke*-nek egy 1838-ból való sügőkönyve a szerzőt, már mint a *Bánk bán* íróját, emeli ki.² A Nemzeti Színház műsorába mindjárt beillesztik; aztán félreleteszik s különösképen csak 1845-ben foglalja el újból helyét, de négy év alatt huszonegy előadást ér el, a mi feltűnő nagy szám. A darab mindenképen emlékezetes lesz: ama híres márcziusi estére a *Bánk bán* van kitűzve, mikor Laborfalvi Róza Gertrudis jelmezében tűz rózsát a Jókai atillájára s *Bánk bán* helyett Petőfi barátja versét szavalja el Egressy Gábor. Színészek legszebb babérjaikat aratják ebben a darabban: Laborfalvi Róza, mint a büszke királyné, Lendvayné, mint a szende Melinda. Vörösmarty szeretné, ha többször is látná Barthát olyan szerepben, mint Tiborc: ³ a pathetikus hősök mennydörgőszavú alakítója olyan egyszerű és olyan igaz lesz a megindító szerepben. Majd ünnepi előadásra kerül a darab, fele jövedelmét a szerző anyja és nővére segélyezésére szánják, a színház

¹ Vahot Imre: Magyar Thalia. 1853. V. ö. Bayer József: Egy Bánk bán tárgyú német dráma. Egy. Phil. Közlöny 1904.

² A M. N. Muzeum kéziratárában.

³ Athenaeum 1839. I. 418.

fényesen ki van világítva, a jelmezek ragyognak, sőt korhűsége is törekszenek, bő, szoknyaforma öltözetben járnak és Bánk bán gyöngyököt fűz hosszú hajába, mint a Hornecki Ottokár krónikájában olvashatni a magyarokról.¹ A két drámai hős között nemes verseny fejlődik: Egressy és Lendvay fölváltva játszásként Bánkot és a királyt. Lendvay jobban tetszik a közönségnek: lovagibb² (bizonyára többet is declamált), Egressy kissé hidegebb. Egressy színészi pályájához mindenképpen hozzáfűződik e darab, játsza benne a királyt, sőt az alávaló léha Ottót is Bánkon kívül, míg végre a Petur bán szerepét kapja s itt találja meg igazán a neki való szerepet: jellemző ereje, súlyos egyénisége, izról-izre magyar volta egyaránt érvényesült benne.

Ez a dráma, mely a színészek és a közönség ily teljes elismerését oly hamar megnyerte, nem dicsekedhetik megfelelő méltató bírálatokkal ezidétt. Egyelőre keveset írnak róla.

Az első pár szó még a szerző életében hangzott el, de ezek csak üres dicséretetek. (*Hazai és Külföldi Tudósítások* 1820 nov. 18.) A *Tudományos Gyűjtemény* (1825 XII.) ugyan olvasásra is ajánlja, ez se sokkal több. Első színpadi ismertetése a *Honművészben* jelent meg (1835. márcz. 5.). Elismeri, hogy a dráma egyike volna legjobb színműveinknek, ha a hosszú elmélkedések és nyerseségek kimaradnának belőle. Ez olyan finomkodás, a mi anachronismus. A divatos német lovagdrámák, melyeket oly sokan néztek végig, sokkal több nyerseséggel vannak tele.

Az *Athenaeum* ítélete nem teljes. Nem tudni, minő hatást tett Bajzára: megkapta-e az erős jellem-

¹ Életképek 1845. II. 19—23.

² U. o.

zés, az érzések igaz kifejezése s megdöbbenette-é az indulatok szilaj kitörése s a véres kardok villogása? Toldy iskolás módon ítelt fölötte: kiforratlan nagy tehetség ifjúi erővel és zavaros gőzzel teli munkája.¹ Körülbelül ide megy ki a Vörösmarty bírálata is, de kissé magasabb szempontból.² Vörösmarty érzi *Bánk bán* kiválóságát s mindjárt rátalál a sikerültebb jelenetekre. De bírálata hideg. Nem veszi magának a fáradságot, hogy a költővel együtt érezzen s kiegészítse ott, a hol a túlságos rövidség egyet-mást elhallgattatott vele. Vörösmarty látja e pontokat, így a Bánk s a Gertrud jeleneteiben, de nyomban végez is velük azzal, hogy: „nem egészen érthető.“ Igen, mert vannak a szenvedély hevében elhadart szavak, s a kétség lázában elharapott mondatok. Mikor Gertrud félig kimondott gondolatokat dob oda öcscsének s Bánk egy ideig szó nélkül jár ide-oda, a míg kezében a meztelen kard, a mit elfelejtett hüvelybe dugni. Ez a kard mondja el, hogy mi történt két jelenet között. De Vörösmarty nem vett fáradságot magának ezekbe a mélységekbe hatolni. Marad a darab egy korán elhunyt nagy tehetség fiatalos munkája.

A sokkal igénytelenebb Gyurmán Adolf az első, a ki már mint remekműről szól róla.³ Bírálata telve van naiv megjegyzésekkel, de főszempontja helyes: megérti Bánk tragikumát s teljes megtörését akkor is, mikor életben marad. Nem iskolás módon ítél a költői igazságszolgáltatásról. Így ír róla a *Pesti Divatlap* is (1845 II. 32.), mint igazi classicus mű-

¹ Még 1878-ban is: A magyar nemzeti irodalom története. Bpest.

² Athenaeum 1839. 1. 418.

³ Életképek i. h.

ról. Itt már feltűnnek a nagy nevek, shakespearei mélységről szól, sőt elébe teszi más nagyoknak: a darabban nincs meg Schiller beteges idealismusa és Hugo borzalmas iskolája s a mellett vérbeli magyar munka. Ha ezentúl egy-két szó esik a *Bánk bán*-ról, már bevégzett igazság minden beható bírálat és ismertetés nélkül, hogy a magyar irodalom egyik legbecsesebb alkotásáról van szó. A hozzá méltó bírálatok későbbi kornak voltak fenntartva. A drámairodalom történetében egyik legclassicusabb példája a színpad eleven erejének. Kritika segítségével nélkül is diadalmasan kivívja az első helyet magának.

Hogy a romantikus korban is teljesen érvényesült, könnyű megmagyarázni. Először is a *Bánk bán*ok érvényesülnek minden korban. Hogy a szerző nem érthette meg a dicsőséget, annak oka külső véletlenségekben keresendő. Nem tehetett róla a közönség, ha ama bárdolatlan censor nem engedte színpadra e darabot. Hogy a pályázaton nem keltett feltűnést, ismét csak esetleg. Se Döbrentei, se bíráló társai nem voltak azok az emberek, a kik okvetlenül megismerték volna a drámán a lángész bélyegét. Ha évekkal utóbb egy Vörösmarty se fogadta illő dicsérettel, egy Döbrentei elmehetett mellette szó nélkül. Aztán mi minden apróság köthet csomót: a bíráló véletlenül ideges, rosszkedvű, figyelmetlen. Kölcsey mikor elolvassa *Csongor és Tündét*, nem tetszik neki, hidegen hagyja. De előveszi másodszor is; még most se tesz rá kellő hatást, ám már érzi, hogy van abban valami, csak belé kell hatolni. Harmadszor olvassa, sőt szavalja sógorasszonya előtt és fölkelkesül,¹ sőt ha Kazinczy

¹ Levele Bártfayhoz. 1831. ápr. 9.

volna: „fölsikoltana örömében.“ Csakhogy Döbrentei csak egyszer olvasta a *Bánk bán*-t. Még az is megtörténhetett, hogy véletlenül el se olvasta, mert talán egyik bíráló társa azt mondta rá: nem érdemes. Aztán az a *Bánk bán* még nem a kijavított *Bánk bán* volt, hanem a régi ötödik felvonással, hol Izidora Megaera módjára tombolt s Peturt úgy vezették be sárosan-véresen, a hogy lófarkához kötve hurczolták meg.¹ És még egy utolsó kérdés: megérkezett a *Bánk bán* biztosan Kolozsvárra?² A pályaművek czímeit akkor még nem közölték a lapokban. A könyvet pedig alig olvashatta valaki megjelentekor. De a *Honművész* ajánlja olvasásra s az imént felsorolt adat-töredékek mind azt bizonyítják, hogy a hírnév valami ködös sugara már lebegett a Katona homloka körül a *Bánk bán* általános nagy sikere előtt is.

A *Bánk bán* értéke sokkal egyetemesebb, hogy sem bármely korszak színpadán is ne aratna tapsot. Romantika a szó igaz értelmében kevés van benne. Romantikus az intrikus Biberach besúgásaival, váratlan megjelenéseivel, romantikus motívum az álomital. Több semmi, a többi minden valóságos merő élet, következetesség és történelmi hűség.

De hiszen a romantika czélja is az volt. Hugo, mikor megírta a *Cromwell* előszavát, a természeteshez való visszatérést, a Shakespeare követését ajánlotta. Hugo maga is Shakespeare hatása alatt állott, de az ő erős és különöz egyéniségén átformálódott minden hatás. Könyvet írt később Shakespeare-

¹ Bárány Boldizsár Rostája. Kisfaludy-társaság Évlapjai. Új f. III. k.

² Baráth Ferenc: Ott volt-e „Bánk bán“ a kolozsvári pályázaton? (Egy. Phil. Közlöny 1897.)

ról s megtetszik benne, mi volt Shakespeare az ő szemében. Zordon, szenvedélyes és tragikus ember, egy angol Titán, egy író Michel-Angelo. Othello daemon, Richard ördög és Falstaff olyan centaur, a ki derékig ember, alul meg disznó. Ez volna Shakespeare? Igaz, hogy senki se tudta oly félelmesen zúgatni a szenvedély hárfáját, de a mester minden munkája szabályos és harmonikus. Hugo mondása Falstaffról genialis, de ama Falstaff nagyon is góthstylű grotesk-alak, a Shakespeareé pedig a renaissance jókedvű szülötte, a „merry England“ legvígabb ficzkója.

Katona öntudatlanul megtette azt, a mit Hugo tudatosan akart, de nem tudott megtenni. Őt nem a merev classicismus kora előzte meg, hanem a német drámák „Sturm und Drang“ korszaka. Katona idealisan betöltötte a Hugo követelményeit. Visszatért a természet forrásaihoz, s úgy alkotott függetlenül. Nem másolta szolgailag az életet, mert az nem lehetséges a költészetben. Megmutatta a színpadon, mintegy tükörképben, az élet ellentéteit: Petur szenvedélyével szembenáll Bánk nyugodt, öntudatos méltósága, Mikhál jó szívével Gertrudis ridegsége, Melinda egyszerűségével Ottó szenvedlő szerelme és a nagyurak harczával, indulataival a Tiborc tengődése. Főkép ez az utóbbi: itt az élet, a szegény ember élete, küzdelme, nyomorúsága. Bemutatja az egész országot, akár Shakespeare király-drámáiban, leszállt a lélek legmélyebb régióiba, akár Shakespeare *Hamlet*-jében.

És végezetül megszólal e darabban a nemzeti érzés. Az idegenek sanyargatta Magyarországot mutatja be s nem volt olyan idő az országban, hogy ezt ne értették volna meg. A Petur szelleme élt az utódokban: Bercsényi Miklósban, Laczkovics kapitány-

ban, Wesselényi Miklósban. A véletlen úgy hozta, hogy az állandó színház fogadja be színpadjára *Bánk bán*-t. Aristophanes szerint a görög drámaírók hajbaptak az alvilágban az elsőség fölött. Katonának a magyarok vita nélkül átengedték az első széket. Ez a *Bánk bán* története.

*

Ha *Bánk bán* a maga idejében nem is talált magához méltó bírálatra, a késő utókor megadta ezt is. Nem keletkezett ugyan körötte olyan magyar irodalom, mint egy shakespeare-i dráma körül, hogy megvitassa a tragoedia minden szépségét s földerítsen minden homályos pontot az íróról és egyéb munkáiról. De egy nagybecsű töredék s egy igen szép könyv foglalkozik vele. Arany János tanulmánya mindent elmondott volna a drámáról magáról. Azzal a szeretettel merül belé, a mivel remekművekhez szokás közelíteni. Nem érdektelen, hogy leghosszabb fejezete a királyné jellemével foglalkozik. Nem állt meg a magyarázás küszöbén, mint Vörösmarty.

Gyulai Pál könyve széles keretben tárgyalja az író és művét. De az élet- és korrajz igazságára kissé más világot vet az a lyrai hangulat, a mi az író elfogja. Mikor könyvét írni kezdte, a költő sirja jeltelen volt. Gyulai tudta műve kiadásakor, hogy többé nem jeltelen, de a hangulatos bekezdést végig megtartotta. Ez némileg áll az egész könyvre nézvést. Eleve fölállította magának *Bánk bán* teljes nem méltatását, hogy ügyet se vetett az esetleg ellenmondó adatokra s egész vitázó készségét, szellemét rápazarolta, hogy bebizonyítsa: *Bánk bán*-t saját kora nem értette meg. Pedig a Kazinczyék finomko-

dása nem a kor s főleg nem a színpad izlése volt. A tragoedia fejtegetése azonban annál értékesebb és igazabb. Csak Katona forrásait és dolgozási módját, írói stylusát nem tárgyalja eléggé.

Péterfy Jenő csak egy iskolai kiadás előszavában és jegyzeteiben foglalkozik *Bánk bán*-nal, de éppen Gyulai hiányait egészíti ki finom megjegyzéseivel és forrásai fölemlítésével.¹

Katona József irodalmi hajlamokat, érzékeny lelket s különöz, kissé mogorva modort hoz magával az életbe. Mint egyetemi hallgató, kortársai műveltségi színvonalát bizonyynyal eléri, sokat olvas, meglehetőz jártassága van a történelemben, tud németül és deákul. Beáll a színészek közé, ellenállhatatlanul vonzza a színpad s úgy látszik, főleg a színpad és nem annyira a színészség. Úgy tetszik, színészi talentum is volt, csak kellemetlen orrhangja képezett akadályt;² abban az időben nagyobb akadály, mint ma, mert a tiszta, csengő hang elengedhetetlen a declamatiónál. Katona első sorban író akar lenni, szorgalma nagy, ellenálló ereje kevés. Makacs erélye befelé irányul.

Taine belefekteti Shakespearet is elmélete Prokrustes-ágyába.³ Tegyük ugyanazt Katonával. Az Alföldön születik, színmagyar vidéken. Erdők, hegyek nem

¹ Nem csak aesthetikai fontossága miatt ékeltem ide e pár szót Katona *későbbi* méltatóiról. Hanem jeleznem kellett az álláspontot, hogy mennyiben hiányos még Katona méltatása. (Harmos Sándor próbálja ezt fejtegetni — *Irodalomtörténeti Közlemények* 1910 —, de czikke helyes szempontokból tökéletesen téves irányba megyen át.) A mennyiben pedig a méltatás bevégezett, fölösleges ismételnem az elmondottakat Arany és Gyulai után.

² Déryné Naplója. I. k. 202. l.

³ I. m. II. k.

gátolják látását. Az alföldi egyszerű városban egyszerű élet folyik. A költő maga is mesterember gyermeke. Okvetetlen különös hajlama van az egyszerű és természetes iránt. Az élet igen egyhangú, kivált télen, a hosszú esték idején, mikor csak egy-egy disznótör vidítja fel az embereket, mikor friss pecsenye és savanyú homoki bor mellől nézegetnek ki a havas világra. (A költő és atyja leveleikben többször emlegetik.)¹

És mit láthatott Katona az akkori magyar színpadon? A német irodalom általában véve gyöngé termékeit: lovagdrámákat és durva vígjátékokat, ábrándos német ritterekkel, kibontott hajú szűz leányzókkal, öreg várurakkal, vörösszakállú gazemberekkel és skarlátínges hóhérokkal, a Hanswurst magyarra fordított tréfáit; darabot, melyben a főszerep egy majomnak jut; Petruchiót huszármentében, Hamletet a Schröder-féle fordításban, Macbethet, a hol a boszorkányok és a kísértetek alkotják a főérdekességet.² Katona bámulta Schillert és Kotzebuet egyszerre.³

Hiszen a színpad Schillerben még évekkel utóbb is nem *Wallenstein* s *Stuart Mária* íróját méltányolja, hanem *A haramják*-ét, legfeljebb a *Fiesc*ó-ét. Együtt élni a vándor-színészekkel, szenvedni nyomorúságaikat, mikor két család is egy szobába szorul, télen fűtetlen szobában hálnak s őszzel nehéz csizmájuk térdig merül a sárba. Hol vegyen itt hangulatot az író magának, hogy nyugodtan dolgozhassék? Hogy írjon szabatos, szép nyelven, mikor lapos, szintelen,

¹ Gyulai: I. m.

² A Fán

³ A Ziska előszava. *Barátomhoz* cz. költeménye.

idegenszerűségektől hemzsegő prózába törik a verses darabokat is, mikor alig akadhatni valamirevaló fordításra? Hol keressen színszerűség iránti érzéket azon a végtelen kezdetlegességű színpadon? Leeresztik a kopott cortinát, betolják a tájképet, a mi kettő van esetleg; az egyik tömlőcz, kriptá, titkos hely, a mi éppen kell, a másik parasztszoba, ivóház, műhely, polgári lak és kész van.¹ Íme a szomorújáték és a vígjáték diszlete. Hogy fejleszsze ki történeti érzékét a történelmi darabok írója, a hol szerencse, ha a főszereplők kapnak valamiféle jelmezt és nem egyazon piros nadrágban játszik Mátyás király és a huszárkapitány? A hol Birch-Pfeiffer Sarolta *Szapáry*-jából tanulják a magyar históriát?

Katona írt e korban és e környezetben s tehetsége nyomait megtalálni igen gyöngye kísérleteiben is. Az ifjú ember nem az élet tapasztalatait írta le, hanem azt dolgozta át, a mit a színpadon látott, a könyvekben tanult. *Lucza széke* éppen olyan igazi németizű darab, mint a *Monostori Veronka*. Shakespeare hatása elevenen meglátszik benne: Lázárban van valami Hamlet-ből, a sír philosophiája beszél az ifjú grófból is, de milyen kezdetlegesen! Rettenetes vitézi nézőjátékok ezek: hajadonokat rabolnak el és gyaláznak meg, földalatti tömlőczökbe csukják be egymást, gyilkolnak, marakodnak, titkos ajtókon járnak-kelnek s az utolsó felvonásban néha mégis minden jóra fordul. De az író tehetsége is meg-megcsillan: próbálja jellemezni az alakjait, még kezdetleges e jellemzés, néha csak arra szorítkozik, hogy valami jellemző szójárást ad az ille-

¹ Szemere Bertalan levele a borsodmegyei színügyi bizottsághoz. (Kiadtam: Magyar Könyvszemle 1909.)

tőnek, de máshol már következetesen végigvonul az alakon valami hajlandóság vagy főszenvedély. *Monostori Veronkában* Farkas szilaj indulata nem hatás nélkül kerül szembe Lóránt melancholiájával. A nyelv, ha csiszolásra is szorulna, erővel teljes, színes és magyaros. E végtelenül rossz darabokban igazi tehetség forrong. Nem kíséreljük meg az osztályozást, nem kutatjuk a fejlődést, csak egyet veszünk ki belőlük: a *Ziska* cz. kettősdramát. Közönségesen *Jeruzálem pusztulásá-t* tartják e darabok legjobbjának, compositiója talán annak is a legjobb, de tárgya a legvisszataszítóbb, a művészet sehol se enyhíti a mélysárlások borzalmait s *Ziska* a jellemrajzolásban is több apró finomságot mutat fel.

Ziska kettősdráma. Tárgyát igazán nem lehet érdekesnek mondani, de az ifjú író úgy vélekedett, hogy a husszitákról keveset tudnak, tehát hasznos cselekedet lesz drámában elmondani róluk egyet-mást. A nagy Kotzebuért lelkesedik, mint előszavában mondja. Íme a naiv indító okok, a melyek igen jellemzők és természetesek. Kotzebuétól tanulja az érzékeny jeleneteket s a meglepetéseket. Shakespearét nem említi, de tőle tanulja a színváltozások gyakoriságát — a mi külsőség; az alárendelt személyek komikus voltát — a mi modor és a hős philosophiai tartalmát — a mi már mélyebb, mert eleven részét alkotja Shakespeare stylusának. Munkája távolról se lesz oly érdekes, mint egy Kotzebue-dráma, de több benne a jellemző erő s a történeti hűség, mert ez a két tulajdon sajátja. A történeti hűség ugyan inkább csak külsőség marad, de a hussziták történetét jól ismeri, gyökeresen áttanulmányozta, idéz is latin és német könyvekből hozzáírt jegyzeteiben.

Az első színmű elég drámaiságot rejt magában. Ziska Jánost a cseh királyhoz hála és hűség köti, de nagyravágyás és személyes bosszú tüzei ellene. Rövid lelki harcz után az utóbbi érzések győznek benne. A király holttesténél ellágyul, de annál keményebben áll föl. Azonban itt már vége a darabnak. Ziska monologjaiban shakespearei hatás látszik, de bizonyos rövidség Katona eredeti jellemzője. Ez a rövidség nem egyszer homályossá lesz. A második színműben megszakad a jól indult dráma. Ziska már öreg, vak s nem vesz cselekvő részt. Leánya a főszemély, ki férfiruhában, mint Jaromir, a kis dobos, jár-kél a seregben s őrző angyala mindenkinek. Itt már teljesen érdekét veszti a történet.

Érzékeny jelenetei éppen úgy magukon hordják a német hatás bélyegét, mint a brutálisok. Mert a vad-ságnak itt is bőviben vagyunk, hogy ne említsünk többet, mint mikor Ziska saját leányát akarja megölni vagy mikor a toronyból lehányt senatorok nyílt színpadon hevernek vérükben. A divatos német lovagdrámák ezzé silányítják az Aristoteles nagy és nemes érzéseit: a félelemből lesz a borzadály és a száналombból a pityergés. Túltennének Marlowe és *Titus Andronicus* szörnyűségein, de mind e borzasztóságokat nem a féktelen, fegyelmezetlen képzelet és a szilaj, durva élet, hanem ijesztő gyermekmesék és az idegek mesterséges kínzása sugallja.

Azonban Ziska végre is nem viszi ezt túlságba. A mi pedig a drámaiságot nézi, Katona tudja alakjait beszéltetni. A valódi dráma szava, mikor Ziska nagy elhatározással föláll a király holtteste mellől: „Egyet léptem előre — soha többé visszalépni nem fogok, ha mennykövek csapdosnak is le előttem. Utánam

hussziták! ismét Ziska vagyok.“ Venczel király alakja remekül sikerült, ennek az alaknak él minden porczikája s első jelenése után rá lehet mondani: ezt az embert a méreg, a sűrű vére egyszer megöli. A második részben méltó párja Voda, a gyermekes aggastyán s mindenekfölött Prokop, a hussziták másik vezére, a hallgatag ember. Mindig csak párszavas mondatokban beszél, kemény, elszánt vitéz, rajongása hallgatagságában kövesül meg, de a mellett jó ember, a kinek érző szíve van. Íme, hogy tudja Katona beszéltetni őket:

Ziska. Vagyon egy leányom — Ha! hat esztendő óta nem láttam. Az öcsém, Jarosláv gondviselése alatt nő. — Én ötet kimondhatatlanul szeretem.

Prokop. Az jó.

Ziska. Ő egykor egy jó teremtés volt és bizonyosan most is az lesz — igen, lehet már 19—20 esztendő.

Prokop. Nos?

Ziska. (ölelésre terjeszti ki karját) Fiam!

Prokop. (valódilag) Bátyám!

Ziska. (elszomorodva) Úgy? (csendesség) Én ötet neked szántam feleségül.

Prokop. Már van.

Ziska. Van?

Prokop. (kardját fölemelvén megcsörgeti), Ez!

Ziska. (felvidulva) Te háborús!

Mondjuk, hogy idő multával Katona tud kerekébb mesét is alkotni. Jellemezni máris tud, nyelve elég drámai, Shakespeare töredékes hatásai érvényesülnek benne, de nem fog tudni kivetkőzni a korabeli színpad hibáiból: örökké ott csetlik-botlik a barbár és érzelgős jelenetek között. Ha beszorítjuk a Taine elméletébe, nem sokkal viheti többre a *Ziská*-nál.

És mégis megírta a *Bánk bán*-t huszonhárom esztendőös korában, mikor más drámaíró még igazán apród-esztendeiben jár. Négy évvel később adta ki, megjavítva, tehát még mindig fiatalon. Régi olvasmánya, Schiller, színpadi bálványképe, Kotzebue, színi tapasztalatai semmi hatással sincsenek rá. Az egyetlen Shakespeare, a ki gondolatokat sugall neki s ennek is főképp *Hamlet*-je — kedvencz szerepe színész korában.¹ A dán királyfi vergődik a kizökkent világban, melyet neki kell helyretolnia. Természete tépelődő, kedélye érzékeny és tettereje gyöngé, azért áll meg félúton és monologokban önti ki lelkét. Ezekben korbácsolja föl a tenni vágyat s mondja el összes kétségeit, tépelődéseit; egyszer a Léthe partjáig téved s onnan próbál átnézni a másik partra, a honnan nem tért meg utazó soha. A Hamlet habozásából van valami Bánkban: ő is monologokban formálja meg teendőjét s ő se képes elhatározó cselekvésre jutni addig, míg a végsőig hajtván nincs. Ugyanaz a lelkiismeretesség él benne, mint Hamletben, hogy addig nem is akar semmit se tenni, míg tisztára nem látja, mi a kötelessége. Eddig tart a rokonság. Hamlet igazi bölcsésztermészet, Bánk már kevésbbé. Bánk valódi középkori főúr, a ki harcban nőtt föl. Katona további kísérleteiben annyiban inkább mutatta Shakespeare hatását, hogy philosophálásra készítette hőseit. *Bánk bán*-ban ez már nem igen látszik. Bánk és Gertrud — a két legeszebb személy — általánosít néha, a többi jóformán sehol sem. Ezek nagyon realis emberek, középkori emberek, magyar emberek.

Kettős cselekvénye se a Shakespeareé. A dráma-

¹ Vahot: I. m.

írók fejedelme szerette a kettős cselekvényt. Vagy egy komolyat és egy vigat alkalmaz vagy két párhuzamosat, a melyek egymást magyarázzák, a hogy Learban és Glosterben egyaránt az apa tragédiája folyik le. Bánkon kettős sérelem esik: egyik a férjé, másik a hazafié, mindkettő a királyné ellen fordul. De az előbbi ki van szélesítve: párhuzamos cselekvény indul meg ugyancsak a királyné ellen, melynek a hőse Petur. De e második cselekvény már az I. felvonásban hozzákapcsolódik Bánkhoz s többé nem válik el tőle. Vagy mondjuk: a Petur összeesküvése *Bánk bán* korrajza, de annyira eleven, lüktető és drámai, hogy karöltve halad az igazi tragédiával. Katona itt a legügyesebb írók mellé állítható, annyira művészi és elrejtett ez a kettős cselekvény.

Shakespeare stylusa más. Nála minden nagyméretű, szélesre terjesztett és világos. Tudja, hogy a szenvedély rövidszavú, de bőven kifejtí a dráma indító okait, bemutatja a hőst mindenféle viszonyban s a történetet úgy mondja el lépésről lépésre, egy láncszem se marad ki belőle. Látjuk a Macbeth hősi csatáját, látjuk, hogy vetik a boszorkányok belé a nagyra-vágyás gyilkos magvát, látjuk a hős otthonát, a lelki súlyedés minden állomását, Macbeth bűneit: szemünk előtt ölik meg Banquót, Macduff családját, ismerjük a thánok egymáshoz való viszonyát, még a részeg kapust is ismerjük, mert ilyen az élet: a míg a skót király holtan fekszik ágyán, az a részeges ember lassan kászolódik ki a magáéból s röhög a saját szellemességén. Katonát jellemzik a már megkezdett jelenetek: Bánk az I. felvonásban már földult lélekkel toppan be, feleségével való párbeszédének csak a végét halljuk, a királylyal úgy ismerkedünk meg,

mikor már túl van a rettentő viszontlátáson halott hitvesével. Egy-egy szélesebb ecsettel festett kép (az udvari vigalom, Petur és társai) mellett szaggatott jelenések és elharapott mondatok. Shakespeare rövid, de Katona szűkszavú. Az I. felvonás sipja és czimbalma elhallgat s a komor történet mindenkire árnyékot vet. Az utolsó felvonásban halljuk az udvari emberek sutogását, talán egymásra irigykedését, de igazán egy pár elsuttogott szó ez a királyné ravatala előtt. A hangulat egységét nem bontja meg semmi. Shakespeare valami alkalmas mesére bukkant krónikában vagy novelláskönyvben, megírta s csodás inventiójával és erejével indokolta és drámaivá tette. Katonának nem volt részletes története, mindössze annyi, hogy Bánk bán megölte a királynét hitvese virtusáért; a mesét ő alkotta meg s a színeket külön kereste hozzá a forrásokból. Ez mindenképen egyéni dolgozásmód és egyéni stylus.

Eljutottunk a dráma forrásaihoz. *Bánk bán* „jegyzése“ mutatja, hogy minő gonddal fogott hozzá Katona. Ez az előszó-féle tele van forrásmunkák idézeteivel. Szükségesnek tartja bőven kifejteni, hogy miért vette éppen Ottót a királyné négy öcsce közül — olyan csekélység, a mihez bátran joga van a költőnek. A mi a személyeket illeti, mind történelmieket, kettőt kivéve, Biberachot és Tiborczt. Biberach az intrikus, az egyetlen romantikus személy, Tiborcz meg a nép, a kinek nevet kellett adni. Bánk feleségének Melinda nevet adott, a melyet Csery Péter *Ottó*-jában talált¹ s spanyolosabbnak találta, mint az első Adelájdót. Katona e tévedése ismeretes: Simon Micbán és Simon ispán, a királyné egyik gyilkosa, éppen úgy

¹ A neven kívül semmit se vett át az egészen értéktelen novellából.

két személy, mint Bánk hitvese és ama világszép spanyol Tota asszony, a kit Benedek erdélyi vajda vett hitvesül.¹ De e véletlen botlás is azt mutatja, mennyire lelkiismeretes volt Katona. Mintha az Arany „epikai hitele“ szólna belőle, az Aranyé, a ki históriai adat híján szépirodalmi földolgozások adatait, neveit is átveszi, hogy a köztudatnak legyen hozzá valamelyes köze. Az ember egyszerűen elámul ennyi történelmi érzéken a Katona korában.

Ismerte Fesslert, Virágot (erre hivatkozik is). Főforrása Katona István *Historia critica rerum stirpis Arpadianae* cz. nagy munkája volt, ez a nagy tudással írt latin munka, melynek valami ódonszerűséget kölcsönöz a sok beleszótt idézett és oklevél. Valóságos tárház ez és az író nem hagyott benne semmit értékesítetlenül. A mi csak idézve van benne, mind felhasználta. A legrégebbi forrás, a Képes Krónika idevágó fejezete megvan benne, a Thúróczy átírásában. Megtalálta ott Gertrud királyné szavait Erzsébet leánya eljegyzésekor. Innen vette a mellékszereplők neveit. Megolvashatók ott Endre és Gertrud adományozásai a királyné méltatlan atyafiai, kapzsi főurak részére. Ott hideg tanubizonyságok, itt egy-egy égő vádolás lesz Petur bán ajakán. Maga Petur neve is innen kerül elő, a „várdáné“.² A régies, magyar hangzású

¹ Pór Antal cikke, *Bánk bán Melindája*, (Erdélyi Múzeum. VII. k.) mutatja, mennyire ismerős Katona az oklevelek között. Pór maga is összecseréli a két Bánkot vagy Benedeket. (V. ö. Marczali Henrik: Magyarország az Árpád-házi királyok alatt. Milléniumi történet. II. k.)

² Petrus-Waradinus. Ez a Várad Pétervárad. (Így Fejéjné is: Petur-Varad. Codex diplomatus. IV. I. 68.) Katona azonban Nagyváradra magyarázta. Azért lett Petur bihari főispán.

nevek iránti érzéke megkapó. Azért írja Zárát is Jáderának. A latin oklevelekben itt-ott előfordul egy-egy magyar szó a deák szövegben. Katona kikeresi. Petur bán nyelvén úgy hangzik mindegyik, mint egy buzogánycsapás:

Görög, *Gubás*, *Bojér*, Olasz,
Német, Zsidó, nekem mihelyst fejét
a' korona díszesíti, mind egy az.

Fesslerben találta Pontio di Crucénak, a templariusok nagymesterének levelét. Ennek köszönhetjük az utolsó felvonás pompás, igazi középkori zamatú levelét. Íme a harczos-ember hasonlata benne:

Országod' alsó részei nem sokára
inkább mutatnak egyj kovács-műhelyt,
hol vízre leszsz csak szükség a' tüzet
öntözni, melyben most a' kardokat
edzik. Nagy Aszszonyom! vegyen Kegyelmed
kormányozásban más szabásokat —
itt pártütéstől félhetünk — Igaz
ember tanácsol. —

A Kézai Simon mester krónikáját is átlapozta s ebben is talált valamit, innen vette Mikhál és Simon nemzetségét, a Bojót és Mortundorf nevet és a czímereket. Kézainál egyszerűen: „aquila“,¹ Katona heraldikai érzékkel kifaragja ezt is: „taréjos egyfejű sas“.

Mondhatnánk, Katona tovább is ment az addig tudottaknál. A korabeli történet még nem világította meg jól Endre király alakját. Virág némi kegyelettel ír „a jó keresztény András királyról“, kinek az egykorú krónika jó emlékét tartotta fenn. De a pártos krónika

¹ Appendix. De nobilibus advenis.

ellen bizonyítanak az oklevelek: könnyelműséget, lelkiismeretlen pazarlást. Idővel előállott az új Endre alakja: a gyámoltalan, felesége uralma alatt vergődő ember. Mig a legújabb kutatás megállapította, hogy Endre nemcsak Gertruddal szemben volt elnéző, hogy vitézi, vállalkozó ember volt, de végtelen könnyelmű, a ki francziás (anyja vére) léhasággal üti el, mikor egy birtokot két úrnak adományoz s némi lovagi kérkedéssel örökíti meg vadászkésével a fán a vadkan elejtését.¹ Nos hát ez az Endre lép elénk csodálatos bevégzetten Katona darabjában. A könnyelmű adakozó, ki gyászában is adományoz Myska bánnak és Sólom mesternek s a keresztes lovag, ki király-voltát feledve, egy szál kardra akar kiállni Bánkkal.

Ez apróságok ügyes felhasználása azonban még kevés volna, ha nem fuvallna az egész darabból csodálatos történelmi levegő. Biberach egyszer Germanicusra hivatkozik, a királyné világtörténetet olvas s Bánk bán beszédeibe (az I. s még inkább a III. felvonásban) itt-ott betévedett egy-egy mythologiai kép vagy név. Ezeket elhagyva, nincs egy mondat, egy gondolat, a mely meg ne felelne a XIII. század embereinek.² Bánk eszes és fennkölt szellemű ember, de egyetlen eszméje se haladja túl az igazi Bánk értelmi körét. Tiborcz beszédében nincs egy sor, egy szó, melyben paraszti durvaság volna (a mit modern író bizonyynyal adott volna ajkára) s mégis bámulatosan igaz képét adja egy akkori józaneszű, becsű-

¹ Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. k.

² A „kalandosok“ említése anachronismus valójában, de lényegileg nem az, mert megfelel a XIII. századi lovagnak is.

letes, értelmes jobbágynak. Mesterien van visszaadva az akkori magyar főúr gondolkozása Bánk bánban: a föltétlen hűség a királyhoz s az ősnemes büszkesége, a ki Istenítéletet kér az utolsó felvonásban.

A dráma koronája a második felvonás. A hangulat minő varázsa van abban! A szín sötét boltozat Petur házában, melyet csak rosszul világíthat meg az egyetlen lámpás. Körülülk a békétlenek, a kik érczpohárból isznak a magyar szabadság hosszú életére. Ezen az éjszakán lép be Bánk bán a békétlenekhez. A nagyszívű ember elnyomja saját forrongó indulatát s ő jön ide lecsendesíteni ezeket. A magyar drámairodalomnak nincs több ilyen mély, megható és fenséges jelenete, mint mikor Bánk még a szilaj Peturt is meg tudja hajlítani. Fenséges nyugalommal mondja el érveit, a melyek meggyőznek mindenkit, Peturt kivéve, hogy végül Peturnak a szívébe markoljon, mert itt nem az eszet, hanem a szívet kell meggyőznie. A rövid derűt azonnal hogy elhomályosítja a Biberach belépte! Bánk föllázadó indulattal rohan el. Az öreg Mikhál meg van törve teljesen: elsőhajtja a magáét és elalszik. Petur bánban is megszakadt valami. Nem tud már bízni barátaiban s látja a készülő vihart. A magyar szalma-tűz kilobbant. Odakint világosodik az égbolt, Petur meglátja a hajnalcsillagot. Ez is lopta a fényét! S tompa hangon kíván jó éjszakát a gyülekezetnek. És ott van Petur mellett Simon bán, a feszes, büszke, de tette képtelen spanyol:

de hát

ha nem? Kevély spanyol szív, hol maradsz? —

Hamartűnő öröm remény, mi vagy

te? játszi képzelet a' kívánczó

Észnek: — mosolyg 's — meghal —

Bánk tragikuma biztos kézzel van megalapozva. A történelem tanúsága szerint nem ölhette meg az író, mégis volt bátorsága tragikus hőssé tenni olyan korban, mikor nem tudtak elképzelni tragoédiát a hős halála nélkül. Katona itt is elhagyta korát s meg tudta festeni azt az esetet, mikor „a kegyelem irtózatóbb” a halálnál.

Még egyszer fölidézzük az azonkORBELI színpad képét, gyöngé, kopott diszleteivel, hol a történelmi drámák nagy kiállítására, sok színváltozása nem sok fejtörést okozott. Mert a történelmi drámaírók Shakespeare-től első sorban a külsőségeket tanulták el, hogyan darabolják drámaikat sok változásra. De amúgy is bajos országok és esztendőik történetét néhány színbe tömöríteni össze. S e mellett a gyermekkorát élő színház mellett tudott Katona oly színszerű darabot írni, mint *Bánk bán*. Nincs abban más fölösleges, mint a Simon bán elbeszélése hét ikerfiáról, de ez a dráma legelejére került, a hol könnyen elfér a beállítás szélesebb keretében. Minden felvonás bevégzett darab, egy külön változása nincs, minden felvonásvég hatásos, nincs egy fölösleges személye s az utolsó felvonásból ügyes rendező kitűnő hatásokat válthat ki. A lángész megczáfolja a történetíró előre felállított tételeit.

Katona még életével se illik be a korba. A színész-kedő ifjú romantikus, a férfi Katona nem az többé. Kleist vagy Czákó Zsigmond a nem érvényesülés hasonló esetében pisztolyt szegeztek maguknak. Katonának eszébe se jutott ilyesmi. Mindenesetre feltűnő, hogy *Bánk bán* után többé nem próbált semmit, de úgy látszik, ez volt az utolsó ütőkártyája.

Még egy bepillantás esik terveibe, az 1821-ben megjelent cikkében a *Tudományos Gyűjteményben*.

Látott ő még tárgyat a magyar történelemben, némileg shakespeare-i reminiscenciákkal. Íme: Attila király, a ki asszonyi becsületért hal, I. Endre és I. Béla testvéri viszálya, a Kún László halála — de jellemző, hogy nem a kora halállal pusztuló vitéz és ledér királyt szemeli ki hősul, hanem a gyilkosát, Árbocztot, a kinek macbethi körvonalait véli látni, a királygyilkos Forgács Balázs és Zách Felicián, kinek története emlékeztet valamit Bánkra. Hősök ezek, a kiknek „lépte alatt a föld reng“. Egy utolsó kétségbeesett fölkiáltás ez, vád a korlátolt censura ellen, vád a magyar színi viszonyok ellen.

De Katona nem játszotta soha a félreismert lángész visszás szerepét. A költő megélhet mint hivatalnokember is, nemes Kecskemét városában, nyáron a port nyelve és télen a sarat dagasztva csizmájával s elborozgatva az esti órákban. A legnagyobb tehetség is élhet úgy, mint akármelyik közönséges ember. Valószínű, hogy eleinte nagyon sokat szenvedett; éppen olyan valószínű, hogy évek sora alatt a fájdó idegek megzsibbadtak. Különben ezek az évek nem nyúltak hosszúra. Egy hivatalos ebéd volt az utolsó nyilvános teendő, a melyben résztvett. Aznap délután szélütés érte, hirtelen halál alig harmincznyolczéves korában. Szerencsétlenebb volt, mint Hamlet, mert nem gyönyörködhetett a színjátékban sem. Az emberben ő se gyönyörködött és fájdalom, az asszonyban sem.¹ Úgy él és úgy hal meg, mint egy Ibsen-dráma hőse, „nem egészen érthető“ abban a korban, mint a hogy Vörösmarty mondta Gertrudról.

*

¹ Két szerelméről tudunk, mindkettőre a teljes közöny volt a válasz. L. Gyulai: i. m.

1841-ben jelent meg a *Kegyencz* című szomorú-játék, gróf Teleki Lászlótól. Ugyanez év szeptember 6-án színre is került a Nemzeti Színházban, 1842-ben egyszer adták és 1845-ben még egyszer. Az egykorú kritikák tisztelettel írnak róla, de a közönség hallgató-ítélete, a részvétlenség, megbuktatta. A *Kegyencz*-nek valódi története éppen úgy nincs megírásakor, mint *Bánk bán*-nak. Az utókor ítélete helyezte mindjárt *Bánk bán* mellé, noha színpadi sikert azután se ért el, Szigligeti hiába hitt benne.¹ A *Kegyencz* a maga korának jellemző terméke, mégis magányos oszlop, mely rideg pompában emelkedik ki a kisebb épületek közül. Most, mikor messziről nézzük, ezekhez közel kell mennünk, amaz messzire kitűnik.

Rokon *Bánk bán*-nal annyiban, hogy mindkettő nagytehetségű író egyetlen nagy műve, mindkét íróban abbamaradt az író. Ezek volnának a mi magányos shakespeare-i alkotásaink, ha kedvünk telnék az ilyen szólamokban. De valamelyes kapcsolatuk van Shakespeare-rel. Ha *Bánk bán*-t némileg magyarázza *Hamlet*, a *Kegyencz*-et is magyarázza *Macbeth*. Utánzásról se itt, se ott nem eshetik szó s a kapcsolat az utóbbinál valószínűleg önkénytelenebb. *Bánk bán* diadalútját megnéztük és természetesnek találtuk. A *Kegyencz* részvételen fogadtatását csak analógiákkal magyarázhatjuk. Mint például a Kemény Zsigmond pályája. Valami vígasztaló van abban a tudatban, hogy ezek a példák a kivételek. Az igazságnak van valami sajátos fénye, a mit megérez az avatatlan ember szeme is. De ha véletlenül nem érzi meg, akkor is igazság marad.

*

¹ Tetszhalottnak tartotta, a mely föl fog támadni. (A dráma és válfajjai.)

Teleki Lászlóról, az íróról, alig tudunk valamit és semmi reménység, hogy többet is megtudjunk róla. A nem mindennapi embert arcza is elárulja: ez az érdekes, egyéni jellegű fő, magyaros vonásaival, tömött fekete bajuszával, szeme korábbi arczképein valami kihívó önbizalmat, utolsó photographiáján bizonyos mélabút és idegességet tükröz vissza. Bizonyynyal minden körülmények között lovag és gavallér volt. Jelleme félszekségei Hamletté tehatték a politika sikamlós mezején és Don Quijote-vá, mikor karddal akart elintézni politikai viszályokat,¹ de megvolt benne a dán királyfi mély szíve és a búsképű lovag hősiessége is. Most már nyugodtan ítélve egész pályája fölött, el kell ismerni, hogy a nagy vonás nem hiányzott egyéniségéből, a mely a legérdekesebbek egyike a magyar irodalomban.

Az íróra csak csonka adatok állanak rendelkezésünkre. Tudjuk, hogy fiatakorában sokat foglalkozott irodalommal, sokat olvasott. Drámaírónak készült s állítólag elég különöz és vakmerő volt Shakespeare-nem lelkesedni.² Járatos volt a történelemben s a históriás könyvek lapjaiból képzelete drámákat formált. Majd ír egy magyar darabot, a melynek Kupa vezér lesz a hőse...³ A *Kegyencz* megírása-

¹ Szemere Bertalan (Naplóm. Pest, 1869.) sok igen jellemző vonást közöl, különösen: 1852 jan., 1857 nov., 1860 máj., 1861 júl. levelét közli, melyben Haynaut élet-halál párbajra hívja ki. Szemere nem szereti Telekit, erősen torzít, de ez elfogult jellemrajzból is kilátszanak a nemes vonások.

² Kertbeny: Erinnerungen an Gr. Ladislaus v. Teleki. Prag, 1862.

³ Lukács Móríc: Emlékeszéd gróf Teleki László fölött. (Munkái II. k.)

kor legszebb korában volt, már nem ifjú, de éppen csak hogy átlépett a férfikor mesgyéjére: harmincz esztendő. Hogy a szabadságharcz viharos, a bujdosás nehéz éveit alatt jutottak-e eszébe az ifjúkori tervek, nem tudjuk. Úgy látszik, nem is beszélt róluk soha.

Vörösmarty még a könyvről s nem az előadás után írta meg bírálatát¹ s e bírálaton alapszik — és nem helytelenül — az irodalomtörténet ítélete. Vörösmarty elmondja a maga nyugodt és vonzó modorában, hogy Teleki igen szép tehetséget mutat, darabjában a korfestés kiváló, a karakterek egyenként hívek, a lelkiállapotok valóban drámailag festvők, de a hős alakja nem eléggé indokolt és főképen túlzott, visszataszító. Henszlmann már szigorúbban ítél.² Bajza meg egyenesen igaztalan.³ Éppen hogy elismeri Teleki drámai erejét, de a darabot teljesen elhibázottnak tartja.

Érdekes, hogy Salamon Ferencz, legszigorúbb kritikuskaink egyike, írt eddigelé a legnagyobb elismeréssel, sőt lelkesedéssel a *Kegyencz*-ről.⁴ (Igaz ugyan, hogy nem sokkal Teleki halála után, mikor a dráma fölújítása észbe hozta újra, mit veszítettünk Telekiben.) Biztos tekintete megtalálja a kapcsolatot az ember és műve között is: az erkölcsi rossz óriási gyűlölete az, mely Telekiben forrott. Kiemeli a drámaíró igazi „vitézségét“, a hogyan a cselekvény rengeteg hálóját kibontja minden erőltetés nélkül. Kicsinyes szempontok ne tévedjenek ide. Maximus, a hős, nagy alak és nem „kontár intrikus“. Micsoda ironia az övé! A Hamleté szelíd mellette. Igazi „sátáni szenvedély“.

¹ Dramaturgiai lapok. (Összes művei VII. k.)

² Regélő 1842. I. 4—6.

³ Dramaturgiai lapok. (Összes munkái V. k.)

⁴ Szépirodalmi Figyelő 1861. 30. sz.

Beöthy Zsolt Vörösmartyt követi,¹ mikor kevesli az indokokat, melyek átváltoztatják a hőst. Nemcsak visszatásztónak, hanem valószínűtlennek is tartja. Ő emeli ki igazán a tragoedia megrendítő hatását, mely az I. felvonás lakomajelenetében, és az V. felvonás katastrophájában tetőzik. Péterfy Jenő röviden összefoglalván az eddig mondottakat, a *Kegyencz* minden kudarczát egy fő-okra vezeti vissza: szerinte Maximus „nem a bosszú tragikusa, hanem a színpadi romantikusok kánona szerint a bosszú véres komédiása“.² E hiba okát Hugo és a romantikusok utánzásában keresi. Íme a magyar kritika legelső képviselőinek ítélete.

Ezen és a többi kritikák ellentétes nézeteik mellett is megegyeznek egy és másban. Hogy a korfestés ragyogóan sikerült, hogy az expositio rendkívül eleven, a catastrophá igazán tragikus és megrázó, hogy a jellemzés nagyjában sikerült — a felől nincs kétség. A főhibát a hős alakjában keresik, ha különböző szempontból is. Kétségtelen, hogy az alak nem lehet egyszerű, világos, megfejtése sok fáradságot és gondot követel. Ha szabad hasonlatot a legnagyobbak közül keresnünk, Hamlet alakja első olvasásra elszédít, elkápráztat, de rejtélynek látszik. Távolról sem akarom Telekit Shakespeare-hez mérni, de Maximus alakja nagy méreteket, erős izmokat mutat s ne végezzünk úgy a darabbal, hogy a hős alakja elhibázott. Nézzük közelről e „chaméleont“,³ melyben egy sárkány ereje és bőszültsége tombol.

¹ Színműírók és színészek (Bpest, 1882.) és: A magyar nemz. irodalomtört. ismertetése. II. k.

² „A kegyencz.“ (Összegyűjtött munkái III. k.)

³ Beöthy: I. m.

Valentinianus Caesar kockán elnyeri Petronius Maximus gyűrűjét s e gyűrűvel magához hivatja feleségét. A férj nem hiszi, hogy hitvese ártatlanul került haza, bosszúra tör s hogy bosszúja méltó legyen a bűnhöz, odadobja az asszonyt a Caesar karjai közé, hogy teljes bizalmába jusson; tönkreteszi a birodalmat, hogy Caesart még nyomorultabbá tegye; elcsábítja feleségét, hogy szeget szeggel fizessen s csak akkor öli meg, mikor kifordította sarkából az egész világot egy ölelés miatt. Ez irtózatos. Rémséges álom. Ezt nagyon kell motiválni, különben nem hiszszük el. Sőt ez annyira irtózatos, hogy ha az író kontárul bánik el vele, egyszerűen nevetséges lesz. De nem lett az. Legszigorúbb bírálójának is éreznie kell, hogy Maximus nem „kontár intrikus“, nem, rettentően komoly.

Úgy látszik, az író maga is érzett valamit, mert előszót adott hozzá. Szépirodalmi mű pszológiáját semmiféle előszó meg nem magyarázza, azt Teleki is tudta s nem is magyaráz. Csak arra szorítkozik, hogy nem cél nélkül írt, van munkájában valami főeszme s a korfestésről ad rövid magyarázatot: „Mit kívántam e munkámban fösteni, mi legyen azon fő eszme, melyt az egész színműn keresztül ügyekeztem vinni: azt itt igazolás gyanánt előadni s fejtegetni fölösleges; — mert ha kitűzött célomat nem vétettem volna egészen el, úgy az olvasó fölvilágosító jegyzetek nélkül is érteni fogna, ha pedig elvitettem s színdarabom maga-magának nem elég megfejtés, úgy — szerencsétlen teremtető én! csak silány holttetemet tudék alkotni, melynek semminemű bármi mesterségesen összeszótt előszó sem fog soha lelket adhatni. Azért szándékomról semmit; csupán kis időszaki megjegyzést. Ha

a jelen főstvény sem a virágzó, sem a hanyatló római világ felőli fogalmakkal meg nem egyez, arra kérem olvasóimat, legyenek, mielőtt kárhoztató ítéletet mondanának ki, tekintettel arra, hogy a történet, melyt munkámnak alapjául vettem föl, oly korszakbeli, melyben keresztyénség, római s barbár szokások egybevegyültiből, egészen külön társasági rendszer s jellem született, melyt sem egészen rómainak, sem egészen keresztyénnek nem mondhatni.“ A szerénység s az önérzet vonzó keveréke.

Mivel a szerző nem ad vezető fonalat a kezünkbe, rálépünk a magyarázás ingatag talajára. Sehol sem kell a bírálónak óvatosabbnak lennie, mint itt. A legvilágosabbnak látszó magyarázat is ellenkezik a szerző szándékával. Azért azt a kérdést, hogy Teleki hogy gondolta hőset, kikapcsoljuk. Most csak arról van szó, mi hogy látjuk és honnan nézzük?

A környezet hatása sokszor önkénytelen; az író egyénisége, gondolkozásmódja tiltakozik ellene, mégis benne van. Itt van Teleki László. Shakespeare-t nem szereti, mégis hatással kell lennie rá. Az ő kedvenczei Schiller és Vörösmarty.¹ Drámájából semmi sincs egyikből se, semmi lyrai hév, semmi csapongás, semmi idealizálása az alakoknak. Nem tudom, Hugót szerette-e és végre is mindegy. A hatása meglátszik a *Kegyencz*-en, de nem annyira, mint Péterfy gondolja. Salamonnak igaza van, hogy ki lehet mutatni benne mind Shakespeare, mind Hugo hatását, de mégis elsősorban Teleki ez és semmi egyéb. A romantikusok hatása inkább a kigondolásban, Shakespeare-é inkább a kidolgozásban mutatkozik. A bosszú

¹ Kertbeny: I. m.

tragoediája vérbeli romantikus tárgy. A mikor föl-szabadították magukat a görög és római hatás alól, a kereszténység eszméinek adtak testet. A bosszúállás kétélű pallos, csak az Úr kezébe való s a ki ember használja, magát sebzi meg. Ez igazán keresztény gondolat s ez fordul elő a *Kegyencz*-ben is, hallható is benne Julia ajkáról. És a Maximus rémséges bosszúja olyan munka, a minőket a Hugo műhelyében koholtak.

Csakhogy a kidolgozás semmiben sem hugói. Már a tárgy sem az, mert a romantikusok ritkán választottak ókori tárgyat. Aztán itt semmi szerepe az ellentéteknek, a fény és árny szembeállításának, annak az igazi góth stylusnak, melynek elméletét a mester olyan szépen tudta elmondani a *Cromwell* híres előszavában. Semmi szerepe a véletlennek, a francia drámák ezen mindenre kész szövetségesének.

Hugo értette a korfestést és sokszor mozaik-munkával dolgozott. Darabjaiban a történettudósnak se jut jóformán nagyobb szerep, mint a heroldnak. Apróra leírja a színpad díszítését, sőt a dialogokból azt is megtudjuk, ki minő ruhát visel, minő fegyvere, minő címere van. A *Borgia Lucretia* II. felvonása ragyogó képét adja egy renaissance-fejedelem palotájának. Egy Tizian vagy Rubens színpompája ez, a mennyire a nyelv ki tudja fejezni. Teleki korfestése inkább a Shakespeare-ével rokon, a hol a külsőségeknek semmi szerep sem jut. Az emberek gondolkozásmódjában festi a kort, a többbit rábizván a rendező és a díszletmester gondjára.

Hugo tudott jellemezni is, alakjainak megvan az egyéni színe, de jellemzési módja veszedelmes, utánzó kezében könnyen chablonokká lesznek az alakok.

Hugo alakjaiban egy-egy tulajdonság többnyire óriásivá nő s az alak szinte eszmét képvisel. Különös kedvvel ad egy-egy gonosz alakba egyetlen hatalmas jó érzést. A beszédnek van valami egyénítő sava, de az alak veszedelmesen a föld fölött lebeg. Egészen más a Teleki jellemzése. Bárminő túlzott, hihetetlenül romantikus a mese, alakjait a modern irodalom bármely realistája magáénak vállalhatná. Maximus óriási alakja körül igazi földi emberekkel találkozunk, elkezdve Aëtiustól, a nyers és bátor katonától, egészen Valentinianusig, kinek alakja valódi pathologiai alapon van megteremtve: a degenerált ember mesteri típusa.

A nyelve se mutat semmi rokonságot Hugo képektől csillogó nyelvével. Mázsás mondásai olykor Shakespeare-re emlékeztetnek, de Shakespeare nyelve szabatos és csiszolt. Teleki emberei igazi drámai nyelvet beszélnek, de durvát, faragatlant, mint a szikla. E hatalmas, erővel teljes, nyers nyelv legtöbb rokonságot még Katonával mutat. Hatás ez vagy véletlen, nem tudom.

Péterfy kissé szigorúan végez Maximus alakjával, de bírálata tartalmas. Mindig mond valamit. Még egyszer megállunk nála: „Petronius Maximus nem a drámai hősök nagy szenvedélyével, szenvedélyes cselekvésével bír, hanem a maniakus eszelős következettségével... a szenvedélyes kitörések helyébe nála az ambiciosus játékos feszült nyugalma lép.” Szóval Maximus úgy viseli magát, mintha maniakus volna.¹ Álljunk itt meg. Nekem az a benyomásom, hogy Maximus valójában maniakus. Nem maga a bosszú ez,

¹ Ugyanez a gondolat előfordul Alexander Bernát kritikájában is. (Budapesti Hírlap, 1903 szept. 19.)

hanem a bosszu maníája. Csakhogy azt mondhatni, hogy a maniakus az örültek házába való és nem tragoediába.

Újból a legnagyobbhoz fordulunk példáért. Nincs az emberi léleknek olyan állapota, a melyből bizonyos körülmények között ne fejlődhetnék ki tragoedia. Lear a dráma elején is már második gyermek, szélséyes, fejes, alig beszámítható aggastyán. De e körülmény vajjon kevésbé tragikussá teszi őt? Sőt a rögeszmének — minden csodás elem ellenére is megdöbbenően realis — példáját mutatja Shakespeare *Macbeth*-ben. Macbeth nagyravágyó? Nem. Ő a nagyravágyás maniakusa.¹ Soha nem járt nagyravágyó gondolat azelőtt a Macbeth fejében. Régmúlt idők harczos embere ő, a realis életben szinte naiv, aszszonynyal szemben gyöngé. A néző figyelme rögtön ráirányul, hősnek mutatja be a költő, a ki rivalogva, könyökgig véresen veri szét a kernek és galloglassok félmeztelen hadát. Hüvelybe teheti a kardját: győztek. Nem sejti még, hogy micsoda viharos szenvedély szunnyad benne. Banquo hozzá képest eszes és gondolkozó ember. Macbeth mindennek oly vakon megy, mint az ellenség sorainak. A boszorkányok jóslata egyszerre kizökkenti magából. Rémes gyorsasággal villan föl előtte a gyilkosság gondolata.

Ettől a pilanattól kezdve Macbeth alig eszmél. Csak cselekszik és egyre jobban süllyed a vérbe. Lelkére rászáll a mania, mint a köd Skóczia erdőire. Csak jóslatok és kísérteties képek kóborognak a fejében. Az utolsó felvonásban a várba szorított Macbeth már jóformán örült. Rá nézve nincs az életnek ér-

¹ Taine: Hist. de la littérature anglaise. T. III.

telme többé, mert az „teli hangos dagálylyal“, a mit az örült rémséges logikájával magyarázgat. Csak egy-egy tévedt gondolat emlékezteti a régi Macbethre, a kinek kies fekvésű kastélya volt, tele fecskefészekkel, ő maga bátor harczos, de ijedős a természet hatalmaival szemben s öröklött hajlammal a babonára:

Egykor

Vérem fagyott meg, hogy ha egy kuvik
Sivíta és egy borzalmas mesén
Minden hajam fölállt s úgy reszketett
Mind, mintha élne.¹

Telekinek szemére vetette némely bírálója, hogy hőse a bemutatáskor éppen nem mutat hősi arányokat. Mintha tenne az valamit! Az emberi léleknek zárt kamrai is vannak. Ki tudja, mi lakik benne? Petronius Maximus tekintélyes senator, ott ül a többi közt a császár lakomáján. Nincs az a romlott kor, melyben ne akadnának egyes jóérzésű emberek. Maximus is azok közül való, abból is meglátszik, milyen szép nevelést adott fiának, a nemes Palladiusnak. Másodszor házasodott, fiatal felesége van, jó konyhát tart, szeret bölcselkedni. Egy hibája is van: szívesen elkoczkázik. Mi volna benne feltűnő vagy rendkívüli? Ő maga se tudja, pedig lelke mélyén ott rejtőzik a tragikum: ez az ember nagyon boldog otthon és nagyon önző. Jaj, ha egyszer valaki oda behatol!

Maximust a hajnal veti haza, fáradt, álmos. Ekkor csap rá a villám: felesége éjszaka Caesarnál volt! Egy koczkával szétzúzták kettőjük becsületét. És a világ még áll: „ott a csarnok! piac, utcza, minden helyén!“ „Nincs kiemelve sarkából a világ.“ Julia

¹ Ford Szász Károly.

ártatlanságát nem hiszi, nem hiheti, mert ismeri Caesart. Első gondolata a halál, második a bosszú. Kontárság volna így meghalni. Az ember keble nem reped meg olyan könnyen. Elfér benne annyi gyötrellem, a mennyi boldogság elfért egykor. Julia helyesen gondolkodik: meneküljenek falusi birtokukra, hagyják itt a romlott fővárost; de Maximus már nem józan: Julia szava cseng a fülébe, hogy ő tiszta — hát szeplőlősítve is tiszta lehet? Egyedül akar maradni.

Itt következik Maximus rettenetes monologja, melyben a bosszú gondolata megfogán. Maximus jóérzésű ember, de semmi több. Nem igazi hazafi ő, mint Fulgentius vagy Palladius. Neki mindene a család és az otthon volt és most elvesztett mindent. Maximus is benn él a korban, ő is beszívta a kor rothadt levegőjét. Bosszút akar és a bosszú eszközei galádok lesznek. Agyába bevésődik az utolsó kép, a mit józanul látott: a dorbézolás a catalaunumi csata után, a hol a császár koczkán elnyerte a feleségét. Lesz bosszú, a minőt még nem látott a világ: „...jelszava ez egy dicső játéknak, melyt én adandok mulatságul Rómának, s melynek költségeit azzal fizetendem, mi még enmagamból megmaradt; be zajos lesz az! milyet még Róma nem látott, hogy a nézők belei ki-mozdulandnak helyükből! Szökdelni, keringeni fog egy fejedelem egész időszaka hatalma s dicsével, míg elszédül s egyberogy. Egy játék, hogy borzasztó meseként regélje azt egymásnak a maradék, hosszú viharos estéken!”

A tönkretett ember koponyájából kipattan a rögeszme. Maximus most már szerelmes ebbe a gondolatba. Ő mindent elvesztett és mindent el fog rontani bosszúból.

Maximusnak van logikája, de ez már az örült logikája. Ha átengedi Juliát Caesarnak, már nem veszít többet: Caesar karjai közt volt; egyszer vagy többször, mindegy. A szegény asszony szenvedni fog, de a megtörtént se jobbá, se rosszabbá nem lehet. Még a II. felvonásban föl-fölvillannak Maximusban a tépelődések, a gyötrött lélek rémitő philosophiája még működik: „Pokol az? — nem, nem, több, elmésebb — lángba sülyedt éden! — S ő is, szegény nő! — iszonyú! — Mi ehhez képest a dühödt önmarczonglása. Élet! emberélet! szélvész! — nem, csak felhő, világ szélvészi ált kergetett!“ A gondolat még gyötri, irtózatosan gyötri. Utoljára akkor, mikor feleségét a császár karjaiba vezeti. Csak töredezett felkiáltások ezek, benne van már, meg kell lenni. A jelenet maga visszataszító és talán a legerőtlenebb az egész drámában. Igaz, hogy a legnehezebb is.

Innét aztán Maximus békót ver szenvedélyére. Úgy van, a mint Péterfy mondja, „az ambitiosus játékos feszült nyugalomával“ dolgozik. Tegyük hozzá, az örült ember borzasztó hidegvérével. Imponáló nyugalma, nagy esze, emberismerete mind segélyül jönnek. Csak a gondolatmenetébe csúszott be a rögeszme, minden más tehetsége ép, sőt megnőtt, mint az örültek testi ereje. Először Aëtiust teszi el láb alól, aztán a császár feleségét csábítja el. Az emberek bábuk előtte. Se haza, se ország, se emberélet. „Felhő, világ szélvészi ált kergetett!“ Julia meggyalázása nem fordította ki sarkából a világot. Most már igen! kifordult. És ezt ő tette, Petronius Maximus, a miért elrontották az ő földi paradicsomát. Tragikus szenvedély ez, kizárólagosságra törekvő.

A milyen rémitő volt a gyalázat megtudásakor,

éppen olyan lesz a bosszú kitörésekor is. Most már készen van, újra szabaddá teszi a szenvedélyt. Rajta! A meggyalázott otthon gondolata állandóan úr fölötte. Kinéz az ablakon: a nép zúg, lázong; Aëtius halála, barbár szövetség, új senatorok, új adók miatt háborog... Csodálkozik rajta, hiszen ez mind semmi: emberek és népek sorsa. De nincs egyetlen apa, egyetlen férj sem közöttük, a ki leánya, hitvese becsületéért kiáltana bosszút. Pedig az minden, az otthon tiszta becsülete. Ennek a birodalomnak el kell pusztulnia.

Most már meghalhat Valentinianus, de előbb meg kell tudnia mindent. Föltárja előtte a rémítő játék titkát, homlokára sujtja a gyalázatot s nézi, hogy vergődik, hörög, esdekel a nyomorult — pusztá életéért. Nem! elveszi azt is.

A véres játék után visszaállhat helyére a világ. Újra a régi Maximus akar lenni. A rögeszme betelén, nincs többé. Így van Macbeth is utolsó csatájában, mikor észreveszi, hogy valamennyi jóslat megcsalta. A régi Macbeth akar lenni, a csaták edzett vitéze: „Próbálok hát végsőt!” — kiált föl s föl-emeli kardját. Vívni akar férfi mód' és győzni, mint hajdanta; nem bűverővel többé, hanem régi fegyverével.

Maximus is fölmagaslik újból. A pompa, fény, hatalom minden ragyogását Julia lába elé önti, hogy kárpótolja őt fájdalmaiért. De már vége. A fa kiszáradt, a sas szárnyai kihulltak. Julia mérget ivott és Palladius elesett az utcái harcában.

Semmi se lehet sötétebb, lesujtóbb, tragikusabb, mint az utolsó jelenet. *Bánk bán* vége, hol annyi megtört szív zokog föl, a hol a büszke, fényes nagyúr szinte agyontaposva, mégis élve marad a színen, csupa

gyászruhás szereplő között, ehhez a véghez képest csendes elegiai hangulat. A *Kegyencz*-ben nincs főszemély, a kin ne gázolna által a tragikum nehéz szekere. És a mi azután következik — arra még gondolni se jó. Az ország tönkretéve, fenyegető barbár hadaktól környezve s a trónon egy elrontott, eltiport ember. Csak *Lear király*-ban van ennyi keserőség, de ennyi vigasztalanság sehol.

Nekem legalább ilyenül tűnik föl Maximus alakja. Teleki szerényen azt a következtetést vonja le, hogy ha a főeszmét nem érti meg a közönség, „holttete-met“ alkotott. Tisztában vagyunk vele, hogy még akkor sem. A ki így tudott elmúlt kort föltámasztani, ennyire hatalmában volt a drámai hatás, olyan alakokat tudott alkotni, mint Valentinianus, Aëtius vagy Herakles — költő volt Isten kegyelméből, ha a pályája, ha egyetlen munkája csonka maradt is.

Az aesthetika nem abból áll, hogy a munkát, melylyel foglalkozunk, iskolai dolgozatnak tekintsük s vörös czeruzával javítsuk ki a hibáit. Úgy kell venni őket, a mint vannak. Kísérjük, magyarázzuk és gyönyörködünk benne. Adatok hajszolása, kétes pontok földerítése, anyaggyűjtés nehéz és fárasztó munkája után ez a mi fölfrissítő szellemi tornánk.

NEGYEDIK FEJEZET.

A magyar romantikus történelmi drámának Vörösmarty a legkiválóbb képviselője. Őszinte és magyar romantika ez, még hibáiban is, szónoki pathosa benne van a magyar faj vérében. Vörösmarty színi pályája elég hosszú; írni kezd, mikor még állandó színház sincs, darabjait vándorszínészek viszik szét az országban, majd a Nemzeti Színház megnyitásakor ő írja a prologust, első kritikusi között ő a legjelentősebb s mindvégig érdekel kíséri a színházat. Nincs írónk, ki oly jellemzően képviselné a drámai irányt: összeolvasztani Shakespeare hatását a francia romantikusokkal, fölköltöteni a multat, idealizálni a valóságot, elébe tenni a tiszta költői hatást minden másnak.

Vörösmarty közvetlen elődeit e részben nem a sajátlag színiköltők között kell keresnünk. Működése első éve alatt még a német planéta teljes fényben tündököl. De míg a színpad írói Kotzebue meg a német romantikusok ösvényét tapossák, a valódi költők Goethe és Schiller hatása alatt próbálnak drámát írni. Már Berzsenyi is belefogott két ízben, két különböző formában. Egyik töredéke Kupa lázadását veszi tárgyul.¹ Itt Kotzebue tanítványát látjuk, de igen

¹ Kiadta Boross Gábor. Irodalomtört. Közlemények. V.

ügyetlen tanítványát: a töredék teljesen nyers, formátlan, akár a medvebocs, prózában van írva s valami durva humor próbál fölc sillanni benne; egészben véve nem idegen Berzsenyitől, de mégis elütő *A magyarokhoz* fennköltzavú poetájától. A másik töredék Murány ostromáról, az ismert regényes tárgyról szól: Wesselényi monologja, mindössze harmincz sor, meglehetősen dagályos stylusban, de igen szabatos jambusokban s a nyelv bizonyos emelkedettsége nem tagadható el tőle. Schiller lyrája legelső korszakára emlékeztet, nem hiába fordította le Berzsenyi *Hektor búcsúját*.

A mit nála csak úgy homályosan, formátlanul látunk, azt bevégzetten mutatja Kölcseynek a *Perényiek* című szomorújáték-töredéke, péczeli sugaras napjainak emléke.¹ Kár, hogy csak félfelvonásnyi készült el belőle. A jellemek nem vallanak ugyan eredetiségre: a zordon férj, a ki redőzött homloka alatt a testvérgyilkosság súlyát hordozza, a némán szenvedő feleség, a deák, kit visszautasított szerelme percz alatt kész intrikussá teremt, eléggé ismert alakok; ám a tárgy igazán tragikus, a mese érdekes s a dialogok igen szépek. Kölcsey és Vörösmarty egymásra való hatása kérdéses, de bizonyos a közös forrásból merítés és a közös szellem.

Mikor Kölcsey Körner *Zrinyijét* megbírálja, a tragoedia elméletét is elmondja. A tragikum teljes megértése látszik e kis munkából, mely tele van találó megjegyzésekkel. Kölcsey is érzi az állandó színház és drámairás szükségét, buzdít, izgat is mellette, de kevés a reménye s keserű megjegyzésekkel kíséri színügyünk nyomorult állapotát. Vörösmarty már az

¹ Levele Szemere Pálhoz. Pozsony, 1833 márcz. 20.

új korszak fia, a remények, a romantikus kor szülötte. Bízik önmagában és remél a jövőben: „Arra várni, hogy játékszíni előadásaink mintegy magokkal hozzák a drámai elme kifejlődését, szerencsétlen gondolat, ha nemzeti játékszíneink elhagyatottságát tekintetbe vesszük; az írónak kell tehát magának majd minden mellékes segedelem nélkül haladni töretlen ösvényén s ha lehet, véghez vinni nagy rendű munkáját.“¹ Igazi képét mutatja ez Vörösmartynak, a ki hívő és bízó lélek s egyike a legharmonikusabb kedélyeknek. Ő is vonaglik a szerelem gyötrelmei alatt, benne is lázad és haragra gyúl a honfi-bú; de ifjonti epedéséből is az egészséges hév túlcsapongása szól, hazafibánátát legyőzi a remény az új világban. Egyenest ellentéte Kölcseynek. A sors ironiája, hogy a mélabús Kölcsey az új korszak küszöbén hal meg harczolva, ereje teljében, mikor már a felhőkön keresztül jobb időkbe pillanthat, míg Vörösmarty a nagy catastrophá után összetörik s íróasztala se ad más vigasztalást neki, mint a *Vén cigány* visióit és Lear átkait.

Vörösmarty, mint a harmonikus költők rendesen, alapjában nem változik. Drámairó pályája azonban két részre szakad: a *Vérnász* előtti és utáni korra. Ekkor tűzi ki a franczia romantika lobogóját s ekkortájt írja meg dráma-elméletét az *Athenaeum* hasábjain.

Kölcsey Körner-bírálata kellemesebb olvasmány, költőibb munka és mélyebben járó aesthetika, mint Vörösmarty „elméleti töredékei“. Nem sokkal mond többet a közismert dolgoknál s érdekességét elsősor-

¹ Előfizetési felhívás. Gyulai közli jegyzetben. (Vörösmarty összes munkái. III. k.)

ban az adja meg, hogy a költő saját írásaiból vehetjük ki, kiket tart mestereinek. Aristoteles ős szabályait ő is érvényben tartja, de szívesebben idézi a kellemesebb és modernebb Horatius verseiből. A mester, a kiből elvonja a dráma szabályait, már Shakespeare s nem Goethe többé, mint Kölceynél. De bár Kölcey kora némely balvéleményének hatása alatt áll, a tragikum elméletét mélyebben fejti ki. Vörösmarty több ízben visszatér a költői igazságszolgáltatás s a drámai morál kérdésére, mintegy polemiát folytatván a francia drámák ellenségeivel. Az ismert és begyakorlott vágásokat osztja ki nekik: nem kell a bűnt takarni, ám hadd jöjjön elő a saját képében, csak kíváncsiságra ne tegyék. Midőn mindennek elébe teszi a költői hatást, kiemeli a színpadi hatás fontosságát is, sőt olyan technikai momentumot is, mint a felvonásvégek csattanós volta. A német romantika érzélgősségét csakúgy elítéli, mint ártatlanul szenvedő alakjaik bántó voltát, mintha csak pálczáat törne saját első drámái fölött is. Hibáztatja *Az ősanját* is, nem jutván eszébe *Sappho* költője. Pontról pontra előtérbe lép Shakespeare mellett Hugo Victor. Úgy kell az I. felvonást beállítani, úgy kell festeni a nagy bűnök rettentő bűnködését, mint Hugo teszi. Kívüle Dumas szolgál példa gyanánt, Goethe csak egyszer félig. Vörösmarty dramaturgiája nem merev, nem hibás, nem túlzott, csak kevés. Mélyebbé csodálatosképen éppen a vígjáték tárgyalásánál válik, pedig arról csak mellékesen szól, de igen szépen magyarázza Horatius régi sorát:

Interdum vocem comoedia tollit.

Vörösmarty első drámáin a német romantika érzik. Abból a többől fakadnak, a melyből a Kisfaludy Ká-

roly drámái, de nála Shakespeare-nek nagyobb szerep jut, míg elődjénél csak *Csák Máté* töredékén érzik ez. Nagyon fiatalon fogott drámaíráshoz. A *Salamon*, *A bujdosók*, ifjúkori termék, romantikus, áradozó szerelme tükröződik vissza női alakjaiban: egy Romeo epedése ez — Rosalín iránt. Mind a kettőt átdolgozva, megjavítva bocsátotta közre. Úgy látszik, a javítás sokat tett, legalább ha *Zsigmondot*, mely ugyane korból való és javítatlan maradt, összevetjük velük, nagy a különbség. Az elsőt adták Sopronban, a másodikat sehol, az író — úgy látszik a *Salamon* előfizetési felhívásából — maga se törődött vele sokat; neki elég volt, ha megjelent.

Ha történelmi darabról van szó, únos-untalan viszsztatérek a forrás kérdéséhez. Nemcsak azért — a mi magában véve is érdekes — hogy miből merített a költő, hanem hogy mennyi érzéke volt a valóság iránt. Mert a régmúlt emberek elporladtak, de az egykorú forrás él: a kor érverése lüktet benne. A hogy a modern dráma írója megfigyeli hősét a szalonban, az utcán, a játékasztalnál, úgy keresi föl a történelmi színműíró a maga alakjait az egykorú krónikákban és levelekben. Ez a Shakespeare módja is. Minden gyöngyöt kiszedett, a mit csak talált. Ott találta, mit mondott Siward a fia elestekor: „Legyen tehát az Isten katonája.” Nem lehet senki eléggé nagy költő, hogy a maga jószántából mellőzzön csak egy ilyen mondást is.

A németek közül Goethének volt meg az az adománya, hogy megbecsülje a forrásokat. Schillernek kevésbbé, pedig a történet tanára volt s pompásan ismerte a históriát. A kor szelleme megvan drámáiban, de hiányzik a történelmi nyelv, minden alakja

egy nyelvet beszél, a Schillerét. *Don Carlos* sokkal jobb dráma, mint *Egmont*, de ebben tízszerre több a történelmi levegő. Wallenstein és Tell Vilmos egy nyelven beszélnek, míg Götz és Tasso semmiféle rokonságban sincsenek. A mi meg a német romantikusokat illeti, a legtöbbször sejtelve sincs a valódi történetről. Grillparzernek volt, de ő még pályája kezdetén jár és nincs még nagy hatása. A színpadon divatos német írók kiszedik a romantikus történelmi eseményt, többel nem törődnek. Kotzebue éppen úgy nem, mint Körner. Vörösmarty sem, legalább egyelőre nem.

Thúróczyból vagy Fesslerből ismerhette Vörösmarty a Képes Krónika csodásan drámai előadását Salamon király történetéről. Ilyen kerek történet nincs több benne: az epos egybeolvad a drámával. Az öreg Tolsztoj egy rossz órájában gáncsolja a modern írókat, hogy ha műveikből elvenne az ember mindent, a mit a művészet rakott az eseményre cziczomául, nem maradna belőle semmi. Ezzel ellentétbe állítja a bibliai József történetét.¹ Nos hát ilyen a mi krónikánkban a Salamon története. Kezdve onnan, a mikor először fog gyanút a hercegek ellen, addig, a mikor eldobja pajzsát és nekivág a hózivatarnak, hogy sohse térjen vissza. És Vörösmartynál alig marad meg mindebből valami. Csak egyetlen példát keresek ki: a szegszárdi jelenetet, mikor Salamon Vid ösztökélésére elhatározza Géza herceg vesztét. Szász Károly, a ki szintén földolgozta e tárgyat, leírja a királyt, hogyan megy a találkozóra. Először be a templomba — imádkozni.

¹ *Mi a művészet* cz. munkájában.

Ellenségeimet, uram, add kezembe!
 Két bátyámat uram, lábam alá vessed,
 Sérelmimért rajtok hogy bosszút vehessek!
 Mint a vadakat ma, kergetve halálba,
 Érje utól kopjám, szívökön találva!

(*Salamon király. X. é.*)

Ez a krónikából van rimekbe szedve s ennél drámaibb, hatalmasabb és megrázóbb nem lehet semmi sem. Vörösmarty kihagyta.

Ez egymaga bizonyítja, mennyire nem bírt még Vörösmarty drámát írni. Compositiója is hibás: Salamon tragédiája meg van indítva, de nem fejlődik. A király minden nagy és erőszakos szavai mellett is báb, a kit az események sodornak. Bukása sincs, a mogyoródi ütközet egyszerűen vesztett csata, ez a Salamon kezdhet újabb küzdelmet vagy akár visszavonulhat, lelkében semmi se történt.

A királylyal szemben áll a két herczeg: Géza és László, a nemzet reményei. Ha valaki elcseréli a kettőt egymással, nem vennénk észre, olyan egyformák. Bizonyynyal másképen rajzolta Shakespeare a zsarnokok ellenségeit a maga hófehér alakjaiban, a bátor, lovagias Richmondot vagy az éppen oly eszes, mint tiszta Malcolmot. Pedig Shakespeare hatása látszik már e darabban is: a katonák jelenete Shakespeare népies jeleneteinek bátortalan másolata. A csatajelenetek is halvány visszatükrözések Shakespeare csatáiból. Sorvata, a remete, éppen úgy megjövendőli Salamon bukását, mint Pomfreti Péter a János királyét, de míg emez vérbeli középkori jelenet, a mit a koros Richárd olyan élénken tud elbeszélni, a Vörösmarty remetéje valamelyik rossz német drámából tévedt ide.

A krónika följegyzí Géza három árulójának nevét:

Szónok, Bikás és Petrud. Mint fiatal írónál gyakori, az epizódalakat jobban kidolgozzák. Vörösmarty e háromnak különböző jellemet formált: Szónok a legközönségesebb, kapzsi és álnok; Bikás igazi katona, nyers és szűkszavú, (a mennyire Vörösmartynál az lehet valaki), korlátolt, ki kész fejest menni akárhová; Petrud mélyebb náluk, előkelőbb ember, ki nem vegyül a másik kettő közé, ő is áruló lesz, de némiképpen a meggyőződés teszi azzá s jobb része mindjárt úrrá lesz rajta. Mikor mindhárom elesik a végzetes csatában, Petrud úgy hal meg, mint igazi drámai hős, egetvivő pathosszal.

Azon a lapokon, a hol a romantika félelem és gáncs nélküli lovagja lép elő, Schiller Maxja vagy Mortimerje jut eszünkbe, a ki atyafiságot tart Hernanival vagy Ruy Blasszal, csakhogy érzelmesebb, mint ezek. Ez a legkedveltebb szerep a színpadon, ezért lelkesül a közönség. Ez a krónikák hőse, Bátor Opos, Salamon leghívebb leventéje. Vörösmarty nem veszi észre, hogy Opos hűségéből és jobb meggyőződéséből küzdelem fejlődhetnék, ő hitet cseréltet vele s László lovagjává üti. Ifjúi tüzen kívül van valami jellemző ez alakban. Vadászdárdáját leengedve így szól:

Eluntam ezt is. A szegény vadat
Fölverjük álmából: nem nyughatik
Sem a ligetben, sem hús berkein.
Azonban a sok embervad fene
Agyarkodással büntetetlen él,
S a föld tekéjén szélt hosszat rabol.

Ez a Shakespeare hatása. A Shakespeare hősei bölcselkedésre hajlók, nemcsak a szenvedők, mint Hamlet vagy Lear, hanem a cselekvők is, mint Macbeth vagy Antonius. A külső világ jelenségeihez

fűzik a reflexiókat, mert mindenben az élet képe tűnik föl nekik.

Mindezt Vörösmarty oly nyelven beszéli el, a milye-
nen az ő idejéig még nem írtak. A legragyogóbb
drámai nyelvvé válhatik ez a nyelv, ha írója fölváltva
némi egyéni szint tud adni neki, ha folyamatosságát
némi szakgatottsággal töri meg, ha tud valami epi-
grammszerű rövidséget és csattanósságot hozni belé.
Így sok benne az epikus elem. Mint a hogy Lászlót
leírja az V. felvonásban:

Látod ott középett
A barna sátort; fenn, de fénytelen
Magában áll az, mint éj fellege,
Azt mondanád, hogy, a ki benn lakik,
Elébe hegyről szálfát ültetett;
De dárdanyél az, László fegyvere.

— — — — —
Mint egy hadisten lép ki sátorából.
Vas vállait, mint sziklát hab fölött,
Látom kitünni, s széles táborán
Magas csillagként végig néz szeme.
Megy, szörnyű fegyver fénylik oldalán,
Egy nemzet sorsát hordja nagy szívében.

Nem tudom, volt-e Firdúzi valaha a Vörösmarty
kezében, de e leírás a Szohráb és Hedzsir sereg-
számlájának a párja. Valósággal Rusztemre emlékez-
tet László leírása, ugyanaz a keleti vonás van benne:
a nagyság, az óriásnak való fegyverek. Általában
Vörösmarty nyelvében van valami keleties.¹ Foglalkozott
a hindu drámákkal és fordította az Ezeregyéjszakát.

Salamon királyt nyomon követte *A bujdosók*. A tár-
gyat újra jól választotta ki a történelemből, de még

¹ Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza.

rosszabbul tördelte felvonásokba. Itt nehezebb is volt a dolog, a történet nem volt készen, csak a nyers anyag. A híres Kont István, a kit Zsigmond király kivégeztetett, pedig az ország ünnepelt daliája volt, kinek az énekmondók szélteben-hosszában zengték vitézi tetteit, tragikus személy körvonalait sejteti.¹

E fiatalos, hibákkal teli darabban igazi drámairói érzék mutatkozik. Íme a mese: Zsigmond király méltatlanságai föllázítják az ország jobb részét. Egy sereg nemes bujdosik már. Kont, a legnagyobb valamennyi között, még hive volna Zsigmondnak, de a király arcátlan udvarlása fiatal hitvese körül, őt is nyílt ellenszegülésre ragadja. Kont is kénytelen menekülni. Az erdőben bujdokolnak, míg végre Vajdafi rajtuk üt, foglyul ejti őket. A foglyok kihívóan önértékes magaviselete, Zsigmond halálítélete s az ítélet után Zsigmond fogsága végzik a darabot. A főtörténetből Vörösmarty nem tudott sokat alkotni. Kontot se mélyítette el: nagyon is eszményi alak, némiképen a magyar úr körvonalait látjuk benne — de nem eléggé érdekes.

Ellenben valódi drámai mag rejlik két bujdosó társában, Laczfiban és Korpádiban. Az elsőről azt mondja az egyik pribék:

Ott volt az ördög Laczfi is vele,
S káromkodott, hogy minden szál hajam
Vasvillaként az égre borzadt.

Az eredetije ott élt a horvát hegyvidéken, a Vörösmartyé is déli vér, tűzláng temperamentum. Ő már drámai nyelvet beszél, csak az a kár, hogy

¹ Thuróczy IV. C. VII.

nincs története. Csupán az utolsó felvonásban lesz cselekvővé. Ő az egyetlen a ki megszökik a börtönből. Csak a Konték halálára érkezik meg, de irtózatos szavai fölláztatják a polgárságot. Fegyverért mennek. Laczfi a szenvedély azon állapotában van, mikor Bánk azt mondja, hogy nincs a teremtésben vesztes, csak ő. Nincs a világon egyéb, csak gazság:

Nézd, ott ama csillámló fegyverek
 Bűnnel vagynak kitömve, a sisak
 Farkasvelővel teljes, méneik
 Sárkánytejen hízottak, és élő
 Villámmal vannak megpatkolva. Fenn
 Arany nyeregben nyargal a gonoszság,
 Gyalog fut a jó s eltiportatik.

— — — — —
 A nap kifordult most ösvényiből,
 És ott világít, hol ezek nincsenek.

Ez már nem *Salamon király* retorikája, ezek a szenvedély hyperbolái. De a szenvedély elébe gátat vetnek, mikor Zsigmondot fogságra vetik. Laczfinak vér kellene s mivel nem onthat vért, eldobja a kardot. Ezzel az izzó véralkattal egy igazi dráma I. felvonását meg lehetett volna indítani.

S igazi drámai alak Korpádi is, a ki Vajdafi lányát szereti meg. Benne már kevesebb az egyéni szín, de nem kevesebb a szenvedély. Az egész Korpádi-episodban sok a drámaiság s ezen episodban van *A bujdosók* leggyönyörűbb jelenete. A bujdosó Korpádi valahogy Vajdafi mezei lakására került s ott rejtőzik el a kertben. Jő Vajdafi, a „vitéz és ravasz ember“¹, itt a romantikus drámák fehérhajú, fehér-

¹ Virág Benedek: Magyar századok.

lelkü aggastyánja szöke leányával, Júliával. Júlia csupa dévajtságot és gyermekséget csacsog, oly kedves és oly derült, merő fiatalság. Egyszerre csak elborul, Korpádi Sólom neve kerül ajkára, meghalt jegyeséé, eme Korpádi bátyjáé. A vidám leányka szívében bánatos álmok és ábrándok laknak. Szereti még a halottat, álmodik vele: fehér lova van Sólomnak, maga is fehér ruhában jár. Virágot ültetett egy halomra: az a Sólom halma; ha a szél virágot tör le róla, Sólom vitte el. A hazátlan, bujdosó Korpádi magára maradva kilép rejtekéből. Lelkében eddig csak vér és bosszú lakott, most egyszerre betölti a szerelem. Hányszor olvassuk mosolyogva a romantikus drámák első látásra föllobbant szerelmét. De mennyire igaz e szerelem e jelenetben! A bujdosó testvérnek bele kell szeretnie a meghalt bátya jegyesébe. S e szerelem egy pillantás alatt eltöröl vért, bosszút, minden sötét gondolatot. Korpádi virágot szakaszt:

Ez Sólom halma, s rajta kék virág,
Korpádi az, ki róla szed virágot,
Jőj lányka és mondd: szélvész törte le.

Ez majd olyan gyöngéd, mint a Lorántfiak epizódja a *Toldi estéjében*.

Hábadort, e kis drámai költeményt, közben írta; ez lyraibb és epikusabb mindannyinál, nem is színpadra készült. Állítólag a magyar előidőkben játszik, de a hangulata teljesen ossiáni, az Ossian-dívatnak nálunk legjellemzőbb és legszebb emléke.¹ A csataképek, a természeti leírások — melyekben kedvtelve szerepelteti az őszet, a hervadást, a havas hegyek

¹ Heinrich Gusztáv: Ossian. Bpest, 1903.

képeit — az epikus ismétlések, a rövid iambikus sorok, maga Hábador — a ki inkább kelta bárd, mint ősmagyar regés — mind ennek a hangulatnak a szülöttei. S e hangulat végig egységes.

A harminczas évekre esik Vörösmarty új drámai iránya. Ekkor kezdenek elterjedni a francia romantikus darabok. Vörösmarty gyakran jár a budai színházba, sokat olvas s lelkéhez jobban talál a francia irány. Nyugodt természete ellenére is vonzódik a szenvedélyeshez. Két darabja, *A kincskeresők* s a *Vérnász* körülbelül egy idős. Úgy látszik, a *Vérnász*t mégis előbb írta, de úgy lehet, a másik régebbi terve volt. Mert e darab régebbi irányát mutatja, sőt egyetlen darabja sem olyan németes, mint ez. A rablóvilág éppen úgy a német színpad kedvence, mint a kísértetromantika. A bányáslámpa, a csákány mind idevaló requisitumok, az elásott kincscsel együtt. A vadászok, a kik gyászkart énekelnek elesett társuk holttesténél, valami német legény-egylet hatását teszik. A hősnő minden érzelgős német színműben előfordul. Jolánka ez *Salamon királyból* vagy Amália a Schiller *Bäuberjéből*, a hogy tetszik. A fiatal vitéz, a ki titkon haramiavezér, Jaromir az *Ahnfrauból*, a melyet Vörösmarty maga fog rossz példa gyanánt idézni néhány év múlva. Mintha a földalatti tárna, a bányalevegő csak félhomályban mutatná ezt az alakot. A mint a világosság esik rá, úgy változik s minden formája jellemző. Eleinte ez az ember zord és magába vonuló, föllobbanó és erőszakos, a mint igazi rablóvezérnek is illenék; de a dráma végén oly lágy és olvadó, mikor meghal, mint egy igazi német dráma hőse. Még egy harmadik formája is van: most egyik legényének, Víg Bandinak a fecsegését hallgatja s igen

jóízűen oda-odamond neki valamit. Nótát is tud, az Arany Laczi nótáját, a kit fölakasztottak s megigéri Bandinak, hogy lepuffantja a varjút, a ki belőle mer lakomázni, igazi betyár-humor pattog a szavában — hiszen ez Sobri Jóska vagy Zöld Marczy. És a bandája is magyar szegénylegényekből áll, bakonyi kanászok ezek vagy alföldi lóköltők — hogyan kerültek ide a kincstermő hegyek közé?

A fiatal költő, ki *Salamon királyát* oly bátran bocsátotta a nyilvánosság elé, nem is törődve a színpaddal, most kezd ismertté válni, mint drámaíró. 1833 végén az Akadémia száz arannyal tünteti ki a *Vérnász* cz. pályaművet: „... a characterek változatossága... a külön indulatok való és érdekes festése... dagály nélkül szép dictio, tiszta nyelv és verselés azt nem csak eddigi szomorújátékaink közt első helyre érdemesítik, hanem játékszini sikert is ígérnek.“¹

Fordulópontot jelöl ez Vörösmarty pályáján. Az irodalmi sikert nyomon követi a színpadi. A budai színház a következő évben színrehozza. Sikere igazán nagy. A színlap külön fölhívja rá a közönség figyelmét, mint az Akadémia nyertes darabjára s a legfigyelmesebb előkészületet ígéri. A siker oroszlan-része — úgy látszik — Fáncsyé, a ki Banó deákat játsza. Nem is lesz hálátlan iránta, viszi a szerepet magával Kassára, Nagyváradra, Temesvárra. Mindezüvé siker kíséri.² 1835-ben egyetlen magyar darab

¹ Akadémiai bírálat. Gyulai jegyzetben közli. (Vörösmarty összes munkái. IV. k.).

² Bayer József mutat rá: *A „Vérnász“ első előadásai a vidéken.* (Irodalomtört. Közlemények 1904.). L. még *A Fáncsy-féle színlapgyűjtemény* című czikkemet. (Magyar Könyvszemle 1908.).

sincs, melyet annyszor játszottak volna, mint a *Vérnászt*.

Vörösmarty egy lépéssel belépett a francia romantika légkörébe. Már a címe is jellemző: *Vérnász*. A nézőt előre átjárja a borzadály, a hogy a személyek nevét olvasgatja. Mert van közöttük öreg remete, dús birtokos úr, kóbor vitéz, kóbor deák s egy „fogadott lány“, a kinek származása bizonynyal csak a darabból lesz világos. Hugo Victor igazi tanítványának mutatja magát a költő. Kedvelt motivum, hogy valaki nem az, a kinek gondolják. Bűnös vagy szerencsétlen szülők, kiknek gyermekük elveszett, váratlanul szembe kerülnek az elveszettel a tragikum szűk ösvényén.

Az első jelenet igen élénk és sikerült, egyszerre megismerkedünk valamennyi főszemélyével. Öreg remete lép a színpadra háznépével: egy idősebb özvegygyel s az özvegy fogadott leányával, Lenkével. Búcsút vesz tőlük. Fegyveres nép vonul át, az egyik csapat vezére ifjú kóbor-vitéz, szilaj és merész fiú; a másiké idősebb úr, nyugodt és zordon ember, a kinek régi bánata van. Egy ital vizet kér Lenkétől, pillantása rajta vész; úgy távozik el, hogy vissza fog még ide térni.

A romantikus drámai hősöknek multjuk van. Ezért olyan fontos az elbeszélés, a mely megismerteti velünk azt, a mi azelőtt történt. Vörösmarty bámulja Hugó-t, mily mesterien teszi ezt *Angelóban*, mikor a rettenetes Homodei elmondja Rodolfonak az egész multját. Ő sohase lett ilyen otthonos a színpadi technika nehéz mesterségében. Elénk hozza Telegdit, az imént látott nagyurat, öreg szolgájával s ezek ketten elmondják a multat. Hogy Telegdi hitvesét gyanuba vette régi udvarlójával s midőn felesége ikreket hozott a világra,

bősz dühében kitétette őket. Az anya meghalt, a gyermekekről nem tudunk semmit. Mi lesz ebből? Mi, a kik annyi romantikus drámát láttunk, már mindent tudunk. A remete-öltöny alatt sejtjük a régi udvarlót, a ki — hogy-hogy nem — gondja alá vette az ikrek közül a gyöngébbiket, a kis leányt. A fiú is felnőtt azóta s szabad hajduvá lehetett: vitéz és haramia egyszerre.

Mindebben igen sok a drámai mag s Vörösmarty határozottan jobban bánik már az anyaggal: hosszú kitérések mellett is drámaibb a darab menete s a mi fő, egy-két alak meglepően jól van jellemezve. A remetének csak körvonalait látjuk, azok elég élesek, bár semmi egyéni nincs bennük: ilyen lehet minden szenvedélyes, sokat szenvedett, sokat tapasztalt nemeslelkű ember, ki elvonult e rossz világ zajától. Telegdivel részletesebben foglalkozik, de itt az alak nincs világosan körvonalazva. Tetteit ismerjük, lelkét kevésbé. Lenke ellenben apróra ki van dolgozva. Ügyes az ellentét Lenke alapján vidám, sőt dévaj természete s a környezet zordonsága között. Régi mesék zsonganak a fülében, miket gyermekkorában hallott, összevegyülve a remete bölcs tanácsaival, mint a hogy ábrándozó hajlamai pajkos kedvével keverednek össze. Gazdag phantasia él benne; mindazt, a mit lát, kiszínezi, meséket talál ki, tárgyakban életet képzel. Nagyralátás is sok van benne, bárha még szunnyad, többi csapongó vágyaival együtt. Most lett nagy lány, keble dagad, feszül a sok új eszmétől, kívánságtól, alakja karcsú-teljes, halvány arcát pirosság kezdi megzavarni. Banó deák járogat hozzá néha-néha, de Lenke most már nem olyan szívesen beszélget vele: magasabbra néz. Naiv gyermekség küzd benne az öntu-

datlan kaczérsággal. Jól tudja, hogy Banó szerelmes belé, mégse kiméli s szinte ártatlanul tanácsolja neki: legyen pap. A papi köntöst, a papi életet oly színesen festi le, mint mindent, a miről beszél. Mikor Banó megharagszik érte, megcsókolja kétszer is: ne haragudjék. Persze mindez elég a szegény deáknak, hogy minden lázongó indulata kitörjön belőle: Lenke őt úgy sem szeretheti, hiszen nem dús, még csak levente sem. Nemsokára belép Telegdi s tovább nem habozik: megkéri Lenkét. Mit feleljen neki Lenke? Szeréti? Igazi szerelemről voltaképen nem lehet szó, nagy köztük a különbség s más a természetük, de a leány vonzódik hozzá s nagyra vágyó álmai most betelnek. Nem mond igent, de nemet sem s a legfinomabbul kigondolt és elmondott mesével felel. Telegdi megérti s magára hagyja: gondolja meg. Lenke elhatározza magát. Megváltozottnak érzi a világot, álmai megvalósulnak. Rövid monologja épp oly jellemző és finom, mint az egész jellemrajz: nem tör ki belőle a csapongó öröm, mint fiatal leányoknál szokott történni, ha menyasszonyok lesznek. Csak az álomképek zsonganak körülötte, a míg a jó fiú elbujdosott, ki se dús, se levente, de úgy tudott szeretni. Szegény leány! ha tudná, mire szánta el magát!

Banó is oly sikerült alak, mint Lenke. Félsszeg udvarlása, jó szíve, forró szerelme mind jellemzők, valamint deákos beszéde, könyvekből szedett idézetei is. Pap akar lenni valóban, de vére nem marad nyugton, megszökik, ki a vadonba s letépi a csuhát testéről. Csak úgy árad belőle a szenvedély, mint a tavaszi vihar. A lyrai nyelv egészen drámaivá válik:

Itt függj, barát! te légy az Absolon!
 Az én akasztófám még nem virult fel.

— — — — —
 — — — — — Jöjtek,

Erdő lakói, vérengző vadak,
 S kiket vadásznak üldöz fegyvere,
 Vadabb és üldözöttebb, mint ti, én
 Veletek kívánok bögni, szánjatok.
 Oh Lenke! Lenke!

Vörösmartyban volt képesség hős-idyllek festésére, fiatal alakjaiban van bizonyos pezsgő kedv és ifjúság. Ez a jókedv pattog és szikrázik Kolta és hajdúpajtásai jelenetében. Koltában több a szenvedély, a dacz, a legénykedés, Vidben a humor, de mind a kettő egyformán jól festett alak. E jó társaságba került Banó, a ki kiönti szegény szívét előttük: hogy vitte el a gazdag úr a neki szánt menyasszonyt. Vid kineveti, de Kolta tűz-vére fölforr. Visszahozzák a leányt! S a hajdúk elindulnak Telegdi vára ellen.

A darab többi része korántsem ilyen sikerült. A romantikus chablon egyre jobban előtérbe nyomul s éppen jól rajzolt alakjai szorulnak háttérbe. A vár-ostrom kudarcot vall, sőt Kolta is a Telegdi kezébe kerül, de Lenkét az ostrom alatt magával viszi a remete, ki a várba siet meggátolni a szörnyűséget, hogy az apa saját leányát tegye hitestársává. Egyes jelenetei gyönyörűen vannak megírva, akár az, melyben a remete oly szívből fakadó gyöngédséggel közli a rettenetes valót Lenkével, mint az, a hol Telegdi ádáz bosszúja Kolta ellen tör ki. A megismerés rettentő jelenetei közelednek. Koltát elengedi Telegdi azon föltétel alatt, hogy visszahozza az elrablott Lenkét. Kolta teljesítné is, de ő is megtud mindent s többé nem tér vissza. Telegdi is megtudja a valót, de későn:

a remetét ádáz dühében leszúrta s Koltát csatlósával ölette meg. Az utolsó lapokon mintha a német romantika térne vissza: Telegdi a remete szellemét látja s őrjöngésében a mélységbe zuhan. A francia romantika nem kedveli a kísérteteket. Az ember lelke tele van szörnyű szenvedélyekkel, azok harapnak és ölnek, mint a vadállatok, nincs szükség a túlvilág árnyaira, a melyek a hegyek lakóit ijesztgetik.

Nagy kár, hogy Lenkének a darab második felében teljesen passiv szerep jut, a szegény Banó meg éppen fölöslegessé válik, mint a hogy a Lenke szívében is az volt. Ezeknek ismertük a lelkét s érdekesnek találtuk, Telegdiét nem. Bizonyynyal másként rajzolta Hugo Victor az ilyen zord, bünterhelte emberek lelki világát: Angelóét, a kit néha félőrültté tesz a tudat, hogy minden léptét kémlelik s mindenünnen tör les reá vagy Jóbét *A várgrófokban*, a ki testvérét ölte meg. Évtizedek múltak el azóta, dorbézolásban, harcban töltött szilaj évek s a rettenetes nagyúr mégis minden éjszaka fölkeresi a büntett helyét, ott vergődik, gyötri magát, imádkozik és bocsánatért könyörög. Ha a romantika minden sallangját, cifráját letépjük e drámáról, egy-egy ilyen jelenet mélységén és fenségén nem esik semmi csorba.

Vörösmarty drámairó pályája most már a színpadon folyik le, egész valója összeforr vele. A Nemzeti Színház megnyitására ő ír prologust, az *Árpád ébredését*. 1830-ban írja *Marót bánt*, legtragikusabb darabját. A romantikus cifra sallangok e drámában is csak oly számosak, mint a *Vérnászban*. A bosszú az indító ok, a legszemtelenebb bosszú. Hasszán bég elrabolta Marót bán gyermeköccsét, a kit martalóccezá nevelt, majd a bánt is fogságba kerítette. Vitézi sza-

vára elbocsátja ugyan, de Bodot, a martalóczot elküldi Marót hitvesének elrablására. A fegyver kétélű: Bod vagy elrabolja a hölgyet vagy maga lesz a szeretője. Bod is a romantikus drámák kedvelt alakja: a szenvedélye lángjában megnemesedő hős. Míg elcsábítja Idát, a szerelem föl is emeli. Következik a nagy felismerési jelenet: a két testvér egymásra ismer. De már megtörtént a legrettentőbb catastropha: a hűtlen asszonyt Marót váltságul adta a töröknek saját magáért s Bodot éppen ki akarja végeztetni. Maga a hős is a romantika fogásaival él: alakoskodik. Ismeretlenül tér meg várába és kétszer is színt játszik: először a nagyterem vasemberének pánczélfába bujik, hogy kihallgassa a szerelmeseket, másodszor önmaga temetését rendelteti, hogy Ida és Bod szabadon érezhessék magukat s akkor csapjon rájuk, „mint a jégvihar“. E fogások ma már a lomtárba valók. Ám lássuk: mi van a sallangok mögött?

Ott van a hős, Marót bán, Vörösmarty drámáiban az első igazán tragikus hős. Mert nem a történet teszi azzá az embert, hanem a véralkat s a küzdelem. Lear tragikus, Gloster csak szerencsétlen. Marót bánnak „sötét szíve“ és vére van, mint Brutusnak. Mikor megszabadul Hasszán fogságából, nem jókedvűen siet haza, agya tele van sötét sejtelmekkel, képzelete borus képekkel. Így nézi az est leszálltát:

Az est közelget, a nap áldozik,
S a véres oltár, melynek meghajol
A csalfa gyilkos ember-lakta föld,
Hol ember embert üldöz vad gyanánt
S mohón előzve a halál kezét
Idő előtt sírboltot népesít.

Ez újból a Shakespeare módszere: a bölcselkedő hős, a mély ember, a kiből minden külső benyomás

gondolatot fakaszt. E mély szellemmel szilaj véralkat egyesül. Vére minden cseppjét fölforralja a tudat, hogy hitvese azalatt csalta meg, míg bilincsen tengődött. Marót bán bosszút fog állni és rettenetes lesz a bosszú. A temetés színjátéka csak újabb alkalom, hogy a költő bevilágítson a mély lélekbe, a szenvedő emberbe. Gyöngysorok fakadnak ajakán, mint a hogy a beteg kagylóban megterem a gyöngy:

Ez hát a vég, a melyért fáradunk?
Gyász pompa, melyre a halál vigyorg;
Halotti ének részeges torokból,
Egy pár hamis könny olyaknak szeméből,
Kiktől szeretve vélted magadat;
Ez minden útiköltség s elmehetsz,
Viselje a föld gondodat. Haha!
Csaknem kívánnám, hogy már ott legyek,
Hogy a tor, melyben holtamon vigadnak,
El volna költve, s én alatt nyugodnám,
Alant, hol a szirt és az ércz fogamszik.

Ez a halál, a sír philosophiája. A nagy embert fárasztja az élet. Csak a bosszú tartja benne. Bodra lánczot veret s Idát átadja a töröknek.

Még egy rázkódás, az utolsó. Nem csak azt ismeri meg, hogy Bod az ő elveszett testvéröccse, hanem azt is, hogy a kalandor csak rossz útra tévedt nemes lélek s hogy hitvese keservesen megbánta vétkét. Meg akarja őket menteni, de későn érkezik, mind a kettő meghal a csatában. A gyász, a fájdalom e megrázó látványára Marót bán nem török össze, hanem fölmagasztosul. Az embernek már nincs célja, de a hazafinak van:

A mit szerettem, halva fekszik itt,
A mit gyűlöltem, az többé nem él.
Számomra most a földön egy gyönyör
A harc s töröknek jajgatása lesz.

Mindvégig egységes ez az alkotás, mintha merő érczből verték volna. Typusa a magyar főúrnak büszkeségében, méltóságában, valamelyes jóleső magamérséklésében, mely legnagyobb fájdalmában is megtartja az egyensúlyt.

Vörösmarty tehetsége nem termett a kevert lelkek ábrázolására, azért Bod és Ida kevésbbé sikerültek. Ámde Bod alakjának köszönhetjük az V. felvonás nagy fölismerési jelenetét, az egyik legszebb lapot az egész Vörösmartyban. A szónokias pathos közepett is biztos kézzel üti meg az egyszerű érzés hangját. Marót árral veti Bod arczába a szemrehányást. Bod önvédelme a lehető legszebb és legigazabb: Hát miért lett ő ilyenné? kik tették haramiává? Szerencsétlen nyomorult, kalandor életét oly szívből fakadóan írja le, hogy Marótnak csak egy felelete lehet rá: a bocsánat. S a nyelv, melyen mindez íródott, akár a zene. S ha zenéhez hasonlítjuk, a Verdi legszebb operái jutnak eszünkbe, melyek egyszerre tudnak gyöngédek és szenvedélyesek lenni.

Hasszánban majdnem részletrajzot fedezhetünk föl. E kifejezés ugyan nagyon is modern, de az teljesen mindegy; elég, hogy e majdnem ethnographikus jellemrajz benne van az alakban. A török ember ez, a ki nyugodtan ül a kerevetén keresztbe tett lábbal és szeliden mosolyog, míg a legrettentőbb dolgok járnak az eszében. A dölyffel vegyült alázatosság, a fenyegetéssel keveredő hizelgés, az érzékiség csapongó kifejezése minden ízében keletivé avatják ez alakot. A hódoltság pasája ez, a kit nemsokára Jókai még tökéletesebben fog jellemezni, a hogy az egykorú krónikákból, oklevelekből megrajzolja. A *Török világ Magyarországon* törökjei ilyen sikerült egyéni alakok,

Vörösmarty még a typusnál tart: „az intrikus“ ez, kiben összecsoportosítja a keleti ember összes árnyoldalait. A keleti szellemet Vörösmarty ismerte. Érdeemes volna az *Egerből* kijegyezni a török alakok jellemvonásait, a mire eddig talán figyelmet se fordítottak.¹

Míg a *Vérnász* és a *Marót bán* Hugo befolyását mutatják, *Az áldozat* legtisztábban tünteti föl a költő egyéniségét a drámában. Ez az igazi Vörösmarty, valami szoborszerű bevégezettség és epikus nyugalom van benne. Szabolcs vezér bosszút áll szerelmese elcsábítóján és megrontóján, Zarádon. Ez az egyszerű esemény, egy szenvedélyes dráma utolsó felvonása játszódik le előttünk öt felvonásban.

Mintha csak a romantika divatos befolyásának engedve csempészte volna belé azt a motívumot, hogy Zaránd épen Csilárral, Szabolcs testvérhúgával akar menyegzőt tartani. De ezt is elejti, ebből új tragédia nem fejlődik. Csilár könnyei között is megérti, hogy Zaránd méltán bűnhődött. Nincs a darabban semmi rémséges, semmi meglepő, semmi váratlan. Kapcsoljuk ki a kisebb valószínűtlenségeket: hogy Csilár ne tudna Zaránd előbbi házasságáról, Szabolcs meg húga jegyváltásáról, valamint, hogy e színes, képekkel és reflexiókkal teljes nyelven a költő az ősmagyarokat beszélteti. Anachronismus volna ebben realitást keresni.

Az áldozatban talán kevesebb a drámaiság, mint az előbbi drámákban, de ezt némileg a tárgy természete hozza magával s mindezt meg lehet bocsátani

¹ Így az I. énekben Hanivár és Ali leírása a seregszámánál.

azon gyönyörű képsorozatért, melyet a költő bemutat. A visszatérő Szabolcs és Csilár találkozása a leggyöngédebben festett hősidyllek egyike; Csilár szerelmes epekedése, Zenő kesergése és elmúlt szerelme, Zaránd menekülése üldözője elől egytől-egyig csodaszépen megírt képek. Nem szilaj szenvedélyek harcza ez. Szabolcsban és Zenőben már elzúgott a szenvedély, Zaránd nyugodtabb vérmérsekletében nem lobog, Csilárban csak a lányálmok ébrednek. Szabolcs bosszúja nem a megcsalt vetélytárs megtorlása, hanem a bíró ítélete. Tartozik vele, mint pogány lovaghoz illik, ki nem ismeri a keresztény megbocsátást.

Az utolsó jelenet Csilár menyegzői készülődésével kezdődik, mikor egyszerre hozzák Zaránd holttestét, míg Zenő örülten jelenik meg. Csodálatos, hogy e kiáltó ellentét se teszi megrázóvá a jelenetet, annyira uralkodik rajta az ünnepélyes hang. Zenő őrzöngése csak méla ábrándozás, Csilár keserve szótalan sírás. Zaránd hadnagya, Apor, tetemrehívást tart és előlép Szabolcs. Hatalmas szava olyan, mint az ítélet kimondása. Mély csend áll be, a fölemelt kardok kihullanak a vitézek kezéből s Szabolcs önérzettel magasodik fel:

Szabolcs vezér megölte ellenét
És számot érte csak Hadúrnak ad.

Vörösmarty jellemző ereje a legnagyobb fejlődést utolsó — 1844-ben írott — darabjában mutatja, a *Czillei és a Hunyadiak*-ban. Shakespeare tanulmányozása kezdte eltávolítani Hugóéktól s utolsó darabja teljesen Shakespeare hatását tükrözi. Trilógiának tervezte, de csak az első részt írta meg. Míg utóbb írt darabjaiban igyekezett a korabeli színpadhoz alkal-

mazkodni, itt visszatért a teljes shakespearei szabadsághoz s úgy darabolta számtalan változásra.

Már Hunyadi László se a régi tipikus romantikus hős. Ezeknek az a bajuk is van, hogy nagyon egyformák s kevés az egyéni bennük. Hunyadi Lászlóról azt mondják:

... derült

Arczán, szedetlen szöllő hamvain,
Nem látszik még a szenvedély keze.
És mozdulatja, mint aczél idegzet
Rugalma, könnyű, biztos és szabad.
Ép, mint a csillag, éber, mint a nap
És szép!

Ezt nemcsak mondják, de izről izre látjuk is. Az első jelenetben föllép biztosan, bátran, sehol semmi ingadozás, semmi habozás benne. Víg és derült, mert jó lelkiismerete van. Igazi katonát látunk benne, a ki lóháton, fegyverben nőtt föl és derék emberek között. Ez a friss, derék bajnok vőlegény s nagyon kíváncsiak vagyunk arra, hogyan tud szeretni. A romantikus hősök nagyon tudtak és hogy tudtak beszélni! Hunyadi László katona és férfi. Kissé könnyű vérről emlegeti jegyesét, mikor még nem látta; mikor vele beszél, kicsit nyers, bár sohasem sértő, nem tud szépet tenni a szó divatos értelmében. Gara Máriának eleinte visszás is az a dolog, kicsit borzadva néz rá, de a mint a deli vitéz egyre jobban kitárja szívét, egyenesen, nyíltan, a leányka végképen meg van hódítva. Később is látjuk őket kettesben s ezek a jelenetek rendkívül kedvesek.

Hős szenvedély nélkül. Valóban a szó igazi értelmében nincs szenvedélye. A dráma azonban ott már tragikussá válik, mikor László harcra készül Czillei

ellen. Akkor hívja ki maga ellen azt a férges hadat, a mi addig csak sötétben áskálódott; a sorsot magát, mikor így szól:

... itt nem diadal,
Nem hír, dicsőség, a mit nyerhetünk:
Gyalázat és veszély. S azért nem illő,
Hogy azt helyettem társaim viseljék.
Halvány az éj, a reggel közelít,
Dologtevő nap kezdődik: reám
Egy nagy, de hitvány munka terhe vár.
Mindegy, mit tenni kell, magam teszem
S számot csak tőlem kérjen, a ki mer.

Oly szép, oly fiatal, oly bátor, oly vidám, hogy el kell vesznie. Örök kár, hogy az már megiratlan maradt. Micsoda drámai küzdés lett volna, mikor ez az élettől, egészségtől duzzadó hős vergődik a rávetett hurokban! És micsoda hatalmas lett volna a bosszú ártatlan véreért! Ugyanaz a tragoedia, a mit a perzsa Firdúzi Szijavusban írt meg.

Az ellenfél Czillei Ulrik, a magyar történelem egyik leggyűlöltebb alakja. A forrásokban elég anyagot talált volna a költő, hogy igazi bestiát faragjon belőle a romantikus iskola divatja szerint, méltó poroszlóját Luczifer királynak. A Czillei család krónikája tele van gonosz és barbár történetekkel.¹ Fajtalan vérükben a kor összes romlottsága forrott.

De Vörösmarty már megtanulta Shakespeare-től az igazi jellemzést. Azelőtt másképen festette a gazembert. Üssük fel *A bujdosókat*. Itt az intrikus Konrád, hajdúk vezetője. E dráma cselekvénye nem követeli meg az ármányt, de az intrikus a romantikus drámák recipéjéhez tartozott. Nincs emberi gonoszság, a miben

¹ Aeneas Sylvius: Historia Friderici imperatoris.

ne volna ludas. Vajdafi elküldi, hogy fogja el a bujdosó Kontot. Konrád Korpádival akad össze. A színlelés minden nemében otthonos. Rovásra hazudik, eladja a gyanutlan bujdosót és örül rajta. Lelketlen gonosz ember. Vajdafi szemrehányást tesz neki kegyetlenségéért, ő felel. Tehát arcátlan is. Vajdafi börtönbe vetteti, de egy hajdú megmenti. Ugyanaz a hajdú, kinek egy halálos szúrással fizet meg. Van-e még sár, a mibe nem gázolt bele? Gazdája leányát rabolja el. Tehát még buja is. Mikor végre Korpádi leszúrja, átkozódva vész el. Ime a tetejébe istentelen is. Ilyen lehetetlen ördögfiakban nincs se művészi igazság, se művészi szépség.

Milyen másként rajzolja a gazembert Czilleiben! Ez már igazi hús- és véralak. Hatvan esztendő, őshajú ember, de erős és egészséges. Jól élt és jól él. Hatalom és vagyon kell neki, gonosz úton szerezte mindenét s áskálódik mindenki ellen, a kinek hatalmától fél. Nem nagyszabású ember, nincsenek nagy czéljai, tervei, ő csak élvezni akar: csókolni, inni és különösen — enni. Ez a falánkság szinte főjellemvonása lesz, a mit ritka művészettel emel ki Vörösmarty. A magyar konyha kétségbeejt. Micsoda élvezettel ül le reggelizni, mikor végre a saját konyhájáról kaphat enni! És szövi terveit a jövőre, mert hiszen jól táplált, erős teste még sokáig viheti. A ki útjában áll, elteszi láb alól. Lelkiismerete nem aggat neki. Előbb még szinte sajnálja Hunyadi Lászlót, hogy el kell vesznie. Hiszen nagyszerű ivópajtás válnék belőle! Jellemző, hogy ez jut eszébe, mikor már aggódik a saját bőréért. Csakhogy most már a sarkára lépnek.

Nehéz és igazi művészi föladatát fényesen vitte végbe a költő, mikor színrehozta a fiatal Hunyadi

Mátyást. Igazi gyermek még és igazi lángész már is. Szembe van állítva a férfi Lászlóval. A kisebbik szeme túllát a férfiak fején s esze a felhőkben jár. Apjuk koporsóját a nagyobbik sírva követi, a kisebbik nem tud sírni. Mért halt meg a nagy Hunyadi s mért él annyi kis ember? Mikor Kapisztrán koronát jósol a Hunyadi-háznak, a gyermek magára veszi.

Az urak közt a cseh Giskra leejti kalpagját, Mátyás, mint jólnevelt fiú, udvariasan feladja, de el nem mulasztja, hogy ártatlannak látszó csipő szóval ne vagdalja meg. Sokat olvas és Caesar a kedvence. László Ágnest, a király szeretőjét, ki fiúruhát ölt, gyanutlanul felfogadja diáknak. A gyermek mindjárt észreveszi, hogy kisasszony. Mátyás abban a korban van, mikor a gyermek vére megmozdul s az üde, hamvas arczon először jelennek meg a szenvedély vonásai. Szereti bátyját, de féltékeny szépsége, vitézsége, híre miatt rá. Hiszen ő is látott már csatát. A mint mohó szemmel nézi a szép leányt, eszébe jut a szerelem, a nem ismert gyümölcs, a mi arany fényben csillog előtte a messzeségben s a gyermek édes sejtésével kéri, hogy tanítsa meg szeretni. De már itt férfiás. Elkíséri a hölgyet a király szállására, de mikor megtudja, kit kísért el, fölforr a vére:

... és én, Hunyadi
A bűnnek szolgáltam kíséretül.

Eddig a lány játszott, tréfált vele, most már a gyermek kerekedett felül. Mikor Ágnes csókkal búcsúzik tőle, újra lobbott vet a vér benne:

Szád édes, mint a Rózsamál leve.
De most már egy tapodtat sem megyek.
Részeg vagyok — fejemben láng lobog.

A gyermek korai mámora ez, mely még tiszta, mert még nem ismeri a bűnt. Ez a fiatal Mátyás király, ez a pompás fiú, nagyobb a bátyjánál, öntudatosabb már is, de önzőbb is; az a fedhetetlen lovag, ez a jövődő király, az elvesz a cselvetésben, ez bosszút fog érte állani. Ismét és ismét kár, hogy a folytatás megíratlan maradt!

A dráma egész személyzete ilyen bevégzett jellemekből áll. A bonyolult jellemelek kirajzolva az utolsó szögig. Mesteri keverékei a jónak és a rossznak. Ott van Gara, a nádor, hideg, ravasz, számító ember, mindenkin átlát, de belé nem lát senki. Nem rossz ember egészen, eszes és méltóságos. Ott van Giskra, a cseh haramiavezér, a „sárkány“. Gara illő tisztelettel szól Hunyadiáról, Giskra lábbal tapossa a sirját, káromkodó izgága ember. De szája többet mond, mint szíve érez; egész valója a medvét juttatja eszünkbe, mely szörnyű vadállat ugyan s mégis van benne valami komikus. Ott van — s talán az a legremekebbül sikerült — Újlaky. Hunyadi János barátja volt, néma zokogással borul a sirjára, jó magyar és igazi vezéri elme. Mégis czimborál a Hunyadiak ellenségeivel, tétlenül nézi Nándor ostromát s visszavonul Erdélybe, mikor sértve érzi magát. Hányszor megújuló alakja ez a magyar történelemnek! Magyar pártosság, dacz, önfejűség, hiúság lakoznak a lelkében s csomót köt, a hol szíve szerint oldani tudna s árt ott, a hol használni szeretne.

Vörösmarty régi romantikus irányát csak egy salang jelöli: ez az Ágnes és Henrik szerelme. Mai nap már csak bosszankodva mosolygunk azon, hogy Ágnes Henriket olyan ostoba tévedésből csalta meg, mert az ifjú karjaiban zokogó hugát kedvesének hitte. Hen-

rikből aztán a szokott rejtélyes kalandor lesz, a vándor lantos, a megjelenő jó szellem, a ki a gonoszat kézre játssza. De ennek a vérebe is csöppen valami igazság. Vörösmarty józansága már előbb se fogadta el a bujdosó kalandorok idealizálását. Így láttuk a *Vérnász* Koltáját is eleven, realis alaknak. Henrik se igaz ember már. Meghasonlott önmagával s fekete gondolatokkal telve járja az élet szennyos országútját. Így se emeli a darab értékét, de ennek köszönhetjük a hatalmasan szép *Keserű poharat*.

Az igazi élet azonban ott tükröződik igazán, a hol Vörösmarty a nép fiait szerepelteti. Emlékezünk a *Kincskeresők* szintén igen jó haramja-jelenetére, de ezt jóval felülmúlja az a pompás genre-kép, a mi az alvidéki Iván családját mutatja be: a parasztleány katonának álltát s diadalmas megtértét. Ez a nyelv az élet nyelve.

De nemcsak az élet színét tudta megadni Vörösmarty a darabnak, belé tudta lehelni a történeti hangulatot, a korfestést, a mit eddig egy darabjában se adott meg. A kor az utolsó fejezet a magyar lovagvilágban. Valódi kereszteshadat vívnak a törökök ellen s lovagi szív dobog még a páncél alatt, a míg be nem szívják az újkor mérges levegőjét. Nem tudom, hogy vajjon Fessler volt-e a költő forrása. Ismerhette Thúróczyt, Bonfini magát is, akár Aeneas Sylviust is. De ha csak Fesslert olvasta, abban is megtalálhatta ezeknek minden adatát. A krónika itt részletes s nagyon drámai. Itt már a helyzet megfordult. Azelőtt a költő kevesebbet adott, mint a historia, most már többet ad. Pár téglából hatalmas csarnokot emel. A futtaki országgyűlés pár soros leírásából mesteri jelenet lesz. A ló patkónyoma után megformálja az egész lovast.

Kitünő gondolat, hogy Hunyadi János óriás egyénisége uralkodik az egész darabon. Ő maga nem szerepel, de a nagy ember hatását egész korára alig lehetne jobban jellemezni. Minden egyes személy az ő varázsa alatt áll, rajong érte, fél tőle vagy gyűlöli, a nagyok éppen úgy, mint az egyszerű emberek, mert valóban az egész ország szerepel e darabban: a király, az urak, a köznemesség — milyen szép és igaz az öreg köznemes a gyűlésen! —, a katonák, a parasztok. Egyfelől a nemzeti eszme s a török elleni harcz, másfelől az önzés, a renaissance hitszegő világa, a mi foltot ejt a legjobbakon is (Hunyadi László se őszintén békül ki, mint a többiek s Szilágyi Mihály orgyilkosul is hajlandó megölni Czilleit). Ez a Hunyadiak mesterien megrajzolt kora.

Akárhol ütjük föl a könyvet, ezt érezzük. Ott a II. felvonás első jelenete. A szabad tér teli tolongó emberekkel. Egyházi herold hirdeti, hogy a pápa ünnepet rendelt a nándori diadal emlékére. A nép ujjong a szentatya kegyes üzenetére. Aztán másik herold jön, talpig feketében s jelenti a nagy Hunyadi halálát. A nép letérdel és csendesen imádkozik. Akkor jön a gyászkiséret, a nagy hős atyafiai; az urak és a nép együtt sírnak. Egyik mutogatja, hogy az a halvány ember ott Kapisztrán, a barát. A hírnökök egyszerű, ódon szavai, a nép középkori áhítata és jóízű magyaros beszéde, a barát kenetes, szárnyaló igéi, mindez olyan szép, olyan igaz.

A nyelv is drámaibbá vált. A lélek állapotát már teljes drámaisággal fejezi ki Hunyadi Lászlónál, akár mikor a gyanu füstölög:

Menny és pokol!

De én bevárom ezt a hon nevében
Adott apát, s ha ingadozni látom
Becsület útján, vagy bicczeni csak,
Fejéhez sújtom rám kötött nevét,
Hogy megszedül belé.

akár mikor a szenvedély lobog föl benne:

Irgalmas ég! s ez a veszett eb
Fogad fiává. Kössétek fel őt
Palotája kürtőjébe s gyujtsatok
Alatta lángot!

Nem mindig ilyen eleven, de sokszor. És eléggé annak a kornak a nyelvén szól, melyben a darab játszik. Tacitus jellemzése ugyan túlhaladja a gyermek Mátyás és a kor szellemi színvonalát, de a classicus könyv illik a leendő renaissance-király kezébe s Vörösmarty talán a legszebb jellemzést adja Tacitusról, a mit valaha írtak:

Kegyetlen ember volt e Tacitus!
Míg egy lapon keresztül gázolok,
Kifárad elmém. Mint a bűvölő
Palaczkba zárja órjas szellemeit,
Úgy fojt ez néhány sorba egy világot,
Mely rendkívüli dolgokkal tömött:
Csatákkal bős és pártokkal viszályos
Idők, melyekben ádáz még a béke is;
Hol orgyilkok, csel, méreg, hitszegés
És honfi háború, testvérölés
Váltják föl egymást, borzasztó cserével.

Ha a saját irodalmi kincseinkről a külföldéire nézünk, valami bánat fog el. Hiszen nekünk is van drágakövünk, csakhogy kevés. Az angol nemzet viharos multjából Shakespeare tíz — vagy a kétes

*III. Edvárd*dal tizenegy — drámát írt. Föltámasztotta bennük az elmúlt világot, megalkotta a legfélelme-sebb zsarnokot *III. Richárd*ban s a nemzeti fejedelem leghatalmasabb típusát *V. Henrik*ben. Régi márvány-sírok megmozdultak, ragyogó páncélban ültek újra csótáros paripáikra az angol urak s még egyszer végig-nyargaltak a vértől és harmattól nedves ifjú földön: a *Percy*k, *Suffolk*ok, *Clifford*ok s a leghatalmasabb, *Warwick*, a ki előtt királyok „mozdulni se mernek, ha csengőit rázza“. Tizenegy hatalmas történeti kép. Nekünk csak egy van, azt se becsüljük meg.

Vörösmarty színműveinek nem volt zajos színpadi élete. A *Vérnász* nagy sikere kívül esik még az állandó játékszin történetén. *Marót bán* s *Az áldozat* első évben öt-öt előadást érnek. Ez abban a korban tisztességes siker. Az egykorú bírálatok tisztelettel írnak róluk, de hiányzik belőlük a fölvyillanyozó lelkesedés. Utolsó drámáját mindössze kétszer adták. A színészeknek a költő tanítómesterük és barátjuk volt. Egressy később néhány megható sort szentel Vörösmarty emlékének, melyből kiérzik iránta való tisztelete és szeretete.¹ Azt hisszük, Vörösmarty utolsó darabjával nem mondott volna még búcsút az annyira szerette színpadnak, ha a pár év múlva érkező nagy catastropha nem töri össze munkakedvét és élet-erejét.

*

A romantikus kor némiképen megérzik az embe-
reken. Uralkodó jellemvonásuk vagy a túlzott szen-
vedély vagy a nyugodt méltóság, kinek-kinek a hogy
temperamentuma hozza magával. Vörösmarty az utób-

¹ Egressy Gábor emléke. Bpest, 1867.

biakhoz tartozott. A romantikus kor költői inkább csak azt szeretik önmagukból kitárni, a mit költőibbnek vagy emelkedettebbnek találnak. Az ember kissé feljebb szökik a földről az ég felé. A mi fájdalmát, örömét közli a külvilággal, az jóformán csak a szerelmes vagy a hazafi érzése. Nem tartja méltóságán alulinak, ha a szerelem gyötrelmei alatt vonaglik és zokog, de mindjárt leteszi a szerelmi lantot, ha fészket rakott. A csalogány se dalol akkor már. Vörösmarty műveiben ráismertünk az emberre, a ki gondosan, kifogástalanul öltözködött,¹ társaságban hallgatag volt, de mindig a meggyőződés teljes súlyával beszélt, a ki oly igazán fejezte ki egy nemzet érzéseit a *Szózatban* és a ki oly gyönyörűen beszélt merengő menyasszonyához. De volt egy másik Vörösmarty is, a ki a realis valóság embere, a ki férj volt és családapa, szeretett vadászgatni, szívesen elüldögélt jóbarátaival az asztal mellett és szívesen elűzte a bor habzó gyöngyeivel a könnyű felhőket szép, magas homlokáról s kit kedélyes, jóízű anekdotamondónak ismertek. Ez is megnyilatkozott benne, ha ritkábban is s olyankor leszállt a fenség hómezőiről, hogy a költészet azon ösvényein bolyongjon, a hol lepkék röpködnek és mezei virág nyílik. Két ilyen, derültebb színműve van, az egyik a *Csongor és Tünde*, a másik *A fátyol titkai*.

A *Csongor és Tünde* mesejáték, színpadi földolgozása a régi mesének, melyet Gergei Albert széphistóriájában talált a költő megírva. A mese ősrégi: két szerelmes története, a kik közül az egyik földön-

¹ Gyulai: I. m. Jósika szerint (Emlékirat III. k.) igénytelen megjelenése volt. A mi különben nem ellentét.

tüli lény s a kiket valami ármány elválaszt egymástól. A tündér vagy isten visszatér hazájába, míg a másik keresi s hosszú, küzdelmes kalandok után egyesül vele. Ámor és Psyche mondájában sejtik e mese egyik őst s a hasonlóság valóban meg is van.¹ Gergei széphistóriája — úgy látszik — olasz forrás után készült. A monda egy-két ősi motívuma kikopott már, azért homályos (így, hogy miért kell a tündérnek távoznia haja levágása után), de a menete tiszta és világos, egyszerű és naiv. Igazi mese, mely nyilvánvalón mutatja, hogy egyszerű lélekből sarjadzott először. Vörösmarty több változtatást tett rajta. Egyfelől mélyebbé tette a mese értelmét, tanuságot rejtett a szép hegedűszóba,² másfelől az eredeti átlátszó tisztaságát beburkolta allegoriái aranyos ködébe. Mindezek miatt melancholikus accordok pendülnek meg benne, de ezeket bőven ellensúlyozza derült és humoros jeleneteivel.

Az eredetiben két vénasszony ármánya az intrika; az óriások, kik utat mutatnak Árgirusnak s a három ördögfi az ismeretes pörös jószággal a mesevilág népe. Vörösmartynál a két vénasszonyból egy lett, az pedig boszorkány; az ördögfiak mellé odaszótte a nemtők bűbájos jelenetét s színrehozta az Éj allegorikus alakját. Csongort Balga kíséri, mint szolgája, Tündét Ilma, Balga felesége, realis és humoros ellentétül.

A mese tündérfája itt is virul, de nem a cselekvény kiindulópontja, csak pusztá díszlet. A boszorkány

¹ Heinrich Gusztáv: Árgirus. Budapesti Szemle, 1899.

² Az allegoria értelmére nézve kétféle véleményt ismerünk. Gyulai (i. m.) a szerelem győzelmét látja benne az akadályokon, Beöthy Zsolt (Színműírók és színészek. Bpest, 1882.) az eszményiség diadalát és kibékítését a valósággal.

hozzá van kötözve, Csongor megoldja s elkergeti. Csongor nem a tündérfa gyümölcsét jön vigyázni, mint Árgirus, ő bujdosik, bolyong, az égi szépet keresi, a ki álmaiban él. Tünde nemcsak fölkeresi szerelmét, de nagy áldozatot hoz érte: örökkévalóságát, tündérvoltát. A mesének valamelyes ősrégi melancholiája rejlik ebben: az áthidalhatatlan ellentét a való és a túlvilág között. A ki tündért csókol, az életével adózik vagy a tündérnek kell földi lénynyé változnia érte. Mikor elválásuk után Csongor kedvesét akarja föl találni, a hármas úton három alak kerül vele szembe: a kalmár, a fejedelem és a tudós, a gazdagság, a hatalom és a tudomány képviselői, a kik egyaránt lenézik a szerelmet. A darab végén újból látjuk a hármas utat három vándorával: a kalmár koldus, a király legyőzött, a tudós megőrült. Csak a szerelem fog célhoz érni. Az utolsó jelenésre mintha némi mélabú könnyű fátyola ereszkednék le. Az első szín tájképe ez a tündérfával, de a kert elvadult már. Tündérpalota emelkedik ugyan föl s az éjszakában az arany almák hullanak, de az éj magányos és rideg, a hogy a dal énekli, míg Csongor és Tünde elvonulnak. Életük boldog lesz, de kurta, mint minden, a mi földi. Gyönyörűen végzi be a darabot az ének, mely messziről hallatszik, mint valami nászi dal:

Éjfél van, az éj rideg és szomorú,
Gyászosra hanyatlik az égi ború:
Jőj, kedve, örülni az éjbe velem,
Ébren maga van csak az éj szerelem.

Ám a színjátékot át meg átszővi a költő kifogyhatatlan humora, mely itt valóban napsugarasan csillog. Balga és Ilma ötletei, tréfái talán naivaknak tetsze-

nek, de minden oly üde és friss, mint a mezei virág. Az ördögfiakból Vörösmarty kitünő tapintattal humoros alakokat formál. Az ördög, ha nem rettenetes, humorossá válik, ez is régi népmesei hagyomány. A nemtők légies, kedves jelenete mellett, mely olyan hatást tesz, mint valami tavaszi virágcső, jóízű ellentét a „barna szolgák” bohósága: marakodnak, kergetik egymást, bukfenczeket hánynak, száz meg száz tréfát űznek, kivált ha Balga kerül a kezükbe, mint valami borzas macskakölyök vagy szurtos cigánypurdék. S e mesejáték a legmagyarabb munkák egyike. Tündérek, boszorkányok, manók a népmese erdejéből röptek elős Balga a magyar paraszt komikus formában. Ezekről mesélgetnek a fonóban vagy a csillagos estéken, mikor kün hálnak a parasztok a szabad ég alatt. Csak azt a magyar józanságot és némi szárazságot, mely a mi népmeséink jellemzője, vonta be Vörösmarty a maga csillogó, keleties költészetével. Ez a magyar mesejáték egyetlen és tökéletes példánya. A nyelve meg Vörösmarty egyéb munkáihoz képest is csodásan színes. A sirászi Hafiz megirigyelhetne két ilyen sort, a mit Csongor mond kedvesének:

Szívköttő hajfodraiddal

Még nem játszhatott szerelmem.

És ezek a fényes lapok csaknem észrevétlenül jelentek meg. Kölcsey dicsérete ugyan mindennél többet mond,¹ de csak nagyon kevesen lehettek, a kik úgy tudták élvezni, mint ő. Hosszú idő telt el, míg észrevették a gyémánt ragyogását, sőt színpadra is vitték.

¹ I. levele.

Csongor és Tünde a költő életében nem került színre. *A fátyol titkai* két előadást látott, azután se többet. Mindenesetre jobb sorsot érdemelt volna. Em-lítettük, hogy Vörösmarty dramaturgiájában éppen a vigjátéknak jutottak a legszebb lapok s megjegyeztük drámáiban a derültebb jeleneteket. Elmélete a legjobb kulcs vigjátéka teljes megértéséhez. Hibáztatja Kotzebue vigjátékait, a hol a komolyabb jele-netek az érzelgés hamis hangján szólnak. Ha már a két elem keveredik, a komoly rész hangja legyen rokon a drámáéval, mint Shakespeare-nél. De érzi, hogy ez nem az igazi vigjáték. A tiszta vigjáték minden lapja derült és mosolygó. A szép és nemes alakok is derültséget vigyenek magukkal a színpadra a nélkül, hogy nevetségessé válnának. A tárgyban, a felfogásban benne kell lennie a komikumnak, mely szétárasztja hatását a vigjáték minden személyére egyaránt. Vörösmarty jó érzékkel ajánlja a spanyol classicus vigjátékírókat, a kik tiszta műfajt írtak a nélkül, hogy lesülyesztették volna a magas színvonalat. Shakespeare-ben van erre jó példa: a *Love's labors lost* (magyarul *Felsült szerelmesek* címmel). Ez ujjmutatás világossá teszi Vörösmarty jó érzékét. Shakespeare e darabja nem tartozott a népszerűbbek közé, pedig talán egy darabjában sem oly kitünő a vigjátéki eszme, mint ebben. A navarrai király és három barátja visszavonulnak minden élvezettől, lemondanak a női társaságról, hogy életüket komoly munkálkodásnak szenteljék. Az első nap megszegik fogadalmukat valamennyien, de három felvonáson át rejtegetik egymás, sőt önmaguk elől is. Csupa jókedv az egész darab, melynek központja a szellemes Biron ragyogó gúnyos beszédeivel, kiben benne rejlik a

Benedek és Mercutio halhatatlan alakja. Vörösmarty vígjátéka e darab hatása alatt fogant.

A Shakespeare alapeszméjéből két történetet formál. Az egyik Hangai története, ki asszonygyűlölő lesz a tudós könyvek miatt, míg végre a maga kárán s a maga boldogságára tanulja meg, hogy mi a szerelem. A másik három vidéki gavallér historiája, a kik véletlenül egybeakadván, csupa tréfából szerződést kötnek, hogy a lehető legrövidebb idő alatt megházasodnak. A tréfa persze rovásukra sül el, mind a három egybe lesz szerelmes s mind a három hoppon marad. Mindkét történet hősnője a szép Ligeti Vilma, ki Hangait jól meggyötri nézeteiért, a három gavallért ügyesen megtréfálja és kijátszsza, míg végül a megtért Hangainak nyújtja kezét.

Néhol mintha feszélyezné Vörösmartyt a jelen-élet festése. Hangai, mint valami troubadour, gitárral a nyakában énekel. Sok vígjátéki eszköz a classicus vígjáték szertárából merő naivságnak tetszik már a Vörösmarty korában is. Vilma, ha elfátyolozza magát, teljesen ismeretlenné is válik. Egyik szereplő a másikat unos-untalan kihallgatja, még akkor is, ha az monologot tart. Az I. felvonás utolsó változása teljes utáNZata a *Felsült szerelmesek* IV. felvonásabeli harmadik színnek, mikor a szövetségeseK egymást kapják rajta a szöszegésen; mondani se kell, hogy a Vörösmarty rovására, ki messze mögötte marad az eredetinek.

Do mindezen hibákat szívesen elnézzük. Kortársai nem kevésbbé naiv eszközökkel dolgoznak a Vörösmarty költészete és humora nélkül. S a Hangai és Vilma dialogusaiban annyi szellem szikrázik, annyi az ügyes fordulat, finoman élezett beszéd, hogy párját ritkítja nagyon szegény vígjátékirodalmunkban.

Maga Vilma is pompás vígjátéki központ. Nem tudjuk, honnan cseppent a fővárosba, az akkor még eléggé német Pestre, ez a tipikus magyar kisasszony, ez a kissé maga kényére felnőtt, tűzről pattant, pajkos, szellemes leány, kinek nemes jellemében kedvesen vegyül el egy csipetnyi ártatlan kaczérság és női hiúság. Egy vércsöppje se rokon a magyar vígjátékok németből plántált női alakjaival. Magyar vidéki kastélyok hangulatát hozza magával: ismerjük ezt a fajtát, jó rendben tudja ez a házat tartani, nagyszerű leány, kitünő feleség lesz belőle, nem süti le a szemét gavallérok előtt, de bátran a szemük közé néz, sőt keresztül is lát rajtuk; ez a piczi kéz, ha kell, aczélosan tudja tartani a ló gyeplőjét, mint a hogy Ligeti Vilma a kezében tartja a vígjáték valamennyi istrángját. Említsük meg mellette Katicza kisasszonyt, a vén leány remekbe készült typusát; kevés benne az egyéni, igaz, de mint typus, egyike a legjobbaknak, sokkalta elevenebb, mint Kisfaludynál. A nyelv, melyet beszélnek, felváltva próza és vers; a vers szabatos, lendületes, a hol kell, mulatságosan dagályos; a próza itt-ott békóban vergődik még, de nagyon ritkán, rendesen fordulatos és síma, csodálatosan kezd közeledni a valódi társalgás megfinomodott nyelvéhez. A vígjáték természeténél fogva kurtább életre van szánva; ha több mint félszázad múlva is látni rajta a szellem aranyfüstjét, mely oly könnyen elszáll a legelső széllel — meg kell becsülni.¹

¹ Vörösmarty e darab harmadik kiadásában némi változtatást tett a személyeken, a nélkül, hogy a szöveget is hozzá alkalmazta volna. Ezek semmiségek, kivéve, hogy Katiczát Vilma nagynénjévé teszi. Szinte érthetetlen, hogy mit akart ezzel, miért kell Vilmának saját nagynénjéből bolondot üzni, a minek föltétlenül visszas hatása van?

Kár, hogy Vörösmarty nem írt többet e nemből, mert a helyes útra tudta volna terelni a vígjáték e faját. A kor inkább kedvezett a romantikus drámának s Vörösmarty lelke rokon volt a korral. Tavaszi hajnalhoz hasonlít e kor; az égnek ragyogó színei vannak, aranyosan piros felhői, de a színek egymásba folynak, a levegő tele hajnali párával s a körvonalak el-elmosódnak. A Vörösmarty drámai népe is ilyen sugárban és ködben fürdik. Nem tud mindig drámai lenni, de átérzi a tragikum mivoltát, egyre feljebb halad s már nincs messze az igazi drámától. Mindez még nem az igazság, de az igazság sejtése.

*

Vörösmarty drámáival iskolát alapított. Egyre-másra keletkeztek körülötte a verses történelmi drámák, túlnyomóan lyrai tartalommal. Mint a hogyan rendesen történni szokott, a mestert hibáiban követék előnyei nélkül. Egynek a nyelve se versenyez ő vele s egyben sincs a tragikum iránt oly erős érzék, mint ő benne. Csak az ő drámái mutatkoztak a tiszta hajnali levegőben, a többieket már teljesen a reggeli köd takarja. Jellemző, hogy nagy részük akadémiai pályamű s igen kevés jutott el a deszkákra. De ez a Vörösmarty háttere s hozzátartozik a korhoz.

Mindjárt a nyomában léptet, mint hűséges holdja, Garay János. Ő is írt lyrát, epost, drámát, elbeszélést, dramaturgiát. A Vörösmarty pathosa benne csupa merő retorikává alakult. Évek során át szerepelt Garay a nemzet nagy költői között s habár e helyre ma már nem tartjuk méltónak, nem ok nélkül. Mert a magyar nemzet önmagára ismert munkáiban. Nem nagy képviselője, de igazi képviselője korának. Mint

a magyar ballada apját emlegették — mintáját Uhland adta, de szónokiassága magyarra vált. Csupa temperamentum volt az egész ember, bámulatos könnyen hevült s fáradtság nélkül ontotta verseit. Minden munkáján látszik ez a könnyedség. Az igazi tehetséget is el lehetne tőle vitatni, ha nem írta volna meg *Az obsitost* s a *Szent Lászlót*, melynek népies könnyed rythmusában egy-egy idylli hely megkapó szépen van elbeszélve. Szóval az ő ereje is ott pihent elrejtve, a hol ki nem aknázza: a népiesben. Derék, jólelkű, de kicsinyes embernek lehetne tartani, ha a nemzeti catastrophá nem sujt rája is úgy, hogy látjuk: ennek a léleknek vannak mélységei is. Egy oly mély gondolkozó és éleslátó, mint Arany János, sorsát tragikusnak nevezi¹ s ez sokat mond. Ezt a derült, könnyen hevülő és hamar felejtő embert is utólérte a romantikus magyar írók oly gyakori sorsa: megtörve és meghasonolva halt meg.

Jellemzően írja önmagáról: „Sokban és sokféleképpen kísértém meg 10—12 éves írói pályám folytában a szépirodalom mezején tollamat; mert sok és sokféle feküdt még, kivált ez évek elsőbbjeiben parlagon s várt munkás kezekre itt.“ (A *Tollrajzok* előszavában. 1846.) Írt színműveket is, sőt ő is megírta a maga szerény elméletét *Dramaturgiai füzet* czímen. Érdekes, hogy Garay, ki nagyon középszerű ítélőképességre mutat, egy-két meglepően életrevaló eszmét pendít meg itt. Hangsúlyozza, hogy addig nem fog színiköltészetünk virágzani, míg a játékszín össze nem forr a nemzet életével. A drámának is korszerű-

¹ Levele Egressy Gáborhoz. 1854 márcz. 19. M. Nemzeti Múzeum könyvtára.

nek kell lenni. Éppen olyan igaza van, mikor a drámai jellemrajz fontosságát emeli ki és követeli meg. A magyar életet kevésli még a népszerű Kisfaludy Károlyban is. Ellenben méltányolja Dugonicsot s Katonát nem emeli ki eléggé. Vörösmartyról így nyilatkozott: „Vörösmartyban csak azt lehet sajnálnunk, hogy eddig színre írni nem akart, pedig benne legtöbb erő volna, mely minket magával ragadna, s én nem hihetem, hogy kiből annyi s oly sok drámai talentum van, ne volna egyszersmind színi talentum is.“¹

Nem érezte talán Vörösmarty erős hatását önnön drámáin? Vagy azt hitte, hogy ő tudta pótolni mestere hiányait? Bizonyára Garay akart a színpad számára írni, de csak a jó szándéknál maradt. Színi pályája igen kurta: *Árbóczot* (*Jósige* címmel) adták Budán az állandó színház megnyitása előtt, *Bátori Erzsébetet* kétszer a Nemzeti Színházban.

Némi haladás észrevehető munkáin. Az első, *Árbócz*, Kun László gyilkosa, a főnembeli kún, a kiből valaha Katona egy Macbethet tudott volna formálni.² A zordon Perényi, a magyar Othello, a ki csak Kölcsey töredékében és Arany János néhány sorában nyert méltó költőt, Garaynál vigjátéki alakká lett, de mi sem lehet furcsább, mint e vigjáték valóságos drámai dictiója. Garay tovább keresett drámai tárgyat s a vérengző asszonyra talált, Bátori Erzsébetre, ki a hagyomány szerint szüzleányok vérében mosdott, hogy hervadó bájait fölfrissítse. E visszataszító tárgy nem volt idegen a szörnyű romantikától, bár Hugo

¹ Idevágó cikkei a *Honművész*-ben jelentek meg. (1835—36.)

² Tudományos Gyűjtemény. 1821.

Victornak sohse jutott volna eszébe ily rettenetesség. Ő az asszony daemoni elfajulását Borgia Lucretiában találta meg s ez az alak, a renaissance vértől csepegő és aranytól csillogó világába állítva, eleven. Bátori Erzsébetet csakis pathologiai alapon lehet tárgyalni s Garay egyetlen beteg vonást se visz belé. Nem is érthető meg semmiképen. A dráma azonban kerekében van megformálva, mint az eddigiek. Föllép benne a fiatal szerelmes vitéz is, a romantika rendes typusa, a kit Tabánnak hívnak. A szende szüzet is megjegyezzük, ez Olivia. A szelid Garay roppant kegyetlen, mind a négy tragoediájában halálra szánja ezt a typust: Elma, Olivia, Vila, Rózsa mind elvesznek s mind ok nélkül.

Két utolsó darabjának csak a háttére történeti, de a tragikai csomó jobb, mint a melyeket a történelemben talált. *Az utolsó magyar khán* hősében a hazafi küzd a fiúval, de az alak halvány s a csomót durva intrika oldja és köti.

Borbála királyné kegyencze akadémiai pályamű volt s csak jóval a költő halála után látott napvilágot. Semmi méltatás nem jelent meg e drámáról, mely pedig igazi dráma s mégis tanúsítja a Garay tehetségét előző színjátékai ellenére is. Valmerodnak hívják azt a névtelen vitézt, a ki főnemes kisasszonyba, Zudar Rózsába szerelmes. (Romantikus dráma, tehát a kétes származásnak ki kell derülnie, a hős névtelen nem maradhat: ő magának Zsigmond királynak fia.) Hol vívja ki magának a leányt? A harcban, a hol ki is tünteti magát. De nemcsak vitézsége szúr szemet, hanem deli megjelenése is s a királyné, Borbála, veszi kegyeibe. Udvarába fogadja, nemeslevelet irat neki s a szerencsés kalandor elkábul az udvar

pompájától s a ledér, szép királyné karjai közt feledi kedvesét. Mindez olyan igaz, a milyen egyszerű. Belekerül a pókhálóba, iszik és koczkázik Zsigmond léha udvarfiaival, míg az első hír Rózsáról egyszerre fölrázza:

E ház reám omlik, megfojt a lég!
Én üdvezült és kárhozott vagyok!

Ez a három első felvonás tartalma. De itt megszűnik a természetes folyás s megakad az inventio. Most már a romantika összes fogásait, maszkjait és sülyesztőit szedi elő, a helyett, hogy természetesen juttatná a tragikai végre. Borbála megvetett szerelméért bosszút akar állni, megmérgezteti Valmerodot — az udvari bolonddal. Az okos bolond — ismerjük a csörgő sapkáját igen jól — altatót ad méreg helyett. De Valmerodot anyja, a főudvarmesterné, holtak hiszi s ő meg a királynét keresi halálra. A legmeszterkétebb módon összehozza az író a királynét Rózsával, ruhát cseréltet vele s a gyilkos nyíl Borbála helyett persze Rózsát találja. Hogy Valmerod is idevetődjék s kedvese holttestén öngyilkos lehessen. Ez a két felvonás éppen olyan hamis, a milyen igaz volt az első három.

A dagályos és sokszor keresett dictio e darabban nem egyszer természetessé és drámaivá válik, mert a jó tárgy és felfogás formálja a kifejezésmodot is. Ime egyik legnyakatekertebb hely az *Árbócz*-ból:

. . . Turtul elmegyen
S míg lába futhat teste terhivel,
Míg a tüdőnek légebédje tart,
Míg izmain megbirhatják e kart,
S lélekzetet meríthet a torok:
Szerelmem mindenütt követni fog!

Ezzel szemben Valmerod egyszerű pathosa a dráma végén :

Átok feküdt rajtad, midőn fogantál ;
Átok, midőn szültél, boldogtalan !
Én számolék sorsommal ; a mit adtál,
Im visszanyujtom, a hitvány életet ! (Leszúrja magát.)
Köszöntöm a királyt !

Csak a jellemzés nem elég erős benne, az alakoknak egy-két színük van csak s körvonalaik se élesek. 1844-ben írta a költő s a 40-es évekbeli datumok szerencsétlenek. 1849 után már nem írhatnak a lelük szerint. A ki nem élte ez esztendőket szerencsésen által, annak félbemaradt a pályája, mint a Garayé is, annyi sok más, jobb sorsra érdemes költővel együtt.

A 30—40-es évek több drámát is termeltek ebben a stylusban, egy néhányá színpadra is jutott, hogy egy-két előadás után elfeledjék, a többi csak könyvben jelent meg, egyik-másik az Akadémia koszorújával vagy dicséretével kitüntetve. Garay mellett még egy tehetséges író van közöttük, ez Tóth Lőrincz. Garayval rokon a szörnyű tárgyak keresésében s a síma, könnyen folyó verselésben. Két darabját adták: a *Két Lászlót* s az *Atyátlant*. Az utóbbinak valószínűtlen hőségét már az egykorú kritika is megróta.¹ Valóban olyan ez a hős, mint valami bika, a mely arrafelé öklel, a hol a piros posztót látja. Így tör saját atyja, jóltevője és mátkája ellen. Másik drámája Hunyadi Lászlót viszi színre hősul. E darab folytatását is megírta *Ronow Ágnes* czímen, a hol V. László büntetését és Mátyás trónrakerülését beszéli el. Mikor Vörösmarty e darab jóindulatú és igaz-

¹ Életképek 1845 II. 12. Pesti Divatlap 1845 II. 24.

ságos bírálatát megírta,¹ talán már gondolkozhatott a maga Hunyadi-drámáján, a hol élő alakok léptek a Tóth Lőrincz bábjai helyébe. Mindezekon kívül még három drámát írt Tóth Lőrincz (*Vatha*, *Ekebontó Borbála*, *Átok*), fiatalos gőzzel és lelkesedéssel. Az *Ekebontó Borbála* a női daemon típusával próbálkozik meg. Mint Borgia Lucretiát, saját ismeretlen fia teszi tönkre. Ez is főrangú hölgy, kinek kéjlikát messze elkerüli minden jótét-lélek. Jobbágyait zsarolja, a mit a cím olyan hatalmasan fejez ki. De csak a címben van drámai erő, csak az első jelenetből — a király és a tönkrement parasztok — csap ki a tragodia izzó levegője, a többi hidegen hagy. Átkozódásokból és lyrai áradásokból állnak ki végig a Tóth Lőrincz darabjai s csak egyes jelenetek bírnak hatást kelteni. Az író maga búcsút mondott fiatalkori álmának, a színpadnak és más téren érvényesítette tehetségét. Patriarchalis kort élt s pompás humorral, kedélyvel és erővel írta meg visszaemlékezéseit e szép, fiatal korszakról, mely az ő ifjúsága is volt, kortársairól, kik közül oly sokan tragikus véget értek.

Mint árnyékképek rajzolódnak a dráma történetébe a többi írók: Ney Ferencz olasz kalmárai, marlowei szörnyűségeikkel és frank királyai, Jakab István *Zsarnok apája*, mely oly visszás a maga zordon tárgyával s a maga lágy, érzelmes stylusával együtt (mely tárgy majd Arany keze alatt találja meg a kellő formát), Gyurmán Adolf különös *Kún László*-ja görög ízű kardalaival, Horváth Cyrill két drámája, melynek dagálya már az érthetlenségbe vész. Egyetlen költői helyet az ő darabjaiból is ki lehet keresni, ha

¹ Dramaturgiai lapok. Összes munkái VII. k.

az ember nem fárad belé végképpen: a Kuthen király utolsó monológiát, a hogy bukása felé vánszorog, de ennek is csak némi fénye van, nem igazi ékkő. Már ez írónál a nyelv is kezd veszteni folyamatos árából és természetes verseléséből, hogy az Ábrányi Emil *Omode Pál és családjában* a darabos próza kátyújába kerüljön. Se nézjük, se olvasjuk nem sok akadt e drámáknak.

*

Ugyanez irányban dolgoztak, de önálló írói egyéniséggel Vajda Péter és Jósika Miklós.

Vajda Péter *Joguzát* még 1836-ban adta ki, megjegyezvén az előszóban, hogy a színpad számára is kidolgozta, de e kidolgozást nem kereste senki. Különös egy munka, kezdve a szereplők jellemzően furcsa nevein: Joguz, Rabolcz, Kegyelne, Árulki stb. A dráma kora nincsen meghatározva, de úgy látszik, nem a messze multban játszik. A Kaukázus hegyei között laknak, valószínűleg cserkeszek azok a szabad haramják, a kik ilyen különös neveket viselnek s az ozmánokkal harcolnak. Ebben a népben a magyarok rokonait keresték s népszerű név volt a cserkesz, mert a szabadság symbolumát látták bennük. Erre czéloz Vajda is előszavában, mint ilyeneket írja le Jámbor Pál *A cserkesz apródban* s később Jókai keresi föl szívesen e bérczes hazát s mintha a *Véres könyv* rajzaiban Vajda hatását lehetne keresni. Vajda drámájának érdeme nem kuszált meséjében rejlik, hanem hangjában és nyelvében. E nyelv, mely csak az utolsó jelenetben lesz verssé, erővel és színnel teljes próza, melyből a drámaiság se hiányzik. A tengeri sziklás partvidék hangulata uralkodik benne s a szabadság rajongó lehellete fuvall mindegyik lapjából. Ez a

maga korában nem ismert s azután elfeledett munka jellemző visszatükröződése a forradalmi kornak s Joguz utolsó soraiból az elválás igazán tragikussá lett fájdalma szól:

Föl, föl, vitézek, a' hajók felé!
Szellőt lebbenni el ne hagyjatok
Haszontalan, — 's míg ti készültök ott,
Sirjába a' kedvest letétem,
Hogy elszakadjak tőle, mint hazámtul,
Hogy tenger álljon köztem és közötté,
Nagy, végtelen! . . .¹

Ezek a Hugo s talán még inkább a Vörösmarty tanítványai. A történeti romantika művelője Jósika Miklós is, de teljesen a Dumas modorában. A regényes történet mellett nem fordít gondot a szép megírásra, pongyola és magyartalan a prózája, mint minden munkájában, de itt a jellemzésnek az az ereje is hiányzik belőle, a mi jobb regényeiben megkap.

Az *Adorjánok és Jenők* még legjobban fölépített darab. Rémségesen romantikus a *Romeo és Julia* motivumával, de a romantika szörnyűségeivel halmozva. Két középkori székely törzs vérbosszúja ez a kiirtottakból csak egy aggastyán s az unokája maradnak meg, ez az unoka, a szép leány, az amazon, egyenként a kénköves barlangba csalja a másik törzs férfait, míg végre az egyikbe igazán beleszeret. Az előszóban Jósika lelki átváltozásról beszél: hogy nemesíti meg a szerelem a vad szűzet. *Abafival* hasonlítja össze. Csakhogy az psychologia volt, ez nem. Az *Adorjánok* palotája, az állatbőrök a falakon, az

¹ *Buda halála* jóval a szerző halála után jelent meg. Nem kevésbé bizarr, de jóformán teljesen értéktelen munka.

öblös kupák s a szilaj és harsány kurjantások valamelyes hangulatot adnak, inkább őskorit, mint középkorit. Nincs arra más jellemző, mint a törzsnek zárt volta s a vérbosszú. Székelyországból sincs itt egyéb valóság, mint a torjai kénköves barlang, a hol megfulladnak a szilaj székely daliák.

Erdélyvidéki a Jósika másik két darabja is. A *két Barcsayt* megírta már novellában, most nem tett egyebet, csak jelenetekbe szabdalta s címeket írt a felvonások elé, mint Hugo Victor szokta. A novella is a gyöngébb Jósika-dolgok közül való, de a dráma még rosszabb ennél, a mi természetes is, mert az alakok érdektelensége s a tárgy kisszerű volta világosabban szembeötlő. Az eszes fejedelemasszonynak, a higgadt Barcsay Mihálynak s a vitéz Barcsay Lászlónak elég könnyű a küzdelme az együgyű részeges fejedelem s az ügyefogyott intrikus Gerezdi ellen, csak túlzott lovagiasságuk hozhatja egy perczre is veszedelembé őket.

Harmadizben a Moldova havasait kereste fel az író s Fesslerben talált drámai tárgyat: a Kordokubász fölkelését.¹ Itt a történet vontatottabb, mint amazoknál s a drámai küzdelmet csak igéri az író. A juhászkirály nincs veszedelemben: biztos a maga dolgában s csak játszik a dráma egész személyzetével.

A kritika csöppet sem legyezgette a népszerű regényíró. Dicsérték ugyan a *Kordokubász* szép nyelvét — annak ismerve el üres dagályát — de egyhangúan kijelentették, hogy drámai cselekvénynek híre-hamva sincs benne. Sőt, hogy Jósikának fogal-

¹ Die Geschichte der Ungarn. II.

ma sincs a drámaírásról.¹ *A két Barcsay*nak is kijutott. Az *Életképek* (1844 II. 10). szerkesztője maga kimondja, hogy reméli: a szerző is helyeselni fogja az igazságos kritikát. A litteraturai bókok ideje már lejárt.

De *A két Barcsay* kiállotta a kritika szűrőseit. Az a népszerűség, mely Jósikát első regényeinél fogadta, mely végigkísérte egész munkás életét s mely még most is szerez olvasót műveinek, a színpadon se hagyta el. Másik két darabjával szemben a Barcsayak története, Bornemissza Anna egyórás fejedelemsége nagy sikert aratott. 1844-től 1849-ig tizenháromszor került színre. A közönség e tévedését osztotta maga Egressy Gábor is, a kinek mindvégig kedvencz szerepe maradt a nagyon halványan jellemzett Apafi fejedelem. Életet, humort öntött bele s mindig szívesen játszotta.²

Mind e drámákon egy és ugyanaz az ellentét vonul végig: a tárgy s a kidolgozás közti disharmonia. Csupa rettenetesség: gyilkolások, öldöklések, mérgezések, bosszúk egész halmaza, zsarnokok dühöngése, asszonyok fajtalansága s oly emberek hálója, a kiktől Jago is tanulhatna. És mindezen rettentő drámákból hiányzik az erő, alakjaiban nem pezseg a piros vér, nem vet lobbót a viharzó szenvedély. Szavuk, viselkedésük állandóan czáfolná tetteiket. Már Vörösmarty-nál is érezhető ez az ellentét, de távolról sem úgy, mint utánzóinál. Az egy Teleki László ereje volt elégséges, hogy eleven alakokat formáljon a vér és bosszú tragoediájához.

¹ *Életképek*, 1847. I. 17., *Honderű*, I. 17. *Pesti Divatlap* I. 17., *Szépirod. Szemle*, I. 17.

² Gyakran vendégszerepelt benne. L. levelezését a M. Nemz. Múzeumban.

Vörösmarty hatása pedig nem fogyott az idővel, hanem egyre terjedt, noha talán nem is öntudatosan. Nem akadt folytatója a magyar mesejátéknak s nem Marót bán tragikus alakját utánozták. Hanem a lyrai elemek túltengése, a végenélküli dictio, a költészet aranyporával behintett retorika bénította meg történeti drámánk egészséges fejlődését akkor is, mikor a romantika tüze kialudott már az egész világon.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A negyvenes évek romantikája legjellemzőbben Czakó Zsigmondban és Hugo Károlyban nyilatkozott. Sorsukban némi rokonság található: mindkettő nehéz küzdés után jut az irodalmi babérhoz, mindkettőt aztán egyszerre elárasztják vele, hogy rövid idő múlva annál kíméletlenebbül tépjék le. Czakóra az öngyilkosság, Hugóra az örültség várakozik, egyforma tragikus vég, ha az utóbbinál az elmezavar saját-szerű formája nem tenné inkább tragikomikussá.

Czakó első perczre a régebbi, a Byron iskolájából romantika típusának látszik. Szinte a Manfrédok jellemző vonásai találhatók benne. Régi székely lófő család ivadéka; az apja előkelő hivatalnok, vagyonos úr Désen, övé a kérői fürdő Szamosújvár mellett különösfajta sós vizével. E sok szép jószág nem fog a költőre szállani, de fájdalom, igen a szenvedélyes véralkat, a különczködésre való hajlam. Nehéz székelyek ezek a Czakók, akár Beldi Pál; testvérek, atyafiak örökös háborúságban állanak egymással.¹ Czakó János, a költő apja, aranyat akar csinálni,

¹ Versényi György: Adalékok Czakó Zsigmond életéhez. Figyelő, XIII.)

akár valami középkori alchymista. Napokat, éjszakákat tölt a laboratóriumban, füstöt okád a kürtője s a csodás vegyi szerekekkel együtt párolog el az öreg úr józan esze is. A felesége mellette olybá tűnik fel, mint a szenvedő okos asszony és jó anya typusa, de ez az asszony se tökéletes, mert még idős korában is csodálatosan kendőzi magát.¹ Czakó Zsigmond magas, sugár legény, hosszukás, barna arczczal, sűrű körszakállal, busa szemöldökkel, szépen rendezett dús hajjal, szabályos szép vonásokkal s valami csodálatos szemmel, melynek tekintete az arczképről is megkap. Kortársai szerint örökké nedves, méléző és mélységes volt e szempár; a ki belenézett, soha se feledhette el. Izmai könnyedek, hajlékonyak, jó tánczos; öklei hatalmasak, egyaránt termett a kard meg a gyeplő tartására; szeme biztos, kitünő lövő.² Homlokán örökké felhő borong, társaságban kevésbeszédű; költői és művészi hajlamok laknak benne, szép bariton hangja van és érzéssel tud dalolni³ — íme itt az alak, a ki a lányok ideálja lehet a Byron-korszakban, asszonyok csábítója, kalandor, harcos vagy poéta, a hogy a véletlen hozza magával. A romantikus korok szeretik a szép férfiakat. Jókai szinte fölkelkesül, ha e korra gondol: mennyi szép fiú volt közöttük! Czakót a regényíró élénk tollával kapja le: „Ott ült Czakó, soha nem mosolygó barna arczával: komor, erőteljes alak, akkora öklökkel, mint másnak kettő, s beszélt Sakuntaláról s a hindu irodalom remekeiről.”⁴

¹ Boldogult Szigeti József szíves közlése.

² Utolsó szavai: „Tizenöt lépésről ellőném vele (a pisztolylyal) a huszast.”

³ Regélő, 1842. II. Vidéki színtárcza.

⁴ Az én kortársaim. (Kisfaludy-társ. évlapjai. Új folyam. VII. k.)

De ha mélyebben nézünk bele, tüstént észrevenni, hogy nem a Manfrédok, Haroldok fajából való. Hiányzik belőle az önzés. Ebben az új romantika fia Czakó, igazi nemes lélek, ki javítani akarja a világot s az önfeláldozást hirdeti. Drámáiban gyakoriak az olyan alakok, a kik teljes életüket szentelik eszméknek és embertársaiknak; a bűnök súlyos büntetése műveiben erős erkölcsi elvekre vall. Ez benne a kor hatása, pessimismusa, világgyűlölete olvasmányaiból és élményeiből fakad, különcsége a saját egyéni tulajdona. Ehhez tartozik az is, hogy egyetemesebb szempontok vezetnek s a nemzetiség, a magyarság csaknem teljesen hiányzik úgy egyéniségéből, mint műveiből, annak ellenére, hogy jó hazafinak tarthatjuk.

A sors csapásai és a hirtelen változások végképen kiöltek belőle minden derültebb vonást. Jó módban töltött diákkorra hirtelen szegénység következett; összetűz atyjával, tanáraival, művészi hajlamai kitörnek belőle, színésznek áll. Előbb festő akart lenni s az ecset talán inkább illett volna kezébe, mint Thalia álarcza a képére. A vándorlás nyomorúságait nem bohém kedvvel, hanem összeszorított ajakkal tűri. Próbál irogatni, néhány — úgy látszik — rémdráma az eredménye; egyet se adnak elő, valamennyi megsemmisül, de írói tehetsége mégis föltűnik s ez juttatja be a Nemzeti Színházba. Színészi tehetsége nincs voltaképen, csak kardalos. Beadja a *Kalmár és tengeresz* cz. drámáját előadásra és vár a nyomorúságban tovább, türelmesen. Ez a Czakó futólagos jellemzése, jobbadán külső adatok nyomán, mert lelki fejlődését, mint annyi sok magyar írónál, úgy kell ezekből fölépíteni. Mennyire megkönnyíti a munkát, ha ismerjük az író gondolkodását, terveit, baráti és szerelmi viszo-

nyait, olvasmányait, a melyek együttvéve világosan kirajzolják a pályát! A Czakó lelkéből mindössze két levél van a sivár várakozás és nyomor korszakából. A hosszas türés s a makacs reménység látszik ki belőlük. De van kedve küzdeni és élni, hiszen még körül is tekint s örömmel jegyzi föl, hogy *Hunyadi László* korszakot alkot a magyar opera történetében.¹

A nyomor s a várakozás esztendeire a diadaltól mámoros évek következnek. Ám mialatt a *Kalmár és tengerész* előadását várja, Vahot Imre valósággal beléköti, hogy ne kürtöltesse előre a darabja sikerét. Erre következett a Czakó válasza, a *Fényes és fény nélküli név*, melyben kicsordul a keserűség pohara. Köszöni a Vahot figyelmeztetését, egészen fölösleges volt. Kilencz hónapja vár hallgatva a darab előadására.² Ez a keserű czikk volt a Czakó első nyilvános szereplése.

Mielőtt drámaiban lapoznánk, vessünk egy pillantást aesthetikai nézeteire. Van egy levele az akkor még fiatal Szász Károlyhoz,³ ki egy színművét küldötte hozzá bírálat végett. E levél teljes kis dramaturgia, oly tömören elmondva, a mi egészen elüti Czakó rendes áradozó stylusától.

Az önbírálatot tanusítja, mikor azt mondja, hogy fogalmait műveiben meg se közelítette. Különösen a gyakorlati studiumot ajánlja. Olvasni kell aesthetikai szabályokat, de nem azért, hogy az ember megbékőzza magát velük. Olvasni kell drámairókat, de nem kell

¹ Czakó Zsigmond két levele. Ellenzék 1887. 252 sz.

² Vahot czikke: Pesti Divatlap 1844. 16. sz. Czakóé: Honderű 1844. okt. 20.

³ Berczik Árpád közli: Czakó Zsigmondról. Kisfaludy-társ. évlapjai. Új folyam X. k.

szorosan utánozni senkit. Különösen ne Schillert. Ellenben sokat kell olvasni Shakespeare-t és Schlegel meg Lessing műphilosophusokat. A psychológiára pedig egyedül az élet tanít meg. Érdekes, hogy Czakó Schillertől óvja a fiatal drámaírókat: hihetőleg lyrai hevétől és szónokiasságától fél.

Továbbhaladva a levélben, megszólal a negyvenes évek drámaírója, a színi hatás híve, a színész drámaíró. „A hatáskerülés magyar eredeti találmány.” E néhány általános elv után bővebben kifejti dramaturgiája legfontosabb s legtöbbet vitatott pontját:

„A compositióban ne a priori vegyen fel charactereket . . . hanem állítson elő phantasiája erejével költői egész képet: drámai, psychologiai vonalakon és alapokon nyugvó csoportokat . . . Maga a fő költői kép a dráma főpontja . . . A cselekvény, character és kivitel közti viszonyt, harmoniát kifejeztem e három szóban: mi? ki által? és hogyan? E háromság akármelyike nélkülözhetetlen . . . Én philosophia, character, cselekvény, lyrai s több efféle drámai sectákat nem ismerek . . . Nekem a drámában ember kell, csonttal, velővel és testtel. Hasonló tévesztett szempont az úgynevezett fátum vagy véletlen ok . . . Ha a költői kép valóságos és tiszta, a motivatiók már benne készen állanak, csak feloldani kell.”

Nagyon jellemző nemcsak Czakóra, hanem az akkori magyar dráma egész irányára, mikor a főhelyre a „képeket” teszi. Elvégre az tökéletesen egyéni dolog, hogy az író hogyan dolgozik. Egyik először a jellemeket formálja ki, a másik a drámai eszmén kezd, megesik, hogy egyetlen jelenet volt a dráma magva. Csakhogy veszélyes dolog az ilyesmi-ből dramaturgiai szabályt alkotni, nagy hiba a mód-

szert elvül állítani föl. A drámaíró megalkotja a főképet, a mely műve központja. Erősen és hatásosan csinálja meg. Köré helyezi a többi „képeket“, aztán indokolja lélektanilag a „képekben“ szereplő embereket, kiegészíti „egész emberekké, velővel és csonttal bírókká“. Csak az a kérdés, hogy sikerül-e? A drámai egység megbomlik ezáltal s kárpótlásul mindössze hatásos jeleneteket kapunk. Lehet a költői kép világos és tiszta, nem állnak mindig készen a motivációk; küzdelem azokat előhozni, még nehezebb csomójukat megoldani.

Jellemző, hogy Czakó nem idézi a francia írókat, a kiknek hatása annyira meglátszik művein, se Dumas, se a Dumas tanítványait, még Hugo Victort se.

1844 novemberében került színre a *Kalmár és tengerész* a közönség előre fölcsigázott várakozása mellett. Olyan hatása lett, mint a futó tűznek. Író támadt, a ki a közönség szívéhez tudott szólani, a ki egyesítette a hatásos mesét a megírás költői szépségével.

Micsoda hatásos képeket rajzol elibénk a költő! Első a kalmár háza. Kelendi a ház ura, talpig derék ember, kissé nehézkes, mogorva, jelenleg zordon is, mert bukás fenyegeti. Felesége, Hermina, könnyelmű, kaczer asszony, a ki szívesen fogadja a kalmár segédjének udvarlását. Ezt a segédet Arthurnak nevezik — így egyszerűen, rejtélyes ember, szép, mint az angyal és gonosz, mint a sátán. Itt tölti szabadságidejét Endre, a fiatalabbik Kelendi, a tengerésztiszt, a hős, a szerelmes — a Lendvay szerepe —, a dráma Szent György lovagja.

A kép változik. Bilsenné egyszerű szobája a színhely. Öreg, szigorú asszony ez, visszavonuló, szóki-

mondó, ő a darab lelkiismerete. Voltaképen Arthúr nagynénje s e gazember nem is fél senkitől, csak tőle. Az öreg asszony mellett él Arthur huga, Margit, a tiszta lilium, még a német drámákból idetévedt alak, igazán csak arra való, hogy megtörjön az első suhogó szélre. Természetes, hogy a tengerész ide tér föl-üdülni, kiönteni szívét. Beszél a tengerről:

„Mi ez a tenger síma arczához képest, midőn testvére a látkör, tükrére borulva, gyöngéd szellőkön repíti felénk a remény biztató színében honunk kedves felhőit?! Mi ez egy nap alkonyához, mely ágyát, a véghetetlen vizeket biborral elöntve, a megaranyozott habokon küldi hozzánk búcsúját, gyászlepellet vonja be az eget s csillagok fákláínál elhal?! Mi ez egy tengeri vészhez, melyben az elemek küzdésének fájdalma orkánok nyelvén jajong, midőn a dörgés villámszárnnyakon hirdeti az egek harcát; míg végre ég és föld dühe, az egymás elleni csatában kifáradva, medreikbe visszakorbácsolják a fellázadt hullámokat, s pihenni űzik a borús felhőket, s nagyszerű jelenetek rémeit, melyeknek sötét kárpitján, a boldogságos szent anya képével atmosolygó hold szelíd arcza álomba sülyeszti a felingerült természetet. A kiderült egyetem egy kivilágított egyház lesz az ég csillogó lámpáitól, melynek ünnepélyes csendében a lélek felsőbb ihlet szárnyain emelkedik hála érzetével a mindenhatóhoz?!“

A jelenet végén egymás karjaiban pihennek.

Íme ez a Czakó stylusa, ez áradozó, dagályos, de mindig költői nyelv. Ne higgyük azonban, hogy e nyelv nem tud drámai is lenni. Drámaivá válik a darab második felében, a hol egyik hatásos jelenet a másik sarkába lép. Ilyen, mikor Hermína megtudja

férje vagyoni romlását s bukásában szereti meg a férjét, a kit már majdnem megcsalt. Ilyen, mikor Endre föláldozza magát bátyja házáért s el akarja venni a neki szánt gazdag menyasszonyt (itt már veszedelmesen érvényesül az elv, a „kép“, az igazság rovására, mikor Endre bátyjával iratja meg lemondó levelét Margithoz s így nyilván elébe tárja, hogy mekkora az áldozat, melyet csekélynek állított) és ilyen főképen, mikor Arthur vesztét érezvén, betör Hermina hálósobájába éjjel, hogy pénzt csikarjon ki tőle, a mi nem sikerülvén, lelövi az asszonyt s úgy menekül. Az utolsó felvonásban mégis jóra fordul, a mi jóra fordulhat: Arthur kézrekerül, Endre áldozatára nincs szükség s elviheti magával Margitot a mélységes tengert nézni. Igazi romantikus munka ez, a francia írók recipéje szerint: összeütköző szenvedélyek, kalandos véletlen találkozások, nehéz küzdelem és végül borúra derű. E talán kevésbé egyéni dráma négy felvonásában azonban egy eredeti és erős tehetség forrong és készül utat törni magának. A chablonos alakok mellett Kelendi és Hermina realis fel fogásra vallanak, Bilsenné pedig teljesen sajátos és czakói alak.

Nem egészen egy év múlva új darabot hozott a fiatal költőtől a Nemzeti Színház, a *Végrendelet* cz. ötfelvonásos drámát. E művében már elhagyja azt a némileg realis talajt, a min megindult első darabjában s a romantika legvadabb erdejébe bolyong el.

Rejtélyes a czíme maga is. Előre érzi a néző, hogy e végrendelet nagyon fontos lehet. Táray Béla gróf csak nagykorúsága napján bonthatja föl s a fölbontás csak a dráma harmadik felvonásában történik meg. Addig látjuk, hogy Táray szereti gróf Alpári

Antóniát s ez is őt viszont. De már sötétlik fölöttük az árnyék. Táray nem rokonszenvezik az özvegy grófnéval, Antónia anyjával. Titkos mult rejlik a grófné háta mögött: kedvese volt az öreg Táraynak s e viszonyból leánya született, a ki jelenben híres tánczosné s a ki éppen Bélába szerelmes. Táray a romantikus hősök fajtájából való, az igazság bajnoka s mivel tudja a titkot, követeli, hogy Alpáriné ismerje el törvénytelen gyermekét, még ha Antóniáról kellene is lemondani miatta. De már Táray alakjába Czakó egyéni vonást csempész be, mely az ő bélyege rajta: e hős idegei gyöngék. Szomorú társaság a Czakó alakjai, különcz emberek, tépelődők vagy fanatikusok.

A végrendeletben írva van, hogy az öreg gróf szerelmének tragikus folytatása volt: az elesábitott grófné bosszúból kicserélte Táray gyermekét s így Béla csak csempészett gyermek. A valódi gyermeknek megvan az ismertető jele: ballábának kisujját kitörték. (A romantikus drámában minden lelencz fölismerhető.) Béla ismeri e gyermeket, jó barátja az, Kereszti szobrász. A boldogtalan ember elküldi a végrendeletet Keresztihez — s maga utolsó látogatásra indul a grófnéhoz. Szülei nevét akarja megtudni.

A mese valószínűtlenségeit és túlzásait nem kell tekinteni; ez benne volt a kor levegőjében, mindenki így írt drámát. A darab első két felvonása nehézkes, lassan indul, bár a dialogok finomak és jellemzők. A közepén aztán nekilendül és szinte rohamosan zuhog le a tragikum lejtőjén. Most következik a fő „kép“, a Táray és a grófné jelenete. Micsoda lázadó szenvedélyek! hogy forr és tajtékzik minden, mint a boszorkánykonyha bűvös üstjében. Aztán Antónia jelenik meg, a gróf menyasszonya — nemeslelkű, ked-

ves, eleven lány, az ifjúság minden bájával fölvirágozva, valóságos élő alak, kivált a *Kalmár és tengetész* Margitja mellett — és elkezdi enyelegni vele. Táray két kezébe szorítja a fejét: szét akar a feje hasadni. Antónia nem vette észre, zongorához ül s elkezd a hattyúdalt játszani *Hunyadi Lászlóból* (Béla s a Czakó kedvencz operájából). A jelenet szinte melodramatikus, de aztán tragikussá, sőt bizarrá, majdnem groteskké lesz. Táray eleinte forgatja jegyesének a kóta lapjait, majd elfelejti forgatni, küzd magával, minden billentyűhang agyába hat, vadul nevet: megőrült. S mintha a zongorának, mely az előbb ügyes kéz alatt gyönyörű melódiát adott, szintén meg kellene bomlania, az őrült ember elébe megy, belecsap a két kezével s értelem és rend nélkül csapdossa, a míg a függöny legördül.

Minden el van készítve a tragikus bevégre. De Czakó még az egyszer enged a közönségnek s megtalálja a kiengesztelő véget. Föllépteti Riolét, a tánczosnét, a szűz és tiszta ballerínát, a ki Tárayt reménytelenül és vég nélkül szereti s eljön bosszút állni érette. Hosszú, gyötrelmes jelenet után leszúrja a grófnét, a ki haldokolva vallja meg Riolénak, hogy ő az anyja. A tánczosné még a törszúrás előtt mérget ivott s anya és leány egymás karjaiban hálnak meg. Az őrült Béla szemtanuja e jelenetnek s e második rázkódás visszaadja elvesztett eszét. Mintha álmóból ébredne föl. Kereszti megsemmisítette a végrendeletet s rábírná barátját: vegye vissza rangját, aráját, boldogságát.

Annyi a darabban a költészet, hogy a huszadik századi olvasót is meghatja és megrázza. De letörülve az izgatottság verejtékét, próbáljuk a darabot bon-

czolni. Ám elfogadtuk Táray Béla tragikumát, rettenetes fatumát, mely elrabolja tőle grófi czimével mindenét, de akkor járjuk végig a tragikum minden stációját, bármi borzasztó is legyen. Vagy tekintsük Alpárinét a főalaknak s példázza a dráma azt a morált, a mit végszavaiban fejez ki: „Az ifjúi kebelnek egy pillanatnyi vigyázatlansága gyakran késő korának terem elsenyvesztő méreg gyümölcsöt.“ Kemény és súlyos, de igazságos büntetés, mint a minőt a boldogtalan Glosteren cselekedett a fattyú Edmond. Ám akkor mire való volt az a rettenetes „kép“ a negyedik felvonásban? Hiszen nincsen semmi következése. Úgy látszik, csak azért, hogy a költő elénk vezesse még egyszer Antóniát halványan és kimerülten, Bélát dúlt vonásokkal és rendetlenül öltözve, hogy előre fizessék le szenvedésükkel a boldogság árát. Hiába itt a kiengesztelő vég, e darab sötét és komor. Még egy jellemző vonás: Ott van Kereszti, a szobrász, kiben Czakó igazi bohémet akart rajzolni, humoros, kedves alakot. Fanyar kedélyének nem sikerült. S mi a vége a szegény bohémnek? Táray karjaiban sirathatja Riolét, a kit imádott.

A grófné Czakónak egyik legsikerültebb alakja. Bűnös mult sötétlik mögötte, mint a holló szárnya. Az átélt tragoedia hatása megkapó hatással van rajzolva. A szív nem szakad meg olyan könnyen, a lélek sebe is begyógyul, csak a sebhely marad meg és megérzik rossz időben. A szenvedély kihűlt, a hajfürtjei fehérré váltak. Milyen okos asszony, minő ravasz! Hogy készíti elő Antónia boldogságát, először óvatosan, a meddig fél Táraytól; szinte erőszakosan, a mikor azt hiszi, hogy már mögötte a veszély. Igazi nagyúri asszony, finom diplomata, mosolyog és

kedveskedik, a míg a lelke háborog. Igaz hogy Riolo iránt rideg, de hiszen jóformán alig ismeri: a bűn emlékeztető jele ez a lány, az ő minden szeretete Antóniában összpontosul. De sohse tud nyugodt, sohse tud boldog lenni. A mult! ez leseleg rá minduntalan, ez öli meg. Önkénytelenül is eszünkbe ötlik egy másik impozáns alak, a ki szintén emelt fővel jár s a kiben szintén a mult bűne rág. Jó ez, a Hugo *Burgraves*jából. A magyar költő itt nem kisebb a mesternél.¹

Hogy mennyire voltak Czakónak mesterei? Nem sokkal többet vett át tőlük, mint a mennyit a romantikus levegővel együtt kellett beszívnia. Hugo Victor hatása alól teljesen nem vonhatta ki magát. Van nyoma a stylusában is, tőle tanulta azt a virágos, színes és ékes nyelvet; még meg is szerezte a maga ifjúi áradozásával, a mi nem egyszer dagályossá teszi. Hugo hatására vall a gyakori visszatérés ugyanarra a mondatra, mintegy refrainszerűen. A másik mester, Dumas, kevesebb hatással volt rá. Dumas nyelve igen egyszerű, sokszor pongyola. Ha kedvelte is a borzalmast, az ő igazi genre-e a derültebb elem; vígabb, elevenebb, francziább szellem ő, mintsem Czakó utánozta volna. Dumas tanítványairól se igen lehet szó, az ő apróbb holdjairól. Az egyik legkedveltebb nálunk D'Ennery volt, a ki legjobb alakját, a Don Caesart, Hugótól kapta; kezében elmállott ugyan az alak mély-séges humora, de elevenebbé, tetszetősebbé vált. Főlszínes, de igen ügyes író volt, igazi gall szellem. Czakó egyik darabját le is fordította, a *Mari egy*

¹ Csak párhuzam, nem látható egyenes hatás vagy éppen utánzás. Ellenben a grófné és Riolo utolsó jelenete a *Borgia Lucretia* végjelenete az anya és a fiú között.

anya a népből címűt, de ebből nem igen vonhatunk semmi következtetést, hihetőleg a színház megbízásából fogott hozzá. Tollát úgy is igénybe vették a színre kerülő darabok nyelvének kijavításánál. Ez nyelvet föltétlen dicséret illeti is meg. Híve ugyan a nyelvújításnak, de mértéket tart; túlságosan halmozott, kissé keresett nyelve nem válik be teljesen a társalgási dráma nyelvének, de annyira kifogástalan, hogy most is csaknem zavartalanul élvezhető.

Czakót már a *Kalmár és tengerész* sikere kiemelte szűkös helyzetéből. Segédszínészszé léptették elő. A *Végrendelet* egyike volt a Nemzeti Színház legzajosabb sikereinek. Az *Életképek*, a *Pesti Divatlap*, a *Honderű* egyaránt magasztalták. Igazán nem kívánhatott többet. A színészek, a legelső tehetségek, barátaivá lettek, így Egressy, Lendvay, kivált Szentpétery; így az írók, kritikusok, Bajza, Csengery, Kemény, maga a nagy Vörösmarty, maga a tűzlelkű Petőfi.

De Czakó megmaradt a régi hallgató, magába mélyedő embernek. El-eljárt közējük, de mélázó és csendes maradt a víg körben.¹ Pedig most már szüleivel is kiengesztelődött, pedig sóvárogta a dicsőséget és rabjává lett utolsó perczéig. Annak örült azonban, hogy csinosabb lakást rendezhetett be s hogy vehetett magának könyveket. Szobáját egy élő lénnyel osztotta meg, egy sassal, a Mágóval.

1846 augusztus 17-én került színre a költő *Leona* című tragoediája, mely meglepte, megdöbbsentette, de igazi drámai hatás nélkül hagyta a közönséget s egyszerre véget vetett a Czakó név magasztalásának. Valóban az irodalomtörténétíró is megdöbbenve áll

¹ Szigeti közlése.

meg e munka előtt, mert csak sejti a forrásokat, melyekből fakadott. A költő, a magába mélyedő ember olvasott s úgy látszik, olvasmányai élményeivel s hajlamaival együtt felhőt borítottak egész gondolatvilágára. Különös kedvvel foglalkozott a régi hindu irodalommal s lelke valami rokont látott benne a magáéval. Talán Buddha életét is olvasta, mely a legszomorúbb könyvek egyike. A királyfi belátja, hogy a betegség, az öregség és a halál ki nem kerülhető. Világgá megy a boldogságot keresni s abban találja meg, hogy az ember halála után beléolvad a nagy mindenségbe s elveszti öntudatát örökre. Úgy látszik, Czakó foglalkozott philosophiával is, legalább a *Végrendelet* egy helye említi Kantot (II. felv. 11. jel.). Talán a Schopenhauer munkái közül is kezébe juthatott egy és más, bár ezek még akkor nem forogtak közkezen. Ha olvasta a *Die Welt als Wille und Vorstellung* című művét, sok rokon eszmére találhatott benne. Olvashatott itt a világ álomszerű voltáról s az élet semmiségéről. Czakó egyénisége Schopenhauerrel különben nem rokon, hiányzik belőle a német philosophus önzése és hiúsága, mert Czakó minden pessimismusa mellett is altruista s keserűségébe egy csepp cynismus se vegyül. Inkább rokon a hindu bölcsekkel, kikkel közös a természet végtelen szeretetében is. Az ő bérczes hazája is tele van megkapó szépségekkel, ha másformával is, mint a Ganges lotustermő partjai. A mellett lelkében ellensége a fanatismusnak, a positiv vallásnak s az őstermészeti életben keresi az ideált, akár csak Rousseau. Ábrándos természete valódi istenséget lát a természetben s rajongó hite fölvad a pantheismusban. A nagy, a sugárzó napot az istenség jelképéül üdvözli, mint valaha Zoroaster

vagy mint a magyar irodalom másik ábrándozója és kortársa, Vajda Péter. Ez a Czakó hitvallása, a melyet *Leonában* örökített meg s melynek minden lapja oly átérzésről beszél, hogy jogosan kereshetni a költőt benne, a ki minden művében subiectiv volt.

Erast ifjúkorában megszerette Leonát, az apáczát. Viszonyuk napfényre jött, az apáczát fanatikus papok megkínózták, Erast a vadonba menekült szerelmük gyümölcseivel, a kis Aquillal. Egy elhalt rokona kis leányát, Irént is magával vitte s itt nevelte föl a két gyermeket egymásnak s itt tölti napjait a természet vizsgálatában és imádásában.

Itt kezdődik a dráma. A már ősz Erast utazni küldi Aquilt. Maga vak, tehetetlen. A vadonba vetődik Leona s azt hiszi, hogy Irén az Erast leánya, tehát őt Erast elfelejtette s mással kötött szerelmi viszonyt. Iszonyú bosszút áll. Irén lelkét földülja, megmérgezi, kis fiát megöli. Aquil, kit már halottnak hittek, ekkor tér haza. Minden kitudódik: hogy Leona az Aquil anyja, hogy Irén nem az Erast leánya, hogy a kis fiút megölték. Kettőnek életébe kerül a fölfedezés, a fölfedezés okozta lelki fölindulás: Erastnak és Irénnek. Leona pedig kétségbeesik, hogy saját unokáját ölte meg, saját fia életét tette tönkre.

Erast imádsága rövid: „Áradozzál imaáldása ajkaimnak; áradozzál keblem hite és szerelme hálaadó gyönyörűséggel a te testvéredhez, atyádhoz: a természethez!” A természet az ő istene. Az örök, más minden mulandó. Mintegy refrainje a darabnak: „Eljön az idő, midőn elhal a tavasz, az ősz, elhervad a rózsa — az élet és a gondolat.” Az elmúlás gondolatához hozzá kell szoktatni az emberi lelket. „... ha a boldogság érezhető valahol, csak a sírban

az, a nyugalom honában.“ „Az öröm és gyönyör kinjai és fájdalmai ugyan azok, mik a keserv és gyötrelmé; nem mondtam mindig? A fájdalom csak egy magasabb élvezet története, mit a gyöngén alkotott emberi érzék nem bír meg jajszó nélkül.“ Aquilt utazni küldi a nagyvilágba, hadd undorodjék meg tőle jókor! Az ősz patriarcha, a nirvána remetéje célt is ér: gyermekeit saját képére teremti.

De hát van-e boldogság az Erast remetelakában? Nincs, e paradicsomba is eljött a kígyó Leona képében. Czakót e darabjáért istentelenséggel vádolták, mert Leona Irén érintetlen, fogékony lelkébe a rajongás csiráit veti el. Mások védelmére keltek, hogy nem a kereszténységet, csak a vakbuzgóságot állította pelengérre. Minderről szó sincs: Leona nem is vakbuzgó,¹ ő egyszerűen azon eszközökkel áll bosszút, a melyekkel őt tették tönkre. Neki egy hitvallása van: a bosszú. A lélektani fejlődés igaz és következetes. Leona ördögi voltát érthetővé teszi az átszenvedett évek hosszú sora. Erast alapjában passiv lélek, belső világa elég gazdag lenne, hogy nyugodtan halhasson meg magányában, de ifjúságában benne is szenvedély forrott s ő nem bír eljutni a nyugalom ama fokára, melyet a tökélynek tart: idegzete megrokkban, összetörik és meghal. Irén naiv lélek, hajlékony vessző, vakon hisz Erastnak, de éppen olyan vakon hisz Leonának is. Aquilban az öreg tanítása teljesen megfogamzik, ő már eljut a teljes nyugalomig, benne minden megfagy: „Ez a világ a legjobb! benne nincs jó és nincs rossz.“ „Egy bolygó

¹ Ezt egy névtelen czikk is megjegyzi. Életképek 1846. február 11.

csillag lesznek e földön, melynek sem fénye, sem melege.“ A harcz meddő mindenütt.

Hármas erénynyel is dicsekszik e színmű: a hatásos elrendezéssel, az ügyes és fordultatos dialogussal, mely p. o. Irén és Leona jelenetében mesterivé válik és végül a nyelv szépségével, mely a természeti leírásokban tetőzik. Leona monologjai az Aeschylos Furiáinak kardalaira emlékeztetnek. De mindemez elsőrendű költői tulajdonok nem voltak képesek megszerezni a darab sikerét: megölte a philosophiai elmélkedések hosszúsága s a darab kinos volta. Könyvnek sem lehet kellemes olvasmány soha, ráfekszik az olvasóra, mint valami ólomsúly. „Kinos álom“ — a hogy Greguss mondja.¹ Mind a négy személyét ráfeszíti a kinpadra, de a legártatlanabb szenved a legtöbbet. Már a tengerész arcán is valami mélabús vonás jelent meg, Táraytól halványan és kimerülve vettünk búcsút, Leonában pedig annyira tetőzik az emberi szenvedés, hogy nem mehetni tovább.

Következik az utolsó társadalmi darab: *A könyvnyelvművek*, 1847-ben. Úgy látszik, mintha elsiette volna, legalább az igen jól megcsinált első felvonásra nagyon gyöngék következnek. Bizonyos tekintetben új ösvényt próbál a költő, a társadalmi rajzot, a vármegyei élet képét; némileg *A falu jegyzőjére* emlékeztet s Czakó pessimismusa ellenére se olyan sötét, mint ez. Eddigelé a magyar társadalomból jóformán semmit se láttunk darabjaiban. Táray ambíciói, törekvései ugyan mutatják, hogy a gróf a Széchenyiek kortársa volna, de ez az egyetlen halvány nyoma a negyvenes évek rajzának.

¹ Tanulmányai. II. k. Szini bírálatai.

A *könnyelműek* expositiója megérdemli, hogy végig nézzük. Dernői Gyula és Révei Adél szeretik egymást, noha Dernői apja nagyon ellene van e szerelemnek. sőt emiatti fölindulásában megüti a szél és belehal. Gyula apja sírjától kedveséhez siet, de az azóta egyet gondolt és férjhez ment Felvizi Vincze báróhoz. A báró félig-meddig jegyben járt Dernői hugával, de ott-hagyja Adél kedvéért. A leány öngyilkos lesz. Dernőben minden összerolódik s iszonyú bosszút fogad.

Mesteri a dialog Dernői és Vincze hitelezője között. Dernői kikérdezi a kikeresztelkedett zsidót a báró házasságáról, családi és vagyoni viszonyairól. Minden mondata kurta, a Czakó szokásos áradozásának nyoma sincs itt. Kérdezősködik hugáról:

Lilienzweig: Talán gyöngédebb és szorosabb volt a viszony, hogysem eltűrheti a megcsalatást. Vizbe ugrott.

Dernői (fagyosan): Meghalt?

Egy árva szó se több. Ez egyetlen szóban fagy meg Dernőiben minden érzés és kövesül meg a bosszú gondolata.

Teljesen az életből vett alak a hitelező, Lilienzweig. Kikeresztelkedett, de „a keresztviz a zsidó nevet nem mosta le“. Élete, mint afféle pénz után futkosó lenézett zsidónak, kevés gyönyörűségből állt. Ez keseríti meg lelkét s keményíti meg szívét. Pedig lelkének van jobb fele is: tiszteli, becsüli Dernőit és családját, de annyira vérében van az emberek iránti bizalmatlanság, hogy Dernői őszinteségében sem hisz. Hiába biztatja ez, hogy tegezze vissza, hiszen iskola-társak voltak, Lilienzweig csak megurazza tovább is. Fáj neki, hogy lenézik, mintha pénz volna teste-lelke, de a keserűséget mindössze egy mosolyban adja ki. Dernői azt mondja: „Hatalmas ember levél, hozzád

kell folyamodni hivatalért.“ A szegény zsidó mosolyogva felel: „Magam úgy sem viselhetem.“

Ezek az emberek élnek és ezek az emberek magyarok. A magyar megyei életet látjuk itt. A régi megyei tisztviselők typusa Felvizi Vincze. Gögös és erőszakos, két izraelitát hányat ki és zsarnokul viseli hivatalát. Criminalis pörökkel fenyegetődzik. Az új irány képviselője Dernői Gyula, a ki ambitiosus, liberalis, a ki igazságos mindenkivel szemben, személyválogatás nélkül. Ott van Lilienzweig. A zsidó, a nádály, a ki kipusztítja a mágnást és a gentryt egyaránt. Adós neki az egész vármegye. A lenézésért megfizet a maga módja szerint. Látjuk a büszke nemeseket, kik az alispánságért versenyeznek. Felvizi, a mágnás, kurtanemesnek tartja Dernőit. Dernői büszkén veri a mellét, hogy hatodik őseig mindegyik volt alispán. A megyei élet tárul föl e jelenetben, a vesztegetések, az erőszakoskodások, a korteskedések. Czakó itt remekelt.

S mikor bevégzi a felvonást, már a szereplők feje fölött lebeg a vihar. Érezzük, hogy a Dernői iszonyatos ökle összetöri ezt az egész házat. S mikor elrobog hintóján, a könnyelmű Adél az ablakból nézi s epedő sóhajt küld utána. Szereti újra!

Ám itt vége van mindennek. Aztán újra „képek“ jönnek, a bárói pár bukása, Adél késő megtérése holdvilág fénye mellett, gyilkossági kísérlet zuhogó viharos éjszakában — catastrophá, melynek egy téves hírlapi közlemény az előidézője (!) és kínos utolsó felvonás, a hol Adél mérget iszik, ruhája lerongyolódott, szépsége lehervadt róla és mindez újból viharos éjszakán — Uram bocsá'! igazán jóllaktunk már az ilyen jelenetekkel.

És megelégette a közönség is. A számok beszélnek. A *Kalmár és tengerészt* adták tizenkilencszer, a *Végrendeletet* tizennyolcszor a forradalom előtt — a színház legnagyobb sikerei közül valók — *Leona* már csak hat előadást ér, *A könnyelműek* mindössze kettőt. A siker e Pálfordulását nem lehet teljesen a közönség esztétikájának rovására írni. Az elkényeztetett kegyencz természetes sorsa volt ez. Első két darabja után nagyon is sokat várt tőle a közönség, *Leona* meglepte, sőt meg is botránkoztatta s azonfelül még nem is értette meg. Arra következett a kritika ítélete. Kelmenfy és Ember Pál hibáztatták, de úgy, a hogy nagy tehetség elhibázott művéről szokás beszélni s nem hiányoztak Czakó bámulói itt sem. A pöffeszkedő és szellemeskedő Zerffi megírta a maga didaskaliáját, melyben elég ügyesen paródiázza Czakó dagályos stylusát, de ez a tintaáradat még nem fojtotta volna meg a Czakó név dicsőségét.¹ Hanem *A könnyelműek* érthető bukása után egy hang se emelkedett a költő védelmére. Utolsó volt a *Szépirodalmi Szemle* igen kegyetlen és igen hideg bírálata, mely még a tehetséget is megtagadta tőle. Még a *Végrendelet*-nek is nekimegy a kritika cséplőjével. Fordított darabját is szemére veti: látszik, hol keres Czakó iskolát.²

Aztán újabb harcz várt reá. Láttá a Nemzeti Színház igazgatásának sok hibáját, túlzó, igazságérző lelkének ki kellett törni s megírta cikkét a *Pesti Hírlap*-ban *A Nemzeti Színház jelen igazgatási for-*

¹ L. Életképek 1846. II. 8. Pesti Divatlap 1846. 35. Honderű 1846. II. 8—9.; a Pesti Divatlapban a szerkesztő csillag alatti jegyzetét s az Életképek előbb idézett cikkét.

² 1847. I. 5. sz. Úgy látszik, Henszlmann írta.

májáról czim alatt.¹ Oly elkeseredett erélylyel vívott a maga igaza mellett, akár csak drámai hősei. Az egész színház fölzúdult rá. Egressy tüzes cikkben szállott síkra ellene. Czakó népszerűtlenné lett, de végre mégis czélt ért. Csakhogy most már még jobban el volt szigetelve. Nem lett volna nagy baj, hiszen romantikus időkben puskaaporos a levegő s az emberek pusztá elvekért teljes fegyverzetben csatáznak egymás ellen. Ám éppen olyan hamar békülnek is. Csakhogy Czakó még jobban bezárkózott szobájába, a hol egy rabmadár volt a lakótársa, könyvespolcza tele a Gangesparti szomorú könyvekkel, szekrényében a töltött fegyver, agyában meg az „autochiria“ rögeszméje.²

*

Czakó működésének van egy másik fele is, a történeti dráma. *Szent László és kora* cz. korrajzát még pályája elején írta, körülbelül a *Végrendelet* táján, de színre a költő életében nem került. Elhibázott, fiatalos munka, de rendkívül jellemző. Czakó voltaképen nem termelt arra, hogy a történeti drámát művelje. Nem tudott tárgyias lenni, egyéniségét vitte belé minden hősébe, a maga ideges, forrongó, eszmékkal tépelődő valóját s mikor a középkorból meritette a tárgyat, már eleve anachronismusokat kellett írnia. Képzeljük el a középkor igazi alakjait: lovagokat, papokat, csatlósokat a maguk bárdolatlan, őszinte és hívó egyéniségével, Szent László királyt csatabárdjával és gloriájával, ellenségein gázolva vagy drakoi törvényeket alkotva vagy boldog emlékezetű István király hitvalló szentté avattatása ünnepén, olyanúl, a minő valóban lehetett. Nem Czakónak való tárgy.

¹ 1847. 848. sz. Egressy válasza az Életképekben: 1847. I. 14.

² Saját kifejezése. Szigeti közlése.

Czakó ellensége volt minden positiv vallásnak, pantheista és rationalista hajlamai voltak s úgy bírálta meg a dolgokat, mintha Voltaire vagy Rousseau tanítványa volna. Szent István szentté avatztatása, a jobb-kéz eltüntete és csodás megkerülése darabjában pusztá komédiává süllyed. Charitas — bár rendkívül hosszú, de gyönyörűen, igazi mystikus hangon elmondott — visiója megkap, ám a szegény rajongó csak az ármánykodó főpapok eszköze. Itt nincs hit, maga a király is fölvilágosodott. Fölvilágosodott és philosophus, eszmékkel tépelődő; néha-néha egy-egy kitörése az orosz-lán dühére emlékeztet, de csak a szónál marad, mert neki is gyöngék az idegei és képtelen eszmék marják az agyvelejét. A király szerelme és lemondása, a nádor visszataszító komédiája, a hol a Brutus szerepét játsza és fiát vinné a pallos alá, csakhogy Salamont, a bukott királyt is megölethesse, a nádor fiának hősi halála, Jolánnak, a László eszményképének megőrülése — ezek alkotják a mese magvát; egyik jelenete erőszakosabb és kinosabb a másiknál: hiába vannak gyönyörű lapjai,¹ nem mentik meg. A színpadi fény-

¹ A halálra szánt Dezső azt mondja;

E percz nehéz kinját átszenvedém,
Meghalni könnyű, ha meghalni szép.

Vagy a nádor szavai fia eleste után:

Hat lábnyi tér, benne minden remény,
Egykor lefogni mit nem volt elég
E nagy világ, mindazt befogja most
Hat lábnyi tér —

És alább:

Hat lábnyi tér
Lászlónak is elég; egy sírgödör
Elhírja nagyságát.

Ezek a gyöngyök, drágakövek, melyeket elhullat, mint a Coppée magyar grófja, csak úgy könnyedén, táncz közben.

hatásokat sűrűn alkalmazza: van benne holdvilágos éjszaka, kelő nap, mystikus góth templom, távoli tűz, sötét börtön. Mind a Hugo Victor requisitumai, de hol vannak a francia mester titáni alakjai, *A várgrófok* vas és aczél emberei? Csakó alakjaira egy másik drámájából ráidézhetni:

... az élet felett

A kín vonásit láttam úgy, mikint
Szent kép mellett kuczorgó ördögöt.

Ám e rossz darabban hatalmas tragoedia van elrejtőzve, mely méltóképen megírva a legszebb magyar történeti tragoediák egyike lehetett volna. Ez Salamon király története, melynek úgyszólván csak catastrophája került belé. Csakó Sólomot (így hívja Salamont a név e régies formájával) börtönében mutatja be, a szent jobbkéz eltűnte előtt. A kalandos életű király szinte kinálkozik drámatárgynak. A krónika igazi középkori drámát alkot történetéből: bűnös multját mint remete vezekli le. Vörösmarty színjátékában meggyöngítette a jó tárgyat s érdekes, hogy egy drámaíró se tudott sikert aratni e hálás tárggyal. A legdrámaibb földolgozása még a Szász Károly eposa, de ez is mögötte marad a krónikának. Csakó nem kutatta föl a forrást, mint nagy mestere, Hugo Victor szokta tenni. Ő a saját lelkéből adott életet hősének s most az a ritka eset fordul elő, hogy a költő képzelete drámaibb tudott lenni a valóságnál. Nyugtalan, forrongó lélek ez a Sólom király, uralkodói vágya féktelen, lelke romlott s kész bármi aljasságra, csakhogy a királyi pálczát újra kezébe kapja. Valósággal gyáva a hős László mellett — sokkalta hitványabb, mint a krónikában. Az utolsó csatában teljesen megtörve menekül. Minő

eleven ez az alak! Egyszerre életre kel a vak hirre, hogy László elesett. Heves képzelődése mindjárt kiszínezi a jövőndőt, ám akkor újra feltűnik a László óriási alakja, s neki újra vége. Mondom, ez a Sólom sokkalta hitványabb a hagyományénál és mégis nagyobb, mert mélyebb lesz bukásában. Ott csuhát ölt és lelke megnyugszik, itt is csuhát ölt, de a csuha csak álöltözet. Bolyong a viharos éjszakában, nem tud se élni, se meghalni s irtózatosan szenved. A pokol lángja lehet ilyen, mely meg nem hal soha. Ott találkozik Lászlóval utolszor. A jó, a szent király megszanja, magához hívja: királyi tartást ad neki. És most a nyomorban Sólom megérti László nagylelkűségét, mire eddig képtelen volt. Addig nem sülyedt, hogy ezt elfogadja. Számára nem marad egyéb a nyomornál, a bujdosásnál. Még egy irtózatos monolog, a legbizarrabbak és a legnagyobbszerűbbek egyike, melyet Czakó írt. A képek, a hasonlatok a hagymázás beteg agyában születtek. A villám fényénél a székes-kehérvári templom valami irtózatos rémalak óriás formáját ölti magára:

És te templom, a hol király levék,
S vele pokolnak kínjait nyerém,
Te gyász alak, — méhed a rémek ős
Barlangja, tátongó ablakod egy
Sanyargatott népnek kitolt szeme,
És tornyaid testének karjai,
A melyeken esküm szörny várként ül.¹

Sólom mellett ott van hűséges vitéze, Bátor Opos is. De mivé lett Czakó keze alatt a krónikák pompás,

¹ Így van átvive a góthika groteskje az irodalomba. Nem véletlen. Czakó Bécsben hosszabb időt töltött s eredetileg festőnek készült.

ragyogó leventéje? E komor alakok közé nem illenék. Itt a nagyhírű bajnok megvénült, fürteit dér lepte be, nyers, mogorva harezos, a ki megtartja Sólomnak esküdött hitét, pedig Lászlóért rajong; Sólom vesztét kívánja, hogy utolsó napjait László szolgálatában töltsen el. Ez is tragikus alak, mert e napot nem éri meg soha.

Czakó egyénisége, sorsa némi hasonlóságot mutat a németek Kleist Henrikével. Túlzott romantikája, beteges és genialis eszméi csak úgy hasonlítanak hozzá, mint határtalan ambíciója és öngyilkossága. Kleist mysticismusát Czakónál a természetimádás helyettesíti. Kleist életében még szerencsétlenebb volt. Gyönyörű drámái közül kettőt látott színpadon, egyiknek se volt sikere. Élete főműve, a *Guiscard Róbert*, töredék maradt. Kioltotta fiatal életét, mert reménytelennek látta. De holtá után megbecsülték: a nemzet fölismerete saját képét műveiben. Sentimentalismusa, bölcsészai hajlamai vérbeli német jellemvonások. A magyar drámaíró életében ivott a dicsőség poharából, de művei nem tükrözik vissza a magyar nemzet jellemvonásait. De neki is megvan a maga *Guiscard Róbertje*, melylyel felül akarta múlni önmagát: ez a *János lovag* cz. történeti szomorújáték.

1847 nyarán vitte magával megkezdett kéziratát a Kárpátok alá, Tátrafüredre, a hol a fenyveserdők örökkön zúgnak, a hol a Tarpatak vízesése tajtékozva önti alá fehér habját a felhők szomszédságában. A költő itt érezte az Istent. A fürdői emlékkönyvből lázas, dagályos sorokat írt belé: „... Kicsiny valék alattad, bérce, de tetődön éreztem nagyságomat feletted. Láttam a kezet, mely izzó folyamból jéggé meresztett, és érzém, hogy most még e hüvelybe bilincsel

lelkem nem sokára szabadultan az ős erőbe visszavolvadva, megkorbácsolhat . . . Ha az ős erőbe visszatérek, meg foglak korbácsolni oly súlylyal, minőt még nem érzél . . .” Tragikussá magasodik ő maga is, akár csak hősei. Mire megtér a fővárosba, viszi magával a kész darabot: királyok és nemzetek története van benne, kincs ez, arannyal, drága pénzzel meg nem fizethető.

A *János lovag* nem egy-testvér a többi Czakó-darabbal. Nem lüktet benne a költő lázas vére. Valami emberfölötti erővel csillapíthatta le magát, hogy megtalálja a dráma igazi hangját, azt a tárgyiasságot, mely eddig teljesen hiányzott belőle.

János lovag Kis Károly és Erzsébet s Mária királynők küzdelmét tárgyalja, a magyar história egyik legdrámaibb fejezetét. Czakó most már gondosan áttanulmányozta a forrásokat, nemcsak Fessler, hanem Thuróczyt is.¹ Hősét a Károly hiveiből, a későbbi pártütők közül vette; Palizsna János ez, a János-rend nagymestere, a vránai perjel, a párt egyik legeszesebb és legvitézebb embere, kit Czakó a tragikus hősök Kain-jegyével jelölt meg.² Ez is fanatikus, de másforma, mint Czakó hősei szoktak lenni. Nagy Lajosnak köszön mindent s megesküdött, hogy tisztán őrzi meg a magyar trónt. Behozta Károlyt királynak, mert vitéz ember kellett a trónra; elnézi, hogy megöljék, mert szíve már romlott s nem javítható; szítja a lázadást, hogy Gara nádorék erőszakos pártja tönkremenjen, megöleti Erzsébetet, ki szintén megérett a halálra, de most már nincs kit a trónra ültetnie. Az

¹ Innen vette Gara hősies viaskodásának valóban epikus leírását. (IV. felv. 3. jel.) Thuróczynál: Pars IV. c. 1.

² És Czakó után Madách *Mária királyné* cz. drámájában.

egy Mária a tiszta, a jó, a nemes, de gyöngye asszony. Kiirtja körül a gyomot s szabadon bocsátja; maga visszavonul a homályba, azzal a tudattal, hogy minden vér és áldozat hiábavaló volt. De a hős alakja teljesen fedi a fanatizmust. Multja, emlékei, egész valója hívják erre a szerepre s a valószínűséget emeli a korrajzi vonás is. Leszámolt az élettel, elvesztette mindenét, a mit szeretett; mint középkori ember, nem dőlt kardjába, hanem csuhát öltött; mint vitéz ember, a János-vitézek köntösét. Ismerte már az élet ezer aljasságát, a szent eszmékkal való visszaélést. Avattatása éjjelén keservesen sírt.

És szerte néztem a sírbolt ürén,
Sötét falán tűzláng világított,
S a merre csak tekinthetett szemem,
Égő betükben e szó csillogott
Ezerszer írva fel: „Légy igaz.“
A fontolás rettentő éje volt,
S én hinni kezdtem küldetésemet.

— — — — —
A sors levék királyok nyomdokin
Vak és könnyörtelen, hanem igaz.

Az ilyen ember igazi vasemberré lesz s mert e „vérarczú korban“ él, kegyetlenné is. Palizsna a való élet talaján áll s felsőbbbséges beszéde igen távol van Erast végnélküli praedicatióitól vagy László király hagymázos beszédeitől. Ez oly jellemzési forma, a minőt Czako még nem próbált.

Hogy romantika itt is van, az természetes, de a nehéz álmvilág eltűnt, a felhők szétszakadoztak. Romantika az is, hogy Palizsna vallomása az utolsó felvonásra van téve s egészen addig mintegy álarczot visel a rejtélyes kereszteslovag. Romantikus az öreg

Kuvik, a toronyőr, az évszázados agg, a ki jövődöt szokott mondani. Ám a jelenet, mikor Erzsébet királynét az utolsó ítélet leírásával inti javulásra, egyike a Czakó legszebb lapjainak. A Charitas visiója a lázbeteg álma, a Kuviké a próféta látomása. Mária királyné csak lábhegyen érinti a földet, de valóságos liliomillat árad, valahányszor a színpadra lép. Hát szerelmese, Frangepán, a ki szíven hordja hölgye kék szalagját? Jelenete Máriával túlon túl idealizált, ám a nyelv csupa szín és ragyogás s a színek szinte oda vannak lehelve, oly gyöngéden és finoman van kezelve. Romantika, de hiszen a lovagvilágban élünk.

Hát a darab realis része! Gara, a nagyúr, a Petur bán testvére. Ugyanaz az ősmagyar loyaltás, az a megvetés az idegenek iránt, az a nyers szókimondás, az a megtörhetlen dacz. Ez a *Bánk bán* hatása minden kétségen kívül. Így felel a király kérdésére, hogy vajjon gyűlöli-e őt is?

A szent korona érte homlokod,
Személyedet szóval sem bánthatom.

— — — — —
De ajkamon hazug szó jönne ki,
Azt mondva, hogy szeretlek.¹

Gara mellett még két csodásan igazi alakja van a darabnak. Egyik Dorottya, a bolgár királykisasszony, kinél bájosabb nőalakot Czakó nem alkotott. Naiv szerelme Palizsna iránt művészien van megrajzolva, a teljes leányi bizalom és odaadás a férfi iránt, ki

¹ Ennek *Bánk bán*ban van a mása, Petur híres szavaiban: „Görög, Gubás, Bojér, Olasz stb.“ Csakhogy Gara még daczosabb, mint Petur. Egyébiránt a nádor „nagyúr“ neve is *Bánk bán*-ra vall. *Szent László*ban a személyek jegyzékében még: „Gyula nádorispán“, itt „Gara Miklós nagyúr“.

voltaképen egy jellel se mutatott iránta szerelmet. Vagy kellenek-e kedvesebb s naivságukban jellemzőbb sorok, mint mikor Károly árnyáról esik szó?

Vojk: S nem félsz e helyen herczeg asszonyom?

Dorottya: Ketten vagyunk. Ha olykor eljövök,

Apródomat közelébe rendelem.

Az árny szelíd, nem bánt egy lelket is.

Isten bocsássa bűnös voltomat,

Bár félve is szeretném látni őt;

Hisz árnyat úgy sem láthaték soha.

A másik alak Károly király, a hősiség és gyávaság pompás keveréke, igazi olasz, forró déli vérrel, simanyelvű és ármánykodó. Itt van korrajz is s a vallássosság is elfoglalja a maga helyét, a hogy a közép-korba illik. Más hibát nem találni a darabban, mint hogy kissé hosszadalmas.

Az utolsó sorok valamelyes modern hangulat-bevégzéshez hasonlítanak. Palizsna és Mária egyedül vannak. A lovag Mária elébe fekteti kardját és királyul köszönti. Mária kétkedő szavaira egy perczre kicsap ajkán a vallomás: „Szeretlek asszonyom“. De nyomban megmásolja: „Csak mint alattvaló királyt szeret“. Szerette-e valóban? Megszólalt az élet szava újra a jéggé dermedt kebelben? Nem tudni. Beintí Dorottyát s távozik. Csak alig hallható hang volt, a mester csak érintette vonójával a hangszert, de a hang még soká végigrezeg a hallgató fülében.

Czakó mellett nem állott Wieland, ki hatalmas szavával buzdítsa az ellankadás perczeiben. Barátai, kiknek fölolvasta *János lovagot*, bírálták és gáncsolták. A Nemzeti Színház elfogadta előadásra, de a költő már nem várta be. Reá már csak a végső vergődés várt, mint a sebzett madárra. Szenvedése jó részét

elrejtette a világ elől, csak jó barátja, Szigeti József látott belőle valamit. A későbbi idők nagyszerű Falstaff-ja ezidétt még csak tehetséges fiatal színész volt, a ki játszott vegyest mindenféle szerepet, kiben még nem ismerték föl az egyik legkiválóbb magyar jellemszínészt s a fölülmulthatatlan anekdotamondót. Csak olyan „jó fiú” lehetett még, derült és ragaszkodó kedély. Ő üldögélt Czakó asztalánál, eltheázva vele esténként, hallgatva a költő lázas kitöréseit vagy kísérve őt a késő éjjeli órákban,¹ míg végre a *Pesti Hírlap* szerkesztőségében a Csengery Antal pisztolyával Czakó Zsigmond kivégezte magát. Élete összeforrott műveivel, kölcsönösen magyarázzák egymást, halála tragikus és romantikus volt egyszerre.

Hatása jóformán nincs semmi. Kisebb tehetségű társai, mint Obernyik, Vahot, a mennyiben rokon vonásokat mutatnak vele, csak a francia romantika közös hatása alatt állanak. *János lovag* szerint került 1848 márczius 13-án. A politika izgalmai miatt nem figyelt rá senki. Azóta se gondoltak rá, ez a Czakó legkevésbé ismert munkája.

Jellemző, hogy munkásságáról hogyan emlékezik meg Erdélyi János: „Czakó Zsigmond a drámai életbe új erőt, tartalmat és kevés ideig tartott munkásságához képesti emelkedést varázsolt... Sok, igen sok van azok véleményében, kik drámáink folytonos előhaladását Czakó sírjába hiszik eltemetve. Neki sokat, mindent megadott a természet, de megtagadott az élet, a társaság és társalgás; szerencsétlen volt környezetében.”² Erdélyi a magyar kritika egyik legki-

¹ Szigeti közlése.

² Kisebb prózák. II. k.

válóbb alakja s nem lehet súlytalan, a mit ő mondott Czakóról. Önkénytelenül is a költő hatása alá kerül s tiszta, világos stylusa mystikussá válik: „Arczáról egy-egy gondolatot vártunk minden perczen, melyet már régóta ápolgat, melenget szive alatt... Ő, úgylátszik, egész lelkét tette egy gondolatra; becsülte, imádta az eszmét; de nem ismerte természetét s halandó lábai megtörttek a szent küszöbön.“

A legszebb munka, melyet Czakóról irtak, a Berczik Árpád hosszabb tanulmánya. Ugyanezt a jelenséget mutatja. A kedélyes humoros tárczák és vigjátékok írója szintén mystikussá válik s ez teszi annyira költőivé értekezését. Ez az egyéniség csudás hatalma.

Ha behatóbban foglalkoznának Czakóval, talán más lenne róla a közfelfogás, mint vagy egy negyedszázaddal azelőtt. Új, ismeretlen csillagzatok tűnnek föl a drámaírás egén, de ez új csillagok között visszatérni látunk nem egyet a régiek közül. A romantika holdja mintha újra telőben volna. És Czakó Zsigmond talán üstökös volt, mely fényességével egyszerre eltűnt az éjszakában, hogy újra megtérjen napok és idők multával? Ki tudja? Talán csak hulló csillag volt.

*

Czakó mellett jön a másik romantikus, a még romantikusabb Hugo Károly. Annyira romantikus, hogy még az a kor is prózai és akadályozó, a melyben él. Szerette magát Homeroshoz hasonlítani s valójában arra való is lett volna, hogy a mesés korban bolyongjon városról városra lantjával; ott feküdjék le, a hol az ambróziás éjszaka éri s induljon tovább a rózsaujjú hajnal feljöttével. Élénk temperamentummal és gyors, jó felfogású észszel ajándékozta meg a természet, mű-

vészi érzéke nagyobb volt, mint tehetsége, ambíciói túlszárnyalták képességeit. Kisebb tehetség, mint Czakó és kevésbé komoly, kevésbé mély. Az az ellentét, a mely ezt halálba kergette, az ő útjába is állott, de Hugo rendületlenül hitt önmagában s hogy e hitét megőrizhesse, odahagyta a való világot s a nagyzás monomaniájába esvén, járta az utat tovább, mint költőkirály, a ki tehetsége aranypénzét bőven szórja szerteszéjjel. Hogy négy előadott darabját beleilleszszük a magyar drámatörténet megfelelő fejezetébe, közelebb kell nézni a körülményeket, melyek e különös embert magyar íróvá tették.

Mert csak lett magyar. Magyarországon született, de a teljesen német Budán, németnek és zsidónak, a Bernstein Fülöp elég közönséges névvel. Realis pályáraadták, orvostudományt hallgatott. Lassanként vált benne minden romantikussá. Tizenkilencz éves¹ korában a 7. huszárezredben katonaorvos. Hamarosan elhatott fülébe a lengyelek hadi harsonája, 1830 márcz. havában elhagyta ezredét s lopva átkelt a Visztulán. Utolsó szigorlatát is Varsóban tette le. Nem érezte magát se németnek, se más nemzetbelinek, de az internationalismusa nem abból az önzésből fakadt, hogy ezzel is lerázzon magáról egy erkölcsi köteléssel többet, mint a mi korunk nemzetközisége. Ő ellenkezően oda sietett, a hol harc, küzdelem folyt, a hol a forrongó nemzetiségi eszme bombái pattantak szét. Beállt lengyelnek, a hol „a mi magyarunknak“ (nas venger) nevezték el. Szerették az élénk beszédű, villogó

¹ Hugo fiatalította magát. Születési évét eddig 1806 és 1808 közé helyezték. A M. Nemz. Múzeumban lévő egyetemi bizonyítványai szerint 1806 szept. 1. és 1807 márcz. 30-dika közt kellett születnie.

szemű, zsinóros dolmányban járó katonaorvost, a ki önként állt a lengyel fölkelők közé. Törzsorvosi rangot nyert, két sebet kapott és két érdemjelet hozzá.¹ Majd oroszfogságba esett, de rangját megtartotta, mert szükség volt rá. Kolera ütött ki. Hugo egyforma bátorsággal forgott a csatatéren a sebesült lengyelek s a kórházban a kolerás muszkák között. A következő évben hazatért Magyarországra: ide is a köteleesség s a veszély vonzza, itt is dühöng a kolera. Pesten a kávéházakban beszélte el hadjáratát, kalandjait, bizonyynyal heves taglejtéssel, pattogó temperamentummal s nagy öndicsérrel. Mint orvos is folyton küzdelmet keres. Hahne-
mann lelkes híve s első munkáját a homoeopathiáról írja, védve mesterét s belekötve az ellenkezőkbe, mint valami fiatal kakas. Úgy mondják, jelentékeny orvosi gyakorlatra tett szert s talán ha megmarad e pályán, megállja helyét s híres orvos lesz belőle.²

De nyugtalan természete nem engedte, hogy állandóan megtelepedjék, hozzájárult egy boldogtalan szerelem is és elment utazni. Párisban kapta el az irodalom káprázata. Páris után Berlin, Bécs következett. Elhanyagolta az orvosi praxist, irni kezdett, áttért a katolikus hitre, lett Bernstein Fülöpből Hugo Károly. Itt kezdődik költői pályája.

Már mint nyilvános pályája. Maga említi, hogy már lengyel földön írt verseket s vérbeli költői lélek volt mindig. Verseit később adta ki összegyűjtve Pesten, *Psalmen eines armen Poeten* címmel. Ajánlása 1845

¹ Körös Endre: Hugo Károly ifjúsága. (Irodalomtört. Közlemények, 1894.) Hugo később már három sebről beszél. L. *Mémoires terrible* cz. kiadatlan kéziratát a Múzeumban (47. Qu. Gall. II. k.).

² Okmányai a múzeumi könyvtárban.

Mindszentek napjáról kelt. Előszava s maguk a versek adják az első kulcsot egyéniségéhez, melynek fejlődése eléggé sajátos. Az előszó kétségbeesetten bőbeszédű, mint általában minden, a mit írt, az értelmesség se nagy előnye, de itt is előfordulnak egyes villámszerűen ható gondolatok. A kötet címéről varr hímet: Mint Dávid királynak csak alattvalói és hízeltői voltak, de barátai nem s azért az éghez fordult, hogy elmondja szíve bánatát és keserveit; úgy tesz ő is, a költő, kinek szintén vannak alattvalói és hízeltői, de barátai nincsenek. Még némi szerénység lakik benne, mikor azt írja, hogy: „mit meinen jungen schwachen poetischen Kraft“, de alább bevallja, hogy a szerénység csak a tehetetlenség hitvány palástja. Nem ellenmondás ez, mert megmagyarázza: ő most már drámákat ír, ezekben fejt ki tehetségét, ezek a versek a múlté, a hit, remény, szeretet hatyúdala, melyeket most összegyűjtve kiad. Érdekes, hogy magáról még mindig, mint német költőről beszél. A versek jórészt szépek, mélabú, lemondás és vallásos hit szól belőlük, küzdő és vívódó lélek szavai, magamegalázó keresztény ember férfias meghajlása az Isten előtt.

Költői működésében később másféle húrokat pendít meg. Nem tudni, a pietismus iránti hajlam a lelke mélyéből fakadt-e vagy csak szenvedés volt. Nála e kettő teljesen összevegyült. Egyre jobban kifejeztesedik benne az a gondolat, hogy ő nagy költői tehetség s hogy neki érvényesülnie kell. Törhetetlen makacssággal fog hozzá. Mindig újra kezdi, új tervet sző, máshol próbálkozik. A siker elkapatja, a kudarc csökönnyössé teszi. Érdekes, hogy mennyire különböző stílusban írja munkáit, mert képesnek hiszi magát, hogy egyformán remekművet alkot mindenféle nemben.

Tehetsége is ebben tetőzik: az utánköltésben. Minden forradalmi hajlamai, féktelen természete mellett se újító, hanem utánzó.

1840—44 közt Bécsben tartózkodik és dolgozik. Foglalkozik Shakespeare-rel, kinek darabjait színre akarja alkalmazni, de legnagyobb hatással — úgy látszik — Calderon van rá. Megírja *A bölcsek kövét*, *A világ színjátékát*, két Calderon-utánzást. Ráadásul magáról Calderonról ír darabot. *Brutus és Lucretia* a classikus és romantikus stylust akarja egyesíteni. A *Das Ehewehe* cz. vigjáték Beaumarchais *Figaro házasságát* folytatja s annak a stylusát is másolja. Még egy darabot írt ezidétt *Modernes Fatum* címmel — ez elveszett.¹ Hat darab, melyek egy részét vagy talán mindet beküldöztette a bécsi Burgszínházhoz s a drezdai udvari színházhoz. Mind visszakapta többkevesebb dicsérettel: kiemelik költői stylusát, de színpadi hatást nem látnak a darabokban. Hugo egy részét kinyomatta. A színre nem került darab ritkán tesz hatást. Hugo ugyan azt állítja, hogy sokan olvasták,² de ez kétes, valamint minden adat, a melyet önmagáról állít.

Ezideig nem látszik benne a romantika költője. Calderon bölcselkedő stylusát másolja s a *Brutus* és *Lucretia*-ban is van valami Corneille-féle feszesség. Még a romantikus formát nem veszi föl, de mindjárt megtalálja a romantikus talajt. A fiatal orvos Lengyelországba ment szabadságért harcolni, az író Pestre költözik, hogy magyar íróvá legyen. Bizonyynyal a

¹ A *Das Ehewehe* kézírata a Múzeumban. A *Liebesgeschichte* című darabját is talán ekkor írta, mely szintén elveszett. L. levelezését a Múzeumban.

² I. m. III. k.

magyar a romantika népe volt akkor, mint a német romantikus írók hajlamai eléggé bizonyítják. És ime városok épülnek a pusztákon, a puszták fiai írni kezdenek. Fiatal nép, fiatal nyelv, fiatal költészet. Hugo Károly 1845-ben már Magyarországon van s elhatározza, hogy fölcsap magyar írónak. Bezárkózik öt hétre, hogy megtanuljon magyarul írni. Lehet, hogy ez csak anekdota, de mindenestre jellemző.

Számitott, de nem lehet rossz néven venni annyi kudarcz után. Nem meglévő munkáit fordította le, hanem újat írt, eredetit, magyar tárgyút. Népszerűbb alak nincs az egész történelemben, mint Mátyás király. A magyar dráma történetének ösvényein bolyongva, többször is találkozunk az igazságos fejedelemmel. Egyaránt jó alak mind realis formában, hiszen élete tele érdekes fordulatokkal, fénynyel és árnyékkal, mind stylizált alakban, mint a népmese ideális királya, az igazságosztó uralkodó. Hugo élete első szakát vette ki a történelemből: fogságát, bátyja halálát, maga királyságra jutását, igazságosztását s végül viszályát és kibékülését Szilágyi Mihálylyal. Így keletkezett az *Egy magyar király*.

Nem mondható sikerült munkának. A nagy anyagot nem tudta drámai kézzel csoportosítani, emberei tömredeket beszélnek és csak a színpadon kívül cselekesznek sokat. Szerelmet is hozott belé Podjebrád Katinka, Mátyás menyasszonya és Ronow Ágnes személyében, de a két nőalak cseppet se teszi a darabot érdekessé. Az udvari bolond is szerepel benne, természetesen a bölcs bolond, a ki azonban igen unalmas bolond. Mellesleg a bolond az egyetlen romantikus személy. Shakespeare hatásának szokás ugyan a bolondok ilyenén szerepeltetését tulajdonítani, de ez tévedés.

A Shakespeare clownjai igazi elméskedő, bohókás emberek, bohócok. Egy van köztük keserű bolond, a Learé, de az nem is „clown“, hanem „foole“. A Lear sötét történetébe az a másik nem illenék belé; ez a szegény bolond végigszenvedi urával a vihart, a bujdosást, hűséges ember, a ki tréfával igyekszik urát földeríteni, de még nem a romantika tipikus bolondja, a ki tudatosan okos, ravasz, komoly dologra is használható s szellemileg kiválóbb, mint az ú. n. okos emberek. Az ellentét kedvéért teremtette meg ezt az alakot a romantika s ebből az arczképcsarnokból való az *Egy magyar király* elmosódó színekkel festett Kiliánja.

A dráma egyedüli igazi alakja a király maga. Vér van benne s fejlődés, a hogy gyermekifjúból férfiúvá sarjad. Szerelme, jószívűsége, királyi fellobbanásai jól vannak festve. Szilágyival való összetűzésében is van helyenként némi erő.

A színháznál haboztak: mitévők legyenek e darabban. Valószínűleg látták hibáit s minden bizonynyal szemet szűrt botrányosan rossz magyarsága, a mit a németajkú írótól végre nem lehetett rossz néven venni. Azonban Egressy vette pártfogása alá. Az ő éles szeme észrevette e szerepet, a melyből lehet valamit csinálni, mert a jó szerepben mindig van valamelyes karakter. Hugo ármányokról beszél, melyek darabja elfogadását megelőzték.¹ Igazán nem volt szükség ármányra. S nem is húzódott a dolog nagyon soká. 1846 június 2-án már előadták.

Érdekes, hogy a német nyelvű *Der Ungar* dicsérte meg legjobban. A közönség kissé hidegen fogadta,

¹ I. m. III. k.

a magyar sajtó egyelőre habozón. A *Pesti Divatlap* dicsérte a legjobban, bár az se föltétlenül. De azért mégis üdvözölték az új író. Azon évben négyszer adták elő, aztán lekerült a műsorról. Jellemző az is, hogy sokan Mátyás alakját kifogásolták benne, hogy nagyon önkényes, tyrannus-forma. Hugo erre is adott magyarázatot: Egressy ideges ingerültséggel játszotta a szerepét.

Hugót a félsiker is elkápráztatta, de nem elégitette ki. Megírta a darab apologiáját az *Alkotmányos szellem* című röpiratában. Nem tűrhette a vádat, hogy őt, a ki *Brutus és Lucretiájában* zsarnokokat buktatott meg, most azzal vádolják, hogy az önkényt dicséri. A vén Nestort megszégyenítő bőbeszédűséggel adta elő demokratikus nézeteit, lelkesedését a magyar alkotmány és Mátyás király alakja iránt. Hanem lázas képzelődésében már látni vélte a darab elleni ármányt. A mágnásoknak nem tetszett a darab, mert azt rajzolta, hogy töri le egy erőskezű és népbarát király az olygarchia szarvait, még a különben derék Szilágyit se kímélve. Azért kellett levenni a darabot a műsorról. Következő évben kijött a darab nyomtatásban is Heckenastnál: gróf Batthyány Kázmérnak ajánlva.

A következő év, az 1847-ik, Hugo három darabját látta színre kerülni a Nemzeti Színházban. Megállás és fék nélkül törtetett előre. Az *Egy magyar király* félsikere tovább vitte előre a költőt. Most már elővette régebbi, Bécsben írott drámáit. Ez év márciusában játszották el a *Brutus és Lucretiát*.

Ismerve Hugo utánzási hajlamát, minden valószínűség szerint Ponsard drámája adta az ötletet neki is. A Ponsard darabja, melylyel a régi classikus iskola a világot akarta megállítani. A Hugo Victor ellen-

lábasa, a száraz és kisszerű poeta, a ki a régi drámát akarta visszahozni a színpadra, de a Racine szenvedélye s a Corneille méltósága nélkül. Igazi csinált dolog ez az elegáns, szép versekbe szedett dráma. A Lucretia története azon tárgyak közé tartozik, melyekben benne van a tragikum, mégis nehéz jó drámát építeni reá. Ponsard nem is tudott megbirkózni vele, nem tudta összehozni a magán- és az államiactiót. Brutust drámaibbá akarta tenni azzal, hogy feleséget adott neki, a ki a Sextus Tarquinius kedvese. Fölösleges és bántó. Sextus szerelemtől és bosszútól űzve, meggyalázza Lucretiát; Lucretia öngyilkos lesz, de előbb férjét, apját és barátait bosszúra hívja föl. És ezek elvégzik: a Tarquiniusoknak pusztulniuk kell Rómából. Maga Tarquinius király elő se jön benne.

Hugo helyesebben fogta föl. Ő legalább a háttérbe festette a sötét zsarnok silhouette-jét s ez a dráma legerősebben jellemzett alakja. Mellékjelenetekben érezteti, hogy Róma egy rettenetes királyi család talpa alatt vonaglik s Lucretia sorsa az utolsó csepp lesz, melytől kicsordul az elkeseredés pohara. Brutust is közelebb tudta hozni a drámához. A tettettet bolond, a hallgató és ravasz államférfi a magányos emberek közül való. Nincs felesége. De szíve van és szerelmes Lucretiába, némán hordva a bolond álarczát s csak az utolsó perczen törve ki. Finoman van jelezve, hogy Lucretia, a hű feleség, se közönyös iránta teljesen. S így a Lucretia halála talán éppen Brutuson ejti a leggyilkosabb sebet.

De nagy hibái is vannak a darabnak. A dráma úgy forrna össze teljesen, ha Sextus az apja fia lenne, mint Liviusnál: vitézségben, eszességben, gonoszságban vele egyenlő, de a fiatalság csapongó és szilaj

kifejezésében. Hugo enyhíteni akarta az alakot: nála Sextust igazi megsértett szerelem viszi a bűnre, nála a királyfi lovagias, őszinte és vidám alakja szinte szembenáll a király rideg, döllyfős és mogorva személyével. Egymás bűneihez semmi közük. Lucretia halála után már nem is tud semmit se csinálni: a Tarquiniusok elűzése, a köztársaság kikiáltása hosszas, unalmas és drámaiatlan. Általában nagyon bőbeszédű e darab és a magyarsága fülsértő. A dialogus a legritkábban folyik természetesen és sok kifogást lehet tenni a dráma ellen lépten-nyomon.

A közönséget nem érdekelte nagyon a régi Róma, de a sajtó most már teljes elismerésben részesítette. Kivált a *Honderű* dicsérte s hosszú párhuzamot közölt Ponsard és Hugo darabjáról, az utóbbi javára. Hirdették, hogy a magyar drámairodalom gazdagodott s a drámát, ha nem is adták sokszor elő, színre hozták a következő évben is.

De mikor szeptember 27-én előadták a *Bankár és bárót*, a tetszés valósággal elemi erővel tört ki. E darabja már romantikus volt ízig-vérig, a polgári romantikus drámák fajából, melyekben a közönség saját korát látta: „Mesteri dolog, Hugo legjobb műve“ (*Pesti Divatlap*), „Bevezett műremek“ (*Honderű*), „A legértékesebb tragédiák egyike“ (*Életképek*). S a *Szépirodalmi Szemle* levonja a következtetést belőle: Hugo eszmékben gazdagabb mind Szigligetinél, mind Czakónál. A Czakó első sikere váratlanabb volt, de ilyen hyperbolákat ő se kapott. A romantikus levegőtől pattantak ezek ki, mint a rakéták.

De senki se égett úgy a lelkesedéstől, mint Egressy Gábor. Ő fedezte föl az értéket Hugóban s bajlódott a darabjai színrehozásával. Kiigazította, lenyesegette

róla a nyelvi hibák fattyúhajtásait, a mennyire birta. Később azzal is vádolták, hogy határozottan javított is rajtuk. Valószínű, mert Hugo később meg azt emlegette, hogy rontott.¹ Ő játszotta Mátyás királyt és Brutust. A *Bankár és báró*ban nem volt szerepe, dicsérete önzetlen volt, nem a színész köszöntötte az író, a ki jó szerephez juttatta. Kijelentette, hogy Hugót rendkívüli tehetségnek tartja, sőt tovább megy: kritikai párbajra hívja ki, a ki jobb polgári drámát ismer, mint a *Bankár és báró*.²

A keztyűt nem vette föl senki. Azon egyetemes sikerek egyike volt, melyek nem ritkák e korban. Nem a pajtáskodás dobja és trombitája szólalt meg. Hugo egyénisége nem volt népszerű. A hirtelen szerzett dicsőség a fejébe szállott, mint Czakónak. De míg ez szerény és hallgató ember maradt önérzetében is, Hugónak megeredt a nyelve s úton-útfélen dicsérte önmagát. Pöffeszkedővé vált s mint köteles adót, fogadta a dicséretet. A *Szegény poéta zsoltáraiból* a megadás hangja szól, a könyv mellé adott arczkép borotváltallú, merengőszemű fiatalembert ábrázol. Most Hugo megnövesztette haját és szakállát, mint valami próféta. Asszonyok kegyével és a közönség hódolatával kérkedett. Bajza megütközik fennhéjázó modorán.³ Jókai följegyzi, hogy sohse beszélt másról, mint saját magáról.⁴

November 20-án került színre ez évben a harmadik darabja, *Világ színjátéka* czimmel. Szintén Bécsben

¹ I. m. III. k.

² Életképek 1847. II. 15.

³ Levele Egressyhez. M. Memz. Múzeum kéziratára.

⁴ *Az én kortársaim.* (A Kisfaludy-társ. évlapjai. Új folyam VII. kötet.)

írott drámái közül való. Végeredményül a teljes sikert jegyezhetjük föl, mert csaknem olyan sokszor adták, mint a *Bankár és bárót*. De már a kritika jóval hűvösebben fogadta, mert már megsokallták a költő kellemetlen modorát, pöffeszkedését. A *Pesti Divatlap* igen helyesen jegyzi meg, hogy egyes költői helyek mellett is ez a Hugo leggyöngébb darabja, jellemzése hibás, humora sántít. Az *Élelképekben* Jókai nem sokkal az előadás után nagy magasztalással ír róla: szerinte nemcsak allegoria e darab, hanem eleven dráma s a világ tarka színjátékában bemutatja az élet minden típusát. De nem sokkal utána ugyanez a lap gúnyosan ír már róla. (1848. I. 2.) A szerkesztő megcsillagozza a cikket, hogy mindazáltal Hugo költői tehetségét elismerik, noha mint ember csúnyán viselkedett. De a megjegyzés végén az ő dicsérete is gúnyra fordul.

Hogy a közönség nem osztozott az elítélő bírálatokban, az előadások száma mutatja. Az utókor azonban föltétlenül csatlakozik a *Pesti Divatlap* kritikájához. Hugo drámái allegoriát akart írni, a természet vad fiát léptette föl, a ki a királyi udvarba kerül, hogy végül kibékítse a culturát a természettel, hiszen ez a világ csak olyan, mint a színjáték. A darab későbbi magyarázói az allegóriában már az író megzavarodásának előjeleit vélték látni.¹ Tévedés. A *Világ színjátéka* már évekkel előbb meg volt írva, ki is nyomtatva német nyelven. Hugo talán, sohse volt józanabb, szinte szárazabb, mint ennek írásakor.

Tartalma pár sorban elmondható. Ordogno király uralkodik Castilia és Leon fölött, zsarnok, indulatos

¹ Bayer József: A magyar drámai irodalom története. I. k.

ember. Testvére, Vermudo, kinek életére tört valamikor, a pusztába vonult, magával vivén Sanchót, a király fiát, kit teljes egyszerűségben nevelt föl, Rousseau elvei szerint. Sancho aztán a maga ősi, de romlatlan vadságában szeret belé Dulze herczegnőbe, kerül a királyi udvarba, majd a börtönbe, majd lesz Ordogno megmentője, jó útra térítője s utódja a trónon, minden kiderülván. A darab theoretikusa az udvari bolond, a ki valóban a legbölcsebb ember a drámában.

Hozzáfűzhető e színjáték pár-darabja, a szintén németül megjelent, de színre sohase került *A bölcsek köve*. Itt már Sancho idős ember s fiában, Ordognóban, a nagyapja vére tombol. Hogy megtanuljon jó embernek lenni, a király elűzi fiát s a száműzetésben, a nélkülözések és életveszedelem közt tanulja meg a királyfi, hogy a bölcsek köve a szelidség vagy inkább az önuralom. A próba végrehajtásában a királyt régi barátja, Ramiro segíti, a valaha volt udvari bolond *A világ színjátékából*.

Mindkét darab a Calderon híres allegóriája, *Az élet álmom* hatását mutatja. Innen vette az allegoria keretét, a spanyol neveket¹ s úgy Sancho, mint Ordogno Zsigmond királyfi alakjából vannak kiszabva. A sok beszéd, a lassú cselekvény, a lélektani valószínűtlenségek, az egész darab stylusa még hibáiban is rendkívül hasonlít Calderonhoz. Csak a Calderon mélysége maradt el belőle. Ha valakit a magányban nevelnek föl, akár korlátlan szabadságban, mint Sanchót, akár fogságban, mint Zsigmondot, annak a lelke tel-

¹ Noha Calderon darabja Lengyelországban játszik, szereplői, Zsigmondon kívül, mind spanyol nevet viselnek. Az udvar is spanyolos.

jesen másképen alakul ki s mindkettő nagyon is otthonos a nagyvilágban, vadócz létére. De a Zsigmond története csodásan mély és szomorú, mikor összezavarja az álmot a valósággal s tudatára ébred, hogy az emberi élet egész értéke se több egy szétfoszló álomnál. E gondolaton törik meg egész természetesen a királyfi szilajsága s teszi képessé lemondani. Ellenben mi mély értelem van a Hugo darabjaiban? Hogy az élet csak színjáték? hogy a természet fia nemesebb lehet, mint a culturáé? hogy az önuralom szükséges? Csupa közhelyek s csupa ilyen közhelyekből áll az egész darab. Egy-egy költői helyért az unalmas, semmitmondó sorok egész századát kell végigolvasni, a drámai mese érdektelen, az alakok üres bábok. Ilyen sekélyes a Hugo egész philosophiája.

De ez a Hugóra oly dicsőséges esztendő nem múlhatott el a nélkül, hogy súlyos vád ne érje. A *Pesti Hírlap* december 27-iki számában egy névtelen cikk (Jókai nem teljesen megbízható állítása szerint¹ Emődy Dániel írta) azt jelentette, hogy a *Bankár és báró*, Hugo legnagyobb sikerű darabja, egyszerű plagium, Bazancourt César franczia író *Louisa Dalmar* című elbeszéléséből. Rövid időre rá az *Életképek* (1847. I. 1. sz.) valóságos mérgés cikkel rontott a költőnek s le akart tépni minden borostyánt a fejéről. Gúnyosan említi a magyarok naivságát, a kik oly készségesen fogadnak minden külföldit, ha magyar szóval jön. Megjött Hugo Károly, kitől egyebet se lehetett hallani, mint: „Én vagyok a szellemi Croesus“. Az *Egy magyar királyt* csak Egressy átdolgozása segítette színpadra. A *Bankár és báró* lett volna igazi nagy sikere s íme

¹ I. m.

kisül, hogy egyszerűen egy francia novella átdolgozása. S a szerző most német földön tartózkodik s ott a magyarokat szidja. Elutazását emlegeti. Hát jól van: föl is út, le is út! A magyar irodalom nem lesz szegényebb. A hetvenkedő író megszégyenülésének bizonyára igen sokan örültek. Csak a *Honderűben* (1848. I. 2.) fogták pártul Nádaskay és Zerffi, azzal az állítással, hogy novellából drámát úgy se lehet csinálni.

Hugo Károly akkor éppen Bécsben volt. Sietett válaszolni, de válaszát németül írta meg a *Spiegel* 103—104-iki számaiban. Egy koronás uralkodó souverain megvetésével szól e vádról. Előbb elmondja, hogy holnap utazik Párisba. Liszt adott neki száz tallerra szóló utalványt, a mit ő el is fogadott, mert adni éppen olyan öröm, mint elfogadni. Tehát Liszttel ő quitt. Így eldicsekedvén ezen ajándékkal, mint köteles adóval, áttér a plagium vádjára. Először is nem is olvasta Bazancourt elbeszélését. Igen, Meynert Herman osztrák író — barátja — lefordította vagy átdolgozta ezt a Bazancourt-féle históriát s neki is elmondotta. Neki megtetszett a tárgy, hát drámát készített belőle. Ennyi igaz az egészből. Ismétli, hogy Párisba készül s ha majd ott előadják a darabot, kinyomtatja a színlapra a Bazancourt nevét is, hadd lássák: mit lehet egy novellából csinálni kellő drámai erővel! Még a dráma s az elbeszélés közti elméleti különbséget fejtegeti s ezzel befejezte a mondani-valóját.

Rendkívül jellemző, hogy ezzel vége is volt a vitának. A lapok nem szólnak róla többé, a színházban tovább is adják a *Bankár és bárót*, az emberek vagy hisznek a plagiumban vagy nem; de senkinek sem

jut eszébe meggyőződni róla, összehasonlítani a két munkát. Ilyen csak a romantikus időkben történhetik. Az egész vád nyílt kérdés marad, melyet csak évtizedek múltán tisztáznak.¹

De jellemző a Hugo viselkedése is. Nem becsüli meg azt a hazát, mely elfogadta koszorús írójául. Lehet, hogy nem olvasta Bazancourt elbeszélését; de hazudik, azt állítván, hogy a Meynertét is csak hallomásból ismeri. Bár válaszában gőgös nyugalom ömlik el, évek múltával is fölszísszen erre az emlékre. Korlátlanságra törekvő hiúsága féltékeny szemmel nézett maga körül minden sikert. Szigligeti diadalai bántották. Élete végéig Szigligetit vádolta e névtelen cikk miatt. Ő különben egyáltalában nem ismert el senkit, kivéve Petőfit és Czakót. Aranyt és Vörösmartyt csak úgy lenézte, mint Katonát és Szigligetit. Eötvösről vállveregetve beszélt. Toldy és Bajza senkik voltak előtte.²

Hugo egész egyéniségére jellemző e pör. Nagy íróknál nem ritka a túlságos önérzet, sőt a különczség se, de a nagystylű ember mindig komoly. Hugo talán azért is méltányolta Petőfit és Czakót, mert büszke önérzetének édes osztályosait látta bennük. Ám úgy a Petőfi harsány önérzete, fiatalos kérkedése, mint a Czakó szótalan kevélysége mélységesen komoly. Petőfi minden írása a nagy lélek őszinte kiáradása, Czakó meg, mikor dicsősége várát elrontják, meghal egy szó nélkül. Hugo Károly komédiás s az marad megháborodva is. A Bazancourt-féle ügyben védekezése hazug, eljárása kicsinyes.

¹ Kont Ignác és Császár Elemér tisztázták teljesen e kérdést, az előbbi a francia, az utóbbi a német novellával vetvén egybe a drámát. (Egyetemes Phil. Közlöny, 1899.).

² Id. m. III. k.

Mit is tett Hugo? Shakespeare, Molière stb. nevére nem lehet hivatkozni. Molière elmondhatta, hogy: „Ott veszem a magamét, a hol találom.“ Magáévá tette. Shakespeare Cinthio novellájából *Othellót* írta. De Hugo nem alkotott egy durva novellából örökbecsű remeket. Bazancourt amolyan író, a milyenek százával teremnek, se jó, se rossz, de a maga korában megfelel.

Az átvett mese a következő: Louisa Dalmar ismeretségbe jut egy fiatal gróffal, kivel megszökik, hogy majd hitvese legyen, de kedvese házasságának álhírére otthagyja őt s hazasiét. Anyja meghal s a magára hagyott Louisa elfogadja az öreg bankár kezét, a ki szerelmes bele. Él nyugodtan, ha boldogan nem is élhet. Ámde a bankárt csőd fenyegeti s nem talál más segítséget, mint hogy egy régi barátja fiához fordul, mely régi barátnak valaha életét mentette meg. Természetesen ugyanaz a gróf ez a fiú, a kit már ismerünk. Meg is érkezik a bankár segítségére. A helyzet adva van, a többi magától bonyolódik le. A két szerelmes kölcsönös kimagyarázása, a régi szerelem felébredése, a férj betoppanása a kellő perczben. Mindhárom szereplő tragikus dilemma előtt áll. Bazancourtnál az öreg bankár kitér a két szerelmes útjából: agyonlövi magát; Meynertnél a fiatal szerelmes az áldozat, a ki Amerikába bujdosik, kényszerítvén a bankárt pénze elfogadására s meggyőzővén felesége ártatlanságáról.

A mese tragikus csomóját elsőben ostoba félreértés köti meg s a véletlen szeszélye bogyozza még jobban össze. Tagadhatatlanul korszerű mese. A nemes és a polgár szembeállítás a kedvencz romantikus tárgy, az önfeláldozás nemkülönben. De Hugóban feltétlenül

lett volna annyi inventio, hogy ilyen mesét maga is kitaláljon. Ám átvette — némi kis változtatással — nemcsak a mesét, hanem a szereplők jellemét, a dráma menetét úgyszólván jelenetről jelenetre, sőt még a két első felvonás csattanós végét is megtalálta a novella scenirozásában. A Hugo darabjának mégis van önálló értéke s ez a drámában lüktető belső élet. Eljárása éppen ezért kicsinyes. Nem teremtette át a földolgozott tárgyat. És nem kölcsönzött tőle semmit se, a mit magától is ne tudott volna megcsinálni, mégis nagyjában szinte szolgailag ragaszkodott hozzá.

Mert egyébként ez a Hugo legjobb darabja. Ha eredetileg németül írta is s ha Marseilleben is játsszik, Pesten került először színre s a magyar színpadnak volt kedvencz darabja éveken át.

A francia classikus drámák hármasságát igazán tökéletesen megtartja ez a vérbeli romantikus dráma. Személye is három van. Hugo nem vett be egy henye személyt se a szereplők közé, még az inasokat is csak a levelek s a tálak néma átadására léptette föl. Igaz, hogy a cselekvény egész menetét készen kapta, de valójában csak a drámai forma adhatta bele azt a valóságos lüktető életet, a mely a darabban pezseg. Noha mind a három személy áradozva beszél, akárhányszor hosszasan is, a cselekvény mégis siető, fokozódik és izgató.

Legsikerültebb a beállítás, az I. felvonás. Adél (így nevezte el a novella Louisáját) bevezető monologja egyszerre és teljesen jellemzi a házaspár nyugodt, csendes családi életét, mely boldog ugyan, de ez a lemondás boldogsága. A kalmárban, a feleségében és Arthurban Hugo a romantika három chablonos alakját kapta. Arthurból és Adélból nem is csinált sokkal

többet, bár Adélt egyéni jellemvonások nélkül is eléggé elevenné tudta tenni. De Granville-t igazán elmélyítette, a mi a jellemrajzolás érdeme. A ú. n. romantikus polgári drámákban nem sokszor találkozhatni hasonló eljárással. Az érdekfeszítő mese ragadja a nézőt s a jellemfestés mellékes marad. Granville-ben teljes képét látjuk a becsületére és nevére büszke bankárnak s a végtelenül jó embernek. A kereskedői becsület lovagját látjuk ugyan Bazancourtnál is, de Granville Hugónál beszéli csak el elevenen, milyen a kalmár-ember élete. Bármilyen ember is Granville, látnivaló, hogy a pénz nem szalma előtte s vagyonszerzésben töltötte el életét. A nagy pénzműveletek izgalmi örlik vas idegeit s mialatt feleségének föltárja helyzetét, jellemző hasonlatokat mond tengerről, zátonyról, viharról, mintha folyton a nagy fehértorlás gályák járnának az eszében, melyek népekké teszik Marseille kikötőjét, melyek egy-egy bankház forgandó szerencsáját vizsik. Vagy rámutatunk egy másik épp oly szép, mint kifejező hasonlatára: „Szabadon kerülgetjük a földet, s gyűjtünk, hogy osztogassunk, mint a kút kereke, mely az egyik vedret kiönti, míg a másikkal újra merit, hogy újra kiöntsön. Miénk csak azon láncz marad, mely a tengelyt körülfüzi; ha ez elszakad, hanyatlásnak indul ügyünk és becsületünk.” Adél elbeszélése csalódott első szerelméről, mely emlék vissza-visszatér s előre veti árnyékát, igen jól egészíti ki a felvonást, melyet hatásosan fejez be a szabadtéri Arthur megérkezése.

A hangulat ereje érzik a II. felvonás elején. Terített asztal körül ül a három szereplő. Granville újra víg, sokat beszél, nagyokat kiált, sőt egy régi nótát is dúdol. A két újra találkozott szerelmes annál lever-

tebb. Jól van beállítva Arthur halvány arczczal, hallgatagon, a kiből szinte csak úgy préselni kell a szót. Arthur és Adél találkozása, a két szerelmes kölcsönös kimagyarázása kevésbé sikerült; igaz, hogy itt a valószínűtlen helyzet is megnehezítette az író dolgát.

Az így meginduló darabot nem lehetett jó végre juttatni, mint Meynert tette, de Hugo a Bazancourt megoldását sem fogadta el s ebben is helyes érzék vezette. Ott az asszony a főszereplő, Hugónál a bankár. A Hugo Granville-je is egy pisztolylövéssel intézne el mindent, de itt az öngyilkosságot meggátolja Arthur. Kényszeríti erszénye elfogadására s bebizonyítja végre teljes ártatlanságát is. Granville most már ingadozik. Szeretné, ha nem lenne a kettő között, de még nem tudja, mi a teendője. Még egyszer bevezetik Arthurt, de már haldokolva. Régi sebe fölszakadt és megölte. Ez nem esetleg: a sebet párbajban kapta, melyet azért kellett vívnia, hogy nem akarta a családjá kiszemelte menyasszonyt elvenni s félig gyógyult sebbel utazott sietősen Granville-hoz. De Adél is holtan borul rá. A szíve megszakadt. Ezt már csak kénytelen-kelletlen fogadjuk el, mert kevésbé valószínű s nincs előkészítve. A személy fölöslegessé vált s romantikus módra mondatják el a végszavát. Granville most a végső csapás után nyeri vissza önmagát. Neki még dolga van: kereskedői becsületét megmenteni, ügyeit rendezni, aztán várja a halálát. Ez drámai és szép. Elegikus búcsúszavai így hangzanak: „Még csak egy napig, csak holnapig dobogj! azután szállj nyugalomra hatvanéves súlyos munkádtól. Engedd, oh ég, hogy tisztelve hunyjak el s csendesen pihenjek kedvesim oldala mellett!”

Minde jelessége tette, hogy e drámát évtizedeken keresztül játszották; de minde jelessége mellett se igazán maradandó becsű. Túlélte korát, de nem sokkal. Hiszen minden író a maga kora nyelvén ír, de a remekműben az örök emberi nyelv mély és igaz szava elevenné teszi a régi formát is. Hugo darabjáról ezt nem mondhatni el. A nagyon valószínűtlen mese fontosabb e darabban, semhogy a jellemzés s a szenvedélyek eleven rajza feledtetni tudná olyan korban, midőn már nem hiszünk ebben a mesében. A szerelem áradozó és dagályos beszéde már olybá tűnik, mintha elsárgult papirosú könyvből olvasnánk s nem mintha a szív mélyéből jönne. A megszakadt szív oly hozzátartozó járuléka e darabnak, mint a kürtőkalap, az aranygombos frakk és az abroncs-szoknya. Ez mind együtt stylusos és korszerű.

*

Még egy kérdést lehet fölvetni, mely ugyan érdekes, de melyre a válasz mindig bizonytalan: hogy vajjon szükségképpen volt-e a Hugo pályájának megszakadása? Semmi esetre sem a plagium vádjá okozta, mely lepattant hiúsága vas vértetéről.

A *Pesti Divatlap* 1848 I. félévi 16. számában még egy cikke jelent meg *Magyar közönség a francia kormány előtt*, márczius 18-iki dátummal. Párisból írja. A párisi magyarok küldöttséget szerveztek, melynek elnökévé Dobsa Lajost, szónokává Hugót választják. Diszmenetben viszik a magyar lobogót s a *Szózatot* éneklik. Üdvözik az új francia köztársaságot s Lamartine melegen felel a Hugo szavaira. Hugo tehát még ekkor magyarnak érzi magát.

A szabadságharczkor azonban nem sietett haza,

mint egykor Lengyelországba. Az irodalom, a dicsőség vágya már erősebb volt a lelkesedésnél, mely egykor a táborba vezette. Talán kevesellte is a magyar író pálmáját. De a francia irodalom soha sem vallotta magáénak, hiába töltött Párisban tíz esztendőt. A magyar irodalomnak nincs többé dolga az íróval, az ember pedig már egyre jobban a pathologusra tartozik a maga lázas monomániájával. 1858-ban tért vissza egykori diadalai színhelyére s hitte, hogy varázsvesszejével újra fölidézi a dicsőség tündérét. Találkozik Vahot Imrével s a két magaimádó költő együtt hallgatja a Komló-kertben a cigányt, a mint a Rákóczit játsza ebben a levert országban. A szabadság odalett, a romantika ama kora elmúlt és a varázslóban többé nem hitt senki.¹

*

A két kiváló romantikus alakja mellé még egy harmadiké is rajzolódik. A Kuthy Lajos neve csak olyan fényesen ragyogott egy időben, mint az övék. A képzelet vörösre izzott kemenczében hevítette meg alakjait. Csakhogy a drámában nem volt jelentős szerepe, az elbeszélő prózát növelte; fiatal korában írt három színművet, kettő került belőlük színre, mindkettő megbukott. Drámái jellemzőbbek, mint értékesek, korának hű lenyomatai s egy tehetséges író nem sikerült kísérletei.

Kuthy Lajosban az író s az ember harmoniában vannak. Az ember is romantikus. Híres regényének szerencsétlen hőstét Alkibiadesnek nevezi s bizonyos

¹ I. m. III. k. — Hugo további pályáját részletesen ismeretem: *Hugo Károly iratai a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában* cz. cikkemben (Magyar Könyvszemle 1910 III. f.)

körülmények Alkibiadest formáltak volna az írójából is. Deli megjelenése, a kalandok, a pompa kedvelése, féktelen becsvágy ajánlották volna a hajdani Athén tündöklő és szomorúemlékű hősének szerepére. Még az árulás se hiányzott, csak hogy szegény Kuthynál ez nagyon kisszerűen ütött ki.

Református lelkész fiának született — atyja, úgy látszik, művelt, puritán és rendkívül jólelkű ember lehetett¹ — s a kálvinista Róma kollegiumának padjait faragta, a debreczeni homokbuczkákon s a Nagyerdő tölgyesében játszott. Innen nem hozott magával mást, mint az alföldi nép éles megfigyelését. A papfiú aristokrata volt minden ízében s a durva debreczeni diákok közt is választékos és tiszta maradt modorában, külsejében egyaránt. Ez is a romantikus kor jellemzője. Az emberek egyéni hajlamai elementaris erővel törnek ki s ellenszegülnek a környezet bármiféle hatásának is. Az ifjú Kuthy összetűzött tanáraival, el kellett távoznia az iskolából. Ez pályáját más irányba terelte, de írói kifejlődését siettette. Első menyasszonya meghalt, második hitvese lett, de csak három hónapig éltek együtt. Így lett ő is magányos ember, de aczélos erejét ez még nem törte le. Vigkedélyű és kitünő társalgó embernek tartották.² Elegáns és szép fiú volt, külsejére és tehetségére egyaránt hiú; büszke, a milyennek Fülöp királyt óhajtotta a spanyolt.³ Mint gróf Batthyány Lajos titkára,

¹ Az apát és fiút igen benső viszony kötötte össze. Atyja halála Kuthyt nagyon leverte.

² *Magyar írók jellem- és életrajzai.* Pesti Divatlap, 1845 február 1.

³ Saját bevallása szerint csak az egy Batthyány, a kihez hála köti. U. o.

még jobban elsajátította a nagyúri modort. Az irodalom grófjának hívták.¹

Írói estélyeket adott. Másforma külseje volt ez írói összejöveteleeknek, mint a Vörösmartyék társaságának a „Csiga“ vendéglőben, a hol az egyszerű asztal mellett elpityizálgatott, elnótázgatott a *Zalán futása*-nak írója jóbarátaival. Kuthy fogadószobája tele volt délszaki virágokkal, nagylevelű pálmákkal, a kényelmes kerevetek s az ámbraillat valami keleti jelleget adtak neki, melyet fokoztak a chinai vázák. A menynyire tehette, művészi képeket és rajzokat szerzett be, hálószobáját pedig halványkék, csillagos függönyök díszítették, melyeknek himzése a hold fényét akarta utánozni. Keresett művészi rendetlenség honolt mindenütt, arra szánva, hogy elkábítson.² S mindennek közepette a házigazda kellemes megjelenésével, behízelgő szép hangjával.

Ezek az írók mind nagyra vannak önmagukkal. Kuthy az *Athenaeumban* (1841. I. 4—5.) szilaj hévvel tűz össze Vahot Imrével. Kritikát nem tűr. *Ariadne* című drámájának bírálata ellen fellázad. „Penészvirág“, „aljas rágalom“ stb. kifejezések szikrázva pattannak ki tollából.³ Ez a hiúság, fényűzés és nagyozolás okozta vesztét. Roppant jövedelme volt, de elköltötte volna a Dárius kincsét is. Csak addig tudott

¹ Jókai: Az én kortársaim. — A vele foglalkozó írók közül legelőnkebb képet Tóth Lőrincz ad róla. (*Jubiláris visszaemlékezések*. Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Új f. XXVII. k.) Némely szilajságát, mely talán inkább Kuthy természetében rejtett, a debreczeni kollegium hatásának tulajdonítja.

² Váli Béla: Kuthy Lajos élete és munkái. Bpest, 1888. Nemzeti Könyvtár.

³ *Athenaeum*, 1838. II. 31.

érvényesülni, míg a hazafiság kora tartott, a szabadságharcz bukása lehetetlenné tette. Ő, a ki a hazafias mozgalmakban oroszlánrészt vett, a Batthyány titkára, hivatalt vállalt Bach alatt. A szegénység elől akart menekülni s hiába követte el az árulást. Ballépését oly keményen ítélték el, mint talán senki másnak. Önmaga érezte hibáját legjobban, ellenállóképessége megtört s teljesen elhagyatva halt meg ötvenhárom éves korában.

Regénye, a *Hazai rejtelmek* teszi maradandóvá nevét. Sue és Hugo hatása látszik benne, de népies részei eredetiek. Rendkívül jellemző a népies elem fokozatos előtörése e kor íróinál. Tájképeiben Kuthy merőben romantikus, nem magyar vidékek ezek, hanem phantastikus mesevilágbeli képek; ellenben az alföldi csárda csodásan realis, majdnem naturalis. Az alakok kívül-belül jellemzően vannak megrajzolva, a zsíros, piszkos gúnyát se váltja rajtuk ünnepire. Hugónál is szerepelnek egyszerű emberek, munkások, parasztok, de ezeken valami epikus nagyság érzik. A hogy egy későbbi költeményében írja a magvetőről, kinek alakja megnő az esti világításban s mintha a csillagokig szórná a kisarjadandó magot. Kuthy ezeken a lapokon a földön jár. Ez adja meg regényének igaz értékét s e két elem sajátos keveredése teszi olyan eredetivé.

Dramáiból mindez hiányzik. *Ariadne* vagy *A könynyelmű nő* színre került 1838 szeptember 24-én egyetlenegyszer, a *Fehér és fekete* 1839 február 19-én először, összesen háromszor. Ennyit szerepelt Kuthy Lajos a színpadon.

Romantikus világ virágzik e rémdramákban. Olasz- és Spanyolország, a pálmák és narancsfák hazája,

virágos ligetek, azúrhabú tenger, mely kalóz- és kalmárhajókat hordoz dagadó hátán, kincsekkel és szökevényekkel tele. A fényes csarnokok temetővel, földalatti bányával és vadon erdővel váltakoznak; selyem- és bársonyruhák undok bűnöket takarnak, rabszolgaköntös fejedelmi erényeket. Tüzes csókok csattannak el ravatal mellett, kardok és török villannak meg lépten-nyomon.

Ariadne nem a Theseus elhagyott kedvese, noha ő is elhagyatott a darab elején. A kézirat elveszvé,¹ csak az egykorú leírásokból s a Kuthy másik darabjaiból következtethetni stylusára. Valami fékezhetetlen érzékiség tombol ebben az elvetemült hölgyben, a kit a czímlapon igen enyhén „könnyelműnek“ neveznek. A gyönyörök túlsága sorvasztotta el első kedvesét, tör és méreg pusztítja el a többi. Bizonyára nem volt szó itt pontosan leírt pathologiai jelenségekről, hiszen a romantikus drámák alakjai mindig féktelenek, ha az író akarja s egyszerre lehullnak, elhervadnak, ha a szükség kívánja. Az elpusztíthatatlan idegzet éppen olyan gyakori, mint a meghasadt szív. Csak a Czakó alakjait sorvasztja valami belső kór. Ariadne Borgia Lucretia torz mása volt, kiben az anyai érzés az egyetlen emberi s kit saját ismeretlen fia juttat vesztébe.

A *Fehér és fekete* hőse a kalandor Floreschi. Mint Ariadnének, neki is egész háremre volna szüksége. A mellett oly pazarló, mint a tékozló fiú. A lassanként elzüllött kalandor ez, ki talán képes volna utolsó erőfeszítéssel jó útra térni, ha régi bűnei meg nem

¹ Id. Szinnyei József (Magyar Írók III. k.) még említi a kéziratot a Nemzeti Színház könyvtárában. Azóta a sűgőkönyv is elveszett.

buktatnák. Floreschi a fehér, valamint a spanyol grandok, a „korcszimbórák“ és a „szerencsekalandorok“, a kiknek nevei a személyek között olvashatók. A fekete Vatab, a néger, a ki merő erény és keresztényi jóság. Egy helyen azt mondja: „... az őserdők fiai eljönnek a nagy tón keresztül...“ Ez az egy mondás a vadember szava, különben teljesen európai, fölvilágosodott ember.

Mindezen darabok az akkori divat szerint készültek, de sok egyéb divatos áru közt ezeket se értékelték. Elmerültek a többivel. Az író maga pártjára kelt darabjainak:¹ igaz, hogy van túlzás bennük, de azért, mert a francia dramaturgiába különös studiummal mélyedt el. Mig némelyek művei gyalázásával foglalkoznak, ő a haza oltárára áldoz és ír tovább víg- és szomorújátékot. Vígjátéka nem készült el vagy nem került napvilágra, szomorújáték még egy jelent meg, de csak a Nagy Ignác *Színműtárában* (1840. I. k. VII.): *Első Károly és udvara*.

Ezt már történelmi studiummal írta. Jegyzetei Budaira, Péczelyre, Bél Mátyásra, Kovachichra és Fesslerre hivatkoznak. Szerette volna színre hozni, mert arra nézve is bő utasításokat ad. Gyors előadást kíván, ajánlja, hogy a szerepeket ne jambusokban, hanem prózában írják ki természetesebb declamatio végett, részletesen leírja a jelmezeket s lerajzolja a scenariumokat.

Zách Klára története állandóan csábította drámaíróinkat, de csak Arany balladája tudta drámailag megeleveníteni. A rettenetes középkori történet, melyben a bosszú kardja bűnöst, ártatlant egyaránt lekaszál, hálás tárgy, de nagy próbára teszi a drámaíró jó érzékét.

¹ I. h.

Hogy Kuthy körülbelül a legjobb feldolgozás, inkább a többi rovására, mint az ő dicséretére szól. (Kisfaludy Károly, Fogarasi Nagy Pál, Vahot Imre, Bajza Jenő, Tóth Kálmán és Abonyi Árpád írtak róla drámát.) Már a régi Képes Krónika, mely ugyan nem említi Klárát s veszett ebnek nevezi a merénylő Felicianust, a sorokon áttörő részvéttel beszéli el az esetet s mindjárt utána úgy mondja el Róbert Károly havasalföldi hadjáratát, mint valami nemesist, hogy mintegy a Záchék kiengesztelésére maradt halva annyi nemes vitéz a havasok között, „mert megfenyíti az Isten azokat, kiket szeret“. Kuthy jó érzékére vall, hogy ő is úgy fogván fel, hozzácsatolta azt a király catastrophájául. Így mintegy Károlyt tette a darab hőségé, kinek elnéző gyöngesége teszi lehetővé a Klára tragédiáját. Ki is tágitja a darab kereteit, hogy az egész királyi udvar beleférjen. Ez a dráma legnagyobb érdeme. A király nem alkot ugyan erős központot, de a jószándékú, gyöngé, vakbuzgó és lobbanékony olasz jól van festve. Nem felel meg a történelmi valóságnak egészen s valószínűleg gyámoltalanabb benyomást tesz, mint Kuthy szerette volna, de jól sikerült jellemkép. Az a királyné is, az a heves, csapodár, de nem túlságosan romlott Kázmér is. Jól fogta föl a királyné és öccse viszonyát is: az idősebb nőtestvér anyáskodó modorát, elnéző erkölcsét. Mikor a kéjvágy gyötörte Kázmért „édes szenvedőnek“ nevezi, e kurta megszólításban mindez benne van. Egyes jelenetek a szenvedély szaggatott szavait és a drámai rövidséget mutatják. Így Klára megejtése s a királyi ebéd. De a nyelv túlnyomón szétfolyó és áradozó. Nem kellemetlen olvasmány ma sem. Erzsébet így szól (II. f. 5. j.):

Nem ismered te a szív hurjait: ha
 Jól hangolád föl, könnyű játszaniod;
 De ha elszakadtak: tanult kezek sem
 Tudják darabjait összekötni többé.
 Ha megtudá Zaach szép leánya vesztét,
 Tigristorokként nyílt haragja meg, s az
 Elébe hányt hitvány érdemjelek
 Boszúja érczfogát ki nem törik.

Ha nem gondolunk Vörösmarty ragyogó soraira vagy Czakó pompás színeire, megdicsérhetjük ezt is. De több az árnyék, mint a fény. Zách és családja teljesen halvány, a jelenetek túlnyomó része unalmas s mikor Pekri, Klára vőlegénye, Erzsébetet és Kázmért éhhalálra ítéli, nevetséges rémdrámai ötlet. A király a darab végén valóságos játéklabdává lesz a többiek kezében s a III. felvonáson túl egy szikra drámaiságot se lehet felfedezni.

Nem tudni, miért nem sikerült Kuthynak e drámáját is színre hozni. Lehet, hogy nem erőltette. Lehet, ha sikere lesz, jobb színművek írására buzdult volna. Szóval csak találgatásokra vagyunk utalva, de meg kellett állni egy perczre a drámatörténetben is ez író mellett, ki pénzét és munkáit egyforma pazarul ontotta, hogy oly hamar kifogyjon mind a kettőből.¹

¹ Váli Béla (i. m.) nagyon túlbecsüli drámáit. Tóth Jolán (Kuthy Lajos mint drámairó. Budapest, 1907.) ítélete helyesebb.

HATODIK FEJEZET.

A vígjáték más malomban öröl, mint a trageodia, a közös eredet ellenére is. Utaik szétváltak. A görög drámában már benne rejlenek a későbbi típusok. A satyrjáték az összekapcsoló hid a tragoediától a komédiáig. A vígjáték két typusa Aristophanes és Menandros, a politikai satyra s a cselvígjáték. Hosszú időn keresztül csak az utóbbi fejlődik s csak azt művelik: a vígjáték fő, majdnem kizárólagos tárgya valami cselen, ártatlan ármányon fordul meg, az emberek becsapják egymást, lóvá teszik, esetleg el is rakják. Még egy jellemzője van a vígjátéknak: nem a multban, a történetben, a mondában keresi a tárgyát, hanem a jelen élet festésében. Már a Plautus s a Terentius görögből fordított darabjain is római élet ömlik el.¹ Így a vígjátéknak mindig van bizonyos történelmi értéke: az egyes korok erkölcei, felfogása, társadalma nyomódik le bennük, mint a pecsét a viaszban. Beaumarchais A *sevillai borbély*ban még csak egyszerű cselvígjátékot ír, a *Figaro házassága* is annak látszik első pillantásra, de a hamis és ügyes borbély

¹ Mommsen: Röm. Geschichte IV. Buch.

alakját elmélyíti benne s a darabból társadalmi satyra válik, maróvá és gyilkos élességűvé lesz a Figaro híres monologjában, akár az Aristophanesé. Így nyer újratert, bár teljesen megváltozott formában, a régi vígjátéki típus. Ebből aztán csak egy lépés kell az iránydrámáig. Újból megjelennek a társadalmi kérdések, fonákságok, bajok, de most már komoly formában, nem mulattatásul, hanem okulásul. Kész a társadalmi dráma, a modern dráma s ezen a kerülő úton újból összetetalálozik a tragoedia a komédiával.

Nálunk a dráma gazdag elővirágzási korában sok vígjátékot találunk, de csak kezdetleges fejlődési állapotban a komoly drámához viszonyítva. Nincs még előkészítve hozzá a talaj, hevenyészett épületek ezek, nincsenek jól, szilárdan megalapozva. A reform jelzavai ott röpködnek a levegőben, beférkőznek az irodalmi művekbe, de még nem képesek igazi életrevaló társadalmi színművet, politikai vígjátékot alkotni. A termés elég nagy, de még satnya.

Egyik oka ott sarkallik, hogy nem volt hagyománya akkora sem, mint a történelmi drámának. Végigfuthatunk az elődökön. Bessenyei vígjátékai bizony csak gyöngé franczia utánzatok, az egy Pontyi alakját vette a valóságból. Csokonai diákos ötleteiben a jövő népszínmű csirája is megtalálható, de ezek se többek kísérleteknél. Katona írt egy vígjátékot is, *Rózsát*, egy színésztrefát, de csak az egy Kisfaludy Károly tekinthető igazi vígjátékírónak. Az iránydráma még alig szólalt meg. Régi, nem olvasott könyvek közül kihúzzuk a Gorove László darabját, *Az érdeemes kalmárt*. A kereskedelem dicsérete ez az őstermelő országban, leczke a nemes uraknak, hogy az igazi nemesség a szívből keresendő s ihol a darab hőse, a kalmár, a ki nagy

szívével annyira kiválik s főrangú arára is méltó. Igen ám, de az érdeemes ember is leveszi az álarczát, hiszen ő is főnemes, csak amolyan műkedvelő kalmár. Kisfaludy Sándor *Dárday háza* édes testvér vele. Itt az idegen eredetű családot nézik görbe szemmel. Az igaznak győzedelmeskednie kell s a franczia La Mare megkapja a méltó elismerést, de az is kisül, hogy ő kegyelme is magyar nemes, hiszen Tengerinek hívták. Így sikkasztják el a tételt mind a kettőben, megelégedve, hogy félig reámutattak.

Aztán nagyon újonczok még a mi íróink a maguk társadalmának rajzolásában. Minduntalan visszafutnak a régi vígjátékhoz² motívumokat kölcsönözni. Félreértések, álöltözetek fordulnak elő ezekben is többnyire; a régi vígjátékok zsörtölődő apái, leleményes gavallérjai, ártatlan és mégis pajkos kisasszonyai járnak-kelnek bennük, kissé változott formában, kísérve a durvább komikumot képviselő komornáktól és szolgálóktól, mialatt nem egyszer a régi Arlecchinóból kifent bajuszú hajdu vagy huszár válik. Még Kisfaludy Károlynál se mindig igazi az akkori társasélet festése.

De hát volt-e igazában olyan magyar társadalmi élet, melyet festeni lehetett volna? Kétségtelenül, de az életnek is megvolt az a kezdetlegessége, melyet csak művészi toll tud igazán előadni s a kezdetleges toll csak durva rajzot fog készíteni róla. Jókaira van szükség, hogy idő multával föltámaszsza ezt a társadalmi életet egész teljességében. Hogy a nagy és intensív társasági élet hiányzott, szintén egyik és nem legkisebb oka a társadalmi vígjáték pangásának. Egyszerű, rustikus erkölcsök uralkodnak, olyan nemzet élete, mely — hiában — csak fél lábbal lépett belé a culturába. Mi sem meggyőzőbb példa, mint Wesse-

lényi Miklós könyve a *Balítéletekről*. 1833-ban egy magyar mágnás szükségesnek tartja olyasmikra tanítani a nemzetet, hogy az ember elámul rajta. „Nálunk minden rangúak közt lehet piszkosokat találni.“ Néme-lyek nem mosdanak, mások körmüket rágják. Elpe-csételt köntösben járnak. A nemes báró úgy oktatja őket, mint a kis gyermekeket: „Töméntelen az étel közti rossz szokás 's ügyetlenség. Ezek közül néhányat megemlítek...“ Mint Széchenyi István, ő is hosszasan ír a rossz magyar szokás, a köpködés ellen, a melyet a dohányzás se ment, mert a török nem köp a drága szőnyegekre. Kikel a férfi-társaság beszéd tárgyai ellen. Még jó, ha lóról, vadászatról, pipáról, borról esik a szó, egyébkor: „egymáson kikapás, darabos tréfák 's fajtalan beszédek“ járnak. Sokat lehet írni a férfi-tár-saságokról; nem csoda, mert a vegyes társaság még nem elég megszokott. Valami keleties van ebben, mikor az asszonyokat együtt hagyják trécselni s az erősebb nem külön keres szórakozást magának. A magyar asszonyt nem csukják hárembe, nem őrködnek felette Argus-szemmel, mert meghagyják függetlenségét és megbíznak benne; erkölcsös világ ez, de kissé durva. Kivált a vidéki urak nem sokat koptatták udvarlásban a nyelvüket. Semmi se teszi oly durvává a társaságot, mint a nők hiánya.

Sorra lehet venni vígjátékainkat, leghalványabbak benne a fiatal leányok, asszonyok. Néhány típus, azok is majdnem úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz. Csak a nevük más. Jegyezzük meg az udvarlási jeleneteket. Hol szedték ezt a sok ügyetlen széptevőt? A párbeszédnek valami csodálatos mester-kéltsége lesz, olvasás közben is önkénytelenül szünetet tart az ember, mintha időt engedne gondolkozni nekik:

mit is mondjanak egymásnak? Mintha emlékkönyvből olvasnák szerepeiket, mintha betanult rossz verseket mondanának prózában. Vagy a diák félénk és érzelgős bókjai vagy a parlagi gavallér durva udvarlása.

Vörösmarty az egyedüli, a ki *A fátyol titkaiban* keresetlen és finom hangot szólaltat meg. A vidéki ifjak udvarlása nála is olyan, mint a többinél, de Hangai és Vilma tudnak egymással beszélni (I. V. felv. 1. jelenet). Itt ha a dialog kissé hosszás is, szóra szó vág s a csók-jelenetben is elegáns marad a hang minden pajkossága mellett. A hallgatag költő szívesen el-elbeszélgetett a hölgyekkel is, ha belejött s ha melázása nem lett volna természete, jó társalgó vált volna belőle.¹ Megfigyelése is különb volt, mint a többié: a *Vérnász* Lenkéjének rajza bizonyosság, hogy mennyire ismerte a női szívet, leányálmokat, leányszeszélyeket.

A társasági élet fejlődését nem segítette elő az az érdeklődés, a melylyel a politika iránt viseltettek. A nemzet életkérdései voltak azok s valamely rész jutott belőlük a nőknek is. Manapság már furcsa nekünk, hogy mennyit törődnek az akkori színművek női alakjai a politikával s milyen fontos nekik a haza. Hiszen arról hallottak beszélni úton-útfélen, a nemesi curiák hosszú tornáczaín, az ákáczos sétatélieken, mindenütt. Így alakul ki egy sajátos typus: a honleány. Ám lássunk egy jellemző udvarlást a 40-es évekből... Az a szép szőke leány Mednyánszky Berta, a kihez írta a költő a *Szerelmem gyöngyeit*. Első találkozásukkor Petőfi hallgatag s kéri szerelmesét, ne ítélje meg

¹ L. feleségéhez írott leveleit (Vörösmarty-Album. Pest, 1866.) — Gyulai: I. m.

róla. Ez a hallgatagság többször is társul szegődik hozzájuk:

Lyányka, mikor így együtt sétáltunk,
Én nem szóltam és te hallgatál.

Jellemző, hogy e lány, álmadozó szerelembe — oly kevés benne a szenvedély, hogy szinte feltűnő a lobbanékony Petőfinél — egyre belejátszanak a haza képzetei. Csatáról és szabadságról ír verseiben, bizonynyal szóba is kerül. Hogyne! A lányka bokrétát köt s a költőnek adja át vasárnap délután a kertben:

A bokrétát, melyet nekem adtál,
Háromszín szalaggal kötted át.
Szereted a hazának színeit,
Lyányka, mert szereted a hazát.

Mennyi hangulat, szín és báj van e versekben! Ezt is meg lehet írni, de művész keze szükséges hozzá. Mindezekben benne van a hallgatagság, a félénkség poesisa, a melyet nem éppen könnyű kifejezni. A színjátékok párbeszédeiben eldurvul.

A magyar társadalmi színmű e kezdőkora is érdekes, de első sorban a történetírónak az. Az aesthetikus most a háttérben marad, mert annak föltétlenül kevesebb a mondanivalója.

*

Csató Pál vígjátékát, a *Fiatál házassokat* (utóbb a hatásosabb *Megházasodtam* czim alatt) még a budai színházban játszották először s onnan vitték át hamarosán a Nemzetibe. Állandó műsordarab volt, huszonöt előadást ért. Csatót szerencsétlen viszonyai és kora halála meggátolták abban, hogy írói tehetségét teljesen kifejtse. Végre is lett volna mit kifejezni, ha a tehetség

szó jelentését nem akarjuk túlozni. Könnyed, ügyes toll, némi elegancia s valami érzék a humor iránt.¹ Vigjátékában fővárosi társaságot fest, melynek egyetlen jellemzője, hogy az emberek mindig hajlandók mulatni. Hőse Lengey Károly, a ki oly merész szökéssel ugrik a házasságba, mint az úszóbajnok az emelvényről a hideg vízbe. Felesége akarja a kalapot viselni, meg kell büntetni a könnyelmű férjet is, az úrhatnám asszonyt is, hogy hibájukat belássák. A házasság boszorkányos gyorsasággal folyik le. „Holnap reggelig öt frakkra, öt mellényre, két kaputra és egy köpönyegre van szükségem” — jelenti ki Lengey. A gyors lovaglástól izzadtan, porosan állít be a paphoz s másnap reggel jóformán nincs is tisztában vele, hogy megházasodott. A könnyelmű, bohém emberek vigjátékba való, de ez az úr már kissé beszámíthatatlan. Az ember már bosszankodik rajta. Úgy beszél, mintha állandóan részeg volna. És a többi is! A fiatal urak, a kik beállitnak Lengeyhez, mindjárt az első reggelen nagy lármával, nem is tudva, hogy asszony van a háznál; Lengey tökéletlen barátja, a ki agglegénynek készül, hogy ő is mielőbb beadja a derekát; Lengeyné barátnéja, ki rendesen csak fejbólintással és fejrázással szokott beszélni — ezekből a figurákból áll ki az egész társaság. De a vigjáték tagadhatatlanul gyorsan pereg, nagyon gyorsan s a jelenetek változása megóv attól, hogy megúnjuk.

Degré Alajostól 1844-ben játszották az első vigjátékot. Minden év hozott tőle egyet. A kritika is szemére vetette, hogy ne siessen úgy.² Egy darab

¹ Beöthy Zsolt: Csató élete. Előszó szépirodalmi munkáihoz. Budapest, 1883.

² Honderű, 1844. I. 9.

egy évben — abban az időben az írók nagyon sokat írnak — még nem volna sietség, de valósággal látszott e darabokon az elsietett kéz. Írójuk fiatal volt, alig húsz egynehány éves. Francia emigráns volt az édesapja, de ő már tiszta magyar nevelést nyert. Csak szokatlan elevensége mutatta a francziát, különben szenvedélyes magyar hazafi volt, typusa az azonkorbéli lelkes ifjakkal, kiben a deli megjelenés párosult a tiszta, egyenes lélekkel. Mikor 1842-ben Kossuthot akarják üdvözölni, a szónoklatra pályadíjat tűznek ki s Degré nyeri el. Ő üdvözli a nagy hazafit a fáklyásmenet élén. A szabadságharcz alatt huszárszázados volt. Lelke egész hevével csüggött e szép emlékein s jellemző termékei a Kuthy Lajosról mondott emlékbeszéd s *Az utolsó jurátus* című novellája, melyben naiv lelkesedéssel rajzolja meg az ő férfi-ideálját: a hazafit, katonát és gavallért egy személyben. Ő maga bizonyynyal mind a három volt s benne is érdekesebb volt az ember, mint az író. De abban a lelkes környezetben neki is íróvá kellett lennie, mint Petőfi s Jókai barátjának.

Degré vigjátékai némi rokonságban vannak Csatóéval, de még jobban eltorzítva. A cselekvény friss menete éppen úgy megvan benne, mint a naiv mese-szöveg s az alakok hihetetlen beszámíthatatlansága. A felvetett problémákat is könnyűszerrel félreveti benne. A *félreismert lángész*ben az író szerepel, egy kontár s egy igazi tehetség; de a kontár mindjárt kiábrándul s az igazi tehetség alig tartozik a darabhoz. Azt hiszem, méltatlanul vádolták az író, hogy önmagát írta volna meg benne, mert úgy találták, hogy László József maszkja hasonlít a Degré arcához. *Az iparlovag* nem is iparlovag tulajdonképen,

csak rossz útra tévedt léha nemes úrfi, a ki a darab végén minden igazolható ok nélkül megtér, ha ugyan hiszünk a javulásában. A szerző naivságában kétségkívül hisz benne. Az *Eljegyzés álarcz alatt* már hazafias tendenciát rejt magában. Két jegyespár van benne, a kik nem illenek össze: az egyik itt is, ott is hazafi, a másik lenézi a magyart. Három felvonáson át kergetik egymást s már azon a ponton állanak, hogy egyszerűen cserélnek, mikor a hazafiatlan ifjú és leány, mind a kettő, megtér hazájához és jegyeséhez egyszerre. A hadnagy még kardját is leakasztja, polgári pályára lép. Ebben az ú. n. „társalgási vígjáték”-ban oly bántóan erőszakolt ez a hazafiaskodás, hogy az egykorúaknak is feltűnt.¹ Éppen olyan valószínűtlen, mint az álarczosbál, a hol a párok össze-vissza cserélik egymást. Így próbálja Degré a régi vígjátéki motívumot korszerű eszmékkal fölfrissíteni.² Legtöbb személye hebehurgya s mikor maga is ilyen hóbertos alakot akar festeni a szórakozott Holdasy személyében, igazi félbolondot rajzol. Holdasy borotválkozik, félszakállát leborotválta, majd eszébe jut levelet írni. Megírta:

„Hát Arthurnak írt levelem hol van? igen, igen, hisz neki is írtam... vagy elfeledtem? no semmi; majd holnap, most pedig Gyulát kell értesítenem (kalapot tesz) miről is? igen, hogy Bertának írtam; (indul) bot nélkül? (visszatér, keres.) Hol van? nem találom; ez mégis borzasztó! (csenget) Azt a' legényt rendre kell tanítanom, hogy mindent úgy el tesz kéz alól; (a botot kezébe veszi) kedvem volna őt jól megverni.

¹ Honderű, 1845. II. 11.

² A *Férj és jegyes* című nyomtatásban nem jelent meg. Kézirata elveszett.

Péter : Parancsol?

Holdasy : Botomat.

Péter : Azonnal (körül néz).

Holdasy : Szaporán (szinte keres), Hová tetted? (rá üt a bottal).^a Természetesen mindezt félig borotváltan teszi. S így megy véges-végig minden jelenete.

Degrének nem volt sikere, darabjai három-négy előadás után letűntek a színpadról. Ez ugyan magában véve nem volna bizonyosság értéktelenségük mellett, hiszen az ellenkezőre is akad példa elég. Ezek a társalgási vígjátékok zsengéi, a melyek a fővárosi életet akarják rajzolni s melyből meg lehet tudni, hogy a pesti emberek szelesek, szeretnek mulatni és szeretik a hazát. De ez a boldog optimismus vonzó látvány.

*

A politikai vígjáték Széchenyi szellemében dolgozik. Kevésbé csipkedi a pecsovicsokat, mint a szájas hazafiakat, a maradi intézmények önző védőit, sőt a rohanva haladók is megkapják a maguk részét.

A sorozatot Eötvös kezdi meg.¹ A nagy regényíró a színműírásban csak műkedvelő maradt, de ma már jóformán ismeretlen két színműve irodalmilag értékeesebb, mint ma is népszerű néhány költeménye. A romantikus iskola lelkes és tanult írói közül való. Lefordította Hugo *Angelóját* s előszóval látta el. Többet is tett, maga is írt egy romantikus drámát. A romantikus dráma kedvelt tárgya a bosszú. Eötvös darabjának a címe is az. Mérgezések és gyilkolások

¹ Vígjátéka csak 1844-ben került színre, de állítólag már 1841-ben készen volt. Nincs okunk kétségbevonni s különben is nem látszik rajta semmi más író hatása. (Honderű, 1844. II. 18.)

történnék benne, sőt két testi-lelki jóbarát az éj sötétjében egymást szúrja át akaratlanul; mégis alig találunk e kor drámái közül egyet is, melyből annyira hiányzanék az erő. Olyan az egész, mintha halvány holdfényvilágítás mellett történnék minden, nyári este, hol a kertben alig észrevehető árnyék-alakok suhanak át. Mintha az egész a levegőben lebegne. Annyira ki van ragadva alóla a valóság talaja. Még a darab korát is bajos meghatározni, csak a nevekből látjuk, hogy magyarok és törökök lennének. Még furcsább, hogy a rabul ejtett törökök a rokonszenvesek (különben a keresztények között az egyik főalak volt muzulmán), lágy, epedő, légies alakok, legkevésebbé sem törökök, azonban keletiek, keleties a nyelvük színpompája és ábrándozók, csapongó képzeletűek. A dráma dictiója tiszta és nemes, egyes jelenetei megkapóak (Bedor és Ali halála), az egész hangulatos irodalmi munka, különös és érdekes terméke a kornak.¹ De figyelmet nem keltett és színre nem került.

Vígjátékát, az *Éljen az egyenlőséget* szívesen fogadták. Az *Életképek* a már szállóigévé lett mondással köszöntötte „Le a kalappal!” (1844. II. 18.) s a *Honderű* már émelygősen dicsérte a mágnás-író darabját (1844. II. 18.). A vígjáték eszméje életrevaló: Magyarországon mindenki az egyenlőséget hordja nyelvén, de még nagyon is messze vagyunk tőle. Kerüli az erősebb összeütközést; nem állít szembe főurat és iparost, nemest és parasztot, magában a nemességben is vannak kasztok: a mágnás lenézi a

¹ Az utolsó szó és utolsó mozdulat a *Hernaniból* van kölcsönözve: *Török*: „Legyek elátkozott” (átdöfi magát).

megyebelit, az alispán a fiskálist s a köznemest, még a nemes hajdu is a német inast. Az egyenlőség századában élünk, de Ábrányi gróf is azt mondja: „valljuk meg az igazat — ha szerelem nem segítene, néha nem sok hasznát látnók“. A szerelem oldja meg a csomót s az alispán fia elveszi a grófkisasszonyt, az alispán leányát meg az ügyvéd fia. A fiatalok képviselik a liberalis Magyarországot a maradi öregekkel szemben.

A darab nyelve magyartalanságai mellett is elég folyékony és emelkedett. A szerelmi jelenetek háttérbe szorulnak s ez előny. Gróf Ábrányi alakja majdnem a művészt közelíti meg. Valóban igazi nagyúr kellett rá, hogy így a lelkébe világítson egy igazi előkelő mágnásnak. Komikuma finom és igaz. A gróf szóval a legnagyobb demokrata, az egyenlőség híve, de érzésében s tetteiben éppen az ellenkezője. Az utolsó felvonásban jellemző, mikor az alispánékat vigasztalja leányuk házassága miatt, titkos kárörömmel és liberalis nagy szavakkal. A másik perczben lecsap a másik bomba: az ő leánya is rangján alul ment férjhez! Más író keze alatt dühöngene a felsült liberalis, Eötvösnél csak annyit mond: „Vigye a manó!“ — azt is halkán. Gróf Ábrányi igazi úr, mosoly alá rejti bosszúságát. Felsült, de nem fognak nevetni rajta. Ez az egy igazi jó alak, de maga ez az egy érdeket ad az érdektelen mesének.

Azonban nemcsak az egyenlőség ellenségei kapnak ki, hanem — s itt sarkallik egy másik jelentős tendentia — a megyei rendszer is. Ennek Eötvös nagy ellensége volt s *A falu jegyzőjében* túlzottan fekete színekkel festette le. Most beéri a kigúnyolással. Az alispánhoz beállítanak a kortesek, fele

már pityókosan. Az új főbíró-jelöltnek a nevét se tudják, „de csak hatalmasan muzsikáltatott, s nekünk nagy bizodalmunk van hozzá!” A köznemesség nagyszámú s szavazata döntő a restauration, bizalmához pedig nem lehet másképen férközni, mint etetés-ítás, vesztegetés útján. Három évig aztán kutyába se veszik őket, de a tisztújítás előtt újra parolázik velük a döllyfős alispán. Minden arra mutat, hogy e jelenet nincs túlozva. Lehetett ehhez a néphez beszélni, föllobbanthatták a hazafiságát is kétségkívül, de ijesztően alacsony szellemi fokon állott s mindig kész volt inni. Hogy Szatmár megye köznemességét részeg fővel föl lehetett uszítani Wesselényi, Kölcsey ellen is, szomorú tanubizonyság. És nem az egyetlen. Eötvös darabja mindenképen az elevenbe vágott, de a satira discret volt s a vigjáték bágyadt.

S aztán csak a mult évben volt a *Tisztújítás* premiére-je, mely darab egyre-másra került színre, a melyet tomboló lelkesedéssel fogadtak s melyben igazán ráismertek a magyar vármegye torzképére.

Nagy Ignácznak nem ez volt az első darabja. Az író¹ jellemző alakja a romantikus időnek: csupa ellentét. A vidéki magyar nemes ifjú német nevelést nyert, német színműíró akar lenni; mikor Pesten az egyetemre kerül, csak akadozva beszél magyarul. A fejlődő irodalmi élet, a Kisfaludy munkái s a szerelem lelkes magyarrá teszik. E szerelem is igazi romantikus szerelem, elveszi választottját apja tudta nélkül s a haragos apa halálos ágyán se bocsát meg neki. Ez üt Nagy Ignácson olyan sebet, hogy sohse

¹ Szinnyei Ferencz: Nagy Ignác. Budapest, 1902. Forrásmunkául igen jól használható nagy philologiai apparatusa miatt.

tudja elfelejteni. A sorskerék forog vele. Hivatalban görnyed és nélkülözik, majd tollával nagyon sokat keres. A maga korában rendkívül népszerű, töméntelen sokat ír, igazi hirlapírói typus, rendkívüli érzékkel az alkalmi dolgok iránt, gyors és élczes megfigyelő. Nagy szeretettel nézi ezt a fejlődő fővárost, valódi hűséges krónikása lesz, műveiben leírja töviről hegyire, egész korrajzzá szélesedik ki a leírás. A komikusan csunya kis embert nagyon szeretik a társaságban, mert mindig elmés és kedves; örökké cseng a kacaj körülötte, csak ő nem nevet soha. Dolgozott az izzadásig. *Színműtárában* az eredeti és fordított darabok egész sora jelent meg s tett vele megbecsülhetetlen szolgálatot a színműirodalomnak. Jókainak ő volt az első pártfogója. A népszerű humorista se került ki a tragikus sorsot: korán összeesett, hátgerinczsorvadás pusztította, mint Heinét, föl se tudott állni már a székéből, de dolgozott haláláig, írt, szerkesztett s nehéz sora az akasztófahumor egyikét felséges ötletét váltotta ki belőle.¹

Nagy Ignác színműírói pályája voltaképen a *Tisztújítás* egyetlen és óriási sikeréből áll. Többi darabjai csak azt tanúsítják, hogy ötletei voltak. Az *Argyus királyfi* (a későbbi *Rontó Pál*) a bohózatos mesejáték kísérlete. A *Vendégszerep* színészbravour Lendvayné számára.² Az *Egyesüljünk* című

¹ „Irodalmunk igen jó lábon áll, csak ezen egy kis baja van: a miről írni kellene, arról nem írnak; a mit írnak, az nem talál kiadót; a mit elfogad a kiadó, az nem jelenik meg; a mi megjelenik, azt nem olvassák; más bajunk nincs.“ (Hölgyfutár, 1850. Hírharang.)

² Mint később a Szigeti *Csókon szerzett vőlegénye*. A hősnő sokféle jelmezben jelenik meg s nem ismernek rá.

vígjátékban már politikai vígjátékot próbált, de a szint nagyrésztben Angliába tette. Clintonban sokan Széchenyi Istvánra véltek ismerni.¹ Az I. felvonásban a balatonfüredi magyar fürdői életet akarta bemutatni. A magyar tenger környéke, az első magyar nagy fürdő falusi kastélyokra emlékeztető szállóival, a mult század fürdőző közönsége, a magyar virtus kirúgásaival, mindez igen hálás tárgy, de ezeknek művészi és hangulatos megírását Jókaiiban és Eötvös Károlyban keressük. Nagy Ignác utolsó darabja, az *Ármány és szerelem vagy Vadaskerti zendülés* farsangi tréfának készült s csak a papiroson jelent meg, a hol csupa állatok játszanak, ez Rostand *Chanteclair*-jének korai megjelenése, irodalmilag éppen olyan kevésbé értékes, mint ez; csak amaz a szerény magyar író tréfás kísérlete, emez meg a nagy francia poeta szeszélye, egyébként az állat-costume-ök egyforma fölzúdulást keltettek mindkét ország színészei között. Íme a Nagy Ignác ötletei; eredeti gondolatok, csak hogy nem tudott életre való vígjátékot formálni belőlük.

1843 augusztus 8-án került színre a *Tisztújítás* s azon kor egyik legnagyobb sikere volt.² Bajza új korszak kezdőjének nevezte (Végszó. Athenaeum, 1843. II.), de a kritika általában nem volt elragadtatva tőle. Horváth Lázár lapjában méltánylólag írt róla (1843. II. 7.), de több fontos kifogást tett. A *Regelő* (1843. II. 12.) bírálata ma is megfelel: ügyes, mulattató darab, ha magasabb szempontokat nem keresünk benne. Kiemeli a kortesjelenetek élénkségét. A közön-

¹ Szinnyei: I. m.

² Majdnem elérte a Szigligeti népszínműveinek s a Gaál *A peleskei nótárius*-ának sikerét.

ség azonban, mely tódult az előadásokra, nem igen adott osztályzatokat a vígjátékok különböző nemének, hanem tapsolt. A közönség ítélete sosem lehet irányadó, de igen sokszor jellemző. A mi korszerű, ritkán téveszti el hatását s a *Tisztújítás* igazán korszerű volt. Mindenki az életre ismert benne, a vármegye főkolomposaira, a kiket nap-nap után láthatott elevenen s a satira jókedvű volt, de nem erős, nem csipős. Csak mulattatott, nem szított haragot.

A mese megindítása ősi, naiv motivumot tüntet föl. A szép özvegy, Aranka, annak ígéri a kezét, a ki a legközelebbi tisztújításkor alispán lesz. A régi hármasszám lép fel, a három típus: Farkasfalvi, a régi alispán, a dölyfös, erőszakos, maradi ember, Heves, az ügyvéd, a rohanva haladó, hübelebalázsember, nagy demokrata, de csak olyan önző, Tornyai, a szolgabíró, az igazi mérsékelt liberális, a tisztakező ember. A nevek is jellemzőek, mint a vígjáték östípusában. A csomót még jobban összebogozza a szintén jól ismert házaspár: az öreges, csapodárságra hajlandó férj s az eleven, vállalkozó szellemű feleség: Langyos dr. és hitvese. Ezt az expositiót is el lehetne fogadni a maga teljes egyszerűségében, de a kifejlés bosszantó. Farkasfalvi és Heves egymás alá ássák a vermet s a derék Tornyai teljesen passiv szerepet visz. Heves választatja meg vetélytársa iránti bosszúból. Érthető: Tornyai maradjon tisztán a választás szennyétől. Csakhogy az alak nem lesz ezzel rokonszenvesebb: a gyámoltalan ember igazán nem érdemli meg a sikerét.

Ám ha a mese nem is érdekel, se a választás eredménye, érdekel a választás maga. Itt minden eleven. Még a Farkasfalvi hajduja is jelentékeny szere-

pet víz benne. A kevély alispán hizeleg a zsidó kocsmárosnak, hogy rossz bort adjon az ellenfél korteseinek. A zsidó is jó alak: becsületes zsidó, de hasznót húz a becsületességéből. A rémület is igen találó a kurtanemesek között, mikor emancipatióról, közteherviselésről esik szó. Ők úgy akarják, hogy adósságot ne kelljen fizetni s a zsidót megverhessék. Jellemző kortesnóták hallatszanak be a nyitott ablakon. De a Nagy Ignác humor a III. felvonás 2. jelenetében tetőzik igazán. A köznemesek részegek, hadnagyaikkal az élükön. Tulajdonképen fogalmuk sincsen, hogy kit is választanak. Minden érvnél többet nyom a latban, mikor Darabos juratus szemükre veti, hogy rossz a bor, a mit isznak. Jöjjenek vele, jobbat kapnak. Percznyi habozás. „Hiszen ismét vissza jöhetnek uramék, mihelyt kedvük tartja... hát nem szabad már a nemesember és nem tehet azt, a mit akar?“ Ez az érv hat. Nem vetik meg a szíves meghívást. Kitünő csattanó a végén az a részeg köznemes, ki Farkasfalvit és Hevest is élteti egyszerre. De megmagyarázza: „Én böcsületes nemes ember vagyok — engem mind a kettő megfizetett —, illendő tehát, hogy mind a kettőnek szolgáljak.“ Jellemző, hogy az előadást mennyire dicsérik az egykorú lapok, a színészek is nagyobb kedvvel másolták a valódi élet alakjait. Csak episod-jelenetek ezek a vigjátékban, de csupa ötlet, jellemzetesség és főképen jókedv, igazi vigjátékírói tulajdonok, melyek itt szinte elemi erővel pattantak ki Nagy Ignác tollából.

A *Tisztújítás* zajos sikere utánzókat vont maga után. Azt hitték az írók, hogy a restauratio már szinpadi diadal. Így keletkezett Vahot Imre *Még egy tisztújítása* és Kovács Pál *Nemesek hadnagya*. Kovács már

drámaira próbálta fordítani a dolgot: a lélekvásárlás nem éppen csak nevetni való. Nála az öreg nemesek hadnagyát azzal szédítik meg, hogy lányának mágnás udvarol s házasságot ígér neki, ha a liberálisok ellen szavaztatja a köznemeseiket. A hiú öreg rááll, de becsapják s akkor bosszújában megrontójának fejére gyujtja a házat. Mindebben megvan a drámai mag, de ellapul s mindezt jóra fordítja a szerző. És e zordon aláfestés ellenére is enyhébben ítél, mint Nagy Ignác vigjátékában. Mert nála a nemesek magukba szállnak s visszaadják az elfogadott pénzt. Különben Kovács gyöngé darabjának csak mérsékelt sikere volt. *Nyomor iskolája* című színműve azért érdemel említést, mert a színészet iránti előítéletet hozza színre, de ezt a tárgyat elejti s olyan bonyolult lelki problémát vesz elő, melyet képtelen valószínűen festeni. Kovács Pál csak név maradt az irodalomtörténetben, ki néhány estére föltűnt a deszkákon s nyom nélkül viasszasülyedt.

*

Vahot Imre sokat írt és különböző nemben dolgozott. Azoknak egyike volt, kiket emészt a dicsvágy és kápráztat a siker. Kistehetségű és korlátolt ember lévén, sokszor nevetségessé lett e miatt, magaimádása közel járt a Hugo Károly hóbortjához s mint ez, egyenlő szeretettel emlékezett meg minden darabjáról. Ez az önbizalom erősebb volt mindennél s megóvta a kiábrándulástól, hitt magában akkor is, mikor már nem hitt benne senki s ha néha fölébredt benne a keserűség s talán a kétség, szívesen belefojtotta a boritalba. Író-ember lesülyedése mindig szomorú látvány. Nem volt rossz ember s a kor, a melyben élt,

rányomta bélyegét: nem hiányzott belőle se a lelkesedés, se a hazafiság, se az altruizmus; segített író-társain s áldozott jótékony célra. Munkái közül a *Magyar Thália s Emlékiratai* csupa dicsekvés. Dicsekszik külsejével, szerelmi kalandjaival, jó lovas-voltával, hazafiságával, jótékonyosságával, tehetségével, sikerével, mindennel a világon. A legízléstelenebb könyvek egyike a magyar irodalomban. Ez a darabos nyersség és ízléstelenség úgyszólván minden munkájára rányomta bélyegét. De talán e hosszú könyvnél is jellemzőbb Egressy Gáborhoz írt azon levele,¹ melyben röviden végigfut egész pályáján. Hugo Károlyhoz méltó sorok, bár szerényebb, mint ő, mert Shakespeare helyett csak Katonához méri magát; de a Vahot hiúsága ellenszenvesebb, mert nem menti a rögeszme sem. Hugo bolondságában valami nagyszabású van, Vahot Imréé bántóan száraz és józan.

A történelmi drámában tett kísérletét, a *Zách nemzetséget* meg lehetett volna neki bocsátani, hiszen olyan fiatal korában írta — állítólag tizenhatszázéves volt — de ő maga nem engedte elfelejteni, folyton emlegette. Érdekes, hogy neki is a Kuthy ötlete jutott az eszébe: az éhhalál.² Nestroy nagyszerű paródiát csinálhatott volna belőle. A *Zách nemzetség* éhen pusztul el úgyszólván a néző szeme előtt. Még a bohóc is tragikus végre jut. Érdemes e darabot átlapozni, hogy lássuk: hová fajulhatott el a romantikus irány? S nemcsak egy gyermekifjú ötlete volt a darab, a ki a megrendítőt, a megrázót hajszolja s akarja megírni, mert végre is őt ízben elő-

¹ Prága, 1860 szept. 16. Múzeum. Kiadva: Irodalomtört. Közlemények 1903.

² Hihetőleg egymástól függetlenül.

adhatták a Nemzeti Színházban, a nélkül, hogy kikaczaghatták volna. Hogy Vörösmartynak tetszett volna — Vahot erősen állítja.¹ Én nem hiszem el neki.

Vahotnak is megvolt a maga sikere két darabjával, az *Országgyűlési szállással* s a *Farsangi iskolával*. Az előbbi vígjáték először Pozsonyban került színre, a hol a darab is játszik, aztán ugyanezen évben (1843) a Nemzeti Színházban is. Némi korszerű is volt benne. Érdekes ellentét lehetett az akkor teljesen német Pozsony polgársága meg a magyar országgyűlés alakjai. Az országgyűlési írnokok, a fiatalság, a jövőendő Magyarország, különösen népszerű volt. Vahot ügyes vígjátéki alakot talált Burmanban, a sült-német pozsonyi burgerben, a ki szidja a betyáros magyarokat, mint a bokrot, a míg unokahuga szerelmes pillantással lesi a szemközt lakó magyar jurátust. A merész és jókedvű ifjú beállít a haragos némethez, kiadván magát Burman unokaöccsének, kit éppen vendégül vár. Míg a nagybácsi s vélt rokona kedveskednek egymásnak, az ifjú módot talál arra is, hogy meggyőzze az öreget róla: a magyarok nem olyan betyárok, a hogy hiszi. Természetesen a bomba lecsap: beállít az igazi rokon, a katonatiszt. Burman kikergeti a jurátust, de már szinte szíve ellenére, annyira megszerette. Minek is jött ide az igazi rokon? „Ó te szerencsétlen huszár — fakad ki — miért is jövel ide megháborítani házi boldogságunkat!” Mert már minden perczben összehasonlításokat tesz — kívált hogy az igazi rokon a tréfa folytatása kedvéért igen kellemetlen ficzkónak tettei magát — már

¹ Emlékiratai XII.

kezdi magát magyar embernek tartani, végre kibőki: „Hivasd ide azt az izét . . . No azt odaát — azt az *előbbeni* Gusztávot.“ Szó sincs róla, Vahot mindenképen túlbecsülte darabját s valami korrajzfélének tartotta, pedig az öreg úr németsége nem is nagyon fontos. De mindenképen nagyon sikerült vigjátéki központ. Szerep és jellem egyszerre. Ebben áll az *Országgyűlési szállás* valódi érdeme s ez a szerep hosszú életet is biztosított neki.¹

A *Farsangi iskola* már nagy esés ezután. A vidéki földesúr története, a ki a fővárosba akarja vinni családját, hogy előkelő társaságba kerüljön s végül megszégyenülve ismeri be balga nagyralátását. Talán az I. felvonás, a „házi multság falun“, tetszett a közönségnek? A fiatalság tánczol, nevetgél, zálogosdit játszik, a helybeli kántor és rector szolgáltatja hozzá a muzsikát, közben nagyokat esznek, nagyokat isznak, tíz órakor hazamennének, de csak egy szánka érkezett meg s a nagy hóban nem mehetnek el, az öregebbje bosszankodik, a fiatalok újra tánczba fognak — ez a valódi élet képe, de milyen érdektelen és lapos fotografiája a művészet minden árnyalata nélkül! Mintha valaki szó szerint lejegyezné, a mit hall, minden válogatás nélkül. Úgy lehet, hogy egyszerűségében kedvesnek, idyllinek találták, talán a körmagyar is tetszett, meg az Egressy Béni belészótt nótái is.

Vahot Imrének kevés volt az elért siker. Nagy Ignácra is rá akart duplázni s megírta a *Még egy tisztújítást* (később *Restauráció* czímen). Könyvalak-

¹ Legutóbbi fölújításainak is sikert adott Újházy Ede kitünő játéka. Kedves szerepe, sokszor vendégszerepelt is benne.

ban kiadott műve előszavában azt állítja, hogy Nagy Ignác darabja előbb került színre, de az övé készült el előbb. A címe legalább is gyanús s a darab nagyon is a Nagy Ignác hatására vall. A gondolat ugyan megfordulhatott más fejében is, de a Vahot egyenesen olyan, mintha ki akarná javítani Nagy Ignácot. Reálisabb akart lenni nála, mert az ő darabjában minden párt ármánykodik, itat és veszteget s másfelől idealisabb, mert nála Birján Elek, az igaz ember, nem fogadja el az alispánságot, melyet női kegy, ármány és vesztegetés szerzett meg. Szóval félreáll és engedi, hogy majd újból valami erőszakos maradit vagy szájas radicalist ültessenek az alispáni székbe.

A közönségnek azonban már elég volt a korteslárma.¹ És elég volt Vahot Imre is. *Kézművesével* ismét korszerű akart lenni, az iparososztályt dicsőítette. Följegyezte,² hogy az iparososztálynak igen tetszett, pedig azt hiszem — hogy a Vahot stylusában beszéljek — az ördögnek sem kellett. Írt egy izetlen történeti vígjátékot is, *Költő és király* címmel, a kortársak megbotránkoztak Mátyás király lealacsonyításán,³ pedig Vahot Imre hihetőleg nem ezt akarta s azon hiszemben írta, hogy a hebehurgya király s az ostoba önhitt költő egyaránt rokonszenves alakok. Se ebbe, se többi bukásába nem tudott belenyugodni. Intrikát szimatolt mindenben, mely ellene áskálódik.

Azt hitte, kifog rajtuk. Írt egy vígjátékot *Öreg és*

¹ Regélő 1843 II. 50–52. Honderű 1843 II. 25.

² Magyar Thalia. (Magyar játékszin). V. ö. Életképek 1847 I. 14.

³ Életképek 1846 I. 14–15. Honderű 1846 II. 14.

fiatal orvos cím alatt s benyújtotta ilyenformán: Bayard és Dumanoir után fordította Tóth Ferencz. Erdélyi János, az akkori igazgató, állítólag igazi francziásnak találta. Mindenesetre jellemző, hogy a dolog megtörténhetett s nagy felületességet mutat a színház részéről. Vahot előre élvezte diadalát, hogy fogják az ő szellemét, ötletességét bámulni, ha mint francia portéka jelenik meg. Két barátját avatta bele: Obernyik Károlyt és Komáromy Lajost. Az utóbbinak eljárt a szája (a mit Vahot egyszerűen jellemtelenségnek minősít) s az új francia darab lekerült a műsorról.¹ Hogy Erdélyi valójában mit mondott rá, azt már bajos volna megállapítani, de az *Életképek* kritikája (1848. 5.) le van nyomtatva: „Valami francia patikarius vagy . . . laborans írhatta.”

A Vahot ötlete tréfának megjárta. De ő komoly-nak vette. Komoly dolognak is érthető, ha egy írónak az a kétsége, hogy darabjai azért buknak, mert személye ellenszenves. Megtette a kísérletet hogy mint fordítást mutassa be: ám lássa, mit szólnak hozzá? De Vahot Imre képtelen volt próbakövet használni önmagával szemben. Mit szólnak hozzá? Előre kész a válasz: el vannak ragadtatva tőle. Neki fölösleges volt e próbát megtenni, őt semminemű kudarcz sem ábrándíthatta ki. Írt még több színművet is, váltakozó szerencsével, de az idő sebesen rohant tova s háládatlan színigazgatók, hálátlan színészek következtek, a kik végkép megfeledkeztek Vahot Imréről.

*

Mig a társadalmi vígjáték, legalább a számot tekintve, eléggé virágzott, a társadalmi drámának csak

¹ I. levele Egressyhez.

egy igazi komoly képviselője akadt, Obernyik Károly.¹ Mert Czakó phantastikus alkotásait igazán nem lehet e nembe sorolni.

Obernyik a romantika azon typusából való, a ki hallgatag szokott megülni a heves, érzelemtől kiáradó másik typus mellett. A kálvinista lelkészi ház, melyben felnőtt, komolylyá tette; a debreczeni collegium, a hol tanult, nem durvította el. Puritán komolyságával érző szív és szabad természet párosult. Benne is erős tűz tudott lángolni, a szerény ember is tudott büszkén önérzetes lenni, ha elevenébe vágta.² Érdekes, hogy e csendes, finomlelkű ember egyik legjobb barátja éppen Vahot Imre volt. Úgy látszik, hogy felsőbbsege érzetében eltűrte e Bramarbas hetvenkedéseit, lármás beszédét, liberalismusa pedig rokonszenves volt előtte. Viszont Vahotra is szebb, gyöngédebb világitást vet ez a barátság: szívesen megnyitotta előtte a *Pesti Divatlap* hasábjait s harczolt a jó barát drámái érdekében, akár a magáé mellett s hangos szóval védelmezte a kritika másunnán jövő csapásai ellen. S talán a forradalmi szellemet is érezte Obernyik Vahot Imrében.

Mert Obernyik forradalmi szellem volt. Kora ifjúságában a legjobb társaságba került: Kölcsey Ferencz házába. Itt tele tüdővel szívhatta magába a legliberalisabb eszméket. Kölcsey nemes szabadelvűsége benne is gyökeret vert, erős meggyőződése volt, mint nagy mesterének, de az eszmék benne némileg söté-

¹ E szempontot nem fejtik ki életírói kellően. Se Ferenczy József (Összes munkái elé írt előszavában. Bpest, 1878.), se Faragó Márton (Obernyik Károly. Losonc, 1898.).

² Berinkei Móríc plagiiummal vádolta. (Honderű 1846 I. 18.) Obernyik válasza (U. o. 21.)

tebb színezetet nyertek. Ismét a Hugo alakjai jutnak eszünkbe: Enjolras *A nyomorultakból*, a szelíd, gyöngéd ifjú, akkora tűzzel és gyűlölettel a lelke mélyén. Obernyik néhányszor valóságos lázadással kel ki a tekintély ellen. Így, mikor Eötvössel polemizál a költői szabadságról szólva a történelmi regényben.¹ Vagy még inkább, mikor Molière-ről ír.² Hiszen nem Obernyik volt az egyetlen, a ki nem tudta Molièret méltányolni, de Obernyik valóságos haraggal ad annak kifejezést: hogy a Molière jellemei egyoldalúak, elvontak, hidegek, merevek. Pedig még a jellemzés volna egyetlen jó oldala. Komikuma durva és bántó. Igaz ugyan, hogy Obernyik a forradalomban nem vett valóságos részt, de főképpen azért, mert nem bízott a sikerében.³ Aztán benne a szabadelvű erősebb volt a hazafinál. Gúnyos megjegyzései vannak a magyar heveskedésről (az *Örökségben*), támadja a megyei intézményeket, a nemesség szűkkeblűségét s főleg a magyar aristokrátiát. Bizonyára a katona temperamentum is hiányzott belőle, de ha a francia forradalomban él, valószínűleg ott ül a conventben s kérelhetetlenül vérpadra küldi a szabadság és egyenlőség ellenségeit.

Mint drámaíró, szinte meghaladja korát. Nem darabjai értékét nézve, hanem a stylusát. Obernyik a magyar iránydráma legelső valódi képviselője. Romantikáját a francziáktól vette, tárgyait és eszméit egyedül önmagából. Ilyesmiket nem olvashatott se Dumasnál, se Scribenél.

¹ Pesti Divatlap 1847 37.

² U. o. 1847 38—39.

³ Jókai *Pesti Hírlapját* átvette, de pár nap múlva visszaadta s teljesen visszavonult. (Ferenczy: I. m.)

Első darabja, a *Főúr és pór* cz. szomorújáték volt, mely megnyerte az Akadémia díját, de a censura nem engedte színpadra. Nagyon sötét, komor darab ez. Meséje ismert motívumokból épül föl: hőse Szenkey Móricz, egykor gróf Zalánfyék szolgája, a ki Amerikából érkezik meg, gazdagon és lopott névvel. Így választják meg alispánnak s így áll irtózatossá bosszút a léha Zalánfy Kálmán grófon s nővérén visszautasított szerelméért. A bosszú kétélű — mint rendesen — s ő maga is elvész benne. A mese élére állított, a jellemzés gyöngé, a nyelv túltesz a Czakó dagályán is, a Czakó tiszta magyarsága és ragyogó költészete nélkül; a mi érdekes benne, egyedül a tendentia. Kímélet nélkül festi a fiatal gróf süllyedését, nővére gögjét, a vármegyei törvényszék léhaságait, akár Eötvös *A falu jegyzőjében*. Íme hogyan beszélnek a hajduk is: „Itt a kövér táblabíró fog ülni: ennek nem kell papiros, mert úgyis mindig alszik; ezen másik elé pedig két darabot teszek, mert szüntelen apró leveleket irkál és dobál a többinek. Ide is egy kell, pedig a ki itt ül, csak gólyákat fest papirosra. — No de úgy is van elég papirosa a megyének.” Említik, hogy évekig vannak egyesek befogva pusztá gyanura. Szenkey gonoszsága is a társadalom büne: őt a körülmények vitték rossz útra s azzal a sóhajjal hal meg, hogy talán lesz idő, mikor nem lesz vétek pórnak születni.

A léhaság gyűlölete a puritán kálvinista tipikus tulajdona, de hol vette Obernyik — maga is nemes ember — azt a mély gyűlöletet a nemesi osztály ellen? Személyes élményeiből aligha; se a kálvinista Rómában, a collegiumban, se a nagy parasztvárosban, Hajdu-Nánáson, hol a kevés úri házat szélesen körülövezik a futóhomokra épült kis házak, tanyák, se a

Tisza mentén, a Kölcsey nyugalmas curiájában nem volt baja azokkal, kiket drámáiban leírt. De az eszme erős volt benne s e nemből írta meg az *Örökség* cz. drámát. Még nemzeties érzését se tünteti ki itt; az egyik főalak, a becsületes munka embere, a pesti kalmár és gyáros Schmid Christián, vezeté- és keresztnévén egyaránt német. Vegyetek a polgárról példát, nemesemberek!

Az öreg Schmid magányos ember és gondoskodik rokonairól. Unokahugát, Matildot, elhalmozza összes gyöngédségével, de a nemes származású Pókfalvi Vinczéhez — milyen jellemző név! — szigorú és irodájában dolgoztatja. Vincze teljes erővel működik, hogy Matildot kiüsse az öreg kegyéből. A véletlen segítségére jön. Matildot megszereti egy ifjú nemes, Nyáray. Kosarat kap, Schmid nem adja gyámleányát nemesemberhez: „... én ismerem a magyar nemességet.” Matildban mégis győz a szerelem, titokban összekel Nyárayval. Schmid kiűzi házából. Most nehéz idők következnek: Schmidet Vincze elzárja Matild minden közeledésétől, annyira, hogy az öreg úr azon hiszemben van, hogy Matild törvényesen megesküdvé sincs. Nyáray nem tud dolgozni s nyomorba jutnának, ha Matild keze munkájával nem tartaná fenn az egész családot. A végén mégis jóra fordul minden. Matild mégis találkozik nagybátyjával, ki mindenről értesülve, újra magához fogadja; Nyáray is megembereli magát felesége szenvedései láttára, dolgozó emberré lesz, Vinczét meg párbajra hívja s halálos golyóval fizet meg ármányaiért. Ez a meglehetősen romantikus mese. Igaz, hogy tele van valószínűtlenségekkel s csupa félreértésen fordul meg, de mindvégig élénken van írva s a mi fő, tele valóságos élettel. Schmid alakja kitűnő

s élethíven van festve, a hogy öreges gyöngeségei erőt vesznek a derék emberen s lesz rigolyás, makacskodó, majd ellágyuló s majdnem gyermekes; elfogult, de az igazság után törekedő, rövidlátása és aggkora mellett is egész ember, kiről megtetszik, hogy fiatalabb korában imponáló egyéniség lehetett. Matild kiüzése drámai erővel és rövidséggel van megírva, Nyárayék nyomora realis élet, a becsületes Ferencz inas megindító alak s a darab nyelve feltűnően egyszerű és természetes Obernyik többi munkái mellett.

A tendentia itt is éles Schmid és Pókfalvi szembeállításában. A nemesember az imént csak léha pazarlóul jelent meg, mint Zalánfy Kálmán, itt már Vincze teljesen gazember. A cynismus beszél belőle: „Ön polgár — én nemes. Pályám, jövőm: megyei hivatal. Megyénkben a szabadelvű párt bírja a hatalmat. Már, ha valaki hivatalt akar nyerni, szükség, hogy a tisztválasztásokon vezérkedő ifjakat megvendégelje.“ Méltán vágja vissza a szót Schmid: „Elhiszem, ha a színház tánczosnőivel való társalgás valakit bíróná képezett volna.“ Annál keserűbb a satira, mert Vincze a nagy hazafit játszsza s a bálban hevesen kikél, mikor körmagyar helyett francia négyest akarnak táncolni. A magyar hosszú pörös eljárás is megkapja a magáét s az ügyvéd is megjelenik, nem a Kisfaludy jóízű deákos prókátora, hanem a kapzsi, koncra sóvár fiskális caricaturája, Csódházy.

Az *Örökség* után Obernyik pályája esik. Következő darabja az *Elsőszülött*, tárgyát tekintve e kettőhöz sorakozik, értékét nézve a leggyöngébb. A főúri családnál szokásos majorátus intézményét támadja meg, de a két grófi testvér szembeállítása nem drámai s

az ifjabbik ama hamis érzelmesség köntösében jelenik meg, mely a korabeli német íróknál annyira divatos.

Aztán az arisztokraták ostora megcsendesedett. A zárkózott ember lelkébe bajos belátni, hogy mi fékezte meg gyűlöletét s szelidítette iránydrámáit társalgási vigjátékokra. Így készült a *Nötelen férj*, a *Fiatal nagynéne* (melyben ugyan esik még vágás a nemesi rend léhaságára) s egy actualis apróság *Magyar kivándorlott a bécsi forradalomban*, mind jelentőség nélküli gyöngye alkotás.

Későbbi pályáján se emelkedett. *Khelonis*ában az öreg Leonidas alakja a művészt közelíti meg, de a dráma egészben nem éri el az *Örökséget*. A gyöngye *Brankovics György*öt híressé tette Egressy Gábor játéka s az Erkel Ferencz zenéje, de az író akkor már a sirban pihent, 1855 nyara óta, alig negyvenéves korában. Kétségkívül tehetséges ember volt s bizonynyal lett volna még mondanivalója.

Az *Örökség*nek szép sikere volt. Huszonötször adták s ha a kritika¹ föl is rótta valószínűtlenségeit és túlzásait, dicsérte hatásos és korszerű voltát. A többi darabja nem tetszett s a lapok meg is írták róla, csak az egy *Pesti Divatlap* talált a leggyöngébben is dicsérni valót. Az a jó barátoknak szólott, különben az igazság mérlegserpenyője (ritka esetben) egyensúlyban maradtak, se az érdem, se a dicséret nem billentette föl.

*

Így futottunk át a könnyebb társalgási vigjátéktól a társadalmi vigjátékon át az iránydrámáig. Egy fontosabb megálló volt az *Örökség*, maradandó drámái

¹ Még a *Pesti Divatlap* is. (1844. II. 7).

érték sehol. A színművek túlnyomó részét nagyon kezdetleges szerkezet jellemzi, de a naiv egyszerűség varázsa nélkül. Érti az ember, hogy szárnypróbálgatások. A modern korszerű eszmék sajátosan keverednek még a vigjáték őskorából leszármazott chablonokkal és típusokkal. Erre mutat a kezdetleges symbolismus a nevekkel: Nagy Ignácnál a három alispánjelölt Tornyai, Heves és Farkasfalvi, Degrénél a hőbortos ifjú Holdasy, Eötvösnél a liberalis gróf Ábrányi, Obernyiknél az intrikus Pókfalvi, az ügyvéd Csódházy, a hadnagy Zászlósy, még Czakónál is van nyoma: az orvost Gyógyainak hívják. Töméredek jellemző vonás akad a korviszonyokra, de olyan egész, mely ezt a kort aesthetikailag is megörökítse, egy sem. Még töredékesen se itt sikerült a legjobban, hanem Szigligeti népszínműveiben s a Czakó *Könnyműekjének* hatalmas első felvonásában, mely igazán mesteri képe a vármegyei életnek.

Még egy utolsó visszapillantás esik a kor moráljára s az igen kedvező. A legpajkosabb vigjátékban se lehet a legkisebb erkölcsi léhaságot találni. A férjek szabadon járnak-kelnek, nem ütköznek szarvukkal az ajtóba. A Nagy Ignác doktor a *Tisztújítás*-ban igazán olyan figura, a ki érdemes volna némi kis agancsra. A szerző kerülgeti ezt a tárgyat, de a gyanú árnyéka se vetődik az asszonyra. Tiszta a levegő mindenütt.

HETEDIK FEJEZET.

A romantikus dráma történetében az utolsó állomás a magyar népszínmű. Ez a fejlődés utolsó foka s ennek buzognak a forrásai legmesszebbről. A legközelebbi vonatkozásba hozható a népmesével s mégis ez az ág mutatja a legszorosabb kapcsolatot az étellel. Íme az ellentétek, melyek önként tolulnak a vizsgáló szeme elé — ellentétekről kell beszélni itt is, hogy a szemléltetett kép még stilszerűbb legyen.

Ez a dráma akkori termésének a legmagyarabb ága, de a külföldi hatások itt is kimutathatók, éppen úgy a német, mint a franczia. Még mielőtt a Nemzeti Színház kapui föltárultak volna, a vándorszínpadokon egymást érték a német népies mesejátékok, melyeknek még Raimund és Raupach képezték a javát. Raimund — a kortársak minden magasztalása mellett se vehető igazi költő számba — irodalmi hatásra is törekedett meséiben, míg Nestroy és társai jóformán a karzatnak írtak. Nem alkottak maradandó értéket, de hosszúéletű hagyomány volt a hátuk mögött, mely népszerűsége segítetté őket. A Hanswurst, a Paprika Jancsi volt az ősök, bábjátékok és durva színművek, népi tréfák, melyek emberöltőről emberöltőre, város-

ról városra jártak — motivumok, melyeket a színjáték legősibb formájában is megtalálhatni. Elválhatatlan kísérőjük a dal, a nóta, a zene, ha csak egy rossz sípláda alakjában is s nemcsak a felvonásközlőket tölti ki, de eleven részt vesz a játékban magában is. Parasztok és kispolgárok, iparosok a szereplői e játékoknak, nagyurakkal vegyesen, szellemek és állatok egyaránt — kocsmák, műhelyek, királyi paloták a díszletei, rengeteg erdőekkel és kéklő kősziklákkal főláváltva. A vándor magyar színpad évről évre gazdagított a műsorát e darabokból s hagyománynyá vált kivált vasárnapi és ünnepi estére tűzni ki, mert ezekre a tréfákra és látványosságokra begyűlt a közönség.

Mikor a francia színművek kezdtek elterjedni, ezek között is sok énekes játék akadt: a vaudeville-ek. Többnyire romantikus történetek, de e színművek hangja és hangulata sokkal igénytelenebb, egyszerűbb, hogysem a romantika szertelenségei érvényre jutnának. Meseszerűek is e történetek nem egyszer s a mese egyszerű bája se hiányzik sokból. Az érzelmesebb helyen a dictio dallá változik, mint a kezdetleges színművekben s az egyszerűségében is színes és változatos francia melodia kedvesebb a fülnek a németnél. Karénekek, fölvonulások élénkké és látványossá teszik. A francia realisabb: a túlvilági hatalmak száműzve. Embereken fordul meg minden. A később olyannyira virágzó operette-nek a csirája itt van meg, mikor még nem fajult el s nem lett olyan styltelenné, mint napjainkban; a minthogy a múlt évszáz 70—80-as éveknél nem egy divatos operette-je ez idő elfeledett vigjátékaiból kereste ki motivumait. Egyik legszebb és legtipikusabb példa az Arago és Vermond vigjátéka, *Az ördög naplója*, a Nemzeti Színház első ide-

jében annyit játszott darab. Egy jókedvű és mindentudó kalandor a hőse, a ki egy ártatlanul üldözött családot újra vagyonához juttat. Alakjai egyenként nem a való élet részletességével, hanem a mese tipikus és erős vonásaival vannak jellemezve — egytől-egyig jó szerep s az egész kis darab a mese üde báját lehelli.

A nagy romantikusok szabadelvű eszméi mindinkább a nép felé fordítják a figyelmet s a nép iránti érdeklődés bent van a korban. Ha a nép embereit szerepeltetik, már nemcsak humoros formában történik, de a legrokonszenvesebb alakban is. Hugó Victor *Tudor Máriában* lovagjává üti Gilbertet, az egyszerű kézművest s szinte Hernanira ismerünk benne. Közel van az idő, hogy ezt a népi embert kiragadjuk a romantika görögtüzéből s úgy állítsuk oda, a hol az Isten napja süt reá, a maga igaz formájában, erejében és becsületességében az eke mellé, mikor a frissen fölszántott földből a tavasz illata árad szét. És dal zendül az egyszerű ember, a paraszt ajkán, dalol, mint a pacsirta, mely a feje fölött fúrja be magát a kék levegőbe . . . Íme a fejlődés vonala, a melyen a magyar népszínmű általment.

*

Az első fejlődés jellemző képviselői Munkácsy János és Balog István; az előbbinek sikere előbb van, mint az állandó színház, a budai színházból hozzák darabját a Nemzetibe. Munkácsy, a ki írónak is oly gyöngye volt, mint embernek s Balog István öreg-színész, a ki egyaránt népszerű volt, mint író s mint ember. Valóban a régi világ embere még, a valaha vándorszínigazgató, ki sok jó és rossz napot látott; rosszat

többet, mint jót, mikor télen-nyáron városról városra, faluról falura járt, kitéve nemes ember voltát goromba ispánok és hetyke szolgabírók sértéseinek. Kis pénze odaveszett, ruhatárát, könyvtárát eladta az állandó színháznak, maga is beállott közéjük s minden színházjáró ember ismerte Balog Istvánt, ki szóban és írásban szeretett mesélgetni a mult időről.¹ Tősgyökeres magyar ember volt, magyar históriákat szedett párbeszédbe, de azok is avult köntösben jelentek meg. *Ludas Matyija* s *Mátyás deákja* mégis népszerűek maradtak, kivált az előbbi (harmincznyolcz előadást ért meg). Az utóbbiban Kisfaludy Károlyt követte, mint annyi mások, az igazságos fejedelmet vivén a nép közé. Ludas Matyi a Fazekas Matyija, de a Fazekas humora és pompás nyelve nélkül. Tündérek és manók avatkoznak belé, vaskosak, mint a Nestroy, színtelenek, mint a Raimund szellemei. De hódított a tárgy ellenállhatatlanul, a közönség régi ismerőseire bukant s teljes lelkéből örült a viszontlátásnak. S bizony a közönség jó része nem kritizálni ment a színházba.

Nem sokkal kisebb népszerűség jutott Munkácsy *Garabonciás diákjának* (*Tündér Ilonája* megbukott). A kritika méltán rőtta meg nyerseségeit, esetlenségeit, de elismerte érzékét a humor iránt és dicsérte az ügyes tárgyválasztást.² A népies mesejáték ez a maga kezdetlegességében és nem a Vörösmarty költőiségében még, mint a *Csongor és Tünde*. Pedig minél

¹ Naplójának kézírata a Nemz. Múzeum könyvtárában. — Balog Istvánról l. Beöthy (Színműírók és színészek. Bpest, 1882.) hangulatos jellemzését.

² Regélő, 1842. II. okt. 23. A *Tündér Ilona* bukására és Munkácsy egyéniségére jellemző adatok: Athenaeum 1838. II. 13. és 34.

phantastikusabb a mese, a költészet annál szükségesebb hozzá. Szárny nélkül nem lehet röpködni. Az ilyen phantastikus vígjátékot kísérelte meg Hazucha Ferencz *Haley üstökösei* cz. vígjátékában. A jövő időt akarta rajzolni, de oly szánalmas kísérlet maradt, hogy a dráma történetében csakis tárgya és iránya miatt érdekel említést. Elődjét föl lehet találni a Fáncsy színlapgyűjteményében, a *Három század* cz. nagy allegóriában, a hol a XX. században repülő emberek lepik meg a nézőket. Ezek éppen úgy, mint a Láng Ádám darabjai — eredetiek és idegenből összeférczeltek egyaránt —, az előhadat képviselik, melyek behullanak az ostromárkokba, hogy rajtuk keresztül törjenek diadalra. Az a darab, mely a népies színmű emez első formájában a legkiválóbb, mely ma is eleven és hat, a Gaál József *A peleskei nótáriusa*. A szabadságharcz kitöréséig majdnem félszázszor adták.

Színház után — sokszor emlegetjük — az írók és művészek szerettek a „Csiga“ vendéglőjében vacsorázgatni Vörösmarty elnöklése alatt. Szívesen fölidézzük az öreg vendéglő képét s vendégei között „Gaál Józsit“, a Vörösmarty és Tóth Lőrincz kedves emberét, mert elmés, humoros ember volt s ha teleltötték a poharakat, szeretett egy-egy jóízű pohárköszöntőt kívágni. Ízig-vérig magyar ember, a kinek nem sok jutott az anyagi javakból s agglegény is maradt haláláig. De ez egyszerű alakra is esik némi sugár: az asszonyok szíves mosolya és kegye, az inkább csúnya, mint szép ember kedvenczük, szerelmeslevelekkel van a zsebe tele s kalandjairól szélében sutognak. „Pajzán emberke“, mint Kazinczy mondaná. Rá is a közös sors várakozik: a szabadságharcz leverése után elkomorul. A negyvenes embernek

nehéz kenyér jut: nevelő lesz gróf Csekonicséknál, bár szíves gazdái nem éreztetik vele függő állását s mint olyan végzi életét ötvenegyesztendő korában (1866). A classikusok olvasásába merül, az vigasztalja.¹

1838 október 8-án játszották először hamar népszerűsége jutott darabját. Mint Balog, ő is humoros elbeszélő költeményt vitt színpadra, közvetlen forrása Gvadányi volt. Gvadányi maga német forrás után dolgozott,² művébe magyar hazafiságot tudott vinni, magyar jellemrajzot nem igen. Verseinek keletét külső körülmények magyarázzák, mert belső értékük alig valami. A Budát megjáró nótáriusban is gyéren buzog a humor forrása. Zajtay uram gyáva ember. Kalandjai a komikum régesrégi mesgyéjére visznek: megijesztik, megkergetik, megverik. Az akkori közönségnek bizonyosan azon jelenetek tetszettek legjobban, mikor Budán a nótárius megcsúfolja a külföldet majmoló urakat és dámákat. Itt már egészen más emberré vált: vakmerő és szókimondó, akárcsak egy Cato. A történetből azonban nem kerül ki semmi: a nótárius látta Budát és hazamegy. Ama korfestő jeleneteket leszámítva, az egész az az igen sokszor megírt tárgy: az esetlen falusi vagy vidéki úr úti kalandjai.

Gaál igen helyesen csak ezt kerekítette ki. Mesei keretet adott neki a boszorkányhistóriával. Az utazás viszontagságaiban próbálta színre hozni a magyar

¹ Gaálnak és munkáinak részletes és beható jellemzését l. Badics Ferencz *Gaál József élete és munkái* (Nemz. Könyvtár 23. sz.) cz. művében.

² Richter József *Briefe eines Eipeldauers* (Wien, 1782.) cz. munkája után. Gragger Róbert szíves figyelmeztetése.

pusztai életet. Végül korképet akart adni az akkori pesti világról s hogy érdekes is legyen, egy kis szerelmi cselvigjátékot rakott a végére. Nem kis ügyesség kellett hozzá, hogy e sok különböző dolgot egységesse tegye. Első kidolgozásában nem sikerült egészen, de Vörösmarty ügyes útmutatása után a boszorkány-keretet szervesen hozzá tudta csatolni a darabhoz.¹ Mi már ebben a formájában nézzük. Régi szokás a hős mellé kíséret adni, a ki a hős jellemének hol ellentéte, hol kiegészítője, hol humoros mása. Gaál a vidéki tudákos jegyző mellé adja a betyáros pesti korhelyt, Baczúr Gazsit. Ez saját leleménye s így indítja őket útnak együtt.

A nótáriusból nagyon kedves, humoros alakot csinált Gaál, egységeset, mégse torzítottat, mint Gvadányi. Ez a falusi magyar ember, egyszerű, de tudákos, kényelmes és igazságszerető. Valami jóleső magyar mérséklet van benne, mi megóvjá attól, hogy félszeg legyen. Pedig Gvadányiból megtartotta a gyávaságát is, se a betyároknál, se a vasasnémetek között nem viseli magát valami vitézüln. Itt nem kezd ki az előkelőkkel, csak Othellóra ránt kardot a színházban, hogy ne bántsa Desdemonát — az igazságérzet tör ki belőle, csakhogy itt erőszakkal akar segíteni, a míg a boszorkányégetésnél törvénykönyvek idézésével lépett föl. Mikor tévedésére rájön, respectálná a felsőbbséget, ha Gazsi nem csákánynyelezné ki a színházöröket. Utolsó szava is az a közönséghez: „Én bocsánatot kérek a' tekintetes közönségtől, de biz'isten mindent az igazságért tettem“. A városba csöppent

¹ Vörösmarty: Játékszíni krónika CXXVI. (Összes munkái VII. k.)

falusí ember komikuma is megmarad, de discret formában, mikor csodálkozik a sok idegen néven és ételen; a tüzes magyar is megmarad, mert fölháborodik, hogy fia a német színházba jár — de mindez jó ízléssel történik. A helyzetek, a mókák kezdetlegeseek, de egyszerűségében minden kedves benne. És kedves a pesti korhely is, a jurátus, a ki a Zrínyikávéházban lopja az időt, virtuskodik, rázza a csákányát, nagyevő, nagyivó, nem tanult semmit a világon, de jó pajtás, jó czimbora s egészben véve nem árt senkinek. Eszünk ágában sincs fölháborodni léhaságán, régi barátunk, számtalanszor ültünk vele egy asztalnál és kocczintgattunk együtt.

Az egész darabhoz jól illik a mesés keret a boszorkánynyal. Szatmár vármegyében történik, mely híres volt boszorkánypöreiről.¹ Igen jó volt a Vörösmarty ötlete, hogy a boszorkányon akkor esik a legnagyobb sérelem, mikor letagadják boszorkánylvoltát. Ezért üldözi Tóti Dorka Zajtayt. De milyen ártatlanok az eszközei! A boszorkány még nem is igazi grotesk, mert csak érinti a félelmes határát.

A két pusztai jelenetet Vörösmarty halványaknak találta. Azok is, bár a betyárokat Gaál jellemezni is próbálta s a diákból lett betyár, Szegfű Bandi, elég jó alak. A juhászjelenet azonban teljesen szintelen. De így is fontosak, mert ez a két hortobágyi puszta az első igazi puszta, a mely megjelent a magyar színpadon. A gémeskutat fölállították, a duda megszólalt, de annyira idegen volt még az egész, hogy nem merték gatyában megjelentetni az Alföld lakóit.² De még

¹ Szirmay Antal: Szatmár vármegye. (Buda, 1809.)

² Vörösmarty is megemlíti s a darab első kiadása (Nagy Ignác *Színműtárában*) jegyzetben figyelmezteti e fonákságra a színházat.

az oly keveset mondó párbeszédben is megérzett a pusztai magyar föld íze, levegője, hogy a közönség kedvenczévé lett így is. És azzá tette főkép a dal: „Hortobágyi pusztán fuj a szél . . .“ A Thern németes zenéjében ez igazi magyar nóta volt, hamarosan népszerűvé lett, a pesti német házakban is ez hangzott föl a zongorák billentyűiből¹ — útmutató, hogy milyen pompásan föl lehet használni a magyar nótát!

A burleszk-komikum a vasasok jelenetében s az Othello-jelenetben jelentkezik. Az előbbi csaknem szó szerint átvette Gvadányiból, az utóbbi se a saját leleménye. Régi ötlet, hogy valami jámbor falusi igaznak képzelet a színházban történő dolgot, előfordul Kotzebuenál is.² De ezeket a jeleneteket a színészek szeretik. Veszedelmesen közeledik a czirkuszhoz, a bohócztétráfához, de néha az is kell, el lehet mókázni benne, cifrázni lehet, mint a cigány szokta a magyar nótát.

Egy kis ablakon át világítás esik az akkori pesti életre. Német polgárokat látunk, kik nem igen szívesen barátkoznak a magyarokkal, a Zrinyi-kávéházat, a vendéglőt, a hol a jurátusok mulatnak, a magyar színházat, mely bizony gyakorta üres, mert benne „csendesesen kell az embernek magát viselni“.

Az utolsó felvonás a leggyöngébb: Hopfen sörfőző rászedése s a fiatal Zajtay házassága. Ez már igen gyerekes diáktrefa. A nótárius itt csak a háttérből nézi az egészet. Ő már befejezte.

Gaál egy igen jellemző elmélkedést is szőtt belé a humorról. Nagyon érdekes és jóízűen van elmondva:

¹ Badics: I. m.

² *Der Landjunker zum ersten Mal in der Residenz.*

„Az angol humor végtelen, és mély mint a' tenger, 's néha olyan keserű is, benne a' gondolatok mint gyöngök vagy mint roppant nagyságu állatok uszkálnak, rendszerint csöndes, de ha szélvész ragadja meg, óriási habokkal ostromozza a' világot. A' német humor pompásan ered, mint a' Rajna, szirtekről omlik, viruló partok között foly; de benne a' gondolatok már csak galóczák és pisztrángok, vagy éppen nehéz harcsák és pontyok, végtére az egész iszap között enyészik el; a' magyar humor pedig . . . itt-ott már nemesen pezsegni kezd, mint a' székelyhidi — de része még egy alföldi mocsár, melly rothadó gőzeivel vesztegeti meg a' levegőt 's belőle csak kuruttyolás hallik.“¹ Bizony sok igaz volt benne.

Mikor Nagy Ignác e bohózatot kiadta *Színműtárában*, néhány jegyzetet csatolt hozzá, melyek jellemzően emelik ki a darab jó szerepeit. Megyeri torzítás nélkül is utánozhatatlanul játszott a nótáriust s Bartha Baczur Gazsit a maga eredeti nyersségében. Útmutató ez minden előadásnak, hogy csak ez az utóbbi szerep bírja meg a színész kedvének kiáradását. Gondosan megjegyzi, hogy a nótárius öltözete egyáltalában ne legyen torzított: téglaszín prémes mente, paszomántos nadrág és háromágú kalap. Halhatatlan jelmez a magyar színpadon.

Gaál csodálatosan kiadta minden erejét ebben az egy színműben. Se előtte, se utána nem volt több sikere. Pedig irt sokfélét: cselvigjátékokat (*Vén sas, Szerelem és champagnei* stb.), történelmi vigjátékok (*Mátyás király Ludason* — a tárgya ugyanaz, mint Marivaux *Szerelmi játékának*, bár kétséges, hogy Gaál

¹ Munkácsy célzásnak vette önmagára. Regélő 1942. I. 4—6.

ismerte-é), sőt történeti tragoediát is (*Szvatopluk*). A *peleskei nótárius* genre-ében semmit. Néha egy ügyes darab az író többi gyöngébb dolgait is diadalra viszi, de itt nem úgy történt. Rendre megbuktak. A magyar népies színmű fejlődött tovább, de Gaál ennél az egy darabnál megállott.

*

Szigligetiről az *Életképek*-ben (1847. I. 15.) azt írja Ábrányi Emil, a 40-es évek már elfeledett írója: „... mai színiköltészetünket minden hibáival, gyengéivel, de jobb oldalával s jelességeivel is egyetemben, teljesen képviseltetni látjuk Szigligetiben“. Ez az ítélet igen találó. Szigligeti mindig igaz fia maradt a kornak, a melyben élt s ritka simulóképességgel alkalmazkodott a divatos izléshez. Egész pályája nagy sikerének ebben van a titka. Nem volt meg benne az igazi nagy írók bátorsága, a kik új utat törnek ismeretlen csapásokon, vagy makacssága, a melylyel megmaradnak eleve kiválasztott ösvényükön, akár kíséri őket a szerencse, akár nem.

A jó házból való ifjú már korán elszánta magát a művészi pályára. Ehhez bizonyos bátorságra volt szüksége, mert szakítania kellett otthonával, haragos apja kitagadta, sőt megtiltotta, hogy az ő nevét viselje. Így lett Szathmáry József Szigligeti Edvárd és sohase volt alkalma megbánni e cserét. A művészetért való rajongás, a romantikus szakítás a szülői házzal, a bátor nekivágás az ismeretlen vándoréveknek teljesen megfelelt a divatos romantikának. És Szigligeti vándorútjában a kitartás mellé a szerencse csatlakozott útítársul. Ifjúkori, bizonyára igen gyöngye drámája, a *Kijátszott* (vagy *megjátszott*) cselek, színpadra került.

Rövid idővel utóbb a *Diènes* cz. szomorújáték megjelentekor maga Vörösmarty ismeri el, hogy a fiatal drámaírónak van jövője.

Romantikus történelmi tragoediákkal kezdette. A romantikából ugyan nem sokkal több volt benne, mint a csodás történetek, meglepetések, a multról leszakadó fátyol; az igazi romantika piros virága nem igen nyílt e nagyon is száraz darabokban. A történelemből se volt több, mint a nevek, a jelmezek, a külső történet. Váltakoztak ezek: hún-avar vitézek, ős-magyarok, az Árpád-királyok, majd Mátyás is megjelent a színpadon, közben egy valódi németes ritte-játék, melyben csak Bartha fényes páncélja szórta a fényt,¹ aztán törökök és magyarok jöttek sorban, egészen II. Rákóczi Ferenczig. De a hogy változtak a jelmezek, változtak a drámai műfajok is: a tragoedia után vigabbak következtek, mint a királyok után kisebb urak, le egészen a lobogósingű parasztokig. S a ki ezt a sok játékot kitalálta, maga csendes, egyszerű, házias ember volt,² cseppet se romantikus typus. A legtöbb író a sokat-írásban elkoportatja a tollát, modorossá válik; Szigligeti ellenkezően. Nagy könnyűséggel írt s írás közben tanult, a színpadon élt, minden maga és más darabjából levonta a tanulságot: fejlődött. Kétségtelenül sok volt benne a mesterember készségéből; de a mesterember is, a míg egyre-másra kovácsolja munkáit, fejlődik s ha egyre több időt szán a munkája ékesítésére, a művesből művész lehet. Szigligeti tehetségének egyik kiválósága ez a termékenység, mert változatossága, élénksége igazán csak így tetszik meg.

¹ Életképek 1845. I. 23.

² Pesti Divatlap 1844. II. 1.

Vörösmarty, legjobb kritikusa, méltán emelte ki ügyességét és méltán róttá meg nyerseségeit.¹ Első darabja, mely a Nemzeti Színházban színre került, a *Vazul* volt. Az oly rettentően megcsonkított szerencsétlen ember vonzotta íróinkat, de tragikus mesét nem tudtak hozzá alkotni. Szigligeti már ügyesen jelenetез, de még nagyon durván jellemez. A krónikából olvashatta, hogy Vazult „fiatalos esztelenségéért”² csukták be, hogy megjavuljon. Más jellemzőt nem is tudott adni hősnének durva szájánál és szeles viselkedésénél. Jó érzékkel keverte a jóból-rosszból össze-szűrt alakokat (itt is Vazul, Antonio, a *Gyászvitéz*ekben Ráb, Ákos stb.), ám ez még csak tapogatózás. De színpadi érzéke már meglehetősen eleven. A *Gyászvitéz*ekben jól beállítja az első jelenetet, a rabszolgaságért, a görög kalmárt „bársony gyermekeivel”. A szenvedélynek még nincs igazi szava. A fájdalom kiáltó szava Hugónál megárad, hatalmassá és félelmissé lesz, Vörösmartynál megnemesül, Szigligetnél eldurvul: egy-egy jelenet Katonát hozza eszünkbe, de a fiatal Katona lovagdrámáit. Ám máris örömmel jegyezhetni meg a Szigligeti prózáját: egyszerű, jól hangzó, természetes magyar nyelv. A *Romilda* cz. tragoediában sorakozik először jambusokba s ezentúl fölváltva használja a kétféle formát, akár Hugo Victor. Verselése kezdettől fogva szabatos, de szárnyalóvá nem vált sohse: a belső rhythmus mindig hiányzott belőle.

Hogy mennyire nem tudott a nagy romantikusok szellemében dolgozni, egy-két példa világosan mutatja. Ott van *Dienes* vagy *A királyi ebéd*. A középkor leg-

¹ Játékszíni krónika. Többször. I. h.

² Képes Krónika.

zordonabb idejéből való. Hőse II. Endre király gonosz nádorispánja, a kit saját, ismeretlen gyermekei rontanak meg. Az író nagyot merészel: az utolsó felvonásban élénk vezeti a bukott nagyurat, kiszúrt, véres szemmel, szalmakoszorúval, rossz gebén ülve s kényszerítve, hogy azt kiáltssa az úton végig: „Szent a haza, szent a király!” — az utcasöpredék ujjongása közben. Egy Hugo tolla ebből mesterit alkotott volna, igazán belemarkolt volna a szívek mélyébe; Szigligetinél ez csak torz, izléstelen, bántó. Az egész darabban semmi se érezteti velünk a középkor nehéz levegőjét, nem látjuk erőszakos, szilaj hőseit.¹ A barbár ítéletet ismerjük a történelemből, de nem érezzük ki szükségképen ebből a dráma társadalmából, mely csak üres árnyékkép.

Ott van egy másik drámája, az *Al-Endre*. Hősét Jeromosnak hívják, kalandor, vad és rajongó. Vérével írja alá az ördöggel kötött szerződést, így indul el hatalmat, gyönyört szerezni, mint egy második Faust. De az ördög csak az ő képzeletében él, sikeresen kezdődő útja csak bünt és bánatot hoz reá: apja gyilkosává lesz és magát is megöli végül. Valamelyik korabeli nagy költő ezt is megírhatta volna igen szépen: ide is középkor kell, fekete éjszaka, melyben csak a babona lidércztüze világít s melyben ott véljük lebegni a „szarvas és karmos seregeket”.² Környezet kell és lélekrajz: egy ilyen kalandor zavaros és sötét világfelfogása, vakhit a szerencséiben, föltétlen bizalom a kardjában. De így szánó mosolylyal és

¹ Színre átdolgozva *Dávid* címmel került. A *Honderű* (1843. I. 25.) a meghurczolás jelenetét hajlandó volt igazán lelketrázónak tekinteni.

² Kleist: *Käthen von Heilbronn*. (I. felv. 1. jel.)

únott ásitással tesszük le e nagyon üres és nagyon lapos színművet.

Mélyebb jellemzés tragoediái közül *Gritti*ben s *Gerő*-ben nyilatkozik meg, ha kezdetleges formában is. Az első a lelketlen törtető és nagyravágyó ember tragédiája, az utóbbi a féltékeny emberé.

Szigligeti erényei és hibái egy töből fakadnak: az eszével dolgozott s csak ritkán a szívével. Szántszándékkal erőltette belé darabjaiba a rettentő fölismeréseket, meglepetéseket. Így *Gritti*jéből is egészen jó darabot lehetett volna faragni ezek nélkül. A kíméletlen, nagyravágyó emberbe valami emberi érzést lopott: az apai érzést és ez helyes is. De okvetetlenül belé kellett hozni egy asszonyt is, egy elhagyott asszonyt, a ki a fél darabon által bujkál, míg végre kisül, hogy ez a *Gritti* volt kedvese vagy felesége, fiainak anyja. *Gritti* fiaiban bűnhődik, erőszakosságának ezek is áldozatul esnek s kénytelen saját szemeivel végignézni a kivégzésüket — ez tragikus. De hogy *Antonió*nak éppen *Gritti* halálos ellenségének a lányába kell beleszeretni — ezzel már torkig jólaktunk. Ezt csak akkor lehet már bevenni, ha az író valami rettentő fatum erejét érezteti benne. Csak-hogy ezek a hangok hiányoztak *Szigligeti*től.

Ellenben *Gritti* jellemzése nem érdektelen. Tökéletesen benne van az olasz *condottiere* karaktere: eszes, ravasz, kíméletlen, szenvedélyes és vitéz ember. Ügyes jelenet, mikor magánál ravaszabbra akad s *Czibak Imre* kifog rajta; jellemző, sőt szép jelenet, mikor saját fiai szállnak szembe vele s a vas-ember ügyes és némi szeretettel teljes szavaival újra megnyeri őket magának; az ember mindvégig érdekelt, nem elég nagyszabású, de mégis valaki; ha lelkiis-

merete nincs is, legalább fiait szereti. Szólaljon meg ő maga: „Jó éjszakát, erdélyiek! Ezzel érjük be mára! — Nyomorúlt gyülevész népsöpredék, ti akartok egy Grittit — mit? ti akartok három Grittit elfogni? — Igen, ha nyelvvel kellene harcolnotok; — ha bosszút lihegve nyelvet ölteni elég volna, úgy Grittit leordítnátok: de itt pengő aczél osztja a pert, s hátrálnotok kell! Ide csak, uraim, ide, kinek Erdélyben ép koponyája van, Medgyes falain szétzúzhatja ostromló kosfő helyett, ágyútok úgy sem igen van! — Derék fiak, megelégszem! Antonio, te leverted a támadókat az éjszakai falról; ezentúl joggal növesztheted szakálotodat. Ellened sincs panaszom, Endre; te is méltó vagy, hogy nagyapád kereszt nevét viseld. — De ím az estebéd asztalon. Lássatok hozzá. Egészség, erdélyi bosszúlok!” Semmi költészet nincs e dictióban, de valami nyers erő és drámaiság igen. Egressy nagy kedvvel játszott, képeit mindenütt árulták felemás (olaszos és magyaros) jelmezében. A színész mindig más szemmel nézi a darabot, mint az aesthetikus. Legyen bár a legműveltebb ember, mégis a szerepet keresi benne; legyen bár a legkorlátoltabb, mégis megéri benne a karaktert. Jó szerep akadhat igen rossz darabban, de a jó szerepben mindig van lélek, a mely életre kél, ha a színész maszkját magára öltötte.

Gerő inkább fölfogása miatt érdekes. Gerő ország-bíró felesége III. Endre királyt szerette lánykorában. A király elfeledte régen, az asszony nem; hű feleség, de szívében Endrét szereti. A férj e szerelmet bűnösnek hiszi s bosszújában mindkettőjüket elveszti, majd életét adja oda a késő jóvátételért, de hiában. Mikor bosszúja első hevében összeesküvést szít a király

ellen, a pártos magyarok összevissza beszélnek s Gerő dült lélekkel látja: micsoda aknát ásott, míg hirül hozzák neki, hogy felesége haldoklik s ő a dráma igazi rövidségével mordul oda: „El kell temetni“ — mindebben valami zord erő szólal meg, dísztelen a verses sorokban is, de hatalmas, mint valami öreg, mohos várrom.¹

S ezek mellett a jó ízlés is előnyei közé tartozott. Valami szabatos, valami correct van minden munkájában, valami tudás, hogy mint lehetne egy drámát szépen megalkotni. Igazi költői ihlet nélkül is tudott kigondolni valamit. Erre igen jó példa a *Mátyás fia*. Hőse Corvin János, a nagy király törvénytelen fia. Születése a bűne s azért nem akarják elismerni. Szigligeti rajzolja a királynét, a ki ármánykodik és a saját javát keresi. Nem torzítja, nem faragja lehetetlen alaknak, sőt elég köznapinak. Ott az udvar tovább: Dóczy, Zápolyi — udvari cselvetők, ármánykodók, Újlaki Lőrincz, a hűséges, nyers, szókimondó jóbarát; János herczeg, a hős, csupa lelkesedés, csupa szívjószág, kedvese Frangepán Beatrix, szerelmük tiszta, mint a lilium s mindenekfölött a haldokló oroszlán, Mátyás király. A király nagyságán semmi csorba sem esik. Mátyás halála után kitör a viszály. János a nép érdekét is föl akarja karolni — ez a költő korának jellemző vonása, de a drámából is megérthető, anyai részről János is a nép fia. Kiábrándulásában sok drámai van. Barátai mind cserben hagyják Újlakin kívül, anyja meghal, egész lelke földúlva, az országon marakodnak. A drámai csomó összebogozva. A megoldás

¹ E tárggyal — a féltékenység tragoediájával — később is megpróbálkozott, a *Török János* cz. drámájában. Némi rokonság van a kettő között s a fejlődés érdekes.

gyönyörű. János igazi nagy emberként magaslik föl: lemond a trónról, hogy az országban békesség legyen. Eljegyzi magának Beatrixot s éltét, minden javát a török háborúra szánja. Íme a dráma foglalata a hős ajkán:

Atyám királyi pálczáját kitépte
Az árulás és hitszegés kezemből,
De nagyapámnak kardja megmaradt.

Ez ellen a compositio ellen lehetetlen kifogást emelni. Tökéletes. Csak a költészet isteni szikrája a híja. Vér nincs az alakokban, költészet és élet nincs a versekben. Hihetetlen, hogy mennyi közhelyet mondanak el. Színpadi diszletek, mint Péterfy mondta egy másik, sokkal jobb darabjáról.¹ Nem szabad közel menni hozzá, nagyon durván van festve.

Igazi tehetsége nem ide tart. Feltűnt könnyű mesemondó készsége, világos látása. Valóban a mesére termett: tehetsége tiszta, egyszerű, kissé száraz, mint a magyar népmese. Városi ember volt, nem a nép fia, mint Arany vagy Petőfi, még annyira sem, mint Vörösmarty, de a lelkében sok közös vonása volt a néppel, valami atavismus ütött ki rajta s megtalálta igazi terét. Időbe került. Első darabja, melyben e tehetsége megcsillan, a *Mic bán fiai*. Ismerős a monda: Mic bánné története, a ki hét ikerfiat szült s nem merté ezeket férjének megmutatni. Katona is belészötte *Bánk bán*-jába. A mese nem magyar eredetű, vándorló mese, mely sok országot bejárt. Tulajdonképen barbár középkori történet. Veszedelmes ilyeneket földolgozni. Halm *Griseldise* útalatos a maga barbárságában. Hebbel *Genovévája* csodásan elmélyíti s megfinomítja a vissza-

¹ Összegyűjtött munkái III. k.

taszító tárgyat. Szigligeti egyiket se teszi: egyszerűen a háttérbe süllyeszti. Igazán mellékes, mint vergődik Mic banné hosszú évekig a lelkifurdalástól gyötörve, míg egyszerre ölelheti keblére hét levente-fiát; a fő a fiúk története s itt valami meseszerűt érzünk, valami üde és friss levegőt. Még egy kis költszettel is Simon alakjában, ki ábrándosan kószál a Tisza mentén, mely az ő bölcsőjét ringatta.¹

Közben történelmi vígjátékokat is irogatott: *Rontó Pál*, *Rózsa*, *Nagyidai cigányok*, *Kinizsi Pál*. Népszerű neveket keresett ki a történetből, a hagyományból, de nagyrészt hevenyészett dolgok, elsietett munkák. A *Nagyidai cigányokban* a cigány-typust először és nem ügyetlenül mutatja be. E darabok közül a legértékesebb a *Rózsa*. A történet saját leleménye, de egyik főalakját szintén a hagyományból veszi, a legnépszerűbb magyar vitézt, Toldi Miklóst. Drámai alakjai töredéknek maradtak, míg e művében valóságos teljes vígjátéki alakokat faragott.

Utólagosan vád érte *Rózsát*, hogy nem eredeti. Ezt a kérdést tisztázni kell, mert látszólag van alapja, nem úgy, mint a *Mátyás fiánál*. Szigligetire is hatottak kora írói, noha egyetlenegynek sem állott teljesen hatása alatt. Inkább Dumas, mint Hugo, inkább a francia színműírók, mint a német lovagdrámák, de egy kissé ez is, az is. A színpadon élt, mint színész, mint író, sok motívumot fölszedett, sokszor önkénytelenül is. De hogy a szó szoros értel-

¹ Beöthy Zsolt: Színházi esték (Bpest, 1895.). Pár évvel később Szigligetinek van még egy érdekes tárgyú drámája: *Párbaj mint istenítélet*, népies színmű a középkorból. De nem jelent meg nyomtatásban és sűgőkönyvét nem tudták előkeríteni.

mében kölcsönözzön, arra éppen ő, a kinek annyira könnyen esett a meseszövé, nem szorult rá. Ha azt teszi, egyszerűen léhaság lett volna, pedig a léhaság távol esett Szigligeti jellemétől. Holbein *Kronstadti harczjátéka* a gyanuba fogott mű. Holbein színműve magyar színen is gyakran megfordult darab. Ebben is, abban is van egy előkelő özvegy, a kinek a kezét bajnoki tornán kell elnyerni s mindkettőben leeresztett sisakkal nyeri meg egy bajnok — a másik számára. Ez tökéletesen igaz s valószínű, hogy innen vette Szigligeti. Csak valószínű, mert ez a romantikus motívum a levegőben volt. Aztán Szigligeti vigjátékában nem a keret a fő, hanem Toldi Miklós szerelme és Bábel lovag fölsülése. Ez pedig a sajátja.¹

A mese egyszerű. Kórogi özvegye, Rózsa, szereti Országot, de kissé kaczerkodik vele. Házába vetődik Bábel kóbor lovag s udvarolni kezd a szép özvegynek. Rózsa, hogy megszégyenítse a semmirevalót, ráveszi, hogy Országgal álljon ki barátságos bajvívásra s ő a győztesnek nyújtja kezét. Bábel fogással akar élni: ráveszi Toldi Miklóst, hogy az ő fegyverében vivjon érette. Toldi rá is áll, de ő is cselből, ő is szereti Rózsat. Természetesen diadalt ül, de akkor föltárja sisakját s magának követeli az özvegy kezét. Az utolsó felvonásban inkább kettévágják, mint megoldják a csomót: Bábel mindenképen megszégyenül,

¹ Részletesen foglalkozik vele Weber Artur *Szigligeti Rózsa-jának forrásai* cz. dolgozatában (Egy. Phil. Közlöny 1910.). A vádat teljes egészében elfogadja, sőt keresve keresi a hasonlóságokat. Meg is toldja: *A windsori víg asszonyok* hatását is cserkészi benne s Bábel mintáját Falstaffban keresi. Teljesen félreismeri Szigligeti tehetségének jellemző vonásait.

Toldi maga mond le s a szerelmesek egyesülhetnek. Az utolsó felvonásban esik a darab.

A két első azonban csupa frissesség. Nem história ez, nem a Lajos király vagy a Mátyás király kora, hanem egyszerűen mesekor. Egyszerű, jókedvű magyar emberek. Rózsa Szigligeti legvonzóbb nőalakjainak egyike. Csupa elevenség s annyi kaczérság, a mennyi nem bántó. Ezért is meglakol, ez teszi a darab végén Toldi jegyesévé, a kitől alig tud szabadulni. Semmi ravaszság sincs benne, de örökké hajlandó tréfálni, mulatni, tánczolni s legkedveltebb beszéd tárgya — úgy látszik — a csók. Bábel a legalávalóbb jellemek egyike: hazug, gyáva, érzéki, kapzsi, még hamisjátékos is. De vígjátéki formában: mulattat, a nélkül hogy undorítana. Egy nemzetet se akar megcsúfolni Szigligeti, de magyar nem lehet. Igazi „Bábel“. „Atyám olasz volt, anyám franczia, bölcsőmet három Gratia gyanánt az angol, skót s irlandi föld ringatá; ifjúvá spanyolok neveltek; lovaggá német földön üttetém, s meghalni — itt köztetek kívánok!“ Hanem jó társalgó, szellemes ember, sőt kedves ember is. Hazudik. Rajta-érik. Nem jön zavarba, új hazugsággal üti el. Ő a királynál ebédelt, ott volt Ország is. Milyen az az Ország? Derék öreg ember, de fiatalítja magát. Előáll az igazi Ország. „Így ő fölsége ámított el . . . Lássák, milly tréfás néha a király.“ Mikor végképen sarokba szoritják, ő maga nevet rajta: „Csak tréfa volt. Én a királynál ebédlek, de a ‚király‘ czimű fogadóban“. Pillanatra sem jön zavarba, de már a viadal elől elbujik. A bőrét jobban félti a becsületénél.

Az is jó vígjátéki ötlet, hogy a finomkodó, hitvány gavallér egy fogadóba kerül a híres, egyenes-lelkű, nyers Toldival. Toldiban Toldy Ferencz szinte

mythikus alakot keresett: a magyar Herculest.¹ A magyar irodalomtörténet nagy romantikusa semmivel se bizonyította ezt, de úgy akarta, hogy a magyarnak mindene legyen: Homerosa is, Vergiliusa is, ősmondája is, Herculese is. Ma már jól tudjuk, hogy ez a Toldi Miklós élő személy volt s a véletlen érdekes tévedéséből az oklevelek kevéske adatában talán romantikusabbnak látszott, mint az Ilosvai poemájában, az a vitéz, a ki szabadcsapat vezére és oroszlánkölyköket hoz királyurának Firenze virágoskertjeiből.² „Úgy játszott az oroszánokkal, mint a báránnyokkal” — a hogy a Krónika írja László királyról . . .

Herakles lehet a keleti Melkart görög változata is, de lehet valami ókori hős mesés alakja is. S a Herakles-monda némi rokonságot mutat a Toldiéval, a mit Toldy nem említ, de a mi közös ethnographiai vonás a mesében s ez a nagy erő túlsága, a mi csodálatosképen a komikum határát érinti. A népek ideálja a karcsú, izmos férfi-alak, az Apollon-typus, a Herakles-typus nehézkessé lesz a maga szörnyű erejében. A Biblia mutatja a változatokat: az ideál Dávid, az óriás erő groteskké válik és bukik Góliátban. Közbul áll a héber Hercules: a Sámson, az irtózatos heros, a ki mégis tragikomikussá lesz a Delila ölében, hajanyírottan. Az óriás nagyevő és erőszakos szerelmes. Herakles voltaképen nem vonzó alak. Homeros úgy emlékezik meg róla, mint dúló és pusztító herosról: szét-tapodja a világot, a merre jár. A későbbi monda

¹ A magyar költészet története. II. kiadás. 89. l.

² Régi Magyar Költők Tára IV. Szilády Áron az Ilosvairól szóló jegyzetekben teljes részletességgel tárgyalja a kérdést. Csakhogy az oroszlán-hozás nem a mi Toldinkról szól. (Századok 1894. 926. l.)

egyenesen komikussá teszi a falánk és kéjvágó Heraklest. Így Aristophanes is. Euripidesnél találja meg a legnemesebb formát: tragikussá magasodik föl, a mellett hogy ezek a gyöngébb, emberi vonások is megmaradnak benne.

S ugyanez a népképzelet dolgozza meg Toldi alakját, noha Ilosvaiban szerencsétlen, tehetségtelen versfaragó szedi döcözgő rímekbe. A rettenetes pusztító ember s a póruljárt óriás. A sírrabló s az özvegyasszony póruljárt udvarlója. Későbbi költőink már kezdik mélyíteni, csak a humor aranyfénye ragyog vissza róla. Így Kisfaludy *A sastollban*, Vörösmarty *Az ősz bajnokban*, Garay a *Mátyás templomában*. Érdekes, hogy Szigligeti a telivér romantika korában ezt a realis ábrázolást ragadja meg s ő is hozzájárul néhány vonással, hogy Arany oly tökéletes formát adjon neki, mint Euripides a hellének herosának. Nem, a környezet csak bizonyos határig befolyásolja az ember egyéni hajlamait és tehetségét. Szigligeti egyre jobban lehajítja a romantika csillogó jelmezeit, melyek nem az ő egyéniségére szabvák.

A *Rózsa* fogadóbeli jelenetei a legjobbak közül valók, a melyeket valaha írt. Toldi népies és humoros alak, a nélkül hogy torzítva lenne. Javakorbeli, de elhanyagolt külsejű, kis földje zálogban van, lova — ez is a mese-ló, a szeméten tengődő táltos — dögrováson, egyetlen jobbágya van, Nagy Endre gazda, de az hűségesebb akárkinél. Úr és szolga közt patriarchalis viszony fejlődött ki; a vén szolga biztatja urát a házasságra. Toldi szerelmes, messziről jött, hogy Rózsát lássa, de nem mer ismeretséget kötni vele. Mikor a bajvívás után hirül adja Toldi, hogy el van jegyezve, a hű ember kérdéseire csak egyszavas

mondatokban felel. Fúrja valami az oldalát. A menyecske azt kívánja, hogy borotváltassa le a szakállát. Endre gazda nógatja: csak vágassa le, majd megnő. Toldi csak habozik . . . Valahogy sejti, hogy ki akarnak fogni rajta. Mosolygunk a torzonborz vitézen, hűséges, szókimondó szolgáján, de nem kaczagjuk ki őket. Ez nem komikum, ez humor: valami fájdalom van a mosolyban. És Toldi marad marczona szakállával magányos embernek. Nem lehetetlen, hogy az özvegygyel való szerelmi kaland ötletét Ilosvaiból vette Szigligeti, de a felsülést nagyon discreten rajzolta, az érzékiséget pedig nála magyar puritánság váltja föl. De ez a darab mindenképen nevezetes: Arany előfutárja Toldi alakjában s a maga igazi ösvényét találja meg itt a valódi népi alakban: Nagy Endrében.

*

1843-ban a Nemzeti Színház igazgatósága pályázatot hirdetett a „magyar népéletből merített, minden aljasságtól ment, jó irányú látványos színműre“. A pályaművek közül kettőt emelnek ki, az egyik czime *A kalandor* volt, a másiké *Szökött katona*. Noha az utóbbit is jól szerkesztett színműnek találták, a másik tartalmában becsesebb, nyelve is tisztább, jellemzőbb. Azért ez első, a másik második díjban részesült.¹ *A kalandort* Ney Ferencz írta, néhány előadás után lekerült a műsorról, ki nem nyomatták, kézírata elveszett; a másik Szigligeti első népszínműve volt, a forradalom előtt a Nemzeti Színház legnagyobb sikere.²

¹ Regélő, 1843. II. 23.

² „Közönség füladásig“ — írja a *Regélő* első előadásáról (1843. II. 44–45.).

Hatvanegy előadást ért el addig is s azóta is játszszaák. Nem kell kárpálni a bírálókat. Fő, hogy a *Szökött katonát* észrevették, a többit megtette a darab. Bizonyos, hogy az elemi erővel kitörő sikerek egyike volt a magyar színpad történetében.

Megérzett, hogy szinte kívánta és várta már a közönség ezt a darabot. Volt benne némi romantika is, a nép fiát léptette föl a legnépszerűbb formában, színpadi ügyessége kétségtelen volt s a nótái is nagyon hatottak.

Ilyenfélével már régebben is lehetett hatást elérni. A magyar népszínmű elemeit nemcsak a francia vaudeville-ben kell keresnünk. A német népies darabokba próbáltak már egyenesen magyar motívumokat bevinni. Ott volt a Hirschfeld darabja, a *Tündérlak*. A II. felvonásban a hazatérő obsitos és szeretője egész kis magyar betétet játszottak el népies szóval és nótával. Nemcsak a nevek lettek magyarrá itt, de az alakok is. Még találóbb *Parlagi Jancsi*, a Kovácsóczy Mihály magyarítása. A czimben benne van a darab tárgya. Egy parlagi nemesifjú, jómódú és mulató, szokimondó és faragatlan, a ki belejut a nagyvárosi életbe — régi és kedvelt tárgy: a természet fiának szembeállítása a túlfinomodott culturával. Az egész nagyon kezdetleges, de mulatságos is s van benne egy magyar jelenet. Parlagi Jancsi az előkelő szalonban virtuskodik és gorombáskodik, udvarol falusi gavallér módjára, de a ház urának tetszik a helyre legény. Nagyszerűen tud danolni. Hát az ő nótáját tudná-e? Melyik az? hogyné! Leül a zongorához, beleköp a markába, belecsap a billentyűbe s rákezdi szép bariton hangon. Az öreg úr a könnyekig elérezékenyül, sirva vigad a nótája mellett... A jelenet

meg van csinálva hatnia kell.¹ Szigligeti a színpadon élt, ismerte e színműveket, láthatta a Gaál *Peleskei nótárius*ában is a dal hatását. És Szigligeti két különb zeneszerzőt talált magának: az egyik volt Egressy Béni, a másik a nép. Itt-ott operaáriákat toldott be a népszínműveibe (*Zampából, Borgia Lucrétia*-ból), de e stultelenség nem sokszor esett meg vele.

A *Szökött katoná* egyszerű történet. Egyszerű falusi lak tűnik föl a néző szemei előtt, módos falusi asszony háza. Föllép Gergely, a kovács, bokrétával a kezében. Dalol, előbb szomorút, aztán vigat. Egyenként ismerjük meg a színmű alakjait: egy része az úri osztályhoz tartozik, de a másik része a falu népe s ezekre ismerünk rá igazában. A kovácsot elviszik katonának, kötéllal fogják s tiz esztendő nyomorúsága vár reá — mindez ma is megható, de akkor egyenesen lélekbe vágó volt, mert mindenki tudta, hogy ez a szörnyű barbárság nem is régen nap-nap után így történt. Következik az egyszerű és igaz siralomházi jelenet. Mi szót adjon az író a két rab ajkára? Az egyik gyilkos, a másik szökevény. Olyan igaz, olyan közvetlen, mikor a két halálraítélt egymásra borul és eléneklik azt a régi nótát, a melyben az elpazarolt, búcsúzó ifjúság a legmegindítóbban nyer kifejezést, hogy: „Kalapom szememre vágom...”² Az egész keret, a melyben ez az egyszerű történet lejátsszódik, túlon túl is egyszerű, a mese rendkívül naiv, kezdetleges, de Szigligeti jól megragadta az alkalmat, hogy mikor írjon a népről s általában az egésznek olyan igaz, olyan őszinte, természetes volt

¹ E sorok írója még látta a régibb színészvilág egy jeles tagját, Bogyó Alajost e szerepben s a mondott jelenet viharos tetszést aratott.

a hangja, a milyent eddigelé nem hallottak a színpadon.

Nem hiányoznak a hibái sem. Főbaj, hogy a romantika ide is betolakodott a maga sallangjaival. Kisül, hogy Gergely kovács is elveszett fiú, anyja grófné, atyja katonatiszt s a végén fölhalálja szüleit. Ez ügyetlenség ma, de akkor talán még fokozta a hatást. Más ügyetlenség is van benne, mint p. o. a festő s a költő a siralomházban, a mi nagyon zavarja a hangulatot. De a darab előnyei győztek. S Szigligeti humora kitünő figurát alkotott Lajosban, az úrhatnám szabóban. A nóták alkalmazásában pedig nem mindennapi jó érzéket tanusított. Nem betétek ezek: belevalók. Nem ő szerzette, de alkalmas helyen tudta fölhasználni. Az ügyesség is természeti adomány, akár csak más tehetség s illő megbecsülni.

A következő évben már a másik népszínműnek, a *Két pisztolynak* tapsolt a közönség s a siker alig állott a másik mögött. Azonban e darab gyöngébb; nem olyan meseszerűen naiv, mint a *Szökött katona*, de éppen azért hiányzik belőle annak vonzó egyszerűsége. Általában Szigligeti pályája folytonos ingadozásokot mutat. Sokat tanul és csiszolódik, de gyorskezü munkás lévén, vissza-visszaesik. A *Szökött katonának* is megvolt a maga romantikus foglalat, azonban azután írt népszínműveiben a legolcsóbb francia romantikát találjuk: rejtélyes bűneseteket, ártatlanok vádolásával és szenvedésével s az igazság váratlan kiderülésével. Majdnem közönséges fogásokat. S a népi elem némileg háttérbe is szorul a dalok kezdek betétekké válni. Ez először a *Két pisztolyban* vehető észre, aztán jött a *Zsidó*, a *Rab*, az *Egy szekrény rejtelvei*. Egy-egy jóízű alak föl-föltünik bennük,

a nyelv itt is keresetlen, de már a levegő nem magyar. Álnevű kalandorok járnak-kelnek benne, a Sue regényeiből, a D'Ennery drámaiból, néhol Szigligetinél is külföldiek. Az a főváros, melyet Szigligeti itt rajzol, nem a fejlődő Pest, hanem valami igazi nagyváros, a maga külvárosaival, a hol kalandorok és szélhámosok vonják meg magukat éjszaka, hogy másnap fényes ruhában folytassák mesterségüket a nagyvilágban. A közönségnek tetszett és ez elég volt. A *Zsidó* cz. darab látszólag a zsidó-kérdést érinti, de e kérdés érdekes részét az író elejti. Lőrincz, a hajhász, a ki kizsorul a tisztességes keresetforrásból, hogy ősei mesterségét űzze, érdekes alak volna, ha fejlődnék belőle valami.

A *Két pisztoly* azonban túlélte társait, s nem méltatlanul. Egészben elhibázott a darab, a két lengyel testvér romantikus történetével, de részleteiben Szigligeti tehetsége a legszebben ragyog benne. Először az egészséges caricatura iránti érzéke, mely Hugli borbélyt alkotta meg, ezt a kedvencz komikus szerepet: a kisvárosi fecsegő, kapzsi borbély kitűnő figuráját. Aztán ügyes és hatásos Sobri fölléptetése. Csak a háttérben marad s alig valami befolyással van a cselekvény menetére, de eleven alaknak látjuk a délczeg, gavalléros haramjavezért, a ki a fehérnéppel enyeleg, az üldözöttek pártját fogja s végül is jó szíve veszi el, mikor Bájkertit elkíséri az álarczos bálba, a honnét az ablakon kell menekülnie, valószínűleg halálos végűugrással. A balatonparti jelenet, a haramják lakodalmas menete, nótázása kevés színnel van festve, de erős körvonalakkal. S Szigligeti józansága érzi belőle, hogy nem árasztja el Sobrit azzal a hamis érzelmességgel, a mivel Violát Eötvös.

De mindennél többet ér a II. felvonás börtönjelenete. Az előtte lefolyó statarium s maga a vármegyei tömlöcz párhuzamba állítható Eötvös nem sokkal később írott *A falu jegyzőjével*. Itt Szigligeti is kor-képet adott. De nem a nemes báró modorában, hanem ellenkezőleg, humoros formába öltöztette a jelenetet s a középpontba a vén rabot, Piros Pistát állította. Ez a vén betyár az atyamester a börtönben s segít elrontani mindenkit, a ki még nincsen kész. Leczkét ad a fiatal raboknak s valóságos patriarchai tekintélyvel ül széket. Keserű igazság, vád a megyei börtönök ellen, de nagyszerű humorral megírva. Nem is évül el, ma is nevetünk rajta. Az alakok jönnek-mennek, de az öreg a tömlöcz állandó lakója s a többiek közül is sok visszakerül ide. Mint Kócsag Marcsi, a halász. Jó ismerős már benne s tarisznáját mindig ugyanarra a szögre akasztja:

Marcsi: Már, urambátyám, az a szeg az enyém: apám, nagyapám tarisznája is azon függött, s az enyém is azon fog függni.

Piros: Már az más; Lőrincz sógor!... engedned kell, mert a fiúnak falamiai jussa van hozzá!

Az ártatlan Bájkertti is e tömlöczbe jut s testvérbátyja, Stein, az igazi bűnös, meg akarja őt látogatni. Egy kis pénzért minden lehetséges. A börtönőr pár szava igen jellemző, mikor Stein urat beereszti: „Bizony extraszobával nem szolgálhatok, hanem segítünk e bajon is. Hé, gazemberek, takarodjatok a másik szegletbe, míg a téns úr itt mulat.” Stein fölgyújtotta a börtönt s a fölcsapó lángok hatásosan végzik be a rendkívül élénk jelenetet s az általános zűrzavarban Piros Pista zavartalan nyugalommal s felséges akasztófahumorról jelenti ki, hogy: „Nem adnám száz

forintért, hogy semmim sincs.“ Jellemző közmondás; nem Szigligeti eszelte ki, de nagyszerűen kitalálta, mikor és kinek az ajkára adja. Nem volt eddigelé színműíró, a ki ennyire ismerje a népet s a magyar faj karakterét.

Alkalmazkodási képessége vitte rá, hogy megpróbáljon mindenféle genre-t. A *vándorszínészekben* a színészetet rajzolta s egyben a színészet védelme is lett volna egy ideális színészpár rajzában, de a darab igen gyöngé. A *Pasquill* társadalmi vígjáték a hírlapírók visszaélései ellen: nem Szigligetinek való tárgy, neki nem volt epéje és fullánkja; a darab meg is bukott, de Egressy maszkja fölkelte a vihart a Szigligeti tolla helyett. Az *Egy színésznő* pedig egyenesen pszichológiai dráma; ez sem sikerülhetett, mert Szigligetinek nem volt mestersége a lélek rejtettebb redőibe behatolni s sajátos rövid stylusa, mely éles reliefet adott kevés, de erős vonással mintázott alakjainak, nem tudta eléggé kidomborítani a bonyolultabb jellemeket. Közben a romantikus drámák se szűnnek meg teljesen: fekete árnyékok suhannak el, olasz földre került Zách-unokák, a kik az irtásból menekültek meg, a *Renegát*, a ki hitét és hazáját megtagadta — Szigligeti irt fáradságtalanul s a legnépszerűbb színpadi szerző volt már, mikor 1847 január 23-án legjobb népszínműve, a *Csikós* megjelent a Nemzeti Színház deszkáin.

Mint a *Szökött katonában*, keveri az úri s a népi osztályt, de itt az utóbbi a fontos. Meséje kerek és érdekes. Ormódi Asztolf a fiatal földesúr, kedvére éli világát. Megtetszik neki Rózsi, egy odaváló módos gazda leánya, szeretőjévé akarja tenni. De Rózsi becsületes és szerelmes is, szerelmes Andrisba, a csikós-

bojtárba. A szerelmi históriát akarja fölhasználni Bencze, az Asztolf rokona, ki Asztolf halálával az egész birtok örököse lenne. Szítja a tüzet. Rózsának rossz hírét költi s Andrist arra uszítja, hogy leüssa az úrfit. De a csapda nem sikerül, Asztolf gyanut fog s Bencze maga végzi el a sötétség munkáját fiatal rokonával. A gyanu Rózsi apjára hárul, ki már megfenyegette az úrfit. Az öreg csikós, Márton, süti ki az igazat, Rózsi hűséges voltával együtt s minden jóra fordul, a szerelmesek egymáséi lehetnek.

A bűnügyi história itt is megvan, de valóban olyan, a milyen mindennap előfordulhat. Szigligeti mintegy szándékosan elkerül minden romantikát. Az intrikus Benczéből nem csinál hihetetlen alakot: pénzvágó, lelketlen ember egyszerűen, a milyen sok van, a gyilkosságra is csak végső szükségben vetemedik. A mulató úrfi se a romantika földesura, a ki boros fővel jobbágyait tapodja és térdig gázol a mező letépett liliomaiban — nem, egyszerűen könnyelmű, szeles, élvezetre vágyó ifjú; nem is volna rossz ember s ilyen se volna, ha anyja el nem rontaná majomszeretetével.

Pedig az egész környezetben van némi sötét s Szigligeti kedélyére és humorára van szükség, hogy mindjárt ne lássuk a keserű oldalát. Jellemző kép ez a vidéki földesurak életéből. Szárnyai, a volt szolgabíró, Nyúzó Pál atyafia, csakhogy kedélyesebb formában. Öreguras udvarlása az öreg földesasszonynyal szemben igazán kedves, maga kedélyes jó pajtás, délczeg lovas. Kártyával és poharazással tölti napjait, a paraszthoz csak goromba szava van s nem kiméli nyers tréfáitól a rectort s a jegyzőt sem. Az igazság a mogyorófapálcza — ez az elve. Mikor Bálint gazda kéri a földesasszonyt, hogy ne engedje fiát a lánya

után futkosni, az öreget kikergetik s le is szidják a tetejébe. Mégse haragszunk ezekre a kedélyes emberekre, a kiknek asztalánál mi is annyit poharaztunk, annyi vig órát töltöttünk el velük együtt... Minden a világítástól függ. Kisfaludynál a kedves Mokány, Szigligetinél a léha Szárnyai, Eötvösnél az embertelen Nyúzó — édestestvérek mind a hárman. Szigligeti azonban meg is nyugtat: jó érzéssel bemutatja az új, liberalis főbíró is, a ki gavallérosan, de kereken kikéri Szárnyai beavatkozásait. „Rogo, legalább loquatur latine“, szól a régi világ embere méltatlankodva. „Tehát humillimus servus“, vág vissza ügyesen a főbíró.

Két, a milyen egyszerű, éppen olyan igaz szerelmi jelenet megszeretteti velünk Rózsit meg a csikósbojtárt. Ez igazán a pusztá gavallérja, a magyar paraszt minden jó tulajdonságával, magamérsékletével s mégis ki-kitörő virtusával. A pusztai ember ősphilosophiája lakik benne is: a mi szabadon van, az mindenkié. Így a föld, a víz, no meg a paripa s a lábasjóság is néha-néha. Nincs semmi hamis idealizálással elferdítve. Nagyra van a mesterségével, nem cserélne városi emberrel. De éppen olyan nagyra van a becsületével is: abban nincsen folt. A *Szökött katonában* is az tetszett, hogy milyen természetesen fakadtak a nóták a helyzetből; itt is van rá egy classikus példa. Mikor Rózsi azzal válik el, hogy még nem lehet az övé, Andris egyet káromkodik, aztán egyet danol: „Magasan repül a daru, szépen szól...“ Mire kienevelte magát, egy könny rezeg a szeme pilláján, de megenyhült.

A pusztá diszlete egyszerű: „gémes kút“. Nincs tovább. Itt következik az a remek pusztai idyll, a

minél Szigligeti sohse írt szebbet. Először a szerelmi kettős, aztán Andris dala, aztán föllép az öreg csikós-gazda, Márton, a kit Bencze meglátogatott. Helyét se leli az öreg örömében, nagy lakomát csap, az asszonyok is eljönnek a karából, a csárdából is idepányváltak a cigányt. Itt a csikós az úr. „Az én kari-kásom maga törvénybíró“. Hogy megelevenedett itt minden a Gaál színtelen pusztai jelenete óta!

Egészen természetes, hogy a pusztá birája vegye a kezébe a darab összebonyolódott istrángját s úgy elbánjon vele, mint a szilaj lovakkal a pusztán. A szabadban élő keleti ember intelligentiájával, méltóságával s a magyar ember nyugodt humorával. Főlkajtatja a csárdában búsuló Andrist, maga is iddogál vele egy verset, de józan fővel megy igazságot tenni. Már ő tisztában van mindennel. A természet fiának egyszerű ravaszsága kifog az úri gazember raffineriáján. Bencze beugrik a csapdába: magára vall s Márton gazda kimondja a sentenciát: „Ne tartsa mindjárt zsványynak az embert, azért hogy csikós; mert a zsvány és csikós annyira különbözik egymástól, mint ez a zsvány a többé becsületes uraktól, mind közönségesen.“ Igazán kár, hogy a függöny legördül, mert búcsút kell venni az öreg Mártontól is.

Szigligeti nyugodt, józan természete egyre kevésbbé vallott a kor fiára. A romantikus motívumok csak alkalmazkodási készségét mutatták, nem a szívéből jöttek. A nép iránti rokonszenvének őszintének kellett lenni, mert népszínműveiben találjuk a legmelegebb lapokat. A politika azonban nem buzgott a vérében. Az izgalmas 48-as esztendőt a *Renegát* s a *Párbaj mint istenítélet* jelzik. Azonban ez esztendő végén, november 4-én, új hazafias drámát adtak Szigligetitől,

II. Rákóczi Ferencz fogságát. A kurucz idők elkövetkeztek, Szigligetinek is ehhez kellett alkalmazkodni. A színi hatást, a melyre törekedett, megkapta érdemén túl. Több egy félszázadánál s a Nemzeti Színháznak ma is ez a forradalmi darabja márczius idusára. Szerencsés ember! elég fölléptetni Rákóczit és Bercsényit, rázendíteni a darab végén a híres indulót, hogy a nép és az ifjúság szíve földobbanjon s másrészt ez a darab oly óvatos, oly loyális, hogy szinte csodálja az ember. Micsoda ellentét a történelmi igazsággal e szavakat adni Bercsényi ajkára: „Mikor panaszkodtam én a király ellen; nem ő a mi ellenünk, hanem tanácsadói.“ De a mikor e darabot előadták, szüntelen tapsvihar szakította meg az előadást. Ironiát éreztek Szigligeti mérsékletében.¹ A mű, mint dráma is, egyike az író leggyöngébb alkotásainak. Rákóczi alakja a maga hihetetlen önmérsékletével és eszével teljesen hideg és valószínűtlen alkotás, Bercsényi unalmas, a hatalmas és rettenetes Kolonics színpadi krampusz, Knittelius, a jezsuita bohóc, még a legjobban sikerült Lehmann is csak chablon. Pedig micsoda gazdag forrás buzog a Rákóczi önéletrajzában! a kedély micsoda mélysége s minő örvényei!

A magyar romantika virágzását bevégezzük a szabadságharczczal. Nem kísérjük Szigligeti pályáját tovább, mely minden előnyeivel és hibáival eddig is tisztán kirajzolódik. És ő egyénileg el is válik a kortól. Mialatt az ország kimerülten fekszik a nagy vérvesztéstől, anyagilag, erkölcsileg tönkretéve, mikor még szinte piroslik a föld a kihullt vértől s kárognak a hollók a bitófák körül, Szigligeti elfelejteti mind-

¹ Életképek 1848. II. 20.

ezt a nézőkkel, mint valami kínos álmodat s egy másik álmoképet mutat helyette: kis vidéki házakat, zöld zsalugáteres ablakokkal, az ablakban piros muskátli-val, jókedvű kisasszonyokat s mulatók színészeket — ez *Liliomfi*, az író legkedvesebb vígjátéka. Lehet, hogy igaza volt; az írónak följegyezzük ezt nagyobb dicsőségére, de az embernek aligha.

Szigligeti hihetetlen termékenységének megvolt a maga eredménye. Tizenegy év alatt harminczkét darab-ját hozta a színház színre teljes előzékenységgel. 1840-ben *Mic bán fiai* hozta meg számára az első sikert (18 előadással). Mivel a közönség egyre hívebb lesz hozzája, színműveit rendszeren vásári napra tűzik ki, mikor tódulnak rá a nézők, bármennyire föl is róják, hogy túlságosan fölbecsülik Szigligetit. Mint színész egészen jelentéktelen marad, kisebb intrikus szerepeket játszik többnyire, de föltűnés nélkül egyre jobban a rendezői s titkári teendők veszik igénybe.

A kritika álláspontja meglehetősen ingadozó vele szemben. Irodalmilag legértékesebbek Vörösmarty bírá-latai, az *Athenaeumban*,¹ ezekben sok a jóakarat s szempontjai helyesek. Kezdő drámaíró igazán tanul-hatott belőlük. Későbbi bírálói távolról se mindig helyes szempontok szerint ítélnék. Tulajdonképen általános elismerésre nem talált, bár népszínművei sikerét min-dig méltányolták. De egy-egy olyan megjegyzés, hogy Szigligeti maradjon csak a népszínműnél, aligha meg-y dicséret számba.² A *Szépirodalmi Szemle* (1847. I. 7—8.) szinte itt is kötelességének tartotta a közvéle-

¹ Összegyűjtve: Összes munkái VII.

² Honderű 1848. I. 8—9.

ménynyel szembehelyezkedni s hosszas, kétségkívül értelmes és sokban találó, de rideg, érdes s majdnem rosszindulatú cikkben jellemezte. A *Regelő* (1843. II. 44—45.) szívesen jegyzi föl a *Szökött katona* sikerét — a milyen sikerre még nem emlékezik — de elragadtatva nincs tőle. A *Pesti Divatlap Grittiről* és a *Csikósról* szóló recenzióiban (1845. II. 4. 1847. I. 5.) van a legtöbb elismerés. De milyen hideg sorok ezek azokhoz képest, melyeket Czakóról és Hugóról írtak! Ezek a romantikus sikerek, melyek a bírálót az enthusiasmusig hevítik. Csakhogy e rakétaszerű sikereknél tartósabb és igazabb volt a Szigligetié, melyet a „sokfejú szörny,“ a közönség juttatott neki állandó tapsaival.

Csak a *Honderű* nézte összehúzott szemöldökkel. Az előkelő újság mélységesen lenézte a népszínművet. Nem a népnek való a színház. S Zerffiben nem szellemtelen támadója akadt. Egyik legsikerültebb a *Csikósról* szóló bírálata (1847. I. 5—7.) s jó példa, mit mivé lehet elferdíteni. Íme a magyar nép — írja a bíráló — csupa ivás, csalás, gyilkosság stb. Andris, a bojtár, lovat lop és bánatában leiszsza magát. Márton, a csikós, megszöktetné Andrist, ha ő volna a gyilkos valóban. E rosszhiszeműség ügyes, mert első látásra igaznak tűnik föl. De ez elcsavarásnál gonoszabb dolgot is követett el Zerffi. Hiador, az ő házi poetájuk, is írt egy drámát Mátyás fiáról s azzal gyanúsította Szigligetit, hogy tőle lopta. Kimondta e szót, a nélkül, hogy Szigligeti darabját látta volna. Zerffi rögtön kész volt egész tintaáradatot zúdítani Szigligetire. Szigligeti nagyon nyugodtan viselte magát. Kiadta drámáját nyomtatásban s felszólította Hiadort: tegyen úgy ő is. A pör actái le vannak zárva: a két darab-

ban közös nincsen semmi.¹ Zerffi még utólag is hozzávagdalta a plagium vádját: *Rózsáról* s az *Egy színész-nőről* szólva.² Bizonyítás nélkül, a hogy a nyilat elölvi az ember vaktában. De Szigligeti alig valamivel hajtott többet a támadásokra, mint Pariszadé hercegnő a hátamögötti csúfoló hangokra az *Ezeregyéjszaka* meséiben. És nagy igazság rejlik a régi arab mesében: a kit a csúfoló szavak megriasztanak, nem ér el a célhoz. Ezután a sikernek széles országútja nyílik meg számára, a min zavartalanul robot végig.

*

Szigligeti népszínműveinek akadt követője bőven, de nem közvetlenül utána. Később annyi lett, hogy teljesen kimerték a forrást, melyet Szigligeti fakasztott. Közvetlen utánczóiból említést érdemel Haray Victor, kinek *Szökött színész és katona* cz. népszínműve már a címében is rávall Szigligeti hatására. A munka teljesen értéktelen, verbunkusok és színészek váltják föl egymást benne, elég élénken jelenetelve, de irodalmi becs nélkül. A közönség eléggé szívesen fogadta, a kritika jellemzően az írta föl dicséretétül, hogy nincs benne semmi aljasság.³

Két kiváló író próbálkozott meg még a népszínművel ezidőben, bár siker nélkül; két író, a kiknek drámaírói működése más korszakba esik s más fejlődést mutat: Jókai Mór a *Két gyámmal* s Szigeti József a *Jegygyűrűvel*. Egyiknek se volt sikere.

A *Két gyám* is azon darabok közé tartozik, melyek

¹ Zerffi röpirata: *Mátyás fia mint Corvin és Törvénytelen vér*. Buda, 1847. — Szigligeti nyugodt és határozott válaszai: *Életképek*, 1847. I. 25—26. II. 22.

² Honderű, 1847. II. 11.

³ *Életképek*. 1845. II. 7. Honderű, 1845. II. 9.

nyomtalanul eltűntek.¹ Az egykorú bírálatok igen lerántották,² csak az *Életképek* (1846. I. 17.) enyhítette a szót azzal, hogy a jeles beszélyíró tehetsége e zavaros darabból is meglátszik. Bizonyos, hogy Jókai e korban még nem tudott a valódi népies hangon írni; viszont az is bizonyos, hogy nagy tehetsége a dráma mezején se hagyta cserbe, a minek fényes bizonyítéka a *Zsidó fiú* cz. drámája. 1842-ben pályázott vele az Akadémia jutalmáért, de Obernyik *Főúr és pórja* ütötte el a koszorútól. Ma már nyilvánvaló, hogy Jókai zavaros drámájában sokkal több hangulat és költészet van, mint Obernyikében. De kár, hogy a *Zsidó fiú* nem jutott a deszkákig, hogy közvetlenül figyelhettük volna meg a Hugo-utánzó rémdráma hatását. Jókai romantikája ekkor különös kedvvel hajlik a rémséges felé (*Hétköznapiak, Szomorú napok, A büntárs*), de a hangot meg is tudta ütni s az erő se hiányzik első drámájából. Irtózatos história ez II. Lajos korából, melynek hőse Szerencsés Imre, a kikeresztelkedett zsidó. Áradozó nyelve ellenére is itt-ott megkapó rövidséggel tud írni s a gyorsan változó képek közé olyan hatalmasan színezettet is be tud állítani, mint Izsák, az uzsorás zsidó. A sötét történetet a magyar nemzet egyik legsötétebb korába helyezi s a háttérben meglepően ügyes korképet ad, míg versei verseznek Vörösmarty könnyűségével és színeivel. E korfestő jelenetek közül kiírjuk a legsikerültebbet:

¹ Sógókönyve elveszett. Általában nem lehet eléggé meg róni azt a hanyagságot, sőt lelkiismeretlenséget, a melyet a Nemzeti Színháznál a régebbi kéziratokkal szemben tapasztalunk. A becses darabok egyre-másra kallódnak el, a míg a kutatókkal szemben érthetetlen fontoskodást tanusítanak.

² Kivált a *Honderű* (1846. I. 16.).

Perényi. Eső esik künn?

Jegyző. Igen, jégeső.

Perényi. Minek is volna most derült idő?

Ki fogna néki örülni? ... (Zenehang) Mi zaj

Ott fenn a várban? Menyegző talán?

Jegyző. Toborzóhang és czimbalom zeneg.

Perényi. Hát vigalom kell most, midőn fejünk

Felett leszakadásra áll az ég?

Borzasztóság! mi itt alant sirunk,

S majd tébolyodttá leszünk gondjainkban

S éjjel óraütést számítgatunk;

Ott fenn pedig ledéren tánczene —

Hanggal verik föl a rémhallgatást. —

Jól teszitek ... még ma együnk, igyunk,

Hisz holnap úgyis meghalunk.

Így csak igazi költő tud beszélni. A darab túlságos komorságát a nagyon fiatal ember túlzásának rovására kell írni, mely a fekete színt kedvelte az aranyba és bíborba mártott színek helyett, pedig tollának mindez teljes hatalmában volt. A *Zsidó fiú* így ismeretlenül maradvá is kiegészítő köve a magyar romantikus dráma pompás épületének.

Szigeti *Jegygyűrűjét* népszínműnek nevezte, de a főtörténet a gróf és két kedvese között egyszerűen vadromantikus dráma. Csak fölvirágozta ezt — valószínűleg Szigligeti hatása alatt — a népies kerettel s a nótákkal. S e népies jelenetekben van is némi hangulat s a nyelvében van jó magyarság. De az író jellemrajzoló készsége, mely későbbi művei értékét alkotja, ezidétt még szunnyad.

*

A népies irány teljes diadalra jutása Petőfi nevéhez fűződik. Petőfi elbeszélő költészetében sok a romantika, de lyrája s genre-képei nem romantikusok.

A legnagyobb népies költő se tudott ellenállni a színház vonzóerejének, noha a színpad nem az ő számára termett.¹ Míg másutt Petőfi úttörő volt, a színpadon idegen hatás alatt állott: a francia romantika és Gaál s talán Szigligeti hatása alatt s rövid színműírói pályája bizonyára összefügg Egressy Gáborral kötött barátságával. 1845-ben Egressy jutalomjátékára készített egy népszínművet Zöld Marcziról. Nem fogadták el. Elhihetjük, a mit a bíráló mond, hogy jó magyarsággal volt írva s telve nyerseséggel. Gaál József egy beszélye után készült, legalább részben s úgy mondják, egy jelenetét a *Pusztai találkozásban* örökítette meg. Semmi esetre se sajnáljuk a darab megsemmisítését, ha e gyönyörű költemény készült el helyette. Nagyon valószínű, hogy a pusztai hangulatnak azt a varázsát, a betyár érzelmességét, mely csodaszerűen nem megy a sentimentalismus kerítéséig sem, a darabban nem tudta úgy kifejezni. Petőfi subiectív természetű nem termett a dráma művelésére.

A *Tigris és hiénát* se adták, noha el volt fogadva. Petőfi méltatlankodott, hogy műve előadását elhalasztják Szigligeti kedvéért s visszavette. Petőfinek el lehet hinni, hogy csak azért tette; mert teljes őszintén föltárja, hogy a darab bukását is elszívelte volna némi jövedelemért, a mire rá volt szorulva, csak a méltatlanságot nem tudta elviselni. De szavaiból az is látszik, hogy nem bízott darabja sikerében.²

Borics és Predzlava története ez, iszonyatosságok halmaza, jellemző nagy mondások és piaczi durvaság-

¹ Petőfi színműírói pályáját teljes részletességgel elmondják Ferenczi Zoltán (Petőfi életrajza. Bpest, 1896. II. k.) és Havas Adolf (a *Vegyes művek* I. kötetében csatolt jegyzetekben).

² Pesti Divatlap 1846 ápr. 9.

gok áradatában. A keresett ellentétek, meglepetések Hugo iskolájának elfajulását mutatnák, de egyébként a dráma olyan, mintha sokkal régibb idő terméke volna, valami elkésett ritter-dráma, Katona ifjúkori műveinek egyivású társa. Négy felvonáson át járnak kelnek összevissza a dráma bőszült, dühöngő alakjai, míg végül a költő lesöpri őket a színpadról. Sajátos a dialog formája, az a szaggatott rövidség, mely Hugo egy-egy jelenetében is megvan ugyan, de eléggé önállónak tűnik föl. Képei néha a *Felhők*re s *Az örültre* emlékeztetnek: „... az égibolt egy roppant billikom, melyet a lemenő nap csordultig tölt piros sugarakkal, bor gyanánt, s az éj ezt az óriás billikomot egy huzomba kiissza; csak a fenekén maradnak apró cseppecskék, miket mi aztán csillagoknak nevezünk“.

A színműírás még azután is kísértett. Maradt egy kiadatlan töredéke Caraffa eperjesi vérengzéséről: egy igen élénk népjelenet, melyben egy vándorkomédiás meglepő jellemzetes és korhű nyelven beszél s Caraffának egy jelenete, mely már a caricatura hatását teszi, a mint harmincz hóhérjától a hóhér-katekizmust kérdezi. Ezek igazán gyermekijesztésre való bábok, csepűszakállal, vasvillával és lánczczal.

Mindaz, a mit Petőfi drámairói kísérleteiről tudunk, azt mutatja, hogy neki akkor se lett volna szerepe itt, ha békében folytathatja irodalmi működését. De az egész irodalomra oly nagy hatása volt, hogy ez érvényesült volna a színműirodalomra nézve is s ez irány rokon a Szigligeti népies irányával. E népies irány teljes tárgyilagosságot, teljes realitást s mégis ragyogó költészetet vesz magába Arany Jánossal. A forradalom kezdetén világosan látható a reform, mely népies, nemzeti és távolodik a romantikától. Arany

Toldija a természetes ember, de nem a Rousseau természetes embere, hanem a népies irány hőse, az igazság színeivel rajzolva.¹

Meddő dolog azt a kérdést feszegetni, hogy lett volna . . .? Ki tudja azt már és ki mondja meg? Való, hogy a magyar romantika tovább él, de legszebb virágai a szabadságharcz előtt hajtottak ki. A kornak azután is volt romantikája; azok a válságok és államalakulások, melyek a külföldet megrázták, romantikus időkbe valók. A mi leverte országunkban valami halvány remény romantikája élt, álomszerű várakozás, melyből kialudt a régi romantika parazsa. Jókai, a ki regényeiben oly igazán tudta megszólaltatni e korok hangulatát, jellemzi ezt néhány sorban az *A kik két-szer halnak meg* cz. regényében: „Lehullt már minden levél a fákról, csak a „fagyöngy,“ a „fakín“ maradt rajtuk zölden. A fakín a tölgynek az álma, mely arról regél neki, hogy még nincs itt az évnek a halála, még zöldel valami! . . . Jön az anglus, meg a franczia, a török már itt is van, megtorolni a muszkát. Most kezdődik el az igazi.“

Kétségtelen, hogy másképen lett volna. A mohácsi vésznél veszett el Magyarország önállósága. Később is voltak nagyszabású politikusok: egy Martinuzzi, Bethlen Gábor, Zrinyi Miklós. De a kik hivatta voltak nagy birodalmakat vezetni, vergődnek a kisszerű viszonyok között. Lehet, hogy így még érdekesebbek, mert tragikusok, de kár értük!

A negyvenes évek igazán nagymértékű szellemi föllendülést hoztak. Előbbi idők vetése sarjadzott ki.

¹ V. ö. Zlinszky Aladár *Toldi a természetes ember* (Egyetemes Phil. Közlöny 1907.) cz. sok elmeéllel irt dolgozatával.

Nem valljuk a materialismus elveit, de bizonyos, hogy az anyagi viszonyok nagy befolyással vannak a szellemi életre. Ha a 48-as törvények állandók, ha Magyarország anyagi függetlenséget és anyagi jólétet nyer, az irodalom is másképen fejlődik. Az a nemzeti csapás, mely annyi író szívét-lelkét megtörte, az a gazdasági romlás, melybe a forradalom bukása s a Bach-korszak vitte a nemzetet, éppen úgy visszalökte a fejlődést, mint a mohácsi vész. A nagy körvonalak eltűnnek. Az a színpad, melyet Vörösmarty költészete, Teleki lángesze, Czakó phantasiája és Szigligeti elevenisége tett dicsőségessé, sokkalta többet ígért, mint adott. Nemcsak az írók törtek derékban, mint a tölgyek a viharban, hanem nem fejlődhetett utánuk méltó új nemzedék se.

Petőfi ott maradt valahol a csatatéren. A másik óriás, Vörösmarty, összetört végképen. Az ő sorsa igazán tragikus. De majdnem olyan szomorú a harmadik sorsa, az Aranyé. Egész életét behálózza a mélabú s folytonosan vergődik a kicsinyessé vált viszonyok között. Azért írt s bizalmas óráinkban szeretjük hinni, hogy nem kevesebbet és nem rosszabbat, mint másként tette volna. Lehet. Bizonyára sok volt benne is az energia, melynek fölöslegét legalább is ki kellett adnia. Még jó szerencse, ha az energia az íróból kitör, ha megváltozott formában is.

Abban is van igazság, a mit Lukianos olyan szépen beszél el. A ki írónak született, álmában megjelenik egyszer a Múza s választásra szólítja föl s a ki mellé szegődik, azé elválhatatlanul a lant s a szekér, melyet szárnyas lovak ragadnak . . . A szellemi fejlődés megyen előre az anyagi nélkül is, de az utóbbi nem egyszer durván elébe vág s meglassítja útját vagy

más irányba veti. A romantikának az az evolúciója, mely a nemes és őszinte pathostól a népies színmű ösvényéig vezetett, itt megszűnik. Az elején Kisfaludy Károly áll, a végén Szigligeti. Aztán a külső körülmények új fejlődést vonnak maguk után. A kitörő harci harsonák rivalgása közben lebocsátjuk a függönyt. Exeunt.

A színészet 1848-ig.

„ . . . szegény komédiás,
Ki egy óra hosszat tombol és dühöng,
Azzal lelép, s szava se hallatik.“

Macbeth. V. 5.

A dráma eleven élete a színpadon van s a dráma történelméhez mindig hozzátartozik a színpad története. A hogy sorra vettük a magyar romantikus dráma különböző megnyilatkozásait, megkísértjük e vázlatot kiegészíteni a Nemzeti Színház rövid történetével is. E kettő összekapcsolódik s a kor hatása éppen úgy megérzik a színészekén, mint a színműveken. A kölcsönös egymásra hatás kétségtelen: írók köszönik a színészeknek sikerüket s a színészek az íróknak. De ez a szakasz csak a subjectív igazság erejével akar hatni. Semmi mód többé, hogy mi a mi szemünkkel és fülünkkel ítéljünk azon színészek fölött, a kiket sohase láttunk. Az akkori nézők följegyzéseiből kell mozaikkoczkánként összerakni alakításaikat. Az a rend, a mit ebből a chaosból készítünk, bizonyynyal önkényes. Némi vígasztaló a kritikának az az őszinte — sokszor naiv — közvetlensége, a mi a legtöbb akkori színibírálatot jellemzi. Az ő nézőpontjukból látott ala-

kokat kell helyreállítanunk a saját nézőpontunk szerint.¹

A magyar színészetnek is megvolt az a baja, mint a színműirodalomnak: nem volt multja, nem volt hagyománya. Természetszerűen német hatás alá került, mely alól igazán nagyon soká nem tudta magát kivonni. Saját, nemzeti hagyományaink ezen a téren sem voltak.

Csak halvány sejtelmünk lehet róla, milyen benyomást tenne a görög színészet álarcz alól beszélő és cothurnuson járó színészeivel vagy egy középkori mysterium előadása a maga kezdetleges színpadjával. Azonban messzire ki lehet mutatni azoknak a tréfának ősi eredetét, melyekkel a mai czirkusz clownjai és Augustjai megnevettetik a közönséget. Két szempontot akarunk kiemelni. Az egyik az, hogy minden valószínűség szerint a színészet az a művészet, mely állandóan a legközelebb jár a természetességhez. Minden kor színművészetének megvan a maga stílizálásra való hajlandósága, de ezek a különböző iskolák és irányok nem mutatnak akkora eltéréseket, mint más művészeteknél. A másik szempont, hogy bizonyos egyforma hibák ismétlődnek. A tragikai nemben a színfalhasogató pathos, a szenvedély erőszakos és hazug túlzása, a komikai nemben a tréfák nyersesége, darabossága és otrombasága. A színészet történetére nézve örökbecsű a rövid betét *Hamletben*, a hol a

¹ Az erre vonatkozó irodalom rendkívül kevés. Mint kortárs följegyzése, fontos Szigligeti Ede munkája (Magyar színészek életrajzai. Bpest, 1878. Olcsó Könyvtár). De nem elég plastikusan ír le. Színészi alakok reconstruálása legjobban sikerült Rakodczay Pálnak (Egressy Gábor és kora. Bpest, 1911). A szerző maga is színész volt s valódi elméletet ad erre, gyakorlati példákkal (Tóth József jellemzése II. k.).

színi előadásra készülnek. Hamlet a természetes beszédet, a mérsékletet ajánlja, az értelmes szőejtést, a nyugodt kézjártatást. A bohóc meg ne játszszzék a csöcselék kedvére. A szenvedély forgószele közepette is bizonyos mérsékletre van szükség: a színész legyen ura szerepének s ne a szerep a színésznek.¹ Itt tartunk ma is. A hibák ugyanazok voltak s az eszmény ugyanaz.

Valószínű, hogy a kezdő magyar színpad az eszménynek még nagyon nem felelt meg. A kezdetleges, nyomorúságos viszonyok időt se engedtek a színésznek, hogy igazán tökéletesítse magát szerepeiben, nem is szólva arról, hogy esetleg elméletileg is foglalkozzék velük. A hős hihetően fűrészelte a levegőt kezével, foszlányokra tépte a szenvedélyt s a komikus többet mondott, mint a mi írva volt s általában keresztülkaszul áthágták a „természet szerénységét“. Vegyük még hozzá, hogy megállapodott műsor híján mennyi új szerepet kellett betanulniuk s mennyire szükségük volt, hogy a közönség kegyét keressék a legolcsóbb fogásokkal is. De valamelyes eszmény után való törekvés mindig volt. Ez az eszmény nem lehetett teljesen a természet, hanem annak valami javított mása. A romantikus pathos, mely a kor irodalmát áthatotta, a színpadra is utat talált. A szenvedély némi túlzása éppen olyan eszménynyé vált, mint annak megnemesítése. A régi színészet hagyománya, a szavalás, iparkodott valami eszményített, stylizált formát fölvenni s

¹ Az erre vonatkozó elméleti magyar irodalomban igen tanulságos a Jászai Mari *Egy színészlélek* (Az Ujság 1909 febr. 16—18.) cz. értekezése. Császár Imre könyvei (A színész alkotása. Bpest, 1897. A színjátszás művészete. Bpest, 1909. teljesen üresek.

egyáltalában messze állt még a természetes beszéd-től. Ugyanígy voltak a mozdulatok is. Bizonyos kerek mozdulatok a kézzel, a lábbal, az egész testtel, hogy a színész lehetőleg szoborszerű alakot vegyen föl. A játékforma bizonyos hasonlóságot mutat az opera stylizált színjátszásával. Jellemző arczjáték kíséri az előadást s a merev arcz éppen úgy nem való a színpadra, mint az alkalmatlan hang vagy az idétlen termet. Nem elég a tehetség, a jó színészt lehetőleg a természetnek is föl kell ruháznia adományaival. A szerepkörök elkülönülnek s ez is hozzájárul, hogy a hős, a hősnő, a naiva, az intrikus még jobban stylizált körvonalakat nyerjen. A komikus színész mindig közelebb áll a természethez, mint a hogy a vigjáték is szívesebben veszi tárgyát a jelen napjaiból. A szerepkörök megmerevedésének nálunk némileg elejét vette az a körülmény, hogy a szintársulatok kicsinyek voltak. Végre is egy-egy tagnak sok mindenfélét kellett játszania. A tehetség teljes kifejlődésének ez ártott, de a modorosság ellen jó védőpaizsul szolgált.

A Nemzeti Színház személyzetének közvetlen elődei között is találunk színészeket, a kiket művészeknek képzelhetünk. Közismert a Pergő Czelesztin neve. A rászóródó fényt és árnyat ma már arányosan elosztani nem lehet. Az egykorúak is szemére vetették modorosságát s egy jellemzetes színészi műszó maradt rajta: „nappali színész“ volt; jobb komédiás a deszkákon kívül, mint azokon. Nemesember volt, jó megjelenésű, asszonybolondító, nagy önérzettel, pedig erkölcsi értéke igen gyöngye lábon állhatott. De a lámpák világánál, kifestett arczczal uralkodni tudott.¹

¹ Déryné Naplója. A színészeiről II. 14., az emberről kivált III. 20 kk.

Mindennél jobban jellemző, hogy csak Czelesztin néven említették. Keresztnevén, mint a királyokat. Micsoda hangja és ereje lehetett! Még idősebb korában is megcselekedte azt a németektől tanult bravourt, hogy egyszerre eljátszotta Moor Károlyt és Moor Ferenczet *A haramjában*, mert a két főszereplőnek nincs közös jelenete. Azt hiszszük, rengettek belé a színpalak, a rozoga erdők s a szegényes grófi palota. Az öreg színész sorsa szomorú, de Czelesztin azért megél; mint köteles adót fogadja el gróf Mikó Imre pártfogását, terített asztalát.¹ Molnár György egy rendkívül érdekes jelenetet beszél el, mikor beállít hozzá Czelesztin, az öreg Czelesztin, kinek hajdani deli termete összeesett, meghízott, ruhája is öreges, kopott, de feltűnő tiszta és gavalléros. A fiatal Molnár Ferdinándot készül játszani az *Ármány és szerelemben* s Czelesztin meglepő értelmességgel és természetességgel magyarázza el a hős belépő jelenetét. Előadását e szavakkal végzi be: „Persze önök azt képzelik, hogy mi nem tudtunk semmit, hogy a művészetről fogalmunk se volt, hogy csupa színfalszaggyatók valánk! . . . Mi észszel dolgoztunk . . . és nem ficzánkoltunk a külsőségekkel!”²

Erdélyi volt a legkiválóbb komikus is e korban, Jancsó Pál, az „első magyar komikus”. Gyulai rajza³ éles körvonalakban állítja őt elénk, a miről persze már nem lehet itélni, mennyi része van benne a költő képzeletének. Ez a típus nem ritka: a komikus, a ki tragikus szeretne lenni; a bohóc, a ki a zordonságig

¹ Hölgyfutár 1858. 81. 180. 276. sz.

² Molnár György: Világostól Világosig. Arad, 1881. II.

³ *Az első magyar komikus.*

komoly, a pedanteriáig rendes, a félszegségig magába-vonuló. Mondják, hogy a természet végtelen nevetséges külsővel látta el: a komikusan élénk, busa szemöldök a Molière arczán is ott van. Jancsó igazán nem bohóc, ő a valódi, a legtermészetesebb komikus. Az egésznek a titka abban áll, hogy a szerepet komolyan fogja föl, hiszen a nevetséges embernek nem szabad tudnia, hogy ő nevetséges. Minő avult szerepek! Igazházi, Lákostói (*Nagy zürzavar*) s a legfőbb szerepe Mandolino halász (*Csörgő sapka*), a melyben el is búcsúzik.

El tudom hinni a sokat emlegetett „síró- és éneklő iskolát,”¹ de nem hiszem, hogy ilyen példák mellett azt maguk is tökéletesnek tartották volna. Kántornéban sok lehetett a pathos, a mely meg-megáradva túlcsapott a parton. Dicsérik fejedelmi megjelenését s különösen beszédes szemét, mozdulatai kerekességét s a szenvedély hatalmas kitöréseit. Kivált királynői szerepeiben mondják nagynak s nem lett modorossá, mert rokon szerepeinek is meg tudta adni a megkülönböztető jellemvonásokat. Nagyon soká készült egy-egy szerepre s rendkívül komolyan vette a színészetet. Minden túlságos pathosa mellett is a szenvedély igaz szavainak is kellett hangokat adnia.²

Kántorné méltóságos művészete és személyisége mellett a másik irányt képviseli Déryné: ő az örökké jókedvű, nagyszerű kedélylyel megáldott asszony, a dalos pacsirta. Naplója a megtestesült természetesség. Drámai szende és naiva szerepeibe föltétlenül belesúszhatott némi szenvelgés, az a kellemetlen vonás,

¹ Bajza kifejezése: Dramaturgiai és logikai leczkék. (Munkái V. k.)

² Szigligeti: I. m. Déryné Naplója. Többször, kivált I. 421. l.

mely a korabeli drámákban annyira kirívó, mikor a szenteség a siránkozásba olvad s a gyermetegség a mesterséges gyerekességbe. Dérynének nem volt akkora tanultsága, hogy ezektől a hibáktól meg tudjon szabadulni, mikor ezek benne voltak a szerepeiben magában. De istenáldotta könnyűséggel énekelt — hiszen külföldre is hívják — s teljes őszinteséggel, elemi pajkossággal és kedvességgel játszott, ha illet a szerep neki. Hogy miként gondolkoztak a színészek között sokan, érdekes följegyezni, hogy Murányiné — eléggé jelentéktelen név — így oktatja Dérynét: „Te azt gondolod, hogy most jól játszál, azért, mert a publikum tapsolt s kihívott? Korántse. Az csak fiatalságodat illette. Te jól elmondottad szerepedet; és ennyi az egész. De meg ne állj, vedd elő ezen szerepedet két-három nap múlva, tanuld újra és úgy többször hangsúlyozd a jelentős szokat, vagy constructiókat többféleképp s meg fogod találni, melyik hangzik legtermészetesebben.“ „S így lett belőlem természetes színésznő“ — teszi hozzá Déryné nagyon egyszerűen.¹

*

Mikor az állandó színház megnyílt, már eléggé szervezett társulatot vett át, több jeles tehetségű színészt és színésznőt s már némi hagyománynyal bíró színjátszó stylust, de igen kezdetleges segédszínészi kart s a színjátszás két végletes hibája, az álpathos s a prózai nyersség, kivált az utóbbiak között napirenden volt. Kimaradt a tagok közül a fejedelmi Kántorné, a miért egyedül csak magára vethetett. Bajza is írt

¹ Naplója I. k. 342. l.

neki, a választmány is, összesen háromszor, mind válasz nélkül maradt. Lehet, hogy beteg volt, de attól végre adhatott volna hírt: kérette magát. Kérette magát akkor is, mikor a választmány újra érintkezésbe lépett vele, mert új föltételeket szabott, köztük fizetésemelést és válogatást a szerepek között.¹ Így aztán mégse lett Kántorné a Nemzeti Színház tagja. Kevés a pótolhatatlan ember, Kántorné sem volt az, de mégis idő kellett hozzá, a míg Laborfalvi Róza belenőtt az árván maradt szerepkörbe.

Itt kezdenek a külső viszonyok is rendeződni.² A dolog még nehezen megy előre, a míg a színház nem országos. Bajzát igazgatóvá tenni szerencsés gondolat volt, de a színház fölött rendelkező választmány megkötötte a kezét. Havonként csak ötven forintot költhetett szabadon. Átvett huszonöt díszletet s igen gyér ruhatárt, de azt is bérházban voltak kénytelenek tartani hely híján. Harminczegy magánszereplő színésze volt a színháznak akkor.

Bajza hozzáfogott a dolog rendezéséhez az ő szokott energiájával, melyet el-eltakart mélázásra hajló kedélye. Mindenekelőtt törvénykönyvet készített, mely törvénykönyv mai napig mintája színházi törvénykönyveinknek; katonai fegyelem és szigorúság szól belőle, melynek főelve, hogy a színész minden perczen kéznél legyen, akár az őrtűznél pihenő harcos s főbüntetése a bírság, mely kimélet nélkül lerovandó minden alkalomkor. Anyagiakat nézve is elég jól rendezték a

¹ Bajza levelezése Kántornéval. (Munkái VI. k.) Déryné Naplója III. 239. kk.

² Nem szándékozunk a színház részletes külső történetét adni, csak nagyjából körvonalazzuk a dolgokat, hogy milyen körülmények közt éltek az akkori idő színészei.

színészek dolgát. Férfiak között Megyeri kapott legnagyobb fizetést: havi nyolczvanöt forintot, Egressy, Bartha többedmagukkal hetvenet; a nők között Déryné százhuszonöt forintot, Lendvayné nyolczvanötöt stb. Nem fényes stallumok, de azon kor viszonyaihoz képest elfogadhatók, hozzászámítva a jutalomjáték s a vendégszereplések mellékjövedelmét. Az akkori Magyarországon írók és színészek a vagyonszerzéssel teljesen leszámolhattak.

De Bajzának lépten-nyomon küzdeni kellett a kezdetleges viszonyokkal. Annyira nem volt a színháznak tőkéje, hogy mikor 1838-ban az árvíz dühöngött, a deficitet nem tudták fedezni. A színészeknek is tartoztak, sőt arra is gondoltak, hogy a tagok mondjanak le egy egész havi fizetésükről. Ilkey Sándor háromezerforintos kölcsöne segítette ki a színházat. Ez a nevetéségesen kis összeg is jellemző, hogy a miatt jönnek ilyen zavarba. De Bajza mindezen túl tudta volna magát tenni, ha szabad keze van. Így azonban inkább lemondott 1839 június 5-én, nem egészen egyeztetendei igazgatás után. „Én . . . a választmány bölcs uraival nem férhettem össze“ — írja Antal bátyjának.¹

A mi a dolgokat még bonyolultabbá tette, az az opera ügye volt. Bajza nagyon kelletlenül ment belé. Állandó ütköző-kő volt az, számtalan gáncs tárgya, korlátolt álláspontokból megítélve, pedig a kezdődő Nemzeti Színháznak egyik dicsősége volt épen ez az opera. A 30-as évek elején már olykor-olykor játszottak operát vidéken, néha csak részleteket, néha egész operákat s igen jól kiválasztva, mert az olasz zenét

¹ Munkái VI. k. — Bajza színigazgatói pályáját illetőleg használtam Szücsi József idézett munkáját.

Rossini, Mercadante, a francziát Hérolld, a németet Mozart, Weber, Meyerbeer képviselik, melyek közt különösen kedvelt *A varázsfuvola* (*Tündérsíp* címen), nevető, életörömet árasztó muzsikájával és eszeveszett librettójával.¹ Szakszerűen képzett énekesgárda sincs még s a fejlődő Nemzeti Színház képes rövid idő alatt komoly színvonalú opera-előadásokat teremteni. Nem is e miatt támadják, hanem mert árt a drámának, mert nem szolgál hazafias czélt és mert sokba kerül.² Mind a három vád igaz; de végre az operának is lehetett jogosultsága a dráma mellett s nem volt több hazafiság azoknak a bankóknak a kidobálásában, melyet a cigány markába nyomtak a vigadó magyar urak s a zene előkelő élvezet. Pénzbe kerül mindenütt, nem hoz hasznót sehol.

Az operai előadások általában minden hétnek a felét elvették a drámától. Állandóan volt közönsége, de az énekesnők s a fényes kiállítás sokba kerültek. Ez a kiállítás — mint a kritikákból kitűnik — sokkal gondosabb és gazdagabb volt, mint a drámáknál.³ A műsor kifogástalan. Elsősorban természetesen az olasz opera uralkodott: a Bellini, Rossini, Donizetti, Mercadante operái, közöttük a Bellini *Normája* került színre a legtöbbször. Ezek a dalművek, melyek ma is

¹ L. a Fánscy-féle színlapgyűjteményről szóló többször idézett cikkemet.

² Legmulatságosabb volt a Vahot Imre fölszólalása (Még egy szózat a' pesti magyar színház ügyében. Pest, 1840): „a' magyarnak — hála isten! — operazenéje nincs.“ Fölháborodik, hogy a böles Könyves Kálmán király danolva lép föl Erkel operájában.

³ Verdi *Macbeth*-je előadásakor: Ha a Shakespeare-ét is ilyen fénynyel állítnák ki! (Pesti Divatlap 1848. I. 10.).

távol vannak attól, hogy elavuljanak, bár az opera régi formáját képviselik, melyben a dallam a fő s a libretto csak arra szolgál, hogy legyen mit énekelni. Romantikus históriák, vad középkori történetek, nem egyszer véresek és brutálisok, de mindez elvész a dallamokban, melyek olvadók, lágyak vagy tüzesek, forrók, mint az olasz éghajlat. Talán stilszerűbb, ha a libretto vidám, mint a Rossini *A sevillai borbélyánál*, a melyet valódi olasz stylusban játszanak el nálunk is, mint hazájában szokták, hol nem is igazi Bartolo és Basilio az, a ki nem gondolt ki valami új tréfát hozzá. Nálunk Benza volt az, kinek nagyszerű ötlete jóval túlélte a művészt.¹ A kritikákban is sok a hangulat, kivált Donizettiről írnak igen szépen: a *Lammermoori Lucia* sejtelmes zenéjéről, mely ugyanazt a hangulatot játszsza végig a komor kastély, a havas hegyek, fehér függönyök, kéklő holdvilág mellett² vagy a *Don Sebastianról*, legjobb operájáról, hol kezd a dallam is jellemző lenni, a cselekvényhez simulni, a csaták kürtjét s főleg a gyászdobok baljós pörgését szólaltatván meg.³ Verdit is játszsza már, a „küzdő, lázongó embert, a kiből az elfojtott érzés szenvedése s feszültsége közepett zivatarként tör ki“⁴: a *Nabukodonozort*, a „Babyloni vizek“ hatalmas dallamával meg a *Macbethet*, melyről úgy ítélték, hogy shake-

¹ Benzáról l. Törs Kálmán *Nagyné Benza Ida* cz. cikkét (Koszorú II.). Váradi Antal: Régi magyar színészvilág. Budapest, 1911.

² Életképek 1847. II. 24. II. 1.

³ U. o. 1847. I. 23.

⁴ Taine: Notes sur Paris. Vie et opinions de M. Thomas Graindorge.

spearei szenvedély van benne¹ s ezidétt legnépszerűbb operáját, az *Ernanit*, mely magyar színen többször jelent meg, mint Hugo mester drámája.

De nem kizárólagosan olasz a műsor. A könnyed, friss, vig francia zenét adja Hérold meg Auber s az értékesebbet Halévy, míg a komolyabb és mélyebb németet is nagy nevek képviselik: Mozart, Weber *A bűvös vadász*szal, melyben a német zene összes dallamossága s érzelmessége csendül meg, a szerencsétlen sorsú Lortzing, Meyerbeer, a zenedráma egyik úttörője s a legnagyobb, a zene Michel-Angelója, Beethoven. A bírálatok nagyobb teret is követelnek a német zene nagyjainak.² Közben egy-egy hangverseny-estély is volt, hallották játszani Lisztet, Vieuxtempst s a nagy Berlioz is elragadta a magyar közönséget a Rákóczi-induló mesteri átírásával.

A magyar opera is itt kezdődik, bár még kevés benne az igazi magyar elem. Thern Károly dalműveit, *Gizult*, a *Tihany ostromát* nagy jóakarattal fogadják, de magyar zenének vagy magasabb zenének nem lehet nevezni. Ruzitska *Béla futása* is csak akadozó kezdet. Ellenben jelentős sikert arat Doppler *Benyovszkija*. Az igénytelen fuvolást föltűnt új csillagnak nevezik.³ A zenébe tárgyánál fogva lengyel motivumokat vitt be s színes és erőteljes dallammal kísérte a cselekvényt, melyet Kotzebueból ismertek a nézők. Bartay Ede *Csele* nem arat nagy sikert, de jelentős, mint a magyar vig opera első kísérlete.

Ám mindezeket messze túlszárnyalta a karmester, Erkel Ferencz sikere. Már *Bátori Mária*jában is föl-

¹ Életképek 1848. I. 10.

² U. o. 1845. I. 5.

³ Pesti Divatlap 1847. 41.

fedezték a magyar vonást, de a valódi diadal *Hunyadi László* premiére-je volt. Igazi ünnepi este, melyet zavartalan lelkesedéssel fogadtak s melynek riadó zaja messzire visszhangzott. Ez is az olasz iskola modorában volt írva, lágy és tüzes dallamok kísérik a zordon történetet; de olyan részletek, mint a *La-Grange-ária* vagy a „Meghalt a cselszövő“ hatalmas karéneke — maga a diadalmas örömnak szárnyaló hangja — igazi nagyszabású zenészt mutattak. Még hosszú volt az út *Bánk bán* tiszaparti jelenetéig, de a legelső magyar zeneszerző dicsősége itt kezdődik a romantikus színház fénykorában s hozzátartozik ahhoz a nagy kivrágáshoz, mely ezt az évtizedet jellemezte irodalomban, művészetben egyaránt.

A magyar zene története hálásan emlékszik meg Egressy Béniről, a ki híven szolgálta a színházat, mint színész, mint énekes, mint fordító, mint zeneszerző. Az Erkel-operák librettóit ő írta. Operát nem alkotott maga, de a magyar műdal egyik legjelentékenyebb képviselője ő volt. A *Szökött katonával* egyidejű a másik pályázat, mely a *Szózat* megzenésítéséről szólt s melyet Egressy Béni nyert el. A *Pesti Hírlap* s a *Honderű* elitélő kritikájával diadalmasan szállt szembe az a népszerűség, mely ma sem hagyta el. Értett a népdalmotívumok szerencsés fölhasználásához. Kótára szedte Petőfi sok versét s ezek futótűzként terjedtek el az egész országban.¹

Egyöntetű magyar operagárda még nem volt, idegenekből egészítették ki s ritka opera-előadás volt, a hol egy nyelven énekelt mindenki. Néha úgy tetszett,

¹ Egressy Béniről l. Bayer József cikkét (A *Szózat* megzenésítése. Budapesti Szemle 1913).

mintha az olasz operában volnának. Mind hozzájárult, hogy a szűkebb látókörű hazafiak támadják az operát. Az énekes személyzet talán megállotta úgy a helyét, mint a drámai, de természetesen nagyobb fizetést igényelt s fegyelmetlenségben rossz példát adott. Nincs módunkban részletesebben vázolni Wurda, Wolff képességeit, Fűredy Mihályt, a magyar énekes prototypusát, a Tamássyak vérbeli elődjét, Benzát, erős, de recsegő basszusával, kissé nyers, de eleven komikai tehetségével, se Hollósy Kornéliát, a nemzet akkori csalogányát, ki egyaránt hódított hangjával, szemével, egész valójával; csak Schodelnénál állunk meg, a híres és szeszélyes primadonnánál, kinek viselkedése annyira belejátszott a színház belső ügyeibe.

Schodelné Klein Róza a Nemzeti Színház első énekesnője volt s nélkülözhetetlennek tartották, a mivel teljes mértékben vissza is élt. Ferenczy István alkotta meg mellszobrát, mely első tekintetre megkap szép, nemes arczélével; termete is színpadra való volt, jól festett férfiszerepekben is (Romeo), pompás althanggal bírt, kitűnően kiképezve. Déryné, ki szerencsés természeténél fogva mindenki bizalmába be tudott férkőzni, közvetlen közletről festi le.¹ Nem volt rosszindulatú, de roppant ideges és hirtelen természetű, a mit csak növelt szerencsétlen házaselete ingyenélő és goromba férjével. A színpadon pompás toilette-ekben jelent meg, háztartása elhanyagolt és rendetlen maradt. Hatezerhét száz forint évi fizetéssel, jutalomjátékkal és kéthavi szabadságidővel szerződtették, a mit végre fölvert kilenczezer forintig. Sohse voltak benne biztosak, mikor mond le az előadásról, visszaélván torka

¹ Naplója III. 251. kk.

kényességével. Jellemző Déryné kötelességtudása ezzel szemben, a ki mindig hajlandó volt a beugrásokra. Schodelnét a közönség bálványozta, de a sok visszaélés is megtermette a maga gyümölcsét: kapott füttyöt is, hagymakoszorút is. Nem jött zavarba: rászólt a közönségre a függöny elől. Ha valamelyik színészszel összeveszett, elcsapását követelte. Talán még hatalmasabbá tette, hogy Nyáry Pált érezte a háta mögött, a ki később intendans volt. Mondják, hogy nemcsak hangja csengésével, de két szép szemével is lebilincselte Nyáryt.¹ Bajza nem bírt a szeszélyes énekesnővel; ő erélyes ember volt, de nem erőszakos s megkötött kézzel nem bírt dolgozni. Egyik oka Schodelné volt, hogy odahagyta az igazgatói széket. Szentkirályi alatt némi időre Egressy Gábor is csak miatta távozott el. Az *Athenaeum* a harczot folytatta tovább az igazság érdekében s élénken megírt cikkekben polemizált Schodelnét illetőleg, mindig elismerve művészetét s mindig elítélve visszaéléseit.² Azonban a fegyelem, melyet Bajza nem tudott megteremteni, utódai alatt sem szilárdult meg.

*

A nemes lelkesedés izzó évei is csak úgy tele vannak prózával és kicsinyességgel, mint minden ezen a világon. Bajza után egymást váltották az igazgatók. Az igazgató-választmány volt az úr voltaképen, Földváry vezetése mellett s nem egészen négy esztendő alatt Ilkey Sándorra Szentkirályi Móricz, Ráday Gedeon és Nyáry Pál következtek. Olyanformán igazgatták a

¹ Rakodczay: I. m. I. k.

² L. különösen: 1839. I. 48., 1841. I. 3., II. 40., II. 45.

színházat, mint a vármegyét szokás. A népszerű ellenzéki politikusok, mint Ráday vagy Nyáry, voltaképpen nem termettek a színház igazgatására. Energiájukat fölös helyen adták ki. Az *Athenaeum* kritikái ellen válaszul megtámadták Bajzát s az ő igazgatására háritották a színház bajait.¹ S a mellett a színészek és színésznők tábora úgy zúgott, mint a darázs-fészek. Többen fizetésemelést követeltek, elmenetellel fenyegetődztek. Minden ok egy közös forrásból ered: kevés az anyagi eszköz s kevés volt a közönség. Ide tartoztak a mostan s a későbbi években felmerülő panaszok a színház fekvése ellen, hogy sárban, vízben kell gázolni odáig, rossz időben, hogy a gázvilágítás szaga néha tűrhetetlen, máskor meg pislog, hogy a színház ruhatára kevés, hogy azonegy sátorban tábo-rozik Brutus, Mátyás király és III. Richárd.²

1840-ben megtörtént a nagy, elhatározó lépés: az ország átvette a színházat s Simoncsics János lett az igazgató. Egyénisége nem sok nyomot hagyott a színház történetében. Sok salak keveredett föl ez időben is. Maga Kossuth szólalt föl a színészek követeléseivel, mert a nemzet nincs olyan állapotban, hogy ennek eleget tehessen. Személyeket se kímélt: Egresyt támadta elsősorban, a ki oly „daróczos hangon” szólt e dolgról. De maga cseppet se volt kímélete-sebb s nyíltan ki is jelentette, hogy csak a magyar nyelv és nemzetiség szomorú állapota miatt fontos a színház, különben inkább bajnak tartja a „szinpad-i hősök mámoros istenesítését”. Kossuthnak az esze

¹ L. Bajza önérzetes válaszát: Visszapillantások. (Munkái V.)

² A többi közt: Regélő 1842. II. aug. 2. Életképek 1845. I. 5. Pesti Divatlap 1846. I. 16. Szépirodalmi Szemle 1847. II. 15.

egyéb kérdéseken járt s fölháborodott, hogy mindenki áldozatot emleget s mégis anyagi javulást követel; de végre is olyan dologba szólt belé, a mihez nem értett s jogosan kihivta Egressy önérzetes válaszát, melyben Vörösmarty is segített. Kossuth vádjára azzal felelt, hogy ők csak javítani akartak helyzetükön, de látván a dolgok állását, egyszerűen lemondtak. Ahhoz pedig joguk volt.¹

Egressy nemcsak a saját dolgára gondolt; való, hogy a szívéen viselte a magyar színészet ügyét. Írta egyre-másra furcsa cikkeit, melyekben sajátosan keverednek a józanság s a túlzás, a világos mondatok s a dagály. *A pesti színház mint országos* (Társalkodó, 1840. 76—77. sz.) cz. cikkében egyenesen „a magyar színészet tragoediájáról” beszél. Dialogba szedi ezt is s valamit emlékeztet Széchenyi stylusára. *A magyar nemzet évlapjaiból* (Athenaeum 1840. I. 19—24.) cz. cikkében főleg az operát támadja. Tele vannak ez elmefuttatások reformtervekkel, jóindulattal, lelkesedéssel és elkeseredéssel egyszerre. Ez az ember örökké drámai szenvedélyek között él, a legőszintébb lélekből játszsza Coriolanus szerepét, rövid időre ott is hagyja a színházat, de újra visszatér, összevesz és kibékül az emberekkel, de örökös izgágaságának az a célja, hogy becsüljék meg a színészt és hogy legyen igazi magas színvonalú magyar művészet.

1843-ban Bartay Endre került a Nemzeti Színház élére. Két rövid esztendő alatt voltaképen fényes eredményeket ért el. A magyar darabok akkor jöttek igazán divatba, egyik zajos siker a másik sarkába lépett

¹ Athenaeum 1841. I. 50. és 59. L. még Gyulai jegyzeteit (Vörösmarty munkái VII. k.).

s anyagilag is javultak a színház viszonyai. Bizonyos, hogy ebben volt része az igazgatónak is, de hosszabb vizsgálat mondhatná ki csak, mennyi ebben egyedül az ő érdeme. Muzsikusember volt, operát is írt s a zenéhez kétségkívül értett, a nélkül, hogy a drámát elnyomta volna vele. Magyarul rosszul beszélt. Egy-két jelesebb színész szavára sokat adott s végre az is érdem, ha valaki jó tanácsadót választ magának. Nagy súlyt helyezett az anyagiakra, de a mit egyfelől épített, másfelől lerombolta. Itt takarékoskodott, ott pazarolt. Nagyon sok váddal illették bukásakor. Azt is emlegették, hogy nem volt tisztakezű ember. Színházi ügyekben sokszor utazott külföldre, de azért se sok dicséretet kapott: szemére vetették, hogy fáczánnal, pezsgővel élt; együtt mulatott a színészekkel, kiket útítársul magához rendelt. Kalmár és bohém volt egy személyben. Jóformán senki se kelt védelmére, csak maga védte magát, számadásait sorolván föl. A való az, hogy vagyonszerzéssel vádolták s oly szomorú viszonyok közé jutott, hogy 1847-ben hangversenyt tartottak családja fölsegélyezésére.¹

Bartay semmi esetre se volt az az erőskezű ember, a ki meg tudta volna teremteni a szükséges fegyelmet. A színház virágzott a korrallal együtt, de a vezetőségnek nem sok érdeme kellett hozzá. Most gr. Ráday Gedeont nevezték ki főigazgatóul, a népszerű és jeles politikust, jóindulatú, művelt embert, a ki igazán csak műkedvelőképen vezette a színházat. Igazgatósági ügyvivő Fáncsy Lajos lett, a színház érdemes régi tagja

¹ Bartayról l. a többi között: Pesti Divatlap 1845. I. 11—13. II. 4. 5. 18—20. Életképek 1845. I. 11. Pesti Divatlap 1847. I. 5. Egressy Gábor levelei feleségéhez 1843. (Nemz. Múzeum kéziratára.)

és rendezője. Nagyműveltségű ember, kinek a kellő símaság is osztályrészül jutott, de fárasztó állásának csak a töviseit érezhette. Az üllő és kalapács közé került.

A Nemzeti Színház állapotához bővebben hozzá-
szóltak Fáy és Czakó. Amaz sok jóindulattal, sok
dicsérettel, hogy a színház képe belől igen barátság-
os, a társulat kitűnő, de azért kiemelte a rendezés
hiányait, a fegyelem lazaságát s a közönség csiszol-
atlanságát;¹ emez a maga romantikus szenvedélyével
és túlzásaival: szinte veszendőben látta a színházat.
Egressy is beleszólt — ő sohse tudott hallgatni —
s nemcsak a színház vezetőségét védte, hanem első-
sorban Czakót támadta. Ráday, mint discret úriember,
sietett leköszönni. Az a nyilatkozat, melyben Kossuth,
Andrássy, Eötvös, Lukács, Vörösmarty, Fáy, Bajza stb.
bírták maradásra a grófot, igazán az embernek szólott
s nem az igazgatónak.²

De a Czakó cikkének megvolt az eredménye,
Ráday mellé igazgatót neveztek ki 1847 június 28-án
s ez újra Bajza lett. Második igazgatósága nem tar-
tott teljes esztendeig; utána jeles ellenfele, Erdélyi
János következett, kinek lemondása után (már 1849-ben)
még egyszer följánlották Bajzának, de akkor már
nem fogadta el. Nem lehetett sohse teljesen szabad
keze s érzékenységét sértették azok a támadások,
melyeket nem czáfolhatott meg szabadon. Máshol
inkább kereste a küzdelmet, itt kitért. A Nemzeti

¹ Nyílt szó az orsz. színház ügyében. Pesti Hirlap 1841.
19—20.

² Czakó cikke: *A Nemz. Színház jelen igazgatási formá-
járól*. U. o. 1847. 848. sz. Egressy és Czakó polemiája: *Élet-
képek* 1847. I. 14—16. A bizalmi nyilatkozat u. o. 17. sz.

Színháznál fönmaradt a hagyomány, hogy Bajza volt a legjobb igazgatója. A vádak azonban jórészt ugyanazokul ismétlődnek: kevés az anyagi eredmény s nincs fegyelem. Még ma is magyarázni kell, mint az iskolás gyermekeknek, hogy valódi művészetből nem lehet, nem szabad fejőstehenet csinálni; nemes gyönyörűség az, melyre inkább rá kell fizetni. A színészvilág azonkorbéli idealis alakjai is emberek voltak: káromkodva gázoltak haza a sárban a gyér világítás mellett, visszaküldözték a nem tetsző szerepet, intrikáltak egymás ellen s fizetésemelésért zúgtak, mikor kopott köntösüket öltötték föl a gyapjú királyi palást és fényes bádorpánczél után. Ezek a kulisszái az eltűnt ragyogó időnek, most lássuk az árnyékalakokat, melyek még megformálhatók az örökre elhangzott alakításokból.

*

Az akkori magyar színészet, sőt az egész magyar színészvilág legnagyobb alakja Egressy Gábor. Tehetsége a Nemzeti Színház első éveiben bontakozik ki, most van legerőteljesebb férfikorában, egyre följebbhatol, de azután se hanyatlik s tanul holtáig.¹

Voltaképen nem színésztemperamentum. Hiányzik belőle az a könnyedség, az a bohémság, melyet meg-

¹ Egressyről elég jelentékeny irodalom van. Életrajzát megírta Szigligeti (I. m.); igen becsesek a Molnár György Egressyt illető szakaszai (I. m.). Rakodczay idézett nagy könyve éppen Egressyt nem jellemzi, minden elvész benne a hőse iránt való rajongásban. A színészt legjobban jellemzi Várdai Béla (Egressy mint Shakespeare-színész. Magyar Sh. Tár 1909.). Mitrovics Gyula szépen megírt cikke (Egressy Gábor. Bpesti Szemle 1909.) inkább az embert festi. V. ö. *Egressy G. iratai a M. N. Múzeumban* cz. dolgozattal. (Magyar Könyvszemle 1904.)

szoktunk a színész főjellemezőjének tekinteni. Apja református lelkész volt, mennydörgő hanggal és kiváló szónoki tehetséggel megáldva, a mellett művész-ember is: jeles zenész. Gábor fiát kitagadta, mikor színésszé lett, pedig a fiú teljesen apja egyéniségét örökölte: művészi hajlandóságát, előadóképességét, puritán, vallásos és megalkuvást nem ismerő valóját. Meggyőződéséért hihetetlen hévvel tudott harcolni s mindent komolyan vett a világon. Családjához írt leveleit¹ kell olvasni, hogy föltáruljon e ritka ember egész valója: a komoly, majdnem zordon férfi tele volt gyöngédséggel, szeretettel, de nincs e levelekben egyetlen tréfa, a jókedv egyetlen önkéntelen kiáradása sem. Ő is a Byron-féle hős, a Czakó Zsigmond fajtája, a kiben az altruismus már megneemesítette az ember szilaj indulatait. Élte fogytáig áthatja az a törekvés, hogy a magyar színészetet minél magasabbra emelje, hogy a színház minél virágzóbb, a műsor minél értékesebb legyen. Soha színész őszintébben nem szerette talán Shakespeare-t. Bajza elleni röpiratában ennek ajkára a következő csípős megjegyzést adja: „Önnek azon bal szokása van, hogy akárhol történik felszólalás, színészetet érintő; azonnal előáll, mintha a magyar színművészetet ön találta volna fel . . . “ Egressy ezzel Bajzát akarta kigúnyolni, de saját kardjával önmagát vágta meg.

A legnagyobb magyar színészt teljes elismerés nem kísérte sohasem. Egyéniségének érdessége kevés igaz barátot szerzett neki s túlságosan az eszével játszott, hogysem a nagyközönséget mindig el tudta volna

¹ A M. N. Múzeum kéziratárában. Részben kiadva: *Egressy Gábor emléke*, Pest, 1867.

ragadni, theoriája pedig akárhányszor vakmerően szembeszállt a közfelfogással. Érdekes, hogy éppen Petőfi az egyetlen, a szilaj, kötekedő Petőfi, a ki mindvégig kiáradó lelkesedéssel ír és beszél róla. Vörösmartynak is ő a kedvencz színésze, bár kifogásait is mindig elmondja, de már Bajza igen sokszor hibáztatja, éppen úgy, mint később Gyulai Pál és főképen Salamon Ferencz.¹

Bajza elvei² — s ez elveket sokan magukévá tették — a színjátszásról éppen úgy magukon viselik némi finomkodás látszatát, mint dramaturgiai nézetei. Mikor megróttta a síró- és éneklő-iskolát, ezt nemcsak a természetesség érdekében tette, mert éppen úgy megróttta azt a természetességet, mely a köznapinhoz állott közel. Mikor Kántornét és Czelesztint gáncsolja, úgy tetszik, nem a természetességet nélkülözi náluk, hanem a pathosukat sokallja, a kiáltó hang sérti a fülét; érthető és tagozott beszédet kíván, de retorikát, a fájdalom megneimesedését s elítéli a szenvedély, düh kétségbeesett, rekedt, hörgő és fuldokló hangjait. Azt szeretné, hogy a színész mindig szembeforduljon a közönséggel,³ láttassa egész arczát s hosszú előadást tart a kezek és lábak hullámvonalairól, aesthetikus elhelyezéséről. A tükör előtt való próbát ajánlja, a mit nem egy jeles művész a természetes művészet egyenes megrontójának tart.⁴

¹ Bajza: Munkái V. Vörösmarty: Munkái VII. Gyulai: Dramaturgiai dolgozatok. Budapest, 1908. Salamon: Dramaturgiai dolgozatok. Budapest, 1907.

² Dramaturgiai és logikai leczkék. I. m. V.

³ Ezt Vörösmarty is említi, de a „lehetőleg“ szóval enyhíti. I. m. CLVII.

⁴ Jászai Mari: I. m.

Egressy színjátszásának rendkívüli fontossága van már csak azért is, mert kortársai között ő az egyetlen, a ki elméletileg is kifejti elvei s védi gyakorlatát.

E nézetek is bizonyos fejlődésen mentek keresztül, bár azt a három korszakot, melyre művészi pályáját osztják,¹ nem látom oly mereven elkülönítve. Az első korszakban még ingadozik — ez valószínű, mert ez Egressyre nézve tehetsége teljes kifejlődésének az ideje. Nagyon sokat tanul bécsi utazásából, hol különösen Schrödernét és Anschützöt bámulja. Aztán következnek a realizmusra való törekvés s ekkor támadja Bajza következetesen: ezek a furcsa Szebeklébi álnév alatt írott kritikák. Egressy 1842-ben *Párbeszéd Szebeklébi és Egressy Gábor között, színészeti dolgokról* czímen írott röpiratában felel kritikusanak. 1843-ban nagyobb művészi tanulmányútra ment s Párisban töltött hosszabb időt. A francia színészet ellenkezően, túltúl idealizáló volt. Egressy itt is sokat tanul, jegyez és lelkesedik s új benyomásokkal tér haza. Kétségtelenül értékesítette azokat is, de olyan makacs művészeti hitvallással bíró ember, mint ő, nem fog egykönnyen irányt változtatni. Bajza ekkor már nem írt színi kritikákat, tehát nem tudni, mi volt a nézete Egressyről tovább. Igaz ugyan, hogy Egressy, mint színiiskolai tanár, hangsúlyozta az eszményítést, de csak bizonyos körülmények között;² igaz, hogy Molnár György szerint³ megszépítve és megnagyítva játszott mindent; de Salamon éppen úgy megrója túlzó natu-

¹ Várdai: I. m.

² L. *A színészet könyve* (1866) és *A színészet iskolája* (1879) cz. műveit.

³ I. m.

ralis játékaért később,¹ mint valaha Bajza. Nincs olyan kritikusa, ki végigkísérte volna egész pályáját. Lehet, hogy Egressy elhagyta a fiatalabb ember némi túlzásait, melyeket a 40-es évek elején alkalmazott, de egyénisége és stílusa nagyjában ugyanaz maradt.

Egészben véve Egressy iménti röpirata a magyar színészet legértékesebb írásai közé tartoznék, ha nem volna két sarkalatos hibája. Az egyik az, hogy személyeskedik, nem éri be az elvek tisztázásával, hanem magát védi s támadja ellenfelében a kritikust s az embert; a másik meg az, hogy Egressy rossz stylistá volt: akárhányszor dagályos, hosszadalmas, unalmas, úgy hogy az ember belefárad az olvasásába. De ha szeretettel merülünk belé, értékes pontokat lehet kihámozni belőle. Vakító igazsággal ragyog ki belőle a jellemzetesség s a természetesség elve, a színészet ideáljai. Kigúnyolja a Bajza hullámvonalait s meggyőzően fejt ki, hogy a szögletekbe görbült vonások hogyan lesznek a jellemzetesség által tökéletesek, tehát szépek. Mennyire igaza van, mikor a színészi gyakorlatot elébe teszi minden teoriának s hogy a színésznek is kevés a vele született tehetség, ha azt szorgalom nem edzi és tanulás nem képezi. Mindez szépen jellemzi Egressyt, a ki mindent átgondolva játszott s a ki a declamálás korában is föl tudott emelkedni a természetes játszás színvonalára.

Hogy megközelítette-e eszményeit? úgy látszik, eléggé s talán nem sok lépcsőfokot kell lefelé mennünk, mikor Egressy színészi egyéniségét elgondolni próbáljuk.

A hogy a természet nem áldotta meg könnyű

¹ Szépirodalmi Figyelő 1862. aug. 22.

színésztemperamentummal, külsőségekkel sem bőven látta el. A külső megjelenés azelőtt sokkal fontosabb volt, mint ma. Hőst és szerelmezt nem tudtak elképzelni délczeg megjelenés és hatalmas hang nélkül. Egressy nem volt magas ember, rendes középtermetű, a mi a színpadon inkább kisebbet mutat. Ez bántotta is s szükségét érezte, hogy vigasztalja magát nagy színészek (Garrick, Seydelmann) és nagy hadvezérek (Atilla, Napoleon) kis természetével.¹ Méltóságos járással és plastikus tartással pótolta ki e hiányokat s képes volt mégis a hős benyomását kelteni. Ellenben előnyére szolgált hatalmas feje, éles és szabályos arcvonásai s rendkívül mozgó és kifejező arcza. Hanggal se győzte mindig; hajlékony és minden árnyalatot visszaadó hangja könnyen elrekedt, erősebb kiáltásoknál könnyen élessé vált. Egész életén át küzdött szervezete gyöngeségével, gyakorolta, ösztökelte a fáradt és tökéletlen testet;² bele is edzette magát — az ölte meg végre. Kénytelenségből sokszor kellenél jobban halkította a szót, szemével és arczával pótolva a hangot. A kellő hangulat is cserbenhagyta néha az ideges, heves embert; sokszor úgy dolgozott, mint az igásló — ezért van, hogy ugyanazon szerepben különbözőképen játszott.³

Játékában az intelligentia s a tehetség egyensúlyban tartották a mérleget, a mit ritka színésztől mondhatni el. Tanulmányaiból világosan látszik, hogy mindenekelőtt a szerep jellemét rajzolta ki magának. Minden bírálója megegyezik benne, hogy különös ért-

¹ Vitája Szigligetivel. Kiadtam: Magyar Shakespeare-Tár 1911.

² Leveleiben sokszor.

³ Bajza: I. m. LXXX—LXXXII.

hetően beszélt. Némi mesterkedésre csak az mutat játékában, hogy szerette a hosszasabb némajátékokat. De itt is lélektant vitt belé: a hogy Macbeth némán megadja magát daemoni feleségének vagy mikor Richárd hallgatagon török össze anyja rettentő átka alatt. Megértette a tragikus hősök fölmagasztosulását a bukás előtt s csodásan ki tudta fejezni; nemcsak Richárd végelszántóságát a csatába rohanáskor, hanem Othello megneemesedését is, midőn tiszta öntudatra térve Desdemona holtteste előtt, hősi multjáról emlékezik meg s önként megy a halál elébe.¹ Shakespeare-i alakításairól szóló leírásaink különbözők: Coriolanusát Bajza nyersnek, póriásnak itéli,² Molnár György finomnak és előkelőnek.³ De minden kritikából kitűnik, hogy az alak éles reliefet kapott Egressy játékában. Petőfit bármennyire elragadja a lelkesedés, mikor Richárdjáról ír, a leírás igaz lehet, mert szemléltető: ismét a csodás arcjáték, a basilikus tekintet, néma gúnymosoly, szaggatott, töredezett, gúnyos beszéd s az összeroskadás az álom-jelenet után olyan egyszerű, olyan természetes, mint csak a legnagyobb színészeknél lehet: megtörve a lidércnyomástól s reszketve a végső bukástól, csupa suttogó és nyögő hangok.⁴

De ugyanolyan szeretettel dolgozta ki más szerepeit is, melyekben rendkívüli sokoldalúságnak adta jelét, egyaránt játszván hős, szerelmes, intrikus, bonvivant, sőt komikus szerepet is. Mint Kean, teljes lelkéből szólt, mikor a színészetet küzdelmeit mon-

¹ *A színészeti könyve cz. munkájában sok tanulságot fejtegetést ad a Shakespeare-szerepekről.*

² I. m. LXXX.

³ I. m.

⁴ Összes művei. VI. 21—22. l.

dotta el; Bolingbroke-ja soká híres alakítása volt; akadt ugyan bíráló, ki nem találta eléggé udvari embernek, de minden szavával kifejezte azt a végtelen értelmi fölényt, a mi ez alakot jellemzi.¹ A kevert jellemek alakítása könnyű szerrel sikerült neki: Gritiben a kalandor lelkiismeretlensége harmoniába olvadt az apa szeretetével. Leveleiben lépten-nyomon látjuk, hogy sok gondja volt a jelmezekre is. Mindennel jellemzett. Néha alig ismertek rá. Kotzebue *Legjobb az egyenes út* cz. vígjátékában Krumm theologust játszotta s e görbe, sovány alakot alig hihették el Egressynek. Szabályos arcját is eltorzította hozzá orlyukaiba alkalmazott hajtúkkal.² Minden mozdulata szögletes volt s minden szava álszentelkedő. A Shakespeare-drámák daliás hőse szívesen játszott a részeges Apafit. Jellemző, hogy vígjátékban maga is jókedvű volt!³ Kétszer jutalomjátékot is így választott magának: a *Párisi naplopóban* a címszerepet játszotta s a *Szökött katonában* a szabót. Az előbbi gyerkőcz-szerep — Lendvayné játszotta rendesen —, de Egressy is tudott könnyed és fürge lenni, amabban pedig nótázott is. Szemére is vetették neki.⁴ Egressy rendesen classikus darabot választott, valami nagy és nemes szerepet, a mit eljátszott a félig üres háznak. Mindössze kétszer akart ő is némi anyagi hasznót is belőle. Megrázta és megkaczagtatta a nézőket. A tapsok nem elégitették ki, megértésre és megbecsü-

¹ V. ö. Bajza (I. m. LXXXII.) és Vörösmarty (I. m. CLXXV.) bírálatát.

² Rakodczay: I. m. I. k.

³ Szigligeti: I. m.

⁴ Pesti Divatlap 1844. II. 16. — Szépirodalmi Szemle 1847. II. 9.

lésre vágyott. Hiú is volt, de ez nem a kicsinyes ember hiúsága, hanem a művész érzékenysége, mely fölszisszent, mikor vádolták, hogy túlzó, hogy hideg, hogy szeszélyes. Azokban a kicsinyes torzsalkodásokban, a melyek a színház belső életében lejátszódnak, semmi része sem volt; szerette vagy nem szerette pályatársait, nem intrikált ellenük, nem marakodott a szerepekért, hanem folyton dolgozott, játszott és magyarázta repertoírját, végigküzdötte az életet, mint igazi romantikus hős. Nem az iskoláslányok ideálja volt, hanem a férfiaké s elérte azt, hogy neve a magyar színész valódi ideáljává lett.

Ma ezen az állásponton vagyunk s messze fölébe helyezzük híres versenytársának, Lendvay Mártonnak. Sok közös szerepük volt s nemes versenyt fejtettek ki benne s úgy látszik, mindkettőben volt annyi jóízlés és jógondolkodás, hogy e verseny nem fajult el. Egressy csak Lendvay halála után emlékezik meg egyszer a „Lendvay szelleméről,” mely az életben is üldözte.¹ A vetélykedés azonban veszélyeztette Egressy elsőségét — Bajza Lendvayt többször és jobban dicséri, míg viszont Vörösmarty mindjárt rátalál arra, hogy Lendvay felületesebb, nem elég mély. A mi Egressynek nehéz fáradságába került, Lendvay könnyűszerrel megcselekedte. Szép, csengő hanggal rendelkezett, a bariton s a tenor között (nem egyszer jól bevált operaénekesnek is), délczeg külsővel, karcsú és mégis izmos alakkal — az Apollon- vagy a Hermes-typus — minden csupa hajlékonyság és színészi készség benne. Becsvágyó ember volt s művészetét legalább komolyan vette, életét aligha. Szenvedélyesen szerette a

¹ Levele feleségéhez. 1854. nov. 9.

szép Hivatal Anikót, kit Lendvaynévá tett, hogy rövidesen elváljon tőle, szerette fiát, a kire öröktől adta mindkét nevét¹ és művészi hajlamait; mindenben bohém volt, jó pajtás, víg czimbora. A romantikus hősök szerepére termett, lángoló hevét, szilaj temperamentumát sokszor fékezni kellett már. Ez a túláradó hév tette a közönség kedvenczév. Eljátszotta III. Richárdot is, de a kelleténél több királyi méltósággal és lovagi modorral ruházta föl.² Az elvetemedett Sir Patrick (*A fehérek*) egyenesen kedvencz szerepe volt a maga gavalléros hányavetiségével, bár egy jóakárója figyelmeztette, hogy ne affectálja e nem neki való szerepeket.³ Vörösmarty megjegyzi róla, hogy fesztelen módja különösen alkalmassá teszi társalgási szerepekre;⁴ nem is a Shakespeare-hősök illettek egyéniségéhez legjobban, az egy Romeót kivéve, hanem a könnyebb hősi szerepek s talán legeslegjobban a Robin de Bois-féle alakok (*Az ördög naplója*); ezekben a francia vaudeville-hősökben ideális lehetett. Declamált, mint a legtöbb, jobban és többet, mint Egressy, de hogy szavalását elképzeljük, eszünkben kell tartanunk, hogy sokszor hadart; szavalása nem az az igazi retorika volt, mely megkap a helyes hangsúlylyal, tagozással s elragad a szó erejével, hanem az a declamatio, mely bizonyos szint és hangulatot ad az egész szerepnek; a beszéd általános zenéje hatott benne s nem az elrecitált szöveg.

Az Egressy elsőségét voltaképen Megyeri Károly

¹ Törvénytelennek született. Rakodeczay: I. m.

² Életképek 1847. I. 8.

³ Életképek 1847. II. 4.

⁴ I. m. I.

tehetne volna éktségesse, e „kisdéd zömök alak proteusi arczával“. ¹ Bajza őt tartotta az „új iskola“ fejének s bár szavalata neki se kifogástalan, eddigelé a legjobban megközelíti az ideált. Egressy maga az első magyar színésznek nevezte. ² A jó komikus népszerűségének kellett benne lennie, a kit a közönség mindig közel érez magához; mutatja Petőfi jókedvű verse *A tintás üvegről* s Vörösmarty szellemes sirverse.

De körülményei kevésbbé szerencsések voltak. Pályája javát vándorszínészkedésben élte át, hol szűkségekpen kopik a tehetség s meghalt javakorban, mikor Egressy teljesen kifejlett. Kevés hja, hogy Megyeri nem a Jancsó sorsára jutott: elsősorban tragikus színész akart lenni. Nagy jellemzőereje azonban mégis megóvta itt is a nagyfejű, kistermetű zömök embert. Nem nevették ki még Árpád szerepében sem (az *Árpád ébredésében*), mert erőt és méltóságot tudott adni szerepének. ³ Mindenből az látszik, hogy kiváló egyéniség volt, a kinek súlya van mindenhol. Őt és Egressyt jellemzi a jellemzetesség mindenekfölötti kiemelése. Oly bravourt mert megcselekedni, hogy Shylockot zsidós kiejtéssel játszotta el s e torzitással is drámái és félelmes hatást tudott kelteni. ⁴ Komikus szerepeiben — s ezek maradtak az emlékezetesebbek — néha közeledett a burleskhez, ⁵ de ritkán s játékában olyan erős nemzeti vonás volt, mint kevés kortársában. Ezért sikerültek legjobban a legmagyarabb

¹ Necrologja: Athenaeum 1842. II. 73. (Bajza.)

² *Francia színészetről*. Pesti Divatlap 1844. I. 3.

³ Vörösmarty: I. m. I. VI.

⁴ Vörösmarty: I. m. CLXIV.

⁵ Vahot: *Magyar színészek daguerrotypjai*. Regélő 1842. I. 38—51.

szerepek: Lombai inspector Kisfaludy vígjátékában, Kardos, a magyar Harpagon, a hogy Fáy megrajzolta kopott mentéjében s mindennekfölött a peleskei nótárius: a duzzadó ősmagyar humor, a kedély kiáradása tiszta és érthető beszéd kíséretében s ama nagy képesség, hogy a komikusnak a maga szempontjából komolyan kell szerepét fölfognia.

Bajos közöttük osztályt tenni, de még egyet lehet az első hadsorba állítani: Szentpétery Zsigmondot, a ki Molnár György szerint „talán a legjobb magyar színész” volt.¹ Hugo Károly tanúsága szerint ő volt az egyetlen igazi művész,² de már akkor haragudott Egressyre. E Bramarbas nyilatkozata nem sokat mondana, de ez egyszer magyarázza is ítéletét s Szentpétery nemes egyszerűségét emeli ki, a mi valóban jellemző tulajdona volt. Megyeri halálával átvette szerepei egy részét s mikor először lépett föl *A peleskei nótárius*ban, előadás után a közönség elnézését kérte, mert ő az elhunytal nem versenyezhet.³ Van ebben némi színészi pose, de nemes nyilatkozat.

Szentpétery naturalista művésznek látszik. Kedélye Megyerinél is több volt, burleskebb fogásokhoz sohse nyúlt, de a komikum iránt se birt olyan jó érzékkel. Idősebb hősöket, drámai apákat is játszott s a szükséges méltóság természetéből fakadt, míg Megyerinek ezt keresnie kellett;⁴ de szerepköre távolról se volt olyan tág, mint ezé. Voltaképen nem volt sokoldalú: az egyszerű jellemeket ábrázolta jól és teljes lélekből,

¹ I. m.

² Mémoires terrible. II. k.

³ Regélő 1843. I. 19.

⁴ Szigligeti: I. m.

mind a komoly, mind a víg nemben. Messzehíres szerepe lett Falstaff s szeretetreméltó egyénisége rokonszenvesebbé tette a pókhasú lovagot, mint más ábrázolói. Csúnya és érzéki tulajdonait nem élte ki, hazugsága a phantasia csapongó kiáradásává vált nála s szinte maga is gyönyörködni látszott nagyotmondásain. Valami oly derű és jókedv sugárzott egész valójából, a miben utolérhetetlennek látszott.¹ Ha újra látnánk a népszerű művészt komoly szerepeiben, hihetőleg pathetikusként találnánk, de vigjátékban csupa egyszerűség és természetesség volna ma is.

Az igazi naturalista azonban Bartha János volt, kiben nem mindennapi tehetség maradt megműveletlenül. De ő azon barbárul került a Nemzeti Színházhoz is, a hogy a vidékről jött. Szegény muzsikuss fia, valaha szabóinas, kevés tudással, kevés szorgalommal. Hatalmas bikahangja volt, mely megreszkettette a színház kulisszáit, ha kiengedte. Nem a Szentpétery természetességével dolgozott ez a szilaj temperamentum, hanem a régi színészet minden túlzásával. De az ember mélyén ott élt a tehetség: sok hangja a szívéből jött s magával ragadott mindenkit. Leart végigdühöngte és kiabálta, de darabos alakítását remeknek mondják: itt-ott a fájdalom és harag megrázóan igaz hangjaira talált.² Egyik legszebb sikere Tiborcz szerepében volt, a mit túlzásaival nem rontott el.³ A nyers, faragatlan ficzkók vigjátéki szerepeiben is megállta a helyét — pompás Baczur Gazsi volt; úgy látszik,

¹ Várdai Béla: Falstaff és első magyar ábrázolója. (Magyar Shakespeare-Tár 1911.)

² Bajza: I. m. XXIV.

³ Vörösmarty: I. m. CL.

őnmagát játszotta —, de hovatovább inkább a karzatnak játszott. A finom ízlésű Bajza kénytelen teljes gorombán rendreutasítani, hogy ne lépjen föl szenyyesen, ne bőfögtesse torkát stb.¹

E nagy tehetséget teljesen megrontotta hanyagsága. Beérte a karzat tapsaival. Ha az egykorú kritikákat nyomról nyomra kísérjük, szomorú összeroppadását látjuk. Nem vesz magának fáradságot, hogy szerepeit jól megtanulja: össze-visszabeszél mindent. 1846-ban, mikor Bánkot játszsza, a kritika följegyzi, hogy már késő, már nem bir uralkodni szerepein, azok viszik, mint a bokros lovak; azelőtt a lélek és a kedv kipótolták a színi műveltség hiányát, most már azok se segítik.² Lehet, hogy el is keseredett, de akárhogy is, kezdett elzúlleni: borbán keresett felejtést és mámort s a hatalmas szervezet idő előtt összeomlott. 1852-ben már nem élt.

Teljes ellentéte volt Fáncsy Lajos, a tanult, szorgalmas színész, a finom gavallér. Játszotta körülbelül mindazon szerepeket, melyekben Egressy kitűnt: Hamletet is adta s úgy látszik, nem rosszul;³ Maximust is, értelmesen, de kevés szenvedélylyel.⁴ E kiváló tagokat nem szorították be a szerepkörök skatulyáiba, sokfélét próbáltak. A sokat hangoztatott vád se teljesen igaz, hogy külső adományok szerint osztották ki a szerepeket, mert a jó megjelenésű és a Lendvaynál is csengőbb hanggal bíró Fáncsy végre is az intrikus szerepkörnél állapodott meg.

¹ Bajza: I. m. XLIV.

² Honderű 1846. I. 13.

³ Honművész 1835. I. 31.

⁴ Bajza: I. m. XLVIII.

Lelkesedése és szorgalma több volt, mint tehetsége, az Egressy fajtájából való volt, de annak ereje és nagy képessége nélkül. Dicsérik szavalatában a ritka értelmes magyar beszédet, de többször, nagyon sokszor, gáncsolják hidegségét. Ezt a pathos hiányát fölírhatjuk érdemei közé: természetesen beszélt. Birt a hideg és metsző beszéd hatalmával, a mi intrikus szerepeknél nagy előny. Vörösmarty nagyon dicséri Homedei maszkjában (*Angelo*), a mint egyre jobban kidolgozza szerepét s megadja azt a hangot, a mire szükség van egy ilyen Hugo Victor-féle szemtelen, mindentudó gazembernek.¹ Fáncsy hideg egyénisége egy-egy jó szerepet plastikusan ki tudott domborítani, a minék bizonyosága, hogy Muley Hasszánt tartották közönségesen legjobb szerepének.² A Schiller szerecsenje igazi piszkos gazember, ethnographiailag sikerült torzképe az afrikainak; éppen azért jó szerep, mert igaz.³

Íme a romantikus színpad legkiválóbb színészei, a kik többé-kevésbé kifejlett egyéniséget hoztak magukkal s jórészt útban, ha nem is czélnál, ama nagy valóság eszménye felé, a melyről Egressy írt. Nem egészítjük ki e halvány képcsarnokot a második sor nem kevésbé jeles tagjaival: Lászlóval, a kitünő bonvivant-színész könnyed, sőt könnyű egyéniségével, Telepivel és főleg Réthyvel, e nagyszerű episod-színésszel, a ki a magyar népies alakok megteremtésével szerzett hírt magának: a *Tisztújítás* nemesek

¹ I. m. CXI.

² U. o. LII. Vahot: I. m. Bajza: I. m. LV.

³ Fáncsyról I. Szigligeti i. m.-én kívül *A Fáncsy-féle színlapgyűjtemény* cz. többször idézett cikkemet.

hadnagyával és Márton csikóssal, Szerdahelyi Józseffel, Szilágyi Pállal és Udvarhelyi Miklóssal.

A mi a színésznőket illeti, a színház kevésbbé volt ellátva velük. Kántorné hiánya mégis észrevehető volt, bár új fejlődést ő tőle már nem várhattak, ámde jellemzőképességét nem igen tudták pótolni Laborfalvi Benke Rózával, a ki szerepeit átvette. Ő és Lendvayné voltak legjelentékenyebb színésznői a Nemzeti Színháznak.

Lendvayné bizonyos tekintetben az ura női fele volt, ugyanazon előnyökkel és némi hátrányokkal.¹ Népszerűsége is egyenlő vele, egyformán szerette a közönség s a kritika. Délczeg, megnyerő jelenség volt a színpadon, mindig élénk és kifejező (csak ritkán vádolták azzal, hogy nincs kedve játszani); declamá-lása, beszédmodora is rokon Lendvayval: néha hadar, halkan beszél, vagy a szavakat nem ejti ki helyesen, de az érzelemnek mindig kellő hangot tud kölcsönözni, sőt a legtöbbször el is ragadja a hallgatóságot kifejező erejével: lágy és szenvedélyes egyszerre, birtokában van a női pajkosságnak s a teljes odaadásnak, a mikor szerepe kívánja; tartása mindig plastikus és annyira sokatmondó, hogy Bajza külön kiemeli meglepően ügyes kézjáratát — ez a szép asszony volt akkortájt a legnagyobb magyar művésznő.

Általában a nők játékával nem foglalkoznak annyit, mint a férfiakéval, inkább általánosságban dicsérik őket, mint jellemző szerepeik és tulajdonságaik kiemelésével. Laborfalvi Róza az erősebb drámai szerepeket játszotta, ő volt az igazi tragika a szende hősnő mellett: Gertrudis *Bánk bán*ban, Volumnia

¹ Bajza: Dramaturgiai és logikai leczkék.

*Coriolanus*ban, a Czakó Leonája stb. Fejedelmi alak és arcz emelték ki előnyeit. Pályája hosszú volt és dicsőséggel teljes: szavatatát nem győzték eléggé dicsérni s a magyar Rachelnek nevezték.¹ De a verseny közte s Lendvayné között nem az Egressy s a Lendvay egymáshoz való viszonya. Laborfalvi Róza előnyére birta a retorikai pathos hangját, a valódi declamatioét, melyet akkor és sokkal azután a kelleténél többre becsültek. Ez a szoborszép alak a maga kifogástalan beszédével tulajdonképen eléggé hideg és egyforma maradt minden szerepében. Nélkülözte a Kántorné jellemző erejét s a Lendvayné temperamantumát, noha szabatosabb tudott lenni mindkettőnél.

Kivülük Komlóssy Idát említik sokszor az egykori kritikák, a színház naiváját, majdnem annyi gáncscsal, mint dicsérettel. Vonzó egyénisége, rajongó lelkesedése sok barátot szerzett neki s érdekes az igazi jóakarat, a melylyel figyelmeztetik, hogy szokjon le hibáiról, mint a szenvedgésig érzelgős beszédről s a hibás tartásról. De valami természetadta báj és lányos kedvesség részére hódította a tapsolókat.

A színház valódi értékére mi sem lehet kedvezőbb bizonyosság, mint az, hogy utódokat tudott nevelni. A hagyomány nem halt ki, folytatódott. Nemrég saját szemünkkel láttuk még e kornak a növendékeit: Szigeti Józsefet és Prielle Kornéliát. Szép tehetségüket elismerte a kritika már akkor is, ha sokszor meg is róttá őket. Szigetinnél a rendezőség is hibás, mert a fiatal színészt mindenféle szerepkörben játsztatja s nem vezeti egységes irányban. Prielle Kornéliánál

¹ Athenaeum 1841. I. 8. De egyetlen alakításáról nincs plastikus leírás. Csupa általános szólamok.

föl is említik, hogy fejlődésre képesebb tehetség, mint Komlóssy Ida, a kinek a kedvéért gyakran a háttérben hagyják.¹ Nem tudjuk őket fiatalságukban magunk elé képzelni, de elgondolhatjuk, hogy sok érték szunnyadhatott bennük akkor is, mikor fehér hajjal is a legelsők között jártak. Szigeti ereje, Prielle Kornélia finomsága egyaránt a legmeggyőzőbb természetességgel párosult. Ezt a természetességet a legmodernebb színjátszók se múlták fölül, minden naturalismusuk mellett sem. Ez enged arra következtetni, hogy a romantikus magyar színpad minden declamálás mellett is tudott természetes beszédre tanítani s ebben az Egressy megkezdette új irány hatását látjuk elsősorban.

Hogy még sok kívánni való maradt hátra, kétségtelen. Legjobb esetben is néhány főszereplő magaslott ki az apró emberek seregéből, a színház még messze volt attól, hogy a kisebb szerepeket is illetékes kezekre bizza, hogy az összejátszás ama pompáját fejtse ki, mely a modern színházak óriási előnye. Ha újra helyet foglalhatnánk a romantikus színházban, ha a világításhoz hozzászoknánk is a szemünk s megbocsátanánk az igénytelen kiállítást, a rendezés kezdetlegességét, idő kellene, míg megszoknánk a pathos ama túlzó uralkodását, mely akkoriban virágzott. De a legjobb alakításokban akkor is ráismer-nénk az örök emberre s a szenvedély néhány oly igaz és hatalmas kitörését hallhatnánk, a miért bizvást megbocsátanánk mindent.

*

¹ Életképek 1845. II.

A színház fejlődését és virágzását is megszakította a kitörő forradalom. A nagy és viharos időkben egybeolvad minden s a legkülönbözőbb elemek közösen sietnek egy cél felé. Ott látjuk őket kardosan, a kibontott zászlók alatt: Egressyt, Lendvayt, Szerdahelyit, mind a hármat fiastul, kik apáik után szintén tagjai lesznek a színháznak, Komáromyt s ott áll a vert seregben Világos alatt a színpad jövő dicsősége, Molnár György. Azt az érzést, a mely visszhangra talált az egész ország szívében, a nagy tragoe-diákat megelőző lelkesedést, a romantikus hősök kitörő érzését írja le Egressy Gábor, mikor az alvidéki harcztérré sietve, a Tisza hajjai fölött a „Buda“ gőzösön levelet ír feleségének: „Kezem reszket ugyan, midőn e sorokat írom, de szívem nyugodt . . . Eleget éltem. Lelkembe 's egyéniségembe erők magvait ülteté a természet, mellyek kedvező körülmények között roppant nagyságra fejlődhetnének . . . És nekem utóbb is meg kellett adnom magamat . . . Vendégszerepet fogok játszani a' véres drámában mellyet a magyar nemzet e pillanatban ad a' világnak 's az utókornak. Kevés napok előtt Brutusokat, Mátyásokat s Coriolanokat játszám, most a komoly valóság' színpadán talán pissenés nélkül fogom eljátszani néma szerepemet.“¹ Az az érzés ez, mikor az egyes, a nagy ember is a maga teljességében beleolvad az általános eszmébe: a legszebb gondolatok egyike, melyet valaha csak olvastam.

¹ 1848 júl. 26. L. *Egressy Gábor emléke.*

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés. — Kazinczy és Kölcsey buzgólkodnak a magyar dráma ügyében. Hugo Victor romantikus drámái. A XIX. század költői ideáljai : Faust, Manfréd, Hernani. A magyar ideál : Toldi Miklós, mint a magyar irodalom allegorikus képe	1
I. fejezet. A magyar dráma rövid áttekintése az állandó színház előtt. Az ősi hagyományok. Az első magyar dráma. Bessenyei. A fordítások. Kelemen László, az első magyar színtársulat. A kezdő társulatok életviszonyai és műsora. A hazafiság szempontja. Déryné. — Dugonics. Gombos, a német végzetdrámák hatása. A két Kisfaludy. Kisfaludy Károly komoly drámái, a tragikum sejtése. Vigjátékai, Kotzebue hatása s a magyar vonások. A Mátyás-színművek. A Csák-töredék. Fáy András, vigjátékai. A <i>Két Báthory</i> drámai becse, a jellemzés és a nyelv. A kassai színtársulat Budán. Törekvés az állandó színház felé. Széchenyi és Földváry. A Nemzeti Színház megnyitása. Vörösmarty prologja . . .	9
II. fejezet. A kor. A hazafiság mint uralkodó eszme. Az írók életviszonyai. Nagy intelligenciájuk és szerény eszközeik. Kezdetleges művészi viszonyok. A történeti érzék fejletlen volta. A magyar történetírás : források és földolgozás. A történetírás idealizáló iránya. A kritika. Bajza József. Romantikus vonásai. Polemiái. Dramaturgiai nézetei. Francia és német irány, költői és színi hatás. Bajza ellenfelei: Henszlmann és Erdélyi. A sajtó. Az <i>Athenaeum</i> ,	

irodalmi és erkölcsi értéke. Vahot Imre és a *Pesti Divatlap*. Az *Életképek*. Frankenburg Adolf. Horváth Lázár, a *Honderű*. Reactionarius iránya. Zerffi, mint a journalista östypusa. Az irodalmi hatások. Shakespeare és a classikusok. A Nemzeti Színház külföldi műsora. Hugo és a romantikus irány

35

- III. fejezet. *Bánk bán* a Nemzeti Színházban. A dráma története. Egykorú és későbbi bírálói. Katona egyénisége és környezete. Kezdő drámái. *Ziska*. Shakespeare hatása. Shakespeare és Katona stylusa. Katona történelmi érzéke. A *Bánk bán* hangulata és színyszerűsége. Katona tragikuma. Teleki László és a *Kegyencz*. Az író. A *Kegyencz* bírálói. A dráma. Korrajza, egyéni nyelve, a hős nagy méretei. A tragikum. A sötét hangulat. A költő felsőbbisége az iskolás szabályok fölött

71

- IV. fejezet. A romantikus történelmi dráma. Vörösmarty és iskolája. Berzsenyi és Kölcsey kísérletei. Vörösmarty optimismusa. Dramaturgiája. A történelmi dráma és a forrás kérdése. Vörösmarty első drámái: epikus és lyrai elemek. Egyes drámái mozzanatok. A *kincskeresők* népi eleme. A *Vérnász* sikere. A jellemek s a nyelv drámaibb volta. Az igazi tragikus felfogás *Marót bánban*. Az *áldozat* nemes egyszerűsége és nyugalma. Legjobb darabja, *Czillei és a Hunyadiak*. A valószínű jellemzés. A népiesség, a történelmi hűség. A romantikus ember Vörösmartyban. Derültebb vonásai. *Csongor és Tünde*, miot a magyar mesejáték tökéletes példája. A *fátyol titkai* finomságai és humora. Az igazság sejtése. Vörösmarty követői. Garay, tehetsége és hibái. Tóth Lőrincz s a kisebb drámaírók. Vajda Péter magábanálló romantikája. Jósika drámái. Nyersesége. A magyar romantikus dráma ellentétes elemei

108

- V. fejezet. Czakó Zsigmond. Az ember. Dramaturgiája. A Czakó-féle „képek“. A *Végrendelet* sikere és értéke. Czakó pessimismusa. *Leona* pantheismusa. A *könnyelműek* sikerült társadalmi rajza. Czakó balsikerei. Történelmi drámái. Szent László és

Salamon alakja. Utolsó kísérlete, *János lovag*. Történelmi érzéke, a jellemzés befejezettsége. Csakó öngyilkossága. Mystikus hatása és jelentősége. Hugo Károly. Az ember, féktelen ambíciója és utánzó-képessége. Magyar tárgyú darabja. Mátyás Hugónál. *Brutus és Lucretia*. A *Bankár és báró* sikere. Allegorikus drámái szárazsága. Hugo nagyzása. A plagium-vád. A kérdés tisztázása. Hugo pályája belevész a monomaniába. Kuthy Lajos. Az ember. Túlzó romantikája. Drámái balsikere 160

- VI. Fejezet. A vígjáték s a társadalmi színmű. A magyar társadalmi élet kezdetleges volta. Wesselényi a magyarokról. A szerelmi jelenetek halvány rajza. A honleány typusa. Csató Pál. Vígjátéka élénksége s kezdetleges volta. Degré Alajos. Naiv jellemzési módja. A cselvígjátékok optimismusa. A politikai vígjáték. Eötvös, mint drámaíró. Az *Éljen az egyenlőség!* satírája. Nagy Ignác. Az ember. A *Tisztújítás* diadala. A vármegyei élet satirikus képe. A radicalisok kigúnyolása. Kovács Pál gyöngye kísérletei. Vahot Imre. Nagyása. A *Zách nemzetség*. Az *Országgyűlési, szállás* sikere. A jó vígjátéki ötlet. A *Farsangi iskola* közönséges stylusa. A *Restauráció* kortesei. Vahot többi darabjai. Hogy akart kifogni a kritikán? Obernyik Károly, mint a társadalmi iránydráma egyetlen képviselője. Forradalmi szelleme, aristokratagyűlölete. A *Főúr és pór*, az *Örökség*. A nemes és a polgár szembeállítás. Obernyik hanyatló írói pályája. A társadalmi színművek kezdetleges symbolismusa és tiszta erkölcsse. 219

- VII. Fejezet. A népszínmű. A német és francia népies darabok, a vaudeville. A népies eszme a romantikában. Az első fejlődés: Munkácsy és Balog István. A további fejlődés: Gaál József. Az ember. A *peleskei nótárius*. Mesei, korfestő és népies elemei. Kedélye, a magyar humor. Gaál többi darabjai. Szigligeti jelentősége. Történelmi drámái. A költészet és erő hiánya. Mélyebb jellemzést próbál. Gritti alakja. *Mátyás fia*. Szigligeti mesemondó

tehetsége. *Mic bán fia*i. Történelmi vigjátékok: *Rózsa*, Bábel és Toldi alakja. A Toldi-monda. A népszínművek. A *Szökött katona* sikere. A magyar népdal. A *Két pisztoly* korrajzi elemei. A bűnügyi történetek gyöngébb népszínműveiben. A *Csikós* realis volta. A pusztá Szigligetnél. Márton csikós. Szigligeti alkalmazkodóképessége. A kritika Szigligetiről. A plagium-vád, Szigligeti hivatottsága a sikerre. Szigligeti követői. Haray Victor. Jókai és Szigeti fiataalkori művei. A népies irány diadala Petőfiben. Petőfi, mint drámaíró. Arany János. A forradalom utáni romantika. A nagy körvonalak eltűnte. 249

- A színészet 1848-ig. A színpad. A színészet elméletéről. Az idealizáló színjátszás. A régi magyar kiváló színészek: Czelesztin, Jancsó, Kántorné, Déryné. A pathos s a természetesség utáni törekvés. Az állandó színház. Kántorné kimaradása. A Nemzeti Színház története. Bajza igazgatása. Az opera a színházban. Olasz és német zene. Erkel és a magyar opera. A magyar műdal. Egressy Béni. Schodelné. Bajza utódai. Kezdetleges viszonyok. Egressy és Kossuth. Bartay igazgatása, eredményei és hibái. Ráday Gedeon, Bajza és Erdélyi. A szintársulat. Egressy. Az ember és a művész. Művészi elvei, polemiája Bajzával. Szerepei. Egressy, mint a magyar színész ideálja. Lendvay, Megyeri, Szentpétery, Bartha, Fánecs. A nők: Lendvayné, Laborfalvi Róza, Komlóssy Ida. Az új nemzedék: Prielle Kornélia és Szigeti. A színészek a szabadságharcban. Egressy levele: az egyén beolvadása az eszmébe 293

NÉVMUTATÓ.

- Abonyi Árpád 217.
 Ábrányi Emil 155, 259.
 Aeneas Sylvius 133, 137.
 Aeschylos 176.
 Albani 65.
 Alexander Bernát 101.
 Alkibiades 211, 212.
 Alphonse 67.
 Alt Rudolf 31.
 Amália szász hgnő 65.
 Ancelet 67.
 Andrassy Gyula gr. 311.
 Angely 65.
 Anicet-Bourgeois 67.
 Anschütz 315.
 Arago 67, 250, 321.
 Arany János 7, 39, 40, 43, 60,
 70, 78, 79, 88, 149, 150, 154,
 205, 216, 266, 271, 272, 289,
 291.
 Aristophanes 78, 219, 220, 271.
 Aristoteles 53, 83, 111.
 Artigues 67, 321.
 Attila 93, 317.
 Auber 304.
 Aurelius, Marcus — 4.
 Bach 214.
 Badics Ferencz 25, 49, 254, 257.
 Bailly 67.
 Bajza Antal 301. — Jenő 217.
 — József 31, 39, 48—59, 61,
 65, 67, 73, 96, 172, 200, 205,
 233, 298—301, 307, 308, 311
 —320, 322, 324—327.
 Balassa Bálint 36. — Imre 10.
 Balog István 251, 252, 254.
 Bánóczy József 19, 20, 23.
 Barabás Miklós 42.
 Bárány Boldizsár 76.
 Baráth Ferencz 76.
 Barbieri 67.
 Barhdt 65.
 Bartay Endre 304, 309, 310.
 Bártfay László 23, 48, 75.
 Bartha János 27, 31, 72, 258,
 260, 301, 324, 325.
 Batthyány Kázmér gr. 197. —
 Lajos gr. 212, 214.
 Bauernfeld 65.
 Bayard 67, 241, 319.
 Bayer József 16, 25, 28, 64,
 72, 121, 201, 305.

- Bazancourt 203—206, 208, 209.
 Bäuerle 65.
 Beaumarchais 194, 219.
 Beauvoir 67.
 Bechstein 65.
 Beck 65.
 Beethoven 33, 304.
 Bél Mátyás 216.
 Béla (I.) m. kir. 93.
 Béli Pál 160.
 Bellini 302, 303.
 Benedix 65.
 Benza Károly 303, 306.
 Beöthy Zsolt 20, 97, 142, 225, 252, 267.
 Bercsényi Miklós 77.
 Berczik Árpád 163, 190.
 Bergerac, Cyrano de — 40.
 Berinkey Móricz 242.
 Berlioz 304.
 Bertuch 17.
 Berzsényi Dániel 43, 108, 109.
 Bessenyei György 12, 220.
 Bethlen Gábor 290.
 Birch-Pfeiffer Charlotte 65, 66, 81.
 Blum 65.
 Bogyó Alajos 274.
 Bolyai Farkas 19, 20.
 Bonfini 44, 137.
 Boross Gábor 108.
 Bouchard 67.
 Börne 62.
 Börnstein Charlotte 65.
 Brocky Károly 42.
 Brunswick 65.
 Budai Ferencz 44, 45, 216.
 Buddha 173.
 Byron 3—5, 160, 161, 313.
 Calderon 54, 64, 194, 202, 203.
 Canova 42.
 Castelli 65.
 Chateaubriand 6.
 Cinthio 206.
 Clairville 67.
 Clauren 65.
 Cognard 67.
 Collin 65.
 Coppée 181.
 Cormon 67.
 Corneille 194, 198.
 Courey 67.
 Csáky Tivadar gr. 16.
 Császár Elemér 35, 205. — Imre 295.
 Csató Pál 39, 51, 57, 62, 224—226.
 Csekolics János gr. 254.
 Csengery Antal 172, 189.
 Csery Péter 87.
 Csokonai Vitéz Mihály 17, 220.
 Czakó János 160. — Jánosné 161. — Zsigmond 36, 38—41, 45, 55, 58, 61, 62, 92, 160—191, 199, 200, 205, 215, 218, 242, 244, 248, 284, 291, 311, 313, 328.
 Dartois 67.
 Deák Ferencz 45.
 Degré Alajos 225—228, 248.
 Dehery 67.
 Deinhardstein 65.
 Delapet 67.
 D'Ennery 67, 171, 276.
 Denvers 67.
 D'Epary 67.

- Déryné 15, 16, 27, 50, 79, 296,
298, 299, 301, 306, 307.
- Des Arnold 67.
- Deslandes 67.
- Desnoyer 67.
- Dessoir 67.
- Dinaux 67.
- Dobsa Lajos 210.
- Donizetti 302, 303.
- Doppler Ferencz 304.
- Döbrentei Gábor 28, 75, 76.
- Duchange 67.
- Dugonics András 16, 150.
- Dumanoir 67, 241.
- Dumas père 49, 67, 68, 111,
165, 171, 243, 267, 318,
- Dunkel 65.
- Duparty 67.
- Dupin 67.
- Duschel József 30.
- Duvert 67.
- Duveyrier 67.
- Éber László 42.
- Egressy Ákos 330. — Béni
239, 274, 305. — Gábor 15,
27, 39, 40, 47, 61—63, 72,
73, 140, 149, 158, 172, 180,
196, 197, 199, 200, 203, 237,
241, 247, 264, 278, 288, 294,
301, 307—323, 325, 326, 328
—330. — Gáborné 310, 320,
330. — Imre 27. — Pál 313.
- Ember Pál 179.
- Emödy Dániel 203.
- Endre (I.) m. kir. 93. — (II.)
m. kir. 90.
- Eötvös József br. 39, 61, 176,
205. 228—231, 243, 244, 248,
276. 277, 280, 311. — Károly
233.
- Erdélyi János 53—56, 189, 241,
311.
- Erkel Ferencz 163, 169, 247,
304, 305.
- Etienne 67.
- Euripides 271.
- Fáncsy Lajos 14, 15, 27, 64,
72, 80, 121, 302, 310, 325, 326.
- Faragó Márton 242.
- Fáy András 24—30, 311, 323.
- Fazekas Mihály 252.
- Fejér György 88.
- Ferenczi Zoltán 288.
- Ferenczy István 42, 306. —
József 242, 243.
- Fessler 44, 45, 88, 113, 137,
157, 185, 216.
- Firdúzi 116, 133.
- Florian 65.
- Forgács Balázs 93.
- Forqueot 67.
- Fournier 67.
- Földváry Gábor 30, 31, 33.
- Forst 65.
- Förster 65.
- Frank 66.
- Frankenburg Adolf 59, 60.
- Franz 66.
- Fridrik (III.) német császár 133.
- Füredy Mihály 306.
- Gaal György 19. — József 61,
233, 253—259, 274, 281, 288,
323, 324.
- Garay János 35, 39, 42, 51,
53, 148—153, 271.

- Garrick 317.
 Gergei Albert 141, 142.
 Gerle 66.
 Gleich 66.
 Goethe 2—4, 41, 54, 108, 111—113.
 Goldoni 65.
 Gombos Imre 17, 18.
 Gorove László 220.
 Gozlan 67.
 Gragger Róbert 254.
 Grammerstätter 66.
 Grangé 67.
 Grassalkovich Antal hg. 29.
 Greguss Ágost 176.
 Grillparzer 17, 18, 66, 67, 113.
 Gutzkow 66, 67.
 Gvadányi József gr. 254, 255.
 Gyulai Pál 40, 55, 78—80, 93, 110, 116, 121, 141, 142, 223, 297, 309, 314.
 Gyurmán Adolf 59, 74, 154.
 Hafiz 144.
 Hahnemann 192.
 Halévy 304.
 Halm 54, 66, 266.
 Haray Victor 285.
 Harmos Sándor 79.
 Harun-al-Rasid 46.
 Hassaureck 66.
 Havas Adolf 288.
 Haynau 95.
 Hazucha Ferencz 59, 179, 253.
 Hebbel 266.
 Heckenast Gusztáv 167.
 Heine 232.
 Heinrich Gusztáv 119, 142.
 Hell 66.
 Henszlmann Imre 53—55, 96, 179.
 Hérold 33, 302, 304.
 Hiador I. Jámbor Pál.
 Hirschfeld 66, 273.
 Hoffmann 66.
 Holbein 64, 66, 268,
 Holberg 66.
 Holinshed 45.
 Hollósy Kornélia 306.
 Holtei 66.
 Homeros 190, 270.
 Hopp 66.
 Horatius 45, 111.
 Horn 66.
 Horvát István 45.
 Horváth Cyrill 154. — Lázár br. (Petrichevich) 60, 61, 63, 233.
 Houwald 66.
 Hölty 49.
 Hugo Károly 40, 58, 160, 190—211, 236, 237, 284, 323.
 — Victor 2, 3, 6, 40, 43, 48, 49, 54, 67, 69, 75—77, 99—101, 111, 122, 126, 131, 150, 156, 157, 165, 171, 182, 197, 214, 215, 243, 251, 261, 262, 267, 286, 289, 304, 326.
 Hunyadi János 20, 46.
 Hut 66.
 Ibsen 93.
 Iffland 66, 67.
 Ilkey Sándor 301, 307.
 Ilosvai Selymes Péter 270—272.
 István (Szent) m. kir. 11, 45.

- Jakab István 154.
 Jámbor Pál 61, 155, 284.
 Jancsó Pál 297, 298, 322.
 Jankovich Miklós 42.
 Jászai Mari 295, 314.
 Jókai Mór 7, 32, 39, 60, 72,
 129, 155, 161, 200, 201, 203,
 213, 226, 233, 243, 285–287,
 290.
 Jósika Miklós br. 141, 155—
 158, 319.
 József nádor 28, 32.
 Junger 66.

 Kant 173.
 Kántorné 27, 67, 298–300,
 314, 327, 328.
 Karczag testvérek 30.
 Károlyi Józsefné gr. 16.
 Katona István 88. — József
 71–94, 101, 106, 150, 187,
 205, 220, 237, 261, 266, 289,
 324, 325, 327.
 Kazinczy Ferencz 1–3, 5, 13,
 46, 48–50, 75, 79, 253.
 Kelecsényi János 54.
 Kelemen László 13, 14, 46, 64.
 Kelmenfy László l. Hazucha
 Ferencz.
 Kemény Zsigmond br. 94, 172.
 Kerthy Károly 95, 99.
 Kézai Simon 89.
 Kisfaludy Károly 18–25, 33,
 43, 111, 147, 150, 217, 220,
 221, 231, 252, 271, 280, 292,
 323. — Sándor 18, 35, 221.
 Klasny Venczel 30.
 Kleist 92, 184, 262.
 Klingemann 66.

 Komáromy Alajos 330. — Lajos
 241.
 Komlóssy Ida 328, 329.
 Kont Ignác 205.
 Kossuth Lajos 47, 61, 62, 226,
 308, 309, 311.
 Kostyál Ádám 31.
 Kotzebue 14, 19, 21, 24, 25,
 54, 66, 80, 82, 108, 113, 145,
 257, 304, 319.
 Kovachich Márton György 216.
 Kovács Pál 235, 236.
 Kovacsóczy Mihály 273.
 Kölcsey Ferencz 1–3, 23, 35,
 37, 48, 75, 109–111, 144,
 231, 242, 245.
 Körner 2, 31, 33, 66, 109, 110,
 113.
 Körös Endre 192.
 Kuno 66.
 Kurländer 66.
 Kuthy Lajos 39, 69, 211–218,
 226.

 Labat 67.
 Laborfalvi Róza 72, 300, 327,
 328.
 Laczkovics János 77.
 Lafontaine 67.
 Lajos (Nagy) m. kir. 45.
 Lamartine 110.
 Láng Ádám 253.
 László (Szent) m. kir. 45, 270.
 — (Kún) m. kir. 16.
 László József 27, 226, 326.
 Laube 66.
 Laurencin 67.
 Laussane 67.
 Lebrün 66.

- Leithner 66.
 Lemberg 66.
 Lendvay Márton id. 27, 73,
 165, 172, 320, 321, 325, 330.
 — ifj. 321, 330. — Mártonné
 27, 72, 232, 301, 319, 321,
 327, 328.
 Lenoir 67.
 Lermontov 5.
 Lessing 53, 65, 164.
 Leuven 67.
 Liszt Ferencz 204, 304.
 Livius 45, 198.
 Locroy 67.
 Lortzing 304.
 Löwenthal 66.
 Lukács György 30. — Móríc
 95, 311.
 Lukianos 291.
 Madách Imre 185.
 Mailau 67.
 Maltitz 66.
 Marczali Henrik 88.
 Marivaux 258.
 Markó Károly 42.
 Marlowe 83.
 Marsano 66.
 Martinuzzi György 290.
 Mátray Gábor 31, 33.
 Matthiesson 49.
 Mátyás (I.) m. kir. 11, 22, 44
 — 46, 81, 195, 197.
 Mazières 67.
 Mednyánszky Berta 223.
 Megyeri Károly 15, 27, 258,
 301, 321—323.
 Meisl 66.
 Menandros 219.
 Mercadante 302.
 Meyerbeer 302, 304.
 Meynert 204—206, 209.
 Michel-Angelo 77.
 Miklovics József 30.
 Mikó Imre gr. 297.
 Mitrovics Gyula 312.
 Molière 24, 64, 206, 243, 298.
 Molnár György 297, 312, 315,
 318, 323, 330.
 Mommsen 219.
 Moór Anna 13.
 Moreau 67.
 Mozart 302, 304.
 Munkácsy János 51, 57, 251,
 252, 258.
 Murányiné 299.
 Nádaskay Lajos 204.
 Nagy Erzsébet 13. — Ignác
 58, 216, 231—236, 240, 248,
 256, 258, 327. — Imréné
 303. — Mária 13. — Pál
 (Fogarasi) 217.
 Napoleon 41, 69, 317.
 Nestroy 54, 66, 237, 249, 252.
 Ney Ferencz 154, 272.
 Nyáry Pál 307, 308.
 Obernyik Károly 58, 189,
 241—248, 286.
 Orosz József 51.
 Ossian 119.
 Ottokár, Hornecki — 73.
 Ovidius 43.
 Pauler Gyula 90.
 Péczely József 216.
 Pergő Czelesztin 296, 297, 314.

- Péterfy Jenő 20, 79, 97, 99, 266.
 Petőfi Sándor 36, 39—41, 43, 56, 60, 61, 70, 72, 172, 205, 223, 224, 226, 266, 287—289, 291, 305, 314, 318, 322.
 Picard 67.
 Plautus 24, 219.
 Ponsard 67, 197—199.
 Pór Antal 88.
 Prielle Kornélia 328, 329.
 Prix 67.
 Pulszky Ferencz 37.
 Pyat 67.
 Pyrker László 42.
 Rachel 328.
 Racine 198.
 Ráday Gedeon gr. 59, 307, 308, 310, 311.
 Raimund 66, 249, 252.
 Rákóczi Ferencz (II.) 12.
 Rakoczay Pál 63, 294, 307, 312, 319, 321.
 Ramberg 33.
 Rauch János 31.
 Raupach 66, 249.
 Rembrandt 3.
 Réthy Mihály 326.
 Richter József 254.
 Riedl Frigyes 25.
 Robert 66.
 Rosier 67.
 Rossini 302, 303.
 Rostand 233.
 Rougemont 67.
 Rousseau 173, 181, 290.
 Rózsavölgyi Márk 33.
 Rösztler János 30.
 Rubens 3, 100.
 Ruzitska József 304.
 Salamon Ferencz 96, 314, 315.
 Schodelné 306, 307.
 Schenk 33, 66.
 Schick 66.
 Schikaneder 66.
 Schiller 64, 65, 75, 80, 99, 108, 109, 112, 113, 164, 297, 326.
 Schink 66.
 Schlegel 164.
 Schneider 66.
 Schopenhauer 173.
 Schröder 66. — né 315.
 Scott Walter 56.
 Scribe 67, 68, 243, 319.
 Sebestyén Gyula 10.
 Seydelmann 317.
 Shakespeare 2, 3, 14, 19, 22, 27, 37, 41, 45, 48—50, 53, 54, 56, 58, 64, 66, 76, 77, 79—87, 95, 98—103, 106—108, 111, 112, 114, 115, 127, 131, 139, 140, 145, 146, 164, 170, 194—196, 206, 237, 268, 294, 302, 312, 313, 318, 319, 321, 322, 324, 325.
 Sheridan 65.
 Simai Kristóf 12, 298.
 Simó Ferencz 42.
 Simoncsics János 308.
 Slovacky 65.
 Sobri Jóska 121.
 Soden 16.
 Soulié 67.
 Souvestre 67.
 Sue 67, 214, 276.

- Szász Károly 103, 113, 163, 182.
 Széchenyi Ferencz gr. 28. —
 István gr. 28—30, 45, 49,
 61, 176, 222, 228, 239, 309.
 Széchy Mária 43.
 Székács József 24.
 Szemere Bertalan 62, 81, 95.
 — Pál 2, 3, 23, 50, 109.
 Szentkirályi Móríc 307.
 Szentpétery Zsigmond 15, 27,
 172, 323, 324.
 Szerdahelyi József 327, 330.
 — Kálmán 330.
 Szigeti József 53, 161, 172,
 180, 189, 232, 285, 287, 328,
 329.
 Szigligeti Ede 15, 39, 58, 63,
 94, 199, 205, 233, 248, 259—
 285, 288, 289, 291, 292, 294,
 298, 312, 317, 319, 323, 326,
 327.
 Szilády Áron 270.
 Szilágyi Pál 327.
 Szinnyei Ferencz 231, 233. —
 József id. 215.
 Szirmai Antal 256.
 Szöllősy Lajos 33.
 Szűcsi József 50, 57, 301.
 Tacitus 139.
 Taine 4, 79, 84, 102, 303.
 Tamássy József 306.
 Teleki László gr. 36, 39, 49,
 94—107, 158, 291, 325.
 Telepi György 27, 326.
 Terentius 219.
 Théaulon 67.
 Thern Károly 257, 304.
 Thuróczy János 44, 88 113,
 117, 137. 185.
 Tizian 100.
 Told 66.
 Toldi Miklós 7, 8, 267—272.
 Toldy Ferencz 49, 52, 66, 74,
 205, 269, 270.
 Tolsztoj 113.
 Tompa Mihály 39, 43, 60.
 Tóth Ferencz I. Vahot Imre.
 — Jolán 218. — József 294.
 — Kálmán 217. — Lőrincz
 153, 154, 213, 253.
 Törfen 66.
 Törzs Kálmán 303.
 Treitschke 66.
 Udvarhelyi Miklós 15, 327.
 Uhland 149.
 Ujházy Ede 239.
 Vahot Imre 39, 51, 53, 58, 59,
 61, 71, 72, 163, 189, 211,
 213, 217, 235—242, 302, 322,
 326.
 Vajda Péter 155, 156, 174.
 Váli Béla 13, 213, 218.
 Vanderburch 67.
 Váradi Antal 303.
 Várdai Béla 312, 315, 324.
 Vas Andor I. Hazucha Ferencz.
 Vega, Lope de — 64.
 Verdi 129, 302—304.
 Vergilius 270.
 Vermond 67, 250, 321.
 Versényi György 160.
 Vieuxtemps 304.
 Virág Benedek 44, 45, 88, 89,
 118.

- Vogel 66.
Voltaire 13, 181.
Voss 66.
Vörösmarty Mihály 7, 32—34,
38—41, 52, 54, 59, 68, 70,
72, 74, 75, 78, 93, 96, 99,
108—148, 150, 154, 156, 158,
159, 172, 182, 205, 213, 218,
223, 238, 252, 253, 255, 256,
260, 261, 266, 271, 283, 286,
291, 309, 311, 310, 319—
322, 324, 326.
Weber Arthur 268. — Károly
Mária 302, 304.
Weidmann 66.
Weil 66.
Weissenthurn Johanna 66, 72.
Wesselényi Ferencz 43. — Mik-
lós br. id. 16, 78. — Miklós
br. ifj. 32, 221, 222, 231.
Wieland 188.
Wolff Károly 306. — Pius 66.
Wurd József 306.
Xavier 67.
Zerffi Gusztáv 61—63, 179,
204, 284, 285.
Zichy Mihály 42.
Ziegler 66.
Zoroaster 173.
Zöld Marczy 121.
Zlinszky Aladár 290.
Zrinyi Miklós 290.
Zsigmond m. kir. 11.
-

AZ ELŐFORDULÓ SZÍNMŰVEK JEGYZÉKE.¹

Adorjánok és Jenők 156, 157.	Borbála királyné kegyencze 151—153.
Áldozat 130, 131, 140.	Borgia Lucretia 67, 100, 154, 171. 214. — (opera) 274.
Ál-Endre 262.	Bosszú 228, 229.
Angelo 67, 122, 126, 228, 326.	Botesinálta doktor 64.
Antonius és Cleopatra 115.	Bölcsök köve 194, 202, 203.
Árbocz 150—152.	Brankovics György 247.
Árgyus királyfi 232.	Brutus és Lucretia 194, 197—199.
Ariadne 213—215.	Buda halála 156.
Ármány és szerelem 64, 297.	Bujdosók 70, 112, 116—119, 133, 134, 137.
Árpád ébredése 32, 126, 322.	Bűvös vadász 304.
Átok 154.	
Atyátlan 153.	
Balassi Menyhárt árultatása 11, 12.	Calderon 194.
Bankár és báró 40, 199—201, 203—210.	Coriolanus 64, 318, 328.
Bánk bán 27, 36, 71—94, 106, 187, 266, 324, 325, 327. — (opera) 305.	Cromwell 2, 76, 100.
Barátság és nagylelkűség 22.	Csák Máté 23, 25, 27, 112.
Bátori Erzsébet 150, 151.	Csalódások 22, 323.
Bátori Mária 16. — (opera) 304.	Csel 304.
Béla futása 304.	Csikós 278—281, 284, 327.
Belizár 33.	Csókon szerzett vőlegény 232.
Benyovszki (opera) 304.	Csongor és Tünde 75, 141—145, 252.
	Csörgő sapka 298.

¹ A névelő mindenhol mellőzve.

Czillei és a Hunyadiak 131—
140, 154.

Dárday ház 221.

Dienes 260—262.

Don Caesar de Bazan 171.

Don Carlos 64, 113.

Don Sebastian 303.

Donna Diana 64.

III. Edvárd 140.

Egmont 113.

Egyesüljünk 232, 233.

Egy magyar király 195—197.

Egy pohár víz 68, 319.

Egy szekrény rejtelmek 275.

Egy színésznő 275, 285.

Ekebontó Borbála 154.

Élet álom 64, 202, 203.

Eljegyzés álarcz alatt 227.

Éljen az egyenlőség 229—231.

Első Károly és udvara 216—218.

Elsőszülött 246, 247.

Érdemes kalmár 220.

Ernani (opera) 304.

Esküvés 17, 18.

Falusi nemes először a fővá-
rosban 257.

Farsangi iskola 238, 239.

Fátyol titkai 141, 145—147,
223.

Faust 4.

Fehérek 321.

Fehér és fekete 214—216.

Félreismert lángész 226.

Felsült szerelmesek 145, 146

Férj és jegyes 227.

Fiatal házasságok 224, 225.

Fiatal nagynéne 247.

Fiesco 64, 80, 326.

Figaro házassága 194, 219, 220.

Fősvény 64.

Főúr és pór 244.

Galotti Emilia 65.

Garabonciás diák 252.

Genovéva 266.

Gerő 263—265.

Gizul 304.

Götz von Berlichingen 113.

Griseldis 54, 66, 266.

Gritti 263, 264, 284, 319.

Guiscard Róbert 184.

Gyászvitézek 261.

Hábador 119, 120.

Hamlet 2, 13, 64, 77, 80, 81,
85, 93—95, 97, 115, 294,
295, 325.

Haramják 64, 65, 80, 110, 297.

Házasság keserve 194.

IV. Henrik 37, 64, 77, 189, 324.

V. Henrik 140.

Hernani 3, 6, 67, 115, 229, 251.

Hunyadi László (opera) 163,
169, 305.

Hűség próbája 22.

Igazhízi 13, 298.

Illem 62.

Ímez de Castro 16.

Iparlovag 226.

Iréne 20, 23.

János király 114.

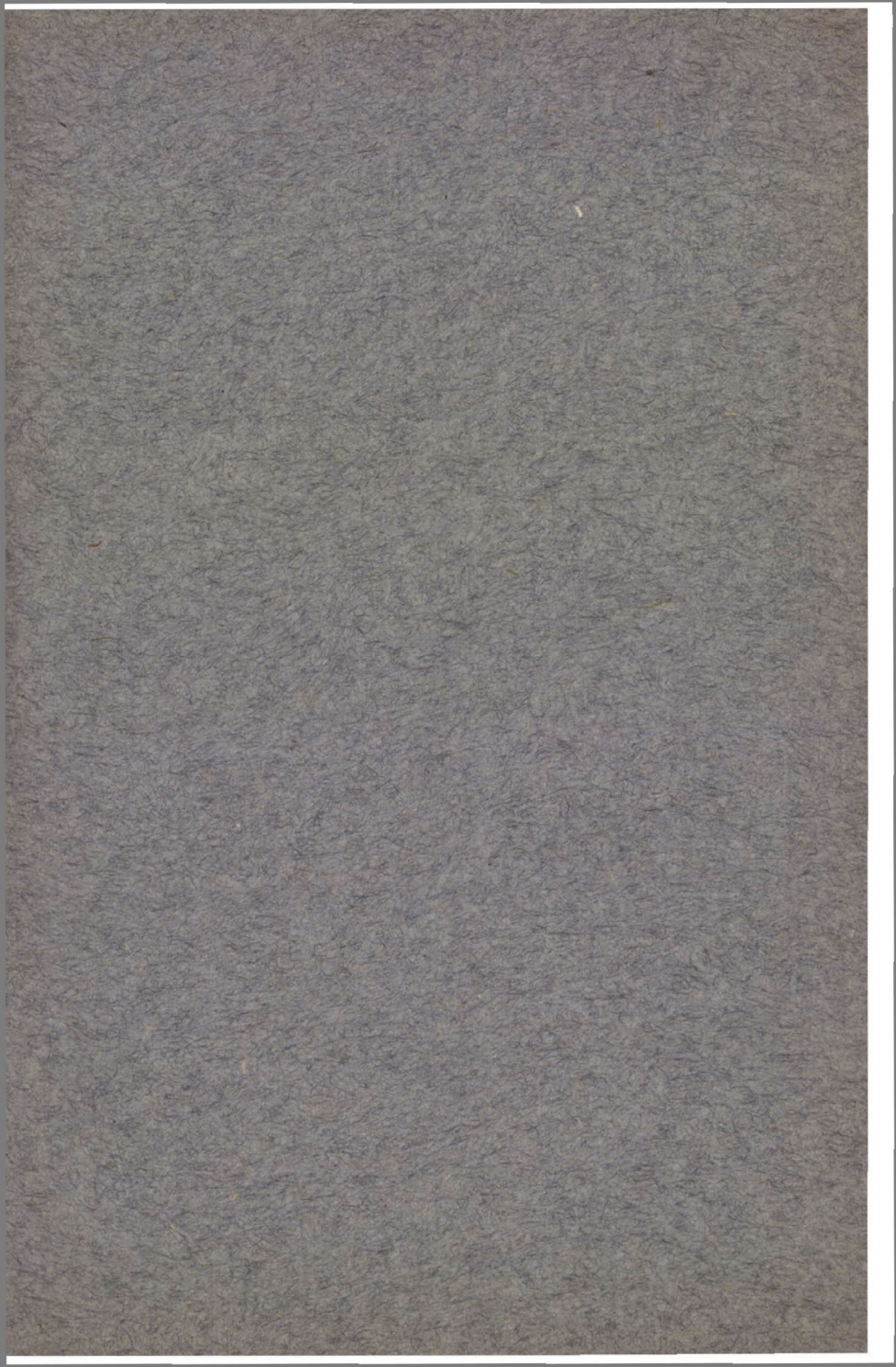
János lovag 184—189.

Jegygyűri 285, 287.

- Jeruzsálem pusztulása 82.
 Joguz 155, 156.
 Julius Caesar 64, 127.
 Kalandor 272.
 Kalmár és tengerész 162, 163,
 165—167, 172, 176, 179.
 Kean 67, 318.
 Kegyencz 36, 49, 94—107, 325.
 Kemény Simon 19, 20.
 Kérők 21, 22.
 Két Barcsay 157, 158, 319.
 Két Báthory 24—27.
 Két gyám 285, 286,
 Két László 153.
 Két pisztoly 275—278.
 Két úr szolgája 65.
 Kézműves 240.
 Khelonis 247.
 Kijátszott cselek 259.
 Kincskeresők 120, 121.
 Kinizsi Pál 267.
 Király mulat 67.
 Kordokubász 157.
 Költő és király 240.
 Könnyeiműek 176—179, 248.
 Kronstadti harcjáték 268.
 Kún László (Dugonics) 16. —
 (Gyurmán) 154.
 Kuthen 155.
 Lammermoori Lucia 303.
 Lear király 22, 41, 64, 86, 102,
 107, 110, 115, 127, 170, 196,
 324.
 Legjobb az egyenes út 319.
 Leona 172—176, 179, 328.
 Liliomfi 283.
 Lucretia 197, 198.
 Lucza széke 72, 81.
 Ludas Matyi 252.
 Lumpacius Vagabundus 54, 66.
 Macbeth 64, 80, 86, 94, 102,
 103, 106, 114, 115, 150, 293,
 318. — (opera) 302, 303.
 Magyar kivándorlott a bécsi
 forradalomban 247.
 Makranczos hölgy 64, 80.
 Manfréd 4, 160, 162.
 Mária királyné 185.
 Mari egy anya a népből 171.
 Marion de Lorme 67.
 Marót bán 126—130, 140,
 159.
 Mátyás deák (Balog) 252. —
 (Kisfaludy) 22.
 Mátyás fia 265—267, 284, 285.
 Mátyás király Ludason 258.
 Mazeppa 65.
 Még egy tisztújítás 235, 239,
 240.
 Messinai hölgy 64.
 Mic bán fiai 266, 267, 283.
 Modern fátum 194.
 Mohamed 20.
 Monostori Veronka 81, 82.
 Nabukodonozor 303.
 Nagyidai czigányok 267.
 Nagy zűrzavar 298.
 Nemések hadnagya 235, 236.
 Norma 302.
 Nőtelen férj 247.
 Nyomor iskolája 236.
 Omode Pál és családja 155.
 Oresteia 176.

- Országgyűlési szállás 57, 238, 239.
 Ország h Ilona 150.
 Othello 49, 64, 77, 150, 206, 255, 257, 318.
 Ördög naplója 250, 251, 321.
 Öreg és fiatal orvos 240, 241.
 Örökség 243, 245—247.
 Ősanya 17, 67, 111, 120.
 Párbaj mint istenítélet 267, 281.
 Párisi naplopó 319.
 Parlagi Jancsi 173, 174.
 Pártütők 21.
 Pasquil 63, 278.
 Peleskei notárius 233, 254—259, 323, 324.
 Perényiek 2, 109, 150.
 Philosophus 12.
 Rab 275.
 Rágalom iskolája 65.
 II. Rákóczi Ferencz fogsága 285.
 Régi pénzek 24, 323.
 Renegát 278, 281.
 III. Richárd 50, 64, 77, 114, 140, 318, 321.
 Romeo és Julia 58, 64, 146, 156, 321.
 Romilda 261.
 Ronow Ágnes 153.
 Rontó Pál 267.
 Rózsa 267—272, 285.
 Ruy-Blas 67, 115.
 Sakuntala 161.
 Salamon király 112—116, 118, 120, 121.
 Sappho 61, 111.
 Sevilla csillaga 64.
 Sevillai borbély 219. — (opera) 303.
 Sok zaj semmiért 146.
 Stibor vajda 19, 20, 22, 23, 25.
 Stuart Mária 64, 80, 115.
 Szapáry Péter 81.
 Szécsi Mária 19.
 Szentivánéji álom 66.
 Szent László és kora 180—184, 187.
 Szerelem és champagnei 258.
 Szerelem mindent tehet 64.
 Szerelm vadász 65.
 Szerelmi játék 258.
 Szerelmi ügyesség 194.
 Szilágyi Mihály szabadulása 22.
 Szökött katona 40, 57, 272—275, 280, 284, 305, 319.
 Szökött színész és katona 285.
 Szvato pluk 259.
 Tartuffe 64.
 Tasso 113.
 Tatárok Magyarországon 19, 21
 Tell Vilmos 113.
 Tigris és hiéna 288, 289.
 Tihany ostroma 304.
 Tisztújítás 57, 231—236, 248, 326.
 Titus Andronicus 83.
 Török János 265.
 Törvénytelen vér 284, 285.
 Tudor Mária 67, 251.
 Tündér Ilona 252.
 Tündérlak 273.
 Utolsó magyar khán 151.

Vándorszínészek 278.	Wallenstein 80, 113, 115.
Varázsfuvola 302.	Windsori víg asszonyok 268.
Várgrófok 6, 67, 126, 171,
182.	Zách Klára 19.
Vatha 154.	Zách-nemzetség 237.
Vazul 261.	Zách unokái 278.
Végrendelet 167, 173, 176, 179,
180.	Zalameai bíró 64.
Velencei hölgy 55.	Zampa 274.
Velencei kalmár 64.	Ziska 80, 82—84.
Vendégszerep 252.	Zöld Marcsi 288.
Vén sas 258.	Zrinyi 2, 31, 66, 109.
Vérnász 110, 120—126, 130,
137, 140, 223.	Zsarnok apa 154.
Világ színjátéka 194, 201—203.	Zsidó 275, 276.
	Zsidó fiú 286, 287.
	Zsigmond 112.
-

HORNYÁNSZKY V. CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
